PIERRE GAXOTTE

FRANSIZ İHTİLÂLİ TARİHİ

VARLIK YAYINLARI

PIERRE GAXOTTE

Fransız İhtilâli Tarihi

Çeviren :
SAMİH TİRYAKİOĞLU

İkinci Basılış

VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

FAYDALI KİTAPLAR : 23

Bu kitabın ilk baskısı
kasım 1962 de yapılmıştır

Varlık Yayınları, sayı : 1512
İstanbul'da Ekin Basımevi'nde basılmıştır
Kasım, 1969

I

ESKİ REJİM

Eski rejim devrindeki Fransa, bin beş yüz yıl boyunca elli kuşağın kurmuş olduğu çok büyük ve çok eski bir bina idi. Bu kuşaklardan herbiri onun üzerine damgasını basmış, bu binadan hiçbir şey yıkmaksızın veya çıkarmaksızın, boyuna geçmişe ilâvelerde bulunmuştu. Bu yüzden de binanın planı karışık, üslûpları dağınık, parçaları intizamsızdı. Yüzüstü bırakılmış birkaç bölük, yıkılmak üzereydi. Bazıları rahatsız, bazıları ise fazla lükstü. Fakat netice itibariyle binanın bütünü zengindi, cephesi heybetliydi ve içinde, başka yerlere göre daha iyi ve daha kalabalık halde ömür sürülüyordu.

En eski ve en derin temeller, Kilisenin eseriydi. On iki asır boyunca Kilise bu iş için yalnız, yahut hemen hemen yalnız olarak çalışmıştı.

Roma devrinin katı ve soğuk âlemi içinde Kilise sefil insanlara teselli, yaşama cesareti, nefis feragati, merhamet, sabır, daha iyi ve daha âdil bir hayat umudu getirmişti. Barbarların vuruşları altında Roma İmparatorluğu yıkılınca Kilise, kanunların ve edebiyatın güzel sanatların ve politikanın sığınağı olmuştu. İnsan kültüründen ve bilimden kurtarılması mümkün ne varsa manastırlarında saklanmıştı. Anarşinin en civcivli zamanında canlı ve düzenli bir toplum kurmuştu ki bunun yalnız nizamı ve zihniyeti dahi, tek başlarına, sâkin zamanları hatırlatıp bunlara karşı özlem uyandırıyordu. Dahası var: Kilise istilâcılara karşıcı gidiyor, onları elde edip yatıştırıyor, dinlerini değiştirtiyor, dalgalarına yön ve nizam veriyor, yakıp yıkmalarını sınırlıyordu. Esrarlı bir öte-dünyanın temsilcisi olan piskoposun karşısında Cermen korkuyor, geriliyordu. İnsanlara evlere, topraklara dokunmuyordu. Tanrı'nın adamı sitelerin şefi, aile yuvalarıyla zanaatların koruyucusu, bu dünyadaki âcizlerle yoksulların tek savunucusu olmuştu.

Daha sonra, yağmalarla yakıp yıkmalar devri geçip yeni baştan kurmak, işleri idare etmek, pazarlık ve görüşmelere gi-

rişmek gerektiği zaman Meclislerle Kurullar kapılarını rahiplere ardına kadar açacaklardı: Çünkü bir andlaşma yazmayı, bir elçilik heyeti sevk ve idare etmeyi, bir hükümdarla konuşmayı yalnız onlar başarabiliyorlardı.

Derken felâketler yeniden başlamış, Karolenjiyen Devleti yıkılmış, silâh sesleriyle dolu dokuzuncu yüzyılın karanlığı her yanı kaplamıştı. Yeni Macar, Sarazen ve Norman istilâları memleketi kemirmeğe veya kaplamağa başlamış; darmadağın halk nereye gideceğini bilemeksizin dalgalanmış, fakat Kilise bir defa daha bunlara karşı koymuştu. Kopan gelenekleri yeniden düğümlenmiş derebeylerinin kargaşalıklarıyle savaşmış, özel savaşları düzene sokmuş, tarafları mütarekeler ve barışlar imzalamağa zorlamıştı. Odon, Odilon, Bernard gibi büyük keşişler kalelerin veya şehirlerin üzerinde Kilisenin manevi nüfuzunu evrensel Kilise fikrini, hıristiyan birliği hulyasını yükseltmişlerdi. Vaızlar vermişler, ortalığı barışa kavuşturmuşlar, herkese akıl hocalığı etmişler, bütün kavgalarda hakemlik yapmışlar, her yerde her şeye karışmışlardı: Gerçek milletlerarası kudretler olan bunlara dünyevî kudretler ancak titreyerek karşı koyabilmişlerdi.

Büyük tapmaklarla manastırların çevresinde dostluklar kuruluyor, yolculuklar yapılıyordu. Uzun hacı dizilerinin yol aldıkları toprak patikalar boyunca destan türküleri doğuyordu. Toprağı işleyen keşişlerin gayretleriyle, ormanlar yokoluyordu. Manastırların gölgelerinde kırlık, köylük yerler yeniden şenleniyor, yıkıntı halindeki köyler kalkınıyordu. Kiliselerin renkli camlariyle katedrallerin heykelleri, halkın öğrenimini yaptığı resimli kitaplardı. Papa Avrupa'nın diktatörü idi. Haçlı seferleri yapılmasını emrediyor, kıralları tahtlarından indiriyordu. Hayratlarla vakıflar, servetlerle şan ve şeref adına ne varsa hepsi Kilise erkânının ayakları dibine konuluyor ve bu minnetin aşırılığı dahi, onların yaptıkları iyilikleri ölçmeğe yarıyordu.

Fakat beri yandan başka bir kimse de işe koyulmuştu ki o da derebeyi idi.

Devlet zayıf düşmeğe başlayınca en iyi silâhlı kimseler onun yerine geçmeğe başlamışlardı. Şarlman'ın hükümdarlık asâsı mirasçılarının cılız ellerinden düştüğü zaman, bir askerler kuşağı bunun parçalarını toplamak için ayaklandı.

Toprak gibi, hükümdarlık da parçalanıp bölündü.

Birçok mahalli iktidarlar, filizlenerek toprağı kapladı. İmparatorluk memurları, büyük toprak sahipleri, refaha kavuşmuş maceracılar, tövbekâr olmuş haydutlar olan bu yeni kıralcıklar bin türlü kökten gelmekteydiler. İktidarlarının kararsız ve dağınık kaynakları da hal ve şartların tesadüfleriyle işleyen şiddet hareketlerinden, cebrî elkoymalardan, sözleşmelerden, dokunulmazlıklardan, bölüşmelerden ve ferağlardan meydana gelmeydi. Kamu iktidarının bütün sıfat ve alâmetleri çözülüp parçalanıyor, satılıyor, çalınıyordu. Kimisi bir geçiş hakkına, kimisi bir alım-satıma elkoyuyordu. Artık ordu yoktu, sadece çeteler vardı. Adalet mahalli, şahsi, timar ve sipahi olmak, ölüm cezası verebilen veya veremiyen cinsten olmak üzere bin türlü özel kaza usullerine bölünmüştü. İnsanlar da haklar gibi eriyip çözülüyorlardı. Tek bir kuvvet kalmış bulunmaktaydı ki bu da ferdin değeri, yiğitliği, cür'eti, hoyratlığı idi.

Güvensizlik umumi idi. Her yanda savaşılıyordu. Vekayinameler katillerden, yağmalardan, yıkılıp yerle bir edilen köylerden, ırzına geçilen kadınlardan. öldürülen rençberlerden gayrı şeylerden sözetmiyorlardı. Zayıf için, âciz için hayat, uzun bir tethişten ibaretti. Bir şatosu, savaşçıları, bir hazinesi olan derebeyinin çevresinde köylüler çabucak toplanıveriyorlardı. Onun korumasına ve adaletine karşılık, kendisine emeklerinin bir parçasıyle ürünlerinin bir parçasını veriyorlardı. En bahtsızları da ona kendi ömürleriyle çocuklarının, torunlarının ömürleri boyunca bağlanıyorlardı. Değirmeni, fırını ve köprüyü yaptıran derebeyi, gidiş-gelişin olduğu kadar alış-verişin de hâkimiydi. Misafirleriyle serf'lerinin faaliyetini alman hisselerden, kurulan tekellerden meydana gelme dar bir ağla sarıyordu. Fakat kendisine borçlu bulunulan hayat karşısında bu kulluklar, mükellefler neydi ki?

Artık ne kanunları, ne de önderleri bulunmayan şaşkın, çözülmüş dağınık bir topluma derebeylik kadrolar ve şefler verdi. Kadrolar ne kadar dar olurlarsa olsunlar, insanları bir araya toplamak işini başardılar. Şefler de ne kadar hoyrat olurlarsa olsunlar, varolmadıkça yaşanması mümkün olmayan inançaları yeniden kurdular. Yaptıkları hizmet pahalı, ettikleri kâr aşırıydı. Fakat onlar olmasa durum daha da kötü olacaktı.

Daha sonraları bu rejim yumuşadı, insanileşti. Kilise buna biraz da ülkü kattı. Bu rejim, burjuvalardan meydana gelme

kollektif derebeylikler demek olan komünlere de yer verdi. Haşin baronlar, kendi menfaatlerinin korudukları insanların menfaatleriyle eş olduğunu ve bu insanları gözetip idare etmenin, onları elde tutmak için en iyi çare olduğunu anladılar.

XII. Louis devrinde, artık derebeylerin korumalarına ihtiyacı olmayan ve yavaş yavaş hizmetlerine de muhtaç bulunmamağa başlayan bir memlekette bunlar hâlâ öylesine bir otoriteye sahiptiler ki, onların fikri sorulup rızaları alınmadan köyde önemli hiçbir iş yapılamamaktaydı. Kendilerine teklifsizce bir saygı ve zoraki olmayan bir minnet beslenmekteydi. Derebeyleri aile şenliklerine, nikâh kıyıldıktan, lohusalar yataktan kalktıktan, çocuğun vaftizi yapıldıktan sonra verilmesi âdet olan yemeklere çağırılıyorlar ve gidiyorlardı. Çocuklara vaftiz babalığı, ana-babalarına akıl hocalığı ediyorlardı. Dışarıya doğru açılan ve geniş pencereleri olan hendeksiz ve tahkimsiz eski kalede de iş-güç hattâ sürülen hayat, komşu kulübelerdekinin aynıydı. Her iki yanda da mahsul, davarlar, yağmur, bağ-bahçe, tahıl satışları gibi şeyler düşünülmekteydi. Derebeyi ile rençberler panayırlarda buluşuyorlardı. Gün iyi geçmişse meyhanede oturup kadeh tokuşturuyorlar, açık-saçık şakalar yapıyorlar, birbirlerinin sırtına samimi tokatlar indiriyorlardı. Gece olunca derebeyinin belinde kılıcı ve koltuğunun altında bir somun ekmekle ve mağrur bir tavırla atına bindiği, rençberini de atının terkisine bindirdiği görülüyordu.

Fakat bütün bunlar yine de hâtıralardan ibaretti: Mahalli hâkimiyetler ölmek üzereydi ve Kıralın zamanı, uzun süreden beri gelmiş bulunuyordu.

Kıral her şeyden önce millî birliğin kurucusu oldu ve bu birlik duygusu halk şuurunda daha kuvvetli hale geldikçe onun iktidarı da arttı. Fakat yapılacak iş hiç de kolay değildi ve yurdun dağılmış parçaları birleştirilip eklenineeye kadar çok asırların geçmesi, çok zahmetlere katlanılması gerekti.

Kape (Capet) hanedanının ilk temsilcisi çok küçük bir derebeyi idi ve derdi günü Paris'ten Etampes'a dağa kaldırılmaksızın, haraca kesilmeksizin gidebilmekten ibaretti. Ondan sonra gelen üç tanesi güclerinin üstünde birtakım teşebbüslere giriştiler ve kırallığın işlerini pek fazla ilerletemediler. Bu hanedanın beşincisi olan VI. Louis kırallığının faaliyetini küçük bir sahada toplaması, umumî iktidar rolünü sınırlaması ve bir zaman için mahallî bir derebeylik edası takınması ge-

rektiğini anladı. Saltanatının yirmi yılını Paris çevresinde kuvvetlenip yerleşmiş eşkiyaları temizlemekle geçirdi ve Orléans ile Melun yollarının açıldıkları gün, bir zafer günü oldu. Böylece kırallık yüzey bakımından kaybettiğini, sağlamlık bakımından kazanmıştı. Faal ve cüretli davranıp ilk defa olarak rütbenin yüksekliğinden hâtıraların şanlılığından, şereflilığinden değil de şahsi değerden, kuvvetten ve başarıdan doğan itibarı elde etti.

Bundan böyle de, hareket başlamıştı artık.

Kape'ler muhakkak ki talihli çıktılar. İlk Kape'lerin hep erkek çocukları oldu. Tahta çıkacağı sırada küçük yaşta olanlara seyrek raslandı. Haçlı seferleri onları en gürültücü, fesatçı vasal'lerinden kurtardı. Hasımlarından bazıları ve bu arada Arslan Yürekli Rişar, tam zamanında öldüler. Fakat Kape'ler özellikle sağduyulu, dürüst, sebatlı, iradeli, gerçekçi ve idare işinde bilgili kimseler oldular.

İlk iş olarak tahtı seçimin kaprislerinden kurtardılar, Kilise ile birleştiler ve aşağı tabakadan insanları koruduları. Adaleti hükümran kıldılar. Nizamı, barışı kurdular. Kamu savunmasının şefleri ve yurdun kurtarıcıları oldular. Sırası geldikçe İngilizlerle, Almanlarla, İspanyollarla, Avusturyalılarla savaştılar. Mâlikânesini genişleten bir çiftçinin tamahkârlığıyla Karolenjiyen'lerin mirasını yeniden ele geçirdiler. Bütün kıralların —yahut hemen hemen hepsinin— saltanat devresinde, memleketin yeniden inşası için bir adım daha atıldı. XIV. Louis'nin saltanat devresinde çok zayıf ve Paris'e çok yakın olan Kuzey sınırının tahkimi için hâlâ çalışmalar yapılmaktaydı. Artois, Flandre, Alsas ve Fransa'nın öbür ucundaki Roussillon (şimdiki Doğu Pirene ili) bölgesi ilhak edildi. XV. Louis devrinde de Loren'le Korsika Fransa'ya geçti.

Fakat bu güzel ülkeyi yalnız elde tutmak ve büyütmek değil ,değerlendirmek de gerekiyordu. Kıral yollar yaptırıyor, kanallar açtırıyor, nehirlerin kıyılarına sedler inşa ettiriyor, okullarla hastaneler kuruyor, Üniversitelerle Akademileri koruyordu. Hem şan ve şeref, hem de fayda bakımından birer anıt olan bu tesisler dolayısiyle herkes kıralı cân-ı gönülden yurdun babası, halkın velinimeti olarak göklere çıkarıyordu.

Eski yazarlar Kıraldan sözettikleri zaman olağanüstü sadakat ve bağlılık gösterilerinde bulunuyorlar, onun Kırallar arasında birinci olduğunu söylüyorlardı. Ne tâcının eskiliği, ne

tahtının itibarı, ne de iktidarının genişliği ve kutsallığı bakımından hiçbir hükümdar onunla kıyaslanamazdı. Kıral, bütün milletin seve seve saygı gösterip hizmet ettiği tanrısal bir şahsiyetti. Bossuet şunları yazıyor: "Bütün Devlet onun benliğindedir. Halkın iradesi, onun iradesi içindedir. Bütün mükemmellikler ve bütün faziletler nasıl Tanrı'da toplanmışsa, tıpkı öylece, özel şahısların bütün kudreti de Hükümdarın kudretinde toplanmıştır..." İhtilâlden on beş yıl önce doğmuş olan Mareşal Marmont, "Hâtıralar"ının ün kazanmış bir parçasında, kırallığın son günlerinde XVI. Louis'nin hâlâ ne türlü bir itibara sahip olduğunu şöyle anlatmaktadır: "Kırala karşı tarifi güç bir duygu beslemekteydim. Dinsel nitelikte bir sadakat, bir bağlılık duygusuydu bu. O zaman Kıral sözü, hiçbir şeyin bozmadığı bir büyüye, bir kudrete sahipti. Dürüst ve temiz yüreklerde, bu sevgi bir çeşit tapınış haline geliyordu." Sonra XVI. yüzyılın Venedikli bir elçisinin şu sözlerini de herkes seve seve hatırlamaktaydı: "Fransa Kırallığını itibar ve kudreti dolayısiyle olduğu kadar onu idare edenin mutlak otoritesi dolayısiyle de her zaman için Hristiyanlığın birinci ve en mükemmel kırallığı olarak tanımak bakımından bütün milletler sözbirliği etmiş durumdadır."

Fakat bütün bunlar sözlerden, anlamı çoğu zaman değişmiş olan sözlerden ibarettir. Çünkü insanlar otorite hakkında tek ve değişmez bir fikir beslemezler de, tersine olarak, onu değişen ve değişik şekillerde anlarlar.

Derebeylik Fransasınm yıkıntıları üzerinde Kırallık Fransasının kuruluş şekli, teori bakımından sınırsız olan kıralî iktidara öyle bir karakter ve sınırlar vermekteydi ki, bürokratik ve Napoleonvari, yarı sosyalistleşmiş bir Devletin vatandaşları olarak biz, bunu güçlükle kavrayabiliyoruz.

Otorite bugün, bir demir parmaklığın ardında oturan ve kargaşalıklarda kafamıza taş, savaş alanlarında da vücudumuza çelik parçaları yemek üzere yola çıkarmak için bizi asker kılığına sokmak hakkı da dahil, en geniş haklarla mücehhez bulunan bir memur halinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu kimse ebedidir, değişmez ve memleketin bir ucundan öbür ucuna kadar hep kendine benzer şekildedir. Ovada ve dağda, Ile-de-France'da ve Loren'de aynı nizamları uygular, aynı vergileri tahsil eder. Cinsi çok kalabalık olduğu, herkes kendisine muhtaç bulunduğu, kararnameleri faal bir zabıta ile

itaatli bir yargıçlar ve memurlar kurulu ve birçok askerî alaylar tarafından desteklendiği için çok kudretlidir. Sayım yapar, kütüğe geçirir, hafiyelik eder. Gelirlerimizi bilir ve konduğumuz mirasların bilânçosunu çıkarır. Bir piyanoya, bir otomobile, bir köpeğe, bir bisiklete sahip olup olmadığımızı bilir. Çocuklarımızı okutur ve ekmeğimizin fiyatını tespit eder. Kibritlerimizi imâl eder ve bize tütünümüzü satar. Sanayicidir, armatördür, tâcirdir, hekimdir. Tabloları, ormanları, demiryolları, hastaneleri ve telefon tekeli vardır. Merhameti o sömürür. Erkeksek bizi karşısına alıp tartar, boyumuzu ölçer, kalbimizin ciğerlerimizin, dalağımızın nasıl işlediğini inceler. Onun haberi olmadan ve o işe karışmak bahanesini bulamadan ne tek adım atabiliriz, ne de tek hareket yapabiliriz. En azından bir milyon Fransız onun hizmetindedir, iki üç milyon Fransız ondan emekli maaşı alır, ötekiler de almak amacını güder. Herkes homurdanıp söylenir ama itaat eder, ve şayet otoritenin temsilcilerinden biri gayrimemnun bir seçmen tarafından azarlanırsa bu cüreti takbih etmek ve bu suç karşısında hapisler, yargıçlar istemek için herkes ağız birliği eder.

Bir memur ordusu tarafından hizmet edilen ve idare ettiği fertlerden müteşekkil bir millet için tek tip mevzuat ısdar eden bu bürokratik hükümet anlayışı, belki de eski rejime en yabancı olan şeydir. En büyük ıslahatçılar, birliğe en çok düşkün olanlar —Colbert, Machault, Maupeou, Lamoignon gibi Devlet adamları—, böylesine biteviyeliği ve böylesine itaati hayallerinden dahi geçirmezlerdi.

Napoleon yeni binasını tesviye edilmiş bir zemin üzerine kararnameler emirnamelerle kurdu. Kırallık, herbiri kendi teşkilâtına, kendi törelerine sahip eski illeri çekingen elyordamlarıyla kendisine ilhak etmişti. Bunlara da saygı gösterdi. Kırallık, hükümdarın kişiliği bakımından *tek*, müesseseleri bakımından *çok*'tu.

1668'de, Franche-Comté'nin ilk fethinden sonra XIV. Louis memleketin temsilcileriyle bir andlaşma imzaladı ki birinci maddesi şudur:

"Franche-Comté'de imtiyazlar, bağışıklıklar ve dokunulmazlıklar bakımından varolan her şey, şimdi ne halde ise yine o halde kalacaktır."

Bir madde İspanyol hâkimiyeti zamanında yürürlükte olan kanunlarla fermanlara saygı gösterilmesini teminat altına alı-

yor; bir başka madde yeni vergiler konulmasını yasak ediyor; yine bir başka madde de Besançon'daki Akademinin muhafaza edileceğini belirtiyordu. Dôle, Eta'ların toplantı yeri olacağına dair vait alıyordu... ve nihayet bu belge, aşağıdaki demeçle sona eriyordu:

"Majeste Kıral, Kutsal İncil Kitabı üzerine yemin ve vaadeder ki kendisi ve yüce halefleri mevcut durumu her sahada muhafaza ve idame ettirecekler; imtiyazlara, bağışıklıklara, hürriyetlere, eski mülklere, örf ve âdetlere emirnamelere halel getirmeyeceklerdir ve Majeste Kıral genel olarak bir prensin ve Burgonya Palatin kontunun yapmakla görevli olduğu her şeyi yapacaktır."

Bu örneği genişletin; her boydan her soydan şart'lara, haklara, statülere, bağışıklıklara sahip ileri, şehirleri, sınıfları, dernekleri, zanaatları, makamları gözönüne getirin; böylece XV. Louis ile XVI. Louis devrinde Fransa'nın ne halde olduğu ve Kıralın iradesinin bu memlekette ne şekilde yürütülebileceği hakkında bir fikir edinmiş olursunuz.

XIV. Louis devrinde yapılan çok büyük bir sadeleştirme çabasının rağmine, hükümetin her kararının karşısına bir yığın gelenek, sözleşme, vait müktesep hak çıkmağa devam ediyordu ve bunların da hesaba katılması mecburiyeti vardı. Tartışmak, uzlaşmak, indirimler, ibralar, istisnalar yapmak gerekiyordu. En kesin emirler bu müesseselerin tümü tarafından düzeltilip değiştiriliyor, bunlara karşı da pratik olarak artık hiçbir şey yapmak imkânı bulunmuyordu. Kırallarını âciz duruma sokmak için böylesine iyi silâhlara sahip vatandaşlardan meydana gelme bir Devleti idare etmenin güçlüğü yüzünden, bakanlar boyuna sızlanıp duruyorlardı.

1785'te Maliye Genel Denetçisi olan Calonne şöyle diyordu: "İnsan bu geniş kırallıkta ayrı kanunlara, birbirine zıt âdetlere, imtiyazlara, istisnalara, vergi muaflıklarına; her çeşit haklara ve iddialara raslamadan tek adım atamaz." Sonra da otoriter ve merkeziyetçi bir bakan olarak şunları ilâve ediyordu: "Bu genel âhenksizlik idareyi çapraşık hale sokup işleyişini durdurmakta, çarklarını bozmakta ve hele masraflarla düzensizlikleri her yanda arttırmaktadır."

Yeni bir örnek alalım. XVIII. yüzyılın başlarında en bozuk yolların onarımını çabuklaştırmak isteyen sınır illerinin birkaç idarecisi, yollara yakın köylerde oturanları angarya

usulü ile seferber edip bu işte çalıştırdılar. Sonuçlar memnunluk verici göründüğünden, angarya usulü yavaş yavaş genişleyip yayıldı.

1731'de Genel Denetçi Orry, astlarına bunun umumileştirilmesini emretti, bir de tüzük örneği hazırlamağa kalkıştı. Asillerle rühbanı bu angaryaya tâbi tutmak sözkonusu olamazdı tabiî. Sokaklariyle meydanlarının bakımını kendileri sağlamak görevinde olan şehirler de tabiatiyle bunun dışında kalıyorlardı. Şehirlilerden de yalnız çiftlik veya köyde ev sahibi olanlar para vereceklerdi. Adliye mensuplariyle maliye memurları, orman koruyucuları, darphane işçileri, posta tayışıcıları ve genel olarak illerinin refahına, gelişmesine çalıştıkları için esirgenip elde tutulması istenen bütün kimseler de bunun dışında kalmaktaydılar. Örneğin, Şampanya ilindeki kıral temsilcisi silâh fabrikalarındaki işçilerle dökümcülere ve maden tasfiyecilerine muaflık vermişti. Poitou'da kâğıtçılar bu işten bağışık kaldılar. Filân yerde angarya çok sıkı, falan yerde gevşek bir şekilde uygulanıyordu. Başka bir yerde ise öylesine kötü niyet vardı ki, angarya hiç başlatılamıyordu.

Böylece de bakanın kararı adamakıllı değişmiş oluyordu. Hepsi bu kadarla da kalmamaktaydı. Uzun zamandır bir bayındırlık bütçesi olan Languedoc'un buna hiç aldırdığı yoktu. Birçok büyük yolların birleştiği Paris idarî bölgesinde yolların bakımı para ile sağlanıyor, angarya da çakıl ve kaldırım taşı taşıma işinden ibaret kalmış bulunuyordu. Taşrada iki veya üç Kıral temsilcisi mükellefiyeti azaltarak angaryanın verimini arttırmağa çalıştılar ve ruhanî bölgelerle anlaşarak bunu kendi idarî bölgelerinin tümüne dağıtılan ve para olarak ödenen bir masraf payı haline soktular. Orceau de Fontette kendi bölgesi için bir sistem tasarladı: Burası, zengin olan Cean bölgesiydi. Turgot da yoksul olan Limousin bölgesinde başka bir sistem uyguladı. Bakan olunca bütün Fransa'da benzeri bir kanunu yürürlüğe koymağa kalkıştı ama her yerde aynı işlemin yapılması için giriştiği deneme başarısızlığa uğradı; her bölgenin kaynaklarına, imkânlarına ve ora halkının mizacına az veya çok iyi uyan, her zamankinden daha çok sayıda, kısmî ve mahallî nizamlara yeniden dönüldü.

Umumileşmesinden kırk yıl sonra, angarya usulü tanınmaz hale gelmişti. On fersahlık yerden on fersahlık yere niteliği, haddi, matrahı, ağırlığı değişiyordu. Biçimi değişmiş,

artmış, eksilmiş, tâdile uğramış, kabul edilmiş veya edilmemiş, hiçe inmiş bir haldeki binlerce şekliyle, kırallığın çok değişik halini ve hükûmetin teşebbüslerine karşı direnme ve tepki gösterme kudretini açığa vurmuş oluyordu.

Devletin başta gelen sınıfı olan rühbanın özel bir teşkilâtı vardı ki onu politik bir topluluk haline sokuyordu. Rühban temsilcileri iki yılda bir toplanarak Devlet vergileri, resimleri hakkında oy veriyorlardı. Gerçek bir vergileme değil de bir çeşit bağışın sözkonusu olduğunu göstermek için bunlar "karşılıksız hibe" diye adlandırılmaktaydı. Söylemeğe lüzum yok ki hazırlık görüşmeleri bir sürü sızlanmaların ortaya dökülmesine bahane oluyor ve parasızlıktan kıvranan iktidar, bunlara kulak tıkayamıyordu. Oturum aralarında iki tane yüksek rütbeli memur, rühban imtiyazlarını savunmakla görevlendiriliyordu. Bunlar, ödevlerini çok büyük bir titizlikle yerine getirmekteydiler. Rühban sınıfı en büyük mülk sahibiydi. Yüz milyon frank tutarında ondalık (âşâr) vergisi aldığından çok zengindi. Üzerinde iki tane görev vardı ki bunlar genel eğitim ve yoksullara yardım işleriydi. Modern Devlet her iki işe de büyük önem vermekte, bunlar için çok para harcamaktadır. Kırallık ise bu gibi işlerle ancak tesadüfî şekilde meşgul oluyordu. Rühban sınıfı, gelirlerinin büyük bir parçasını bunlara ayırmış bulunmaktaydı.

Kırallığa en son ilhak eden illerde, iktidarları geniş olan özel birtakım Eta'lar, uzun zaman varolmağa devam etmişlerdi: Bunlar mahallî idareyi yürütüyorlar, kendi özel bütçelerini uyguluyorlar, umumî vergileri oylamaya koyup çıkarıyorlardı. İhtilâlin arefesinde bu sistem kısmî olarak Burgonya'da, Provansa'da Flander'da ve Pirene bölgesinin birçok memleketlerinde, mutlak olarak da Languedoc'la Bretanya'da işlemekteydi. Languedoc'taki Eta'ların çok iyi bir ünü vardı ve epey uysal olarak biliniyorlardı. Bretanya'daki Eta'lar ise çetindi. Burada Kıral temsilcisi olmak korkunç bir angarya sayılıyor, bu işi yüzakıyla başarmak hemen hemen imkânsız bulunuyordu. Bu Eta'ların kuruluş tarzı bir acaipti. Rühbanla halk bunlara topu topu elli kadar temsilci gönderirken, yirmi beş yaşından yukarı olan ve baba tarafından bir asırlık asaleti olduğunu ispat eden bütün asiller oturumlarda hazır bulunarak tartışmalara katılabiliyorlardı. Toplantılara dört yüz, beş yüz, bazen daha fazla sayıda asil gelmekteydi.

İllerinde Düşes Anne'm nikâh sözleşmesiyle sağlanan hürriyetler üzerinde çok kıskanç olan bu alıngan, vesveseli asiller, hükümete karşı ayaklanmağa ve onun yetkili temsilcilerine kötü oyunlar oynamağa daima hazırdılar.

Alsas ve Loren topraklarında da durum yine böyle kendine has bir haldeydi. Fransa ile Renanya arasında sosyal ve politik münasebetleri sürekli ve âni şekilde halleden çizili bir sınır yoktu da, daha ziyade bir intikal bölgesi, bir karşılıklı hulûl, sokulma arazisi vardı ve bunun üzerinde yer yer, itirazlara yol açan ada halinde toprak parçaları, köyler bulunmaktaydı. Bir Fransız garnizon şehri olan Sarrelouis Alman toprağındaydı, fakat Alsas'ta mülkleri bulunan Alman prensleri memleketin beşte biri üzerinde haklarını muhafaza ediyorlardı. Besançon başpiskoposunun emrindekiler arasında Bâl piskoposu da vardı, fakat Mainz başpiskoposu, Strasbourg metropolidi olarak kalıyordu. Gümrük sınırı Alsas'la İmparatorluk arasında değil de Fransa ile Loren arasındaydı. Nancy'den Dijon'a yahut Reims'e göre Trier ve Mainz'la daha kolay ticaret yapılıyordu. Renanyalılarla Fransızlar arasında hiçbir düşmanlık yoktu. Tersine olarak, nazik ve sürekli münasebetler vardı.

Birçok Almanlar gelip Fransa'da yerleşiyorlardı. Bunların sekiz dokuz bini Fransız ordusunda hizmet ediyor ve Doğu'da garnizon kurmuş bulunuyorlardı. Palatinat'ın ya da Würtemberg'in genç derebeyleri hayallerinde Versailles sarayını yaşatıyorlar, fransızca konuşuyorlar, Fransız kitaplarını satın alıyorlar, Fransız sanat eserlerini topluyorlardı. Fransız medeniyeti Bonn ve Mainz üniversitelerinin içine işlemiş haldeydi ve Goethe profesör olmağı düşündüğü zaman, bunu Strasbourg'da ders vermek için tasarlıyordu.

XIV. Louis'nin bir bakanı: "Alsas ülkesinin âdetlerine hiç ilişmemek gerektir," diye yazmıştı. Bu prensipe uygun olarak ne I. François ile Papa X. Leon arasındaki 1516 konkordatosu, ne de Nantes fermanının feshi burada katiyen uygulanmadı. Kilise orada Almanya ile Papalık arasında imzalanan konkordato rejimi altında yaşıyor, protestanlar da ibadetlerini engelsiz olarak icra ediyorlardı. Dil, âdetler, mahkemeler, burjuva sınıfının hürriyetleri ve belediyelerin kuruluş tarzları tam bir saygı görmekteydi. Ne haraç, cizye gibi şahsi vergiler, ne vasıtalı vergiler, ne de fermanları, emirnameleri sicille

kaydettirmek için alınan resimler vardı. Mahallî vergiler, geleneksel şekillere göre tahsil ediliyordu.

Loren ülkesi daha az esirgenmişti. Nancy'de yerleşen ilk kıral temsilcileri burada sonuncu dükleri aratmışlardı. Bununla birlikte Loren kırallığa ilhak edilmeden önce işgal ve himaye idaresi gibi iki merhaleden geçmişti. Onun için değerli birkaç özellikten henüz faydalanmaktaydı: Burada adalet başka yerlere göre daha muntazam, daha tecrübeli ve bilgiliydi. Vasıtalı vergilerin çoğu ile adam başına alınan şahsi vergiler ve yirmide bir nisbetindeki vergi burada câri değildi.

Kırallığın şehirleriyle cemaatlerine geçmişlerinden kalma önemli imtiyazlar vardı ki bunlar vergi indirim veya bağışıklıkları, şehir ve belediye makamlarına serbestçe tayin yapma hakkı, kaza ve vergileme hakkı, ödünç para alma ve bunu arzusuna göre harcama hakkı gibi şeylerdi... Birçok yerlerde hükümet kendi kontrolünü kurmak, ya da belediye başkanlığı, kıral temsilciliği gibi makamları pâye, mansıp haline getirmek için büyük belediyelerin basiretsiz ve müsrifçe idarelerinden faydalanıyordu ama belcdi hayat yine de şaşırtıcı bir kudreti ve diriliği muhafaza etmekten geri durmuyordu. Strasbourg yargıcı, Bordeaux'nun kaza hakkına da sahip belediye üyeleri, Lyon belediye kurulları, Doğu'ya konsolosları tâyin eden Marsilya ticaret odası, hesaba katılması gereken kudretli makamlar veya kimselerdi. Küçük şehirler de kendi imtiyazlarını savunmak bakımından daha az titiz değillerdi ve kırallık iktidarının vasiliğini isteyerek kabul edecek yerde dünya kadar masrafı göze alıp iflâsı tercih ederlerdi. Köylerdeki ruhanî bölgeler kendi temsilcilerini seçiyorlardı ama bunlar, köy derneğinin rızası olmadıkça hiçbir şey yapamıyorlardı. Bu dernek haraç, cizye gibi şahsi vergilerin tahsildarlarını seçmek, angarya, yollar ve vergiler üzerinde görüşmek, kıral temsilcisinin bildirilerini ve yeni fermanları dinlemek üzere pazar âyininden sonra toplanmaktaydı. Fakat Kıralın otoritesinin sınırsız şekilde icrasına en kuvvetli engel, mahkemelerin kendileriydi: Bunlar "parlâmento" diye adlandırılan adlî kurullar, muhasebat divanları, vasıtalı vergilerden doğan anlaşmazlıkları karara bağlayan divanlar (Cours des Aides), kıral yahut derebeyi adına kaza hakkı kullanan mahkemeler (bailliages), hukuk ve ceza didayet mahkemeleri (présidiaux), derebeylik mahkemeleri (sénéchaussées), maliye

genel denetçiliği şubeleri (élektions), maliye daireleri, tuz ambarları... idi ki bunların bütün üyeleri bugünkü noterler, dâva vekilleri gibi kendi makamlarının, memuriyetlerinin sahibiydiler.

Böyle bir sahipliğin ne türlü bir bağımsızlık ve hürriyet havası yarattığı, ne gibi dürtülere yol açtığı iyice tasavvur edilebiliyor mu? Bunun mânası Sarayın kovuşturduğu kimseleri beraat ettirmek, tasvip etmek, itibarını iade etmek; sarayın memurlarına karşı gelmek ve bunları tevkif ettirmek; yeni kararların, fermanların sicille kaydını ve uygulanmasını toptan reddetmek hakkı demekti. Yani kısacası, hükümet mekanizmasının edası azıcık çekingen, sıkıntılı oldu mu onu âciz halde bırakmak demekti. Bütün bu kazai makamların mutlak sınırları olmadığından ve hepsi değişik derecelerde malî, idarî, siyasî sıfat ve yetkilere sahip bulunduklarından, bu iş daha da kolay hale geliyordu.

Bunlardan uyuşukluğa düşen veya çöken bazıları yetkilerini elden kaçırmışlardı ama becerikli ve pervasız olan başkaları çok daha önemli yetkiler ele geçirmişler, bu da onlara her işe karışıp faaliyete geçmek için bir sürü bahane vermişti.

Bu saydıklarımızda çok eksik kalmış taraflar da vardır. Fakat bu, teşkilâtı ve hükümet idaresi bakımından eski Fransa'nın bugünkü Fransa'dan ne gibi noktalarda ayrıldığını göstermeğe yeter.

"Dar görüşlü ya da müstebitçe tahakkümlere çok elverişli olan ve yüz yıldan beri isyan etmeksizin taşıdığı idarî boyunduruk altında" bugünün Fransası, bakanlara ve resmî dairelere karşı mukavemetsiz ve kuvvetsizdir. Onu sevk ve idare etmek için teknisyenler ve "uzman"lar kâfi gelmektedir. İnsanlar diplomalardan, diplomalar da nizamlardan daha az önemlidir.

Eski Fransa'yı teşkil eden organizmalar topluluğu üzerinde hüküm sürmek, bu aristokratik veya halkçı, rakip ve alıngan binlerce cumhuriyetçiyi hem harekete geçirmek, hem de zaptetmek için daha fazla karakter, daha fazla özen, daha fazla sabır, daha fazla enerji ve daha fazla sevgi lâzımdı. Bu iş için dürüst ve iyi niyetli bir hükümet yetmiyordu. Sayılan ve korkulan bir hükümet lâzımdı.

İşte eski rejim Fransası böyle bir hükümeti teşkilâtlama

işini başarmıştı ve baş çoktan çürümeğe başlamışken öbür parçalar en iyi zamanlardaki kadar sıhhatli ve faal olarak kalmaktaydılar.

Daha önce de kaydettiğimiz gibi vergiler, adalet, toplum, taşra ve belediye teşkilâtı olağanüstü çapraşık ve karışıktı. İdarenin kendisi ise kim ne derse desin, çok sade ve çok iyi anlaşılmış bir haldeydi.

Üstte, en yüksek kanun koyucu olan Kıralın Meclisi vardı ki bütün makinenin merkezi ve yürütücüsüydü. Altta, onun kararlarını hazırlayan bürolar yahut komisyonlar vardı. Altı bakan, bunlara bir biçim verip ilgili yerlere havale ediyorlardı. Otuz iki Kıral temsilcisi de bunları yürütmekteydiler. Hepsi bu kadardı. Memur azdı, kırtasiyecilik azdı, "rutin" diye bir şey yoktu, şevk vardı: Yani kısacası, işleri çabuk yürütmek, iyi görmek için lüzumlu her şey tamamdı.

Şüphesiz, daha ilk anda böyle bir hale ulaşmış değildi. XIV. Louis Kırallık Meclisine kesin kurallarını verip onu şubelere ayırmadan ve muntazam aralarla toplanmasını sağlamadan önce bu meclis hal ve şartlarla menfaatlerin tesadüflerine uyarak bazen dolmak, bazen boşalmak suretiyle akla gelen her kalıba girmişti. Beri yandan Kıral temsilcileri de ancak XVI. yüzyılın ortasında meydana çıkmışlardı ve başlangıçta sadece geçici komiser sıfatını taşımışlardı. Görevleri de illerde yahut orduların ardında olmak üzere geçiciydi. Hattâ XIV. Louis'nin çocukluğuna raslayan Fronde ayaklanması sırasında bunlar hemen hemen ortadan kalkmışlardı. Ancak Colbert devrinden itibarendir ki sabit makamlar olarak iyice belirli bölgelerde ihdas edildiler ve kendilerine o kadar geniş yetkiler verildi ki ünlü tarihçi M. Lavisse haklı olarak *"Kıral temsilcisi, ilde hâzır-nâzır olan kıral demekti,"* diye yazabildi.

Bu formül çoğu zaman yanlış anlaşıldı ve sanıldı ki bizim bugünkü valilerimize benzeyen kıral temsilcisinin sanki şahsi bir varlığı yoktu, sadece bakanı temsil etmekteydi ve Versailles sarayına danışmadan hiçbir önemli işe girişemezdi. Bu, doğru değildir. Kıral temsilcisine verilmiş olan geniş yetkiler gerçek olarak onun kendisine ait bulunmaktaydı. Bunları da kendi sorumluluğu altında ve geniş ölçüde kullanıyordu. Habire Paris'ten talimatlar, emirler dilenmiyordu. Harekete geçiyor, teşebbüslere girişip tedbirler alıyor, durmadan ilerliyor, ancak başarı peşinde koşuyordu. Güçlükleri yerinde çözü-

yor, faydalı gördüğü ıslahatı yapıyor, otoritesini de, kişiliğini de ortaya atıyor, sonra durumunu Kırallık Meclisinin bir kararıyle düzeltiyordu. Zaten bu kararı teklif edip hazırlayan ve yazan da kendisiydi. Genel denetçi onu yukarıdan mürakabe ediyordu ama işlerine sekte vermiyordu. Bu hürriyet de öylesine ileriye gitmekteydi ki Paris'teki bir kıral temsilcisi sırf kendi teşebbüsüyle kendi bölgesinde cizye ve haraç gibi şahsî vergilerin matrahını baştan aşağı değiştirirdi; bir sınıf vergisi olan şahsî vergiyi (capitation) angarya veya bedeni mükellefiyet şeklinden çıkarıp, kiralar üzerinden alınan bir resim haline soktu.

Genç bir dilekçe raportörü iken raporları ve çalışmalarıyla göze giren kıral temsilcisi, gideceği il'e harekete hazır hale gelir. Ciddidir, çalışkandır, her türlü yeniliği, her ileri şeyi benimsemeğe hazırdır, teşebbüslere girişmek için sabırsızlanmaktadır, sivrilmeğe can atar. Aynı makamda on yıl, yirmi yıl, otuz yıl, kırk yıl, belki de daha fazla çalışacak, kıral temsilciliğinden de ancak Devlet Şurası üyesi yahut bakan olmak için ayrılacaktır. Muhakkak olan şu ki ömrü boyunca aynı meseleler üzerinde, aynı zihniyetle ve aynı ihtiyatlı pervasızlıkla çalışmaktan geri durmayacaktır.

Tarihinin hiçbir ânında, hattâ Napoleon devrinin büyük valileri zamanında dahi Fransa böylesine sağduyulu ve dikkatli, böylesine çalışkan ve kendini kamu yararına adamış, halk efkârını böylesine anlayışla karşılayan bir idareciye sahip olmamıştır. Çünkü kıral temsilcisi kıralın adamı olmakla beraber, ilin de adamıdır. O ilde o kadar uzun zaman oturmuştur ki, onun bir parçası haline gelmiştir. Onun menfaatlerini savunur, avukatlığını yapar ve gerekince, hizmetlerle dolu geçmişini ileri sürerek onu merkezî iktidarın iddialarına, teşebbüslerine karşı korur.

Kıral temsilcisinin çevresinde birbirini kovalayan taslaklar halinde, büyük kamu hizmetleri doğup teşkilâtlanmağa başladı. İhtilâl bunları yıktı ama Napoleon hepsini yeniden kurdu, sonra da bunları kendisi yaratmış gibi tavırlar takındı. Tapu ve nüfus kütükleri millî emlâk, ipotek sicilleri, sonradan vasıtasız vergiler idaresi haline gelecek olan maliye dairesi, vasıtalı vergiler idaresi (reji), posta teşkilâtı, sular ve ormanlar, yollar ve köprüler (bayındırlık) idareleri gibi

birçok teşkilâtın kurulup geliştirilmesi gibi başarıların şerefi, hakçası aranırsa, Bourbon hanedanının son temsilcilerine aittir.

Kıral temsilcilerinin çalışmalarından birçok anıtlar kalmış bulunmaktadır. Hemen hemen bütün taşra şehirleri çehrelerini ve planlarını onlara borçlu bulunmaktadırlar: Bordeaux, Nancy, Orléans, Tours, Rennes, Metz, Châlons, Rouen, Limoges, Poitiers, Besançon, taşına toprağına eski idarecilerinin öngörüsü ve büyük zevki işlemiş meydanları, sokakları, bahçeleri bugün dahi olduğu gibi muhafaza etmektedirler.

Fakat, insan bu kıral temsilcilerinin eski konakları boyunca âvâre dolaşmaktan çok, onların bize bıraktıkları arşivlerde araştırmalar yaparak niyetleri hakkında fikir sahibi olmakta, yaptıkları iyilikleri ölçmektedir.

Bu dosyalar, bu yazışmalar hiç de öyle asık yüzlü değildir. O zamanın insanları en çetin meseleleri dahi kulak tırmalayıcı acayip sözlerle dolu olmayan, kıvrak ve rahat bir dille ele almasını biliyorlardı. Bir bakan bir kıral temsilcisine yazı yazdı mı bu, seçkin insanlar arasındaki bir iş konuşması edasını taşımaktaydı. Cümleler, söylenmesi gerekeni az sözle ifade ediyordu. Sözkonusu olan iş uzunluğa kaçmadan, lâfı döndürüp dolaştırmadan, birkaç satırla anlatılmaktaydı. Fakat her şey kibarca, hem nazik hem teklifsiz bir eda ile ifade edilmekteydi. Hiçbir Devlet bakanı hükmetmiyor, emir vermiyor, yasak etmiyordu. Sadece tavsiye ediyor, öğüt veriyor, ricada bulunuyordu. Ötedenberi: "... minnettarınız olurum," diye yazmayı âdet edinmiş bulunmaktaydı. Kendisiyle kıral temsilcisi arasında hiçbir gurur ve azamet gösterisi, hiçbir alçaklık-yükseklik iddiası, hiçbir resmî daire amirliği-memurluğu havası yoktu. Ancak yazıların sonlarındaki mutad cümlelerde görülen hafif nüanslarla kimin üst, kimin ast olduğu anlaşılabiliyordu.

Bu meseleyi çok iyi incelemiş olan M. Ardascheff, Maliye genel denetçisi Lambert'in Languedoc'taki kıral temsilcisine yazdığı şu yazıyı örnek olarak göstermektedir: "Efendim, geçen ayın 29'unda bana yazmak lûtfunda bulunduğunuz mektupla birlikte, her madde üzerinde görüşmelerin suretini de aldım. Bu yeni sevgi delilinden dolayı size teşekkür ederim."

Şüphesiz, İçişleri bakanı valilerine bu eda ile mektup yazmamaktaydı. Bu da herhalde bakanlarla valilerin birbirlerine yabancı olmalarından ileri gelse gerektir. Bakanlar, "parlâmento" diye adlandırılan adlî teşkilâtın, valiler ise idare me-

kanizmasının adamlarıdır. Eski rejimde bakanlarla idare adamları aynı çevrenin insanlarıydılar, adli vazifelere veraset yoluyla geçen ve Kırala en iyi hizmetkârlarını veren o Devlet asilleri zümresine mensuptular. Bu terbiyeli insanların, aralarında resmi üslûpla mektuplaşmaları yersiz bir şey olurdu. Bunlar, kendi salonlarında kullandıklarından başka bir dille yazı yazarak kendilerini gülünç bir duruma düşüremezlerdi.

Sayısız güçlüklerle pençeleşen, çapraşık bir müesseseler ormanında kaybolan ,hırçın vergi mükelleflerinin kıskançlığını uyandıran bu zarif ve metin idareciler, yine de başarı kazanmak için çok büyük bir yararlık gösterdiler.

Tarihçi M. Mathiez'nin çok yerinde olarak yazdığı gibi İhtilâl, bitkin bir memlekette değil de, tam gelişme halindeki, bayındır bir memlekette patlak verecekti.

II

ZENGİN MEMLEKETTEKİ YOKSUL DEVLET

Sefalet ayaklanmalara sebep olabilir ama ihtilâllere asla yol açmaz. İhtilâllerin çok daha derin sebepleri vardır, 1789 da da Fransızlar bahtsız insanlar değillerdi. Tersine olarak, en inanılır belgeler bize zenginliğin yarım asırdan beri büyük ölçüde arttığını ve —köylerdeki asiller hariç— toplumun bütün sınıflarında maddî durumun düzeldiğini göstermektedirler.

Söylendiğinden çok daha az sıkı ve çok daha az yaygın olan lonca nizamı, büyük endüstrinin doğuşuna ve yerleşmesine engel olmamıştı. İngiltere'den ithal edilmiş olan makineleşme cereyanı sermayelerin birikmesini kolaylaştırmıştı ve hiç olmazsa daimi çizgilerinin bazıları bakımından madenci ve fabrikacı Fransa'nın klasik çehresi, daha o zamanda belirmeye başlamıştı. Kuzey'de ve Massif Central'in çevresinde kömür işletmeleriyle demir-çelik fabrikaları (Creusot fabrikası 1781'de kurulmuştur); Lion'da ipekçilik; Rouen'la Mullhouse'da pamuklu sanayii; Troyes'da tuhafiyecilik; Castres'da, Sedan'da, Abbeville'de ve Elbeuf'de yünlü sanayii; Lorrain'de demir ve tuz; Marsilya'da sabunculuk; Paris'te dabaklık, mobilyacılık ve lüks eşya endüstrileri vardı. Daha o zamanlar işçi kıtlığından, yakacak azlığından şikâyet ediliyordu!

Bugün de kullanılmakta olan bütün şirket ve ortaklık biçimleri o zamandan itibaren bol bol ve kolaylıkla kullanılıyordu. Asillerle burjuvalar paralarını bu işlere yatırmaktaydılar. Büyük derebeyleri asil olmayanlara sermaye veriyorlardı. Fransa'nın Kuzeyinde, Anzin'deki kömür, madeni inşaat, kazancılık, küçük demir-çelik tesisleriyle Aniche'teki kömür, cam, kimyevi maddeler tesisleri iki anonim şirketin malıydı ve bunlardan birisi Croy prensi tarafından kurulmuştu. Roche-La-Molière kömür havzasını Charost dükü; Grand'Combe kömür havzasını da Conti prensi, Maréşal de Castries ve Tubeuf işletiyorlardı.

Milyonlarla oynayan ve binlerce işçiyi idare eden büyük

sanayici tipiyle mutavassıt, simsar, ikrâzcı ve kambiyo ajanı olan maliyeci tipi İhtilâlden çok önce vardı.

Bir Borsa, bugünkü Fransa Bankası gibi kaimeler ihraç eden yüz milyon sermayeli bir İskonto sandığı, vadeli satışlar, borsa kotaları ve borsa muameleleriyle hava oyunları o zaman da mevcuttu. Kambiyo üzerinde, Devlet tahvil ve kıymetleri üzerinde, vasıtalı vergileri tahsil eden İltizam İdaresinin hisseleriyle Hindistan Kumpanyası, Su Kumpanyası, Sigorta Kumpanyası gibi şirketlerin hisse senetleri üzerine spekülâsyonlar yapılıyordu. Bankacılıkla işe başlayıp iki defa da Fransa maliye bakanlığı yapan Necker'in fikrince, Avrupa'daki nakit paranın yarısı Fransa'nın elindeydi.

Eski rejimin tarihinde seyrek görülen bir hâdise olarak, dış ticaret çok büyük ölçüde gelişti. Bunu da, Genel Denetçilik İdaresinin bir memuru olan Arnould tarafından yapılıp Hindistan kumpanyası tarafından toplanan bilgilerin de teyid ettiği istatistikler sayesinde, bir yıldan öbürüne izleyebilmekteyiz. XIV. Louis'nin ölümünden beri dış ticaret dört mislinden fazla bir artış kaydetti. 1788'de 1.061 milyonu buldu ve 1848 den önce de bu muazzam rakama ulaşmak mümkün olmadı.

Marsilya, Bordeaux, Nantes gibi büyük limanlarda, dar ufuklara ve sesiz yaşayışa alışık, iç bölgelerden gelme bir köylüyü bugün dahi şaşırtan o canlılık, o renklilik, o kozmopolit karakter ve o zenginlik, büyüklük havası vardı. Doğu'nun bütün ticareti Marsilya'nın elindeydi. Rıhtımlariyle ambarlarında halılar, Hind kumaşları, likörler, pirinç, buğday, Kıbrıs şarapları, yağlar, deriler, muslinler, renkli bezler yığılıydı. Sömürge erzakının tekelini Bordeaux ile Nantes limanları elde tutmaktaydılar. Tek başına Saint-Dominique (şimdiki Haiti) adası, dünyada harcanan şekerin yarısını çıkarıyordu. Yedi Yıl Savaşından sonra imzalanan Paris barış andlaşmasıyla bir ara sarsıntı geçiren bu iki liman armatörleri, kendilerini çabuk toparladılar. Amerika İstiklâl Savaşının zaferleri onlara yeni bir cüret verdi. 1738'de denize 7 gemi indirilirken, 1784'te 33 gemi indirildi. Bordeaux şarapları Rusya'ya kadar satılır oldu. Belçika ve Almanya'da Burgonya şaraplarından başkası içilmez oldu.

İç ticaret de buna paralel bir gidiş edindi. 1715'te ancak delik-deşik, çamur-batak kötü yollar vardı. Taş döşeli birkaç sose de bozulmak üzereydi. 1789'da ise sağlam bir şekilde taş

döşeli, düzenli bir halde bakılan ve nehir, dağ tanımayıp aşan on bin fersahlık iyi yollar bulunmaktaydı. XVI. Louis'nin bakanı Turgot tarafından yeniden teşkilâtlandırılan mesajeri (menzil arabaları) servisi daha az parayla daha çok iş görüyordu. Hiçbir memlekette bu kadar az parayla bu kadar iyi ve bu kadar çabuk yolculuk yapmak mümkün değildir. XVI. Louis'nin saltanat devrinde ve İhtilâlin başlangıcında Fransa'yı ziyaret etmiş olan İngiliz ziraatçisi Arthur Young (İngiliz olmayan her şeyi küçümsemek eğiliminde olmasına rağmen), Fransa yollarının güzelliğine ve rahatlığına beslediği hayranlığı anlata anlata bitirememektedir.

Fakat bu noktada ortaya önemli bir mesele çıkmaktaydı.

Söylendiği gibi, bu parlak toplum, sefaletten meydana gelme bir temel üzerine mi kurulu bulunmaktaydı? Zengin olmuş burjuvaların yaldızlı topluluğu altında aç-sefil bir muazzam köylüler yığını mı vardı?

Birçokları bunun böyle olduğunu iddia etmişlerdir. Peşinden de hemencecik La Bruyère'in şu meşhur sözlerini söylemişlerdir: "İnsan erkekli dişili bazı yabani hayvanlar görür... bunlar güneşten yanmıştır, kapkaradır, soluk benizlidir..." Fakat bunlar düşünmezler ki yüz yıldan daha eski olan bu satırlar, kötümser bir ahlâkçı tarafından çıt-kırıldım bir eda ile yazılmış edebi bir parçadan başka bir şey değildir ve La Bruyère de bütün çağdaşları gibi o sevimli Chevreuse vadisini çorak bir çöl saymaktadır.

İktisatçıların yazılarından da köylerdeki yaşayışı korkunç bir şekilde tasvir eden yazılar bulup çıkaranlar olmuştur. Fakat bunların çoğu, köyleri ancak ünlü iktisatçı Quesnay'nin eserlerini okuyarak tanımış dört duvar arasına kapalı kimseler tarafından rençberlerin saf faziletlerini övüp yem kıtlığı ya da merinos koyunlarının sıskalaşıp ölmesi dolayısiyle sel gibi gözyaşı dökmenin moda olduğu bir çağda yazılmış yazılardır. Yolcuların anlattıklarını yazanlar da olmuştur ama bunlar, her üzücü halin yanı-sıra, buna zıt başka bir hali yazmaktan da geri durmamışlardır. Hem bu üstünkörü bilgilerden genel bir sonuca varmak nasıl mümkün olabilir? İnsan arabayla bir saatlik yol gitse iyi bir memleketten kötü bir memlekete, verimli bir topraktan çorak bir toprağa geçer... Bir köyü perişan etmek için dolunun bir gün yağması yeter. Haziranda iyi görünen bir mahsul temmuzda berbat bir hal alır. Güneşli

bir ilkbahar, berbat bir kışı unutturur. Bir yıldan öbürüne her şey değişir. Bir ilden öbürüne her şey başkalaşır. Tamamen mahallî olan ufak-tefek olaylara, bunların cereyan ettiği köylerin sınırını aşacak kapsamlar vermek ihtiyatsızlık olur.

Sonra, münakaşa götürmeyen şu önemli nokta da unutulmamalıdır: *Köylünün üzerine çökmüş olan vergi sistemi, onun yoksulluğunun* DIŞ GÖRÜNÜŞÜNE *bürünmesini, hemen hemen mutlak bir zaruret haline koymaktaydı.*

Tam manasiyle bir köy vergisi olan şahsî vergi (taille), köylülerin kendileri arasından sırayla seçilen tahsildarlar tarafından *zenginliğin dış görünüşüne bakılarak* gelir üzerine kaba-taslak taksim edilen bir vergiydi.

Doğru ve samimî davranan vergi mükellefinin vay haline! Bütün yük onun üzerine biniyordu. Önceden yuvarlak-hesap tesbit edilen bir parayı toplamakla görevli olan ve korkunç ödevlerinden çabucak kurtulmayı arzulayan; iyi niyetli bir budala, bugünkü deyimle bir "armut" bulmaktan pek hoşlanan bu zoraki vergiciler, onun vergi nisbetini hemencecik iki, üç misli arttırıyorlar; güçlük çıkaracaklarından korktukları başka mükellefleri ise koruyorlardı: Bunlar da gelirlerini gizlemek işini başarmış açıkgözler, elc avuca sığmaz diye ün salmış aksiler, "mesele"lerden ve karışık işlerden çekinmeyen, mahkeme kapısı aşındırmağa alışık kimselerdi!

Başkaları hesabına para vermemenin tek çaresi. haksız vergi tahminleriyle ezilmemenin tek yolu masraflarını kısmak, parlak görünmek, en derin yoksulluğun dış görünüşüne bürünmek olduğu yolunda halk zihninde iyice kökleşmiş bir inanış vardır. 1709'da Ile-de-France başyargıcı şunları yazıyordu: "Bugünkü günde bir köyün en zengin adamı bile ancak geceleyin bir domuz kesmeğe cesaret edebilir. Çünkü bunu herkesin gözü önünde yaparsa ödeyeceği verginin nisbeti arttırılır." Berry ili meclisi de 1778'de şöyle bir müşahedede bulunuyordu: "Rençber imkânlarını (yani gelirlerini) göstermekten kaçınmaktadır. Eşyası, giyeceği, yiyeceği ve başkalarının gözü önünde bulunan her şeyi için gelirini kullanmaktan bucak bucak kaçmaktadır..."

Düşük nisbette de olsalar, keyfî vergilerin kaderi, güç tahsil edilmektedir. Eski rejimin vergi mükellefi bizim şüphe dahi edemiyeceğimiz derecede dik kafalı, gizli kapaklı, hırçın bir kimseydi. Kötü niyeti sınırsızdı. Yumurta kapıya gelmeden

para vermezdi. Vergisini ödemekte çoğu zaman iki üç yıl geç kalırdı. Fransız iktisatçısı Boisguillebert şöyle diyor: "Gizli parası olan bir kimse kırkıncı ödeme emrini almadan tek metelik vermez. Vergisini zamanında verip hali vakti yerinde olduğunu itiraf etmektense, herkes mahkemeye verilmeyi ve haciz tehlikesiyle karşılaşmayı tercih eder. Kıral temsilcisine itirazlar, şikâyetler yağdırılır. Derebeyinden, yargıçtan, köy papazından şefaat istenir. Mükellef durmadan ağlayıp sızlanır, protestolarda bulunur ve komşusundan daha zengin, daha eli açık görünmemek için ağlayıp sızlanmakta, protestolarda bulunmakta herkes birbiriyle yarış eder.

Bir gün Jean-Jacques Rousseau dağda yolunu kaybetmiş, bir köylünün evine giderek yiyecek istemişti. Adam bir şey vermeğe yanaşmadı: "Hiçbir şeyim yok, hepsini aldılar. Hiç yiyecek kalmadı. Her yeri ara istersen, tamtakır, kurubakır." dedi. Rousseau yalvardı, ayak diredi, adını söyledi. Öteki onu dinledi, yatıştı, titreye titreye gizli bir yerin kapağını açtı, oradan büyük bir gizlilik içinde ekmek, et şarap çıkardı. Beri yandan da: "Allah aşkına kimse duymasın, bu kadar zengin olduğumu öğrenirlerse mahvolduğum gündür," dedi.

Eski rejimin köylülerinin durumu tam tamına böyleydi: Hepsi gayet sefil görünüyorlardı ama bu hırpani görünüşün ardında, sâkin, çoğu zaman hali-vakti yerinde, bazen refahlı bir hayat sürüyorlardı.

Söylemeğe hacet var mı? Hür insanlardı da. Avrupa'nın hemen bütün memleketlerinde yaşamakta olan serflik, Fransa'da yoktu artık. Hafiflemiş bir biçimde olarak buna, ancak Jura'nın ve Bourbonnais'nin bazı bölgelerinde rastlanıyordu. Kıral, 1779'da, kendi malikânelerinde bunun son izlerini de silmeğe özen göstermiş, Franche-Comté'nin bazı derebeyleri de ona uymuşlardı.

Köylüler çoğu zaman mülk sahibiydiler. İngiltere'deki "Enclosure" rejimi bunları hizmetkâr veya gündelikçi gibi çetin bir duruma sokarken, Fransa'dakiler yaşama şartlarını iyileştirmek için toprak ürünlerindeki fiyat yükselişlerinden faydalanıyorlardı. Şurası muhakkak ki köylüler İhtilâlin arefesinde hiç değilse toprağın yarısına sahip bulunmaktaydılar. Üstelik rühbanın, asillerin ve burjuvaların malı olan kısma orman, av bölgesi, park ve eğlence malikâneleri gibi birçok toprakları katmak da yerinde olur.

Müsaadenizle burada birkaç rakam verelim. 1759 ile 1789 arasında Soissons maliye bölgesi köylüleri, elden çıkardıklarından dört misli fazla toprak edinmişlerdi. 1779'dan 1781'e kadar Limousin köylüleri 4000 dönüm toprak ele geçirmişlerdi. Tulle tali maliye bölgesinin seksen beş ruhani bölgesinde, 247.000 dönüm üzerinden 137.080'i köylülerindi. Brice'deki tali maliye bölgesinin kırk üç ruhani bölgesinde de 63.000 dönümden 34.000'i onlarındı. Bu iki bölgede köylülerin ancak yüzde on yedisi mülk sahibi değildi.

Bazı köyler için daha elverişli müşahedelere varmak mümkündür. Örneğin, Dauphiné'de Côte-Saint-André yakınındaki Gillonay için durum böyledir. Daha 1702'de, 1.378 hektarlık topraktan 800'ü köylülerindi. İhtilâlde bu, 1250 hektar oldu. Asiller ancak birkaç tane bağ kurtarabildiler. İki şato ile yakınlarındaki çiftlikler, burjuvalara satıldı.

Orléans bölgesindeki Saint-Benoist-sur-Loire'da bütün topraklara sahip olan eski ve ünlü manastırın elinde topu topu dört küçük çiftlik kalmış bulunmaktaydı. Hali vakti yerinde çiftçiler, yahut o zamanın deyimiyle rençberler, geri kalanını edinmişlerdi. Nüfusun arta-kalanı, yani üç yüz kırk aile reisi 733 dönüm toprak, bağ ve çayırı kendi aralarında paylaşmışlardı. İki yüz doksan altısı bir eve yahut bir evin bir kısmına sahiptiler. Gündelikçi veya ırgat diye gösterilen her dört kişiden birincisi bir evle bir bahçeye; ikincisi bir bağ parçasına; üçüncüsü bir dönüm toprakla yarım dönüm bağa; dördüncüsü bir evle yarım dönüm toprağa ve çeyrek dönüm bağa sahipti.

En küçük mülk sahipleri birisi kendi hesaplarına, öteki ise yarıcı veya ortakçı olarak, aynı zamanda iki işletmeyi yönetmekteydiler. Bunlara son bir imkânı da eklemek yerinde olur ki bu, XVIII. yüzyılda çok gelişmişken bugün hemen hemen ortadan kalkmış olan dokumacılık yahut küçük ölçüde demircilik gibi ev sanayiidir. Vimeu'nün çilingirleriyle Jura'nın saatçileri bu eski çalışma usulünün şahitleridir.

Birçok yerlerde tarım usulleri, ilkel olarak kalmıştı. Nadas yapmak usulden olduğu için verim düşüktü. Onun için hükümet, suni çayırlar yetiştirme usulünü yaymağa uğraşıyordu. Modanın yardımiyle yüksek asil sınıflar tarım işlerine yakın ilgi göstermeğe başladıklarından, onların da desteklenmesiyle buna çoğu zaman muvaffak oluyordu. Nümune çiftlikleri kuruldu, veteriner okulları açıldı, yarışmalar tertiplendi, bir-

çok bataklıklar kurutuldu, kıraç topraklar işlendi, yeni cinsler getirtilip iklime alıştırılarak hayvan yetiştiriciliği ıslah edildi. Prusya ordularının peşi-sıra 1792'de Fransa'ya gelmiş olan Goethe, Loren evlerinin temizliğine, sağlamlığına, eşyalarının güzelliğine, şarap mahzenlerinin zenginliğine hayran kalmıştı. Bu refah değilse bile, ona çok benzeyen bir şeydi.

Fakat bu artıp düzelen köylü mülkiyeti kelimenin tam anlamıyle, gerçek bir mülkiyet miydi, yoksa tersine, kâğıt üzerinde kalan ve çekilmez köleliklerle dolu, basit bir metin miydi?

Artık ne politik rejim ve hattâ ne de sosyal kadro olarak mevcut bulunmayan derebeylik, hukuki ve ekonomik bakımdan yaşıyordu. Kıralî hükümetin yanıbaşında yere yayılıp saçılmış olarak, ondan önceki hükümetin kalıntıları görülmekteydi. Sıfatlarından sıyrılmış ve artık hizmet görmeyen bu sonuncu hükümet, bunun bedelini almağa devam ediyordu.

Artık sebebi kalmamış olan bu yüke öfkeyle katlanıldığı muhakkaktır ve hattâ tabiîdir, meşrudur. Köylülere ait mülkiyet genişledikçe bunun daha sıkıcı, onur kırıcı görünmesi de yine tabiîdir. Fakat bunun dayanılmaz bir ağırlıkta olduğu, çok şüphe götüren bir şeydir.

Her şeyden önce derebeylerinin aldıkları vergi ve resimleri gösteren sözlerin pek çok sayıda oluşlarına aldanmamak gerekir. Hiçbir dil, aynı anlama gelen sözler bakımından, böylesine zengin olmamıştır.

Yerlere, önemine ve toprakların niteliğine göre aynı vergi veya resmin bir düzüne, yahut daha fazla adı vardı. Ayrıca her adın yedi, sekiz, bazen daha fazla karşılığı da bulunmaktaydı. Bu bitmez tükenmez adlara bakarak herkes ortada çok biçimli ve kemirici bir vergi sistemi bulunduğu sonucuna varıyordu. Oysaki gerçekte hepsi hepsi dört beş vergi vardı, bunların kimisi aynî olarak, kimisi para olarak toplanıyordu.

Nakdî resimler bir defaya mahsus olarak ortaçağda tesbit edilmiş bulunmaktaydı. Böylece de para değerinin azalmasıyla bunlar hiç denecek dereceye düşmüşlerdi ve ancak basit bir formalite olarak vardılar. Bu hal, derebeyinin gururunu okşayabilirdi ama kesesini muhakkak ki doldurmuyordu.

Aynî resimler daha ağırdı ama bunların senetleri itirazlara yol açmaktaydı. Birçok derebeyleri de ihmal yüzünden, güçlüklerden korktukları yahut bir göçe sebep olmaktan çe-

kindikleri için, mecburiyet karşısında haklarını aramaktan kaçmıyorlardı. Dük de Cossé-Brissac kâhyalarına şu emri vermişti: "Çok gürültü-patırdı edeceksiniz ama zora ancak acele ve çok lüzumlu hallerde başvuracaksınız."

Birçok yerlerde köylülerin yirmi yahut otuz yıl hiçbir şey ödemeksizin oturdukları oluyordu. Başka yerlerde eski hadleri büyük ölçüde indiren hal şekilleri elde etmişlerdi. Başka bazı yerlerde ise toprağı satın alarak aynı anda onun üstündeki hakları da satın almışlardı. Yüzlerce geçit hakkı, Kıral temsilcileri tarafından kaldırılmıştı. Nüfus ve emlâk vergisinin (cens) artık varlık sebebi kalmamıştı ama, derebeyine ait bir şeyin kamuca mecburi olarak kullanılmasında alınan vergiler (banalités), bir üzüm presesinin, bir fırının, bir değirmenin bakımı karşılığı olarak ayakta duruyordu. Rühbanın aldığı öşür (ondalık) ona aynı zamanda ibadet masraflarını, çocukların öğretimi görevini, yoksullara yardım ve hastalara bakım işlerini de yüklüyordu.

Gerçekte derebeylik devrinin kalıntılarına karşı duyulan tiksinti onların ağırlıklarından değil de sadece kararsızlık ve niza vesilesi olarak ortaya koydukları şeylerle birlikte yaşayan kalıntılar olmalarındandı. Le Trosne: "Derebeylikte gerçek olan tek şey, dâvalardır," diyordu. Hakikaten bütün kötülük bu noktada toplanmaktaydı.

Derebeylik hakları bitmez tükenmez bir niza vesilesiydi. Mikrop gibi bir sürü taşra adliyecilerinin bunlardan başka geçim yolları yoktu. Onun için bu bitmez tükenmez nizaları gayet ustalıklı bir şekilde alevlendirmenin yolunu buluyorlardı. Örf ve âdetlerin müphemliği, terimlerin belirsizliği, ilk senetlerle hüccetlerin bulunamayışı, eski oylum ve yüzey ölçülerine karşılık bulmaktaki güçlük, para olarak verilmesi gerekenle gerekmeyenin ayırdedilmesi, mülkiyetteki değişmelerin, alımsatımların sayısı, niteliği ve meşruluğu, derebeylerinin çalıştırdıkları değirmencilerin yaptıkları hiylelerle gecikmeler v.s. gibi her şey itiraz sebebi olmaktaydı. Habire dâvalar açılıyor, biri bitmeden biri daha açılıyordu. Kavgayı devam ettirmek için kötü niyet göstermek bakımından iki taraf birbiriyle yarış halindeydi. Üstelik yargıç da bu işte onlara yardımcı oluyordu.

Bu kıyasıya kavgalar asrın ikinci yarısında daha da arttı. İlkin komün emlâkinin dağıtılmasına başlandı, bu yüzden her-

kes birbirine düşman kesildi. Sonra, iddialarının günden güne daha çok hücuma uğradığı bir devirde reddi imkânsız belgelere artık sahip olmadıklarını hisseden birçok derebeyleri, arazi kütüklerini bu gibi işlerde uzman olmuş hukukçular tarafından yeniletmeğe, denetletmeğe, tamamlatmağa başladılar. Onlara da genel olarak, böylece elde ettikleri gelirler üzerinden, bir yüzde veriyorlardı.

Direnmelerini haklı göstermek için boyuna resmî kayıtların yetersizliğini ileri süren köylüler, böyle bir işlemden ancak zararlı çıkarlardı. Tam hükümet parayla tuttuğu yazarlara, köylülere ıstırap veren hakların kaldırılmasını teklif ettirdiği sırada bunlar, derebeylerinin kendilerini yeni yükler altında ezmek istediklerini sandılar ve boğulmak üzere olup tam karaya ayak basacağı sırada beklenmedik bir engele raslayan bir kimsenin umutsuzluğu ile, onlara karşı ayaklandılar.

Bu hınç haksızdı. Derebeyleri öteden beri hain insanlar değillerdi. Onlar da rençberleri, ortakçıları kadar kirli, pasaklıydılar. Derebeyliklerinden de ellerinde kala kala bir soy kütüğü ile bir güvercinlik, bir av köpeği, bir de eski, paslı kılıç kalmıştı. Din savaşlarının karışıklıkları içinde servetleri yokolup gitmişti. Amerikan altınının piyasaya dökülmesiyle boyuna yükselen hayat pahası da onlara bu serveti yeniden kurmak imkânını vermemişti. Maiyetleri ve kıral Dagobert'in av köpekleriyle birlikte yüz şövalyeyi barındırabilecek bir şatoda beş uşak ve iki kısrakla oturan ünlü yazar Chateaubriand'ın babası gibi, onlar da eşyasız, harap şatolarında zarzor geçinmeğe çalışıyorlardı. Ellerinde kalan son topraklar ipotekli, gelirleri de birtakım iş adamlarına rehinli durumdaydı. Bu adamlar gelirlerin tahsili işini, derebeylerin kendilerinin hiçbir zaman gösteremiyecekleri bir açgözlülük ve tamahkârlıkla kovuşturmaktaydılar.

Köylülerin derebeylerinden şahsen nefret etmeğe hiçbir sebepleri yoktu. Tethiş'in en civcivli devrinde, birçok yerlerde onları koruyup kurtarmışlardı da. Fakat o 1788 yılında köylüler, hürriyete tam mânasıyle kavuşmaları işinde derebeylerinin kendilerine sonuncu engel olmaları dolayısiyle onlara içerliyorlardı. Sonuncu engel demek, öfkelerle hınçları kendi üzerine toplayan engel demekti. İnsan varacağı yere ulaşacağı sırada —bütün engeller karşısında yaptığı gibi— sonuncusunun

da yanından dolaşacağı yerde, bunu vahşice kırıp döker. Köleliğin gölgesi, çoğu zaman, köleliğin kendisinden daha ağır görünür.

Köyler de, daha az göze çarpar mahiyette olmakla beraber, şehirler gibi zenginleşmişlerdi. Bütün Fransa aynı refah hareketine katılmış bulunmaktaydı. Başka bir belirti olmasa bile, nüfusun muntazaman artması dahi bunu göstermeğe yeter. O zamanki Fransa'nın nüfusu 25 milyonu bulmuştu. Bu da İngiltere'nin ve Prusya'nın nüfusunun iki misli; bütün Almanya, Avusturya ve Macaristan nüfuslarının toplamı demekti.

Bu mutlu ülkede, Devlet yoksuldu. Berlin'de ve başka yerlerde de görülmüş olmak dolayısiyle, bu paradoks artık bizi şaşırtmamaktadır. Fakat o zaman bu, bir rezalet gibi karşılanıyordu. Fransa'nın hizmetinde çalışmış İsviçreli subaylardan olup çok ilgi çekici "Hâtıralar" yazmış olan Besenval, şöyle diyor: "Fransa'nın böylesine bolluk ve refah içinde, halkın arzu edilen dereceye ulaşmış durumda olduğu tarımla endüstrinin son hadde kadar çalıştığı ve Paris'in tıklım tıklım para ile dolu bulunduğu bir anda, Kıralın iflâs etmek üzere olduğunu görmek, inanılmaz bir şeydi..."

Doğrusunu söylemek gerekirse, Kıralın işlerinin bir bilânçosunu doğru olarak çıkarmak da imkânsızdır. Özel bütçelerin çokluğu, hususi kasaların fazlalığı, hesap yıllarının kargaşalığı, denetleme işinin birkaç mahkeme arasında dağılmış bulunması gibi şeyler, muhasebeyi güç ve karışık bir hale sokuyordu. Muhtelif genel denetçiler tarafından verilen rakamlar arasında büyük farklar bulunmaktadır ve insanın bunlardan birini değil de öbürünü ele almağa karar vermesi için pek esaslı sebepler yoktur.

Bütçenin en açık tarafı, gelirler faslıydı. Bu fasılda 256'sı vasıtalı vergiler için olmak üzere, 475 milyon vardı. Giderler için de fazla fazla 600 milyon konulsa, 1789 yılı için 125 milyonluk bir açık ortaya çıkmış oluyordu.

Bu 600 milyondan 34'ü kıralın ve prenslerin saray masraflarına, 32'si emekli aylıklarına gidiyordu. Bu çoktu, pek çoktu hem. Hükümdarın çevresini almış olan parlak fakat aç zümreye gelişi-güzel dağıtılan her çeşit lûtuflar, ihsanlar, havadan maaşlar, atiyyeler olarak muhakkak ki büyük paralar har vurulup harman savrulmaktaydı. Bugün nasıl seçmenler

için avuç dolusu para harcanıyorsa, o zaman da saray dalkavukları için bir sürü para harcanmaktaydı. Fakat bu "yiyinti"leri kabul etsek bile, ağızdan ağıza dolaşan delikoduların bunları mübalâgalandırdığını itiraf etmek de gerektir. Bu harcamaların büyük kısmı yerindeydi. Kıralın mülklerinin ve millî emlâkin bakımı, lüzumlu bir şeydi. Verilen aylıkların çoğu bizim modern dilimizle, yapılan hizmetlerin haklı gösterdikleri emekli maaşları ve merhameten yapılmış yardımlardı. Ve nihayet unutmamak gerektir ki Saray, prensip bakımından, fesatçı büyük derebeylerini elde bulundurup gözaltında tutan bir vasıtaydı. Fronde ayaklanmasının korkunçlukları hatırlanırsa, itiraf etmek gerektir ki toplum huzuru bundan kârlı çıkmıştı. Hiç şüphesiz enerjik kısıntıları gerçekleştirmek mümkündü ama bunlar ne kadar önemli olurlarsa olsunlar ancak küçük ölçüde bir ferahlık getireceklerdi, çünkü netice itibariyle ikinci derecede fasıllarla ilgiliydiler.

Savaş ödeneği olan 100 milyonla donanma ödeneği olan 47 milyon, Avrupa'nın o günkü durumu dolayısiyle büyük kısıntılara imkân vermiyorlardı. Bunları bir yana bırakırsak açığın asıl sebebine gelmiş oluruz: Bu da Devlet tahvillerinin gelir ödemeleriyle alınan borçlara karşılık yapılan ödemelerdi, ki bütçenin yarısını tutmaktaydı. Bu ise, bugüne göre düşük olmakla beraber çok büyük bir orantıydı. Bu üç yüz milyona XIV. Louis ile XV. Louis üçte birden biraz eksik bir nisbetle, tam tamına 93 milyonla, XVI. Louis ise geri kalanı için giriyorlardı.

O asrın en iyi bütçe yılları 1737, 38 ve 39 oldu. O devrede, gelirler giderleri karşıladı. Ödemeler günü gününe yapıldı. Belki ufak-tefek gelir fazlaları da vardı hattâ. Kıralla başbakan Fleury tasarrufa örnek oldular. İkisi de cimrilikle suçlandırıldı ve XV. Louis'nin, metreslerine pahalıya malolduğu fısıltı halinde söylenildi.

Kıta Avrupasında ve denizlerde yapılan savaşlar bu güzel dengeyi bozdu. Fakat varılması istenen amaç büyüktü ve bütün fedakârlıkları haklı gösteriyordu. Sömürgeleri savunmak ve okyanusların hegemonyasını İngiltere'nin elinden almak gerekiyordu. Bununla beraber Devlet Maliyesi bu yüzden yine de sarsılmıştı, birkaç defa tasarruf erbabına başvurulmasına rağmen, açık yine meydana çıktı. Bununla beraber yine de felâketli bir hal olmadı. XV. Louis'nin maliye bakanlarının

hepsi akıllı kimseler değillerdi, hattâ durum tersineydi. Fakat az veya çok ustaca birtakım çareler ya da az veya çok başarılı teşebbüsler arasında şu ilkel prensibe iyi-kötü sadık kalıyorlardı: Her yeni istikraz yapıldıkça bunun faizlerini ödemek için yeni gelir kaynakları bulmak gerektir. Bu ihtiyat tedbirleri sayesinde en kötü felâketler önlenmiş oldu. XV. Louis öldüğü sırada maliye denetçisi olan rahip Terray yirmide bir nisbetinde alınan verginin ıslahına girişti ve bütün imtiyazlı mükellefleri dize getirmeğe başladı.

Turgot durumda ne iyi, ne de kötü bir değişiklik yaptı, fakat çok geçmeden yerine başka birisi getirildi: Bu adam, çağdaşlarının bir koruyucu melek saydıkları, fakat aslında kof bir hayalciden başka şey olmayan, İngiliz asıllı maliyeci Necker'di.

Küçük bir bankerden 1762'de bir memurun boşboğazlığı yüzünden Fransa ile İngiltere arasındaki barış müzakerelerinin gidişi hakkında bilgi edinmiş, bu bilgiden faydalanarak ucuz fiyatla bir İngiliz esham ve tahvilâtı satın almıştı. Bunlar çok geçmeden yükselerek ona çok büyük bir kâr sağlamıştı. Zenginliğinin kaynağı, işte bu oldu. Sonra Necker bu serveti Kanada alacakları üzerinde yaptığı benzeri muamelelerle arttırdı. Sofrasına filizoflarla "ileri" yazarları kabul ederek bu zenginliğinin kaynağını kökünü unutturdu. Bu cömertliği ayrıca onun aydın bir kimse olarak ün kazanmasına da yol açtı. Aslında onun bütün ustalığı, istikrazları yapıp yutturmaktan ibaretti. Halkın hoşuna giden kombinezonlar bulmasını biliyor ve bunları birtakım sevgi duygularını açığa vurmakla, gürültülü bir şekilde ufacık tefecik tasarruflar, kısıntılar yapmakla ve hele bir sürü iyimser fakat yalan haberi ortada dolaştırmakla destekliyordu. Nitekim, 1781 tarihli meşhur raporu da böyledir. Durumu baştan aşağı yanlış gösteren bu rapor, binlerce umudun, hayalin doğmasına yol açtı ama aynı anda da acı hayal kırıklıkları yarattı. Bu yüzden gerçeğin açıklanması daha güç, daha korkunç oldu.

Derisinin bütün mesamelerinden fışkırır gibi görünen bir onurla yanıp tutuşmakta olduğundan, Amerika savaşım yeni vergiler koymaksızın, yalnız ödünç alınmış para ile devam ettirmek gibi bir iddiaya kapıldı. Parlak emisyon başarıları sağlamak için ödünç para verenlere kendileri için kârlı, fakat Devlet için yıkıcı yatırımlar teklif etmekten çekinmedi: Bun-

lar çok çabuk itfa edilen ikramiyeli istikrazlar ve özellikle % 8, 9, 10 faizli ömür boyunca gelirlerdi ki yaş bahis konusu olmaksızın üç ve dört kişiye de devredilebiliyordu. O zaman Necker'in muamelelerinin ortaya koyduğu sonsuz kâr imkânlarını kullanmak gibi yeni bir bilim kolu türedi!

Özellikle Cenova bankerleri bu işte büyük başarı gösterdiler. Bütün Avrupa memleketlerinde gürbüz çocuk birlikleri kurdular, gelirlerini bunlar üzerine 70, 80 yıl için bağladılar. Ölüm tehlikesine karşı da kendilerini sigorta ettirdiler. Aile babaları % 5 faizle ödünç para alıp çocukları üzerine ömür boyunca % 10 gelir getiren istikrazlara yatırıyorlardı. 14 - 15 yıl sonra borçları itfa oluyor, çocuk da hiçbir zaman sahip olmamış bulunduğu bir anaparanın yüzde 10 dan faizini bütün ömrü boyunca eksiksiz olarak elinde tutmuş oluyordu. Öbür kombinezonlar da buna benzemekteydi... Avukat ve yazar Linguet'nin dediği gibi "Fransız hükümetinin milleti iflâsa sürüklemek için kendisine yardımda bulunmak isteyen herkese gösterdiği akıl almaz kolaylıklar," saymakla bitmemekteydi.

Necker 1777'de 24; 1778'de 48; 1779'da 69; 1780'de 36; 1781' de 77 milyon ödünç aldı. Bunlara, birtakım aracılar marifetiyle yapılan vasıtalı istikrazlar da eklendi. Languedoc 48; Bretanya 16; Provansa 8; Artois 3; Paris belediyesi 10; Saint-Esprit tarikatı 11; ruhban 16; Cenova şehri 6; vergi mültezim ve idarecileri 29 yahut 30; pâye, makam sahipleri 7 milyon v.s. verdiler ki, toplam olarak bu, *hiçbir yeni teminatın garanti etmediği* yarım milyar tutarında para demekti. Bir önceki istikrazın faizlerini ödemek için en son istikraza dayanılıyordu.

Marki de Mirabeau: "Bu şarlatanlıktır!" diyordu. Bu söz pek aşırı değildi. Necker de: "Kaynakların en tehlikelisi ve en adaletsizi... faizlerini sağlamadan istikrazlar yapmaktır.. Güçlüklerin zamanını uzaklaştırdığı için hoşa giden böyle bir idare, kötülüğü ancak arttırır ve uçurumu daha çok derinleştirir," diye yazdığı anda, kendi kendini mahkûm etmiş bulunmaktaydı.

Necker gidince, kendisinden sonra gelenler iki şık karşısında kaldılar: Ya halkı bir zenginlik serabı içinde tutarak ödünç para almağa devam edeceklerdi (ki Mûteberan Meclisi toplanıncaya kadar Calonne'un başvurduğu usul bu oldu); yahut bir defada vergileri korkunç nisbette arttıracaklardı (ki

Calonne'un kullandığı ikinci tarzla Brienne'in başvurduğu usul bu oldu).

En iyi yahut daha az kötü olan bu ikinci hal şekli, bunu kesin şekilde istemek şartiyle, imkânsız değildi. Fransa tam bir refah halindeydi ve mükellefler, yahut bunların büyük çoğunluğu, imkânlarının son haddine ulaşmış olmaktan uzaktılar. Hattâ sırf olağanüstü bir iş cirosunun yarattığı gelir fazlası yüzünden iflâs, birkaç yıl geriye atılmış oldu. Fakat daha fazlası istenecekse, bunun başka türlü istenmesi gerekiyordu.

Eski rejimin vergileri aşırı değillerdi ama, özellikle gelir üzerinden alınan vergiler olduklarından, sıkıcı ve incitici idiler: Ortalama gelir üzerinden şahsî vergi, (taille); senetler, taahhütler (cédule) üzerinden yirmide bir vergi almıyordu. Hattâ demokratik bir vergi sistemi kurmak bahanesiyle, bir buçuk asır önce herkesin nefret ettiği bu usulü yeniden kurmak da acayip bir şeydi. Bu konuda modern rejimlere göre, daha sağduyulu olan Kırallık idaresi menkul gelirler için götürü nisbetler kabul etmek suretiyle en büyük güçlüğü önlemiş olmakla beraber, ötekiler için vergi kaçakçılığını önlemenin ebedî imkânsızlığı ile karşılaşmış bulunuyordu. Çok kalabalık bir idare mekanizması ve enkizisyonu hatırlatan araştırma-soruşturma vasıtalarıyle bu sonuç, bugün dahi elde edilememektedir. Bitmez tükenmez bir sürü muaflıklar, tenzilâtlı ve peşin götürü vergi (Abonman) ve imtiyazlarla engellenen Kıral temsilcileriyle yirmide bir oranındaki vergiyi tahsile memur müdürlerin ellerinden ne gelebilirdi?.. Hükümetten sürekli savaşlarla hiç şaşmayan bir sebat istediği ve üstelik gelir vergisi konusunda —eskiden, asil, şimdi de sendika mensubu olan— nüfuzlu kimselerin kötü niyetlerinin üstesinden gelmek hemen hemen imkânsız olduğu için, rahip Terray tarafından gerçekleştirilen ilerlemeler devam ettirilemedi.

Durumu kurtarmak için, tek bir çare vardı: Eski sistemi alaşağı edip, onun yerine belirli temeller üzerine oturulmuş basit vergiler koymak, yani tam İhtilâlin yaptığı, Üçüncü Cumhuriyetin de çok beceriksiz bir şekilde yıktığı şeyi yapmak. Zaten yol da çizilmiş bulunmaktaydı. Menkuller üzerindeki mükellefiyet tahsili en güç olan bir yerde, Paris şehrinde ihdas edilmiş bulunuyordu. İyi karşılanmıştı ve herkesi

memnun eden bir şekilde işlemekteydi. Bunu genelleştirmek mümkündü. Genel Denetleme dairesinin kalemlerinde birçok emlâk vergisi tasarıları incelenmiş bulunmaktaydı. Calonne'un Mûteberan Meclisine teklif etmiş olduğu tasarı fena anlaşılmamıştı. İllerde tarifeli bir şahsi vergi ihdası için yapılan çalışmalar, yirmide bir vergiye tâbi ve asillere ait varlıkların tahmini ve kadastroların tekrar gözden geçirilmesi, bunun yürürlüğe konmasını kolaylaştıracaktı. Fakat bunun için *istemek* gerekiyordu, biz de döne dolaşa hep bu *istemek*'e geliyoruz.

İhtilâlden önceki Fransa hiç de mutsuz değildi. Şikâyet edecek konuları vardı, ama ayaklanması için sebep yoktu. Zihnî ve manevî bir kriz Fransız ruhunu tâ derinliklerine kadar sarmamış olsaydı, memleketin karşısına dikilmiş olan iki büyük meseleden, yani derebeylik kalıntılarının ilgasından ve malî ıslahattan hiçbirinin halli imkânsız değildi. Bu kriz en ufak anlaşmazlıkları çapraşık hale soktu ve sadece güç olan bir durumu ilkin kaygı verici, sonra da umutsuz hale getirdi.

III

İHTİLÂL DOKTRİNİ

Fransız dehası için XVII. yüzyıl tam bir gelişme çağı olmuştu. O zaman tasavvur edilmesinden hoşlanılan insan tipi şuurlu ve düşünceli bir yaratıktır, üstün bir nizam ve ahenk kuralına uymak için arzularını, ihtiraslarını susturmasını bilir. Ferdî fantazilerden, duygu acayipliklerinden, içgüdüyle yapılan hareketlerden, bulanık ve belirsiz olan her şeyden, bir bulutun gölgesi nasıl bir gölün sathını karartırsa, tıpkı öylece en berrak zihinleri karartan o şuursuz itişlerden sakınır. Zaaflarını bildiğinden, arzularını ne ahlâkın, ne de bilimin temelleri haline sokar. İçinde meratip silsilesi ve disiplin duyusu vardır. Tecrübeye, mantığa, birikmiş tecrübe demek olan geleneğe boyun eğmekten şeref duyar. Hıristiyandır ve muhafazakârdır. Kargaşalıklardan, ihtilâllerden nefret eder. Evrensel ve kararlı olan şeyi sever. Bütün çağlarda ve bütün memleketlerde, her türlü modalar ve görünüşler altında, aynı sürekli ve genel gerçekleri tekrar bulmaktan hoşlanır. Kendisinde teşkilâtçılık hassası, dürüst bir düşünce, gerçek sevgisi ve hakikatleri anlama duyusu vardır.

Elli yıl boyunca Fransa, XIV. Louis'nin kişiliğinde kendi kendisini hayran hayran seyretti. Çünkü bu kıral makul, mutedil, dakik, metotlu, kendine hakimdi ve çünkü duyguları asildi, hayatı şanlıydı, şerefliydi ve çeşitli işlere de dengeli bir şekilde bölünmüş bulunmaktaydı. Aynı ülkü bütün yüzyıl için ilham kaynağı oldu. Colbert ile Vauban bunu Racine, Poussin ve Bossuet kadar kuvvetle ifade ettiler. Bourdaloue'nun bir vaaz,,Dışişleri bakanı Hugues de Lionne'un bir talimatı tıpkı Louvre sarayı, Versailles şatosu ve Molière'in komedileri gibi, bu ülkünün damgasını taşır. Bu ülkü Fransa'ya dünyanın kıral lığı gibi bir mevki verdi ve onun sayesinde bu memleket, Atina ile Roma'nın harikulâde eserine devam etti.

Aslı aranırsa XVIII. yüzyılın dramı ne savaşlarda, ne de ihtilâl *günlerindedir,* sadece XVII. yüzyılı aydınlatıp ona hâ-

kim olmuş düşüncelerin çözülüp değişmesindedir. Ayaklanmalarla toptan öldürmeler sadece bu halin patırdılı bir ifadesidir. Bunlar ortaya çıktığı zaman, asıl gerçek kötülük çoktan olup bitmişti.

İhtilâlci zihniyet toplumlar kadar eskidir. Bunun 1750 ye doğru edindiği görünüşün kendisi de yeni bir şey değildir. Şairler her zaman için mutlu bir takım ülkeler hayal etmekten hoşlanmışlardır. Burada çok iyi insanlar çok güzel bir tabiat ortasında hiçbir kayda katlanmadan yaşarlar. Nitekim ahlâkcılar da çağdaşlarına öğütler vermek ve kötü huyları için onları utandırmak üzere aynı usule başvurmuşlardır. Fakat bütün bunlar eğlenceden, yahut belâgat denemelerinden ibaretti. Bu hayallerin doğma haline gelmesi, bu şakaların otoriteye karşı hınç ve medeniyeti hiçe sayma biçimini alması için dinî ihtiras tarafından alevlendirilmeleri gerekecekti.

Reform, yıkıcı ferdiyetçiliğin ve cumhuriyetçi hassaslığın ilk patlayışı oldu. Büyük entellektüel ve sosyal meseleler herkes bir araya toplanıp geleneksel yollardan çözümlenecek yerde yüreklerin gizliliklerinde, şuurların yalnızlıklarında yorumlanmağa başlandı. Her ferdin belirsiz özleyişleri, onun için bir gerçek ve bir tanrı haline geldi. Tabiî toplulukların müşterek faaliyetleri, bunların dinî ve estetik disipline olan alışkanlıkları, üyelerinden herbirinin kendi hesabına harekete geçmesi karşısında, ortadan silindi. Bunun adına "kayıtlardan sıyrılma" deniyordu. Katıksız, yani Lutherci biçimiyle zafer kazandığı her yerde Reform, gerçekte anarşi oldu ve mayalanma devresi geçtikten sonra bundan hemen hemen sonsuz bir toprak parçalanması, çare bulunması hemen hemen imkânsız bir manevi çözülme kaldı.

Fransız birliği ve onunla beraber Kıral kurtuldu. Muzaffer klâsisizm, Pascal, Descartes, Bossuet, La Bruyère hak ve hükümet anlayışlarını kırallıktan aldılar. Görünüşe göre bu denge ve bu anlayışı hiçbir şey asla bozmayacaktı. Bununla beraber ihtilâl mistiği ölmemişti. Dinî inancın disiplininden sıyrılmış serbest düşünceli (libertin) kimselerin, insanın elinden katıksız zevk duyma hassa ve sanatını alan ve tabiatı bozan hâfıza ile akıl aleyhinde çektikleri uzun nutuklara, bu mistik ilham kaynağı oldu. Protestan hicivcileri ayaklandırdı, bunların Hollanda ve Almanya'dan gönderdikleri yergiler, Fransa ile Avrupa'yı sel gibi kapladı. Yarattığı hayallerle de asrın

en esnek, en parlak ve akıllı insanlarından biri olan Cambrai başpiskoposu Fènelon'un zihnini çeldi.

XIV. Louis çocukları için bir çeşit "Mükemmel Hükümdarın Elkitabı" yazmak zahmetine katlanmıştı. Görevlerini huzur ve sevgi içinde yerine getirsinler diye, bu kitapta onlara durumlarının azamet ve haşmetini hissettirmeğe çalışıyordu. Veliahdın öğretmeni olan Fénelon, onu tahttan soğutmak için elinden geleni yaptı. "Télémaque" adlı eseri, bütün kıralcı ilkelerin yumuşak bir eleştirmesinden ibarettir. XIV. Louis "Krallık sanatı büyüktür, asildir, hoştur..." diye yazmıştı. Fénelon ise şöyle diyordu: "İnsanları idare ederek mutluluk duymak ne delilik... Saltanat sürmeğe çabalayandan daha çılgın kimse var mıdır? Özel ve sakin bir durumla yetinen insan mutludur, böyle bir durumda fazilet göstermek, onun için daha kolay olur... Onun için böylesine tehlikeli bir durumdan kork oğlum, kork... Ezici bir köleliktir bu..."

Fronde ayaklanmasından beri hükümetlerin yapısı ve sağlamlığı üzerinde düşünmüş olan Devlet adamları, bu incelemeleri sonucunda insanın içinde gizli hayvana karşı insiyaki bir güvensizlik duymuşlardı. Sözlerini sakınan kimseler olmadıklarından, insanın içindeki bu hayvanın kuvvetle zaptedilmesi gerektiğini ve netice itibariyle kuvvetin, her toplumun birleştirici unsuru olduğunu söylemekten çekinmemişlerdi. D'Argenson "Hâtıralar"ında şunları anlatıyor: "Rahmetli babam o sıralarda Parlâmento'nun (adlî kurul) kıralılık otoritesine karşı giriştiği hareketleri ilk defa olarak kendisiyle birlikte yorumlamama izin vermişti. Bana söylediklerini hiç unutamıyacağım. Parlâmentonun sebepleri, kanıtları ve canlılığı üzerinde kendisine bütün anlattıklarıma o, sadece şu cevabı verdi: "Oğlum, senin Parlâmento'nun askeri var mı? Bize gelince, elimizde 150.000 asker var, bütün mesele bundan ibaret!" Fénelon'un bu müsbet ve soğuk zihniyetli insanlara aldırdığı yoktu. Güçlüklerle itirazları bir sürü iyimser gösterilerin tûfanı altında boğarak, hiç kılı kıpırdamadan şunları söylüyordu: "Adaletle fazilet konuşmağa başladılar mı bütün ihtirasları sustururlar... Bütün kavimler kardeştir ve bu sıfatla birbirlerini sevmek ödevindedir..." Fénelon'un kıralı, eli vicdanının üzerinde olduğu halde uyruklarını felâkete sürükledikten, milletini de bozguna ve anarşiye götürdükten sonra ölüme ve kafası giyotinle kesilmeğe mahkûm oldu.

Fakat Fénelon çok erken gelmişti. XIV. Louis'nin sarsılmaz sağduyusu, Bossuet'nin akıl ve belâgat bakımından hayranlık uyandıran bir polemiği, başlamak üzere olan yangını bastırmağa yetti. Şurada burada uçuşmağa devam eden birkaç kıvılcım hiçbir şeyi ateşe veremedi. Ferdiyetçi ve ihtilâlci vaizları —bu sefer adamakıllı— canlandırmak için, Montesquieu ile Voltaire'in Londra'ya yolculuk yapmaları gerekecekti.

Montesquieu ile Voltaire İngiliz ülkesinden bizi şaşırtan bir tablo ile geri geldiler. Bunlar "kıral katillerinin karanlık ve kavgacı adasını", dinî tazyikleri en soğuk ve amansız şekli —idarî şekil— altında teşkilâtlamış olan müsamahasız, açgözlü, haris milleti değil de, dünyaya yurt sevgisi ve fazilet örnekleri vermeğe lâyık, bilginler ve düşünürlerle dolu, hürriyetçi ve aydın —eski İtalya'daki Salente şehrini andıran— bir ülke görmüşlerdi.

Bu da süslü olduğu hoş şeyler bakımından eğlendirici, fakat çocuksuluğu ve sathiliği bakımından şaşırtıcı olan mufassal bir tenkidin hareket noktası oldu. Bunda, şüphe götürmeyen yolsuzluklar ve göze batan adaletsizlikler de bütün toplumların üzerlerinde yaşadıkları prensipler ve müesseseler kadar yerden yere vurulmaktan geri durulmamaktaydı. Bir cinas, bir gülümseyiş yahut bir hicivle her şey, karma-karışık ve itiraz götürmez bir halde, mahkûm edilmekteydi. Bu sorgusuz sualsiz idam için yeni bir kişi, hayalî bir vahşi yaratılmaktaydı. Bu şahıs, binlerce yıllık medeniyetlerin bütün inceliklerı ve bütün sevimlilikleriyle süslü, saf yürekli tabiatı temsil ediyordu. Rolü, boyuna hayrete düşmekten ve inceliği, terbiyeyi, kültürü saçma, gülünç ve zararlı hale sokmak için kültürlü, terbiyeli ve ince bir insanın bütün imkânlarını kullanmaktan ibaretti.

Kırk yıl boyunca Fransa bu halis Parisli "Iroquois"lar, bu çok medeni "İranlılar", bu saflıkla ilgisi olmayan "safoğlan"larla doldu. Bilgili alaycılıkları, küçümser kıyaslamaları, hesaplı hayretleriyle bunlar zihinleri karıştırmak, en metin insanlarda dahi şüphe ve kaygı uyandırmak; en olagan hakları suikast ve gasp gibi; asırlar boyunca saygı gösterip hizmet etmekle herkesin şeref duyduğu müesseseleri yeni, kaygı verici ve gayrimeşru kurumlar gibi göstermek işini başardılar.

Reformdan beri faaliyeti durmuş olan Cermen edebiyatı bu değişiklikten faydalanarak tabiî Fransa'ya giriverdi.

Dikkate değer çalışmalarını burada ancak zikretmek ve özetlemekle yetindiğimiz M. Louis Reynaud'nun da müşahede ettiği gibi, XVII. yüzyılın insanları Almanya'da filozoflar ve bilginler bulunduğunu kabul ediyorlardı ama, onun sahip olduğunu iddia ettiği bir sürü şairler ve yazarlar hakkında daima çok çekingen davranıyorlardı. Şiir, sanat, edebiyat konusunda onların bu memleket hakkında bildiklerine uygun düşmez görünen bir şeyler vardı. Zevkli ve bilgili bir adam olan rahip Bonhours, "Ariste ile Eugène'in Konuşmaları"nda kişilerinden birine, bir Alman için nükteci olabilmenin hemen hemen imkânsız olduğunu iddia ettiriyordu.

Entellektüel planda Alman dehası her şeyden önce ferdiyetçidir. "Dil, karanlık kudretlere aklî unsurların zararına olarak kendilerine tam mânasiyle ifade imkânını verecek şekilde teşkilâtlanmıştır. Hissedilebilir olayları ve heyecanları göstermek için bu dilde bol bol terimler vardır. Bu dil, düşünceleri sarih ve açık olarak ifade eden bir söz dağarcığından yoksundur. Değişik sertlikte tonlarla kalkıp inen, enerjik bir şekilde telâffuz edilen birkaç terimin çevresinde toplanan cümlenin kendisi de, sürekli olarak tesirli bir niteliğe sahiptir. Kendi benliğini berrak olarak gören ve monden hayata rahatça hareket eden düşünceli bir adamın karşısında, Alman bocalar. Tersine olarak, ona ilkel ve silik bir organizma, bir deli, bir manyak, ten hummaları içinde kıvranan bir yaratık verin, o bunları anlayacak ve çok güzel tasvir edecektir. Kendi iç yapısı bakımından onlarla yakın hısımdır çünkü. Zekâsı, tenin karışık heyecanları içinde mahfuzdur ve bu heyecanlar her yandan onun içine işlemiş haldedir." Aklın kudretini reddederek, Fransız zekâsı da aynı anda Cermen kavimlerinin düşünce formülünü benimsemiş oluyordu.

Almanlar bunu hemencecik hissettiler. İngiliz eserleri Fransa'ya ancak rahip Prévost, Voltaire gibi Fransızların aracılığıyla girerken, Almanlar kendi propagandalarını kendileri teşkilâtlıyorlardı. Bu Almanlardan biri olan Grimm, XV. Louis'nin uyruklarına yurdunun edebî meziyetlerini açıklamak işini kendi üzerine aldı. 1750 yılının ekim ayında, "Mercure de France" adlı edebî dergi onun bir ilk mektubunu yayınlıyordu. Çok geçmeden bunu 1751 şubatında bir ikincisi takip etti.

Grimm türlü dalkavukluklar ve komplimanlar yaparak Alman edebiyatının da Fransız edebiyatı kadar değerli olduğunu söylemek tehlikesini göze alıyordu. Bu edebiyat, komşusununki kadar parlak olmadıysa da, bir Paris'e ve bir XIV. Louis'ye sahip olmadığındandı. Fakat onun da sırası gelecekti muhakkak: Bu da çok yakındı hattâ.

Gedik açılmıştı. Bu rahneden de içeriye makaleler, gramerler, çeviriler girdi. Michael Huber adlı bir başka Alman, istilânın tertipçisi, tanzimcisi oldu. Uysal, yumuşak başlı, sevimli bir adamdı. Sırayla felsefe dilini de, din dilini de konuşuyordu. Açık yürekliydi. Bol bol ahlâkî özdeyişler söyleyerek, Alman edebiyatının kaderini çok emin bir tarzda sevk ve idare etti. "Fremdenblatt' gazetesinin sahibi, dört ciltlik dolgun bir Alman şiirleri külliyatının müellifiydi. Fakat Fransız halkına ancak onun arzularına uygun şeyleri, tabiatle ilgili konuları, hissi ve ahlâkî temaları sunmak gibi büyük bir ustalık gösterdi. Voltaire'in ve filozofların düşmanı olan eleştirmeci Fréron'un ve bunca faziletli söz bolluğu karşısında içlerine güven gelen sofuların gözüne girdi. Filozoflar partisinin Rousseau ile Diderot'nun çevresinde toplanmış olan en ele avuca sığmaz hizbinin şevkli yardımını elde etti. Rousseau'nun kendisi taraf tutmayacak kadar fazla kaprisliydi, fakat arkadaşlarını ileri sürdü. Hem Rousseau nasıl olurdu da kayıtsız kalabilirdi? Onun, başka bir yoldan bize tekrar gelen, tabiatçi mistisizmiydi bu.

Bütün bu basılı kâğıtları okumak bugün çok sıkıcı bir şeydir. Fakat o zaman bundan herkes hoşlanıyordu. Yurttaşlarının zar-zor tanıdıkları çok aşağılık bir yazar olan Gessner Paris'te harikulâde bir başarı kazanmıştı ve bu, azalmadan, on yıl sürdü. İlk eserlerinden biri olan ve Huber ile Turgot tarafından çevrilen "Hâbil'in Ölümü"nü herkes kapışıyor, öbür eserlerini de göklere çıkarıyorlardı. Bunlar şaheser mertebesine yükseltilmişti. Herkes bunlardaki çırıl-çıplak tabiate, korkunç medeniyetin bunca zaman örtüp sakladığı o güleryüzlü, katıksız tabiate çılgınca hayran oluyordu: Bu tabiatte kimsenin işlemediği, fakat yine de bol bol ürün veren bitek tarlalar; sevgililere ders veren, her ağaca tünemiş kumrular; hiç solmayan çiçekler; durmadan öten kuşlar; baştan aşağı yünle, tereyağıyla dolu örnek hayvanlar; sağduyu ve tecrübelerle dolup taşan ihtiyarlar; itaatli ve sevgi dolu çocuklar; sevişme ve

evlenme üzerine annelerine en rikkat verici sualleri soran, hayret verici derecede saf genç kızlar vardı.

Şurada burada nasılsa suç işlemiş, fakat azap ve pişmanlıkla kıvranan, kendilerine verilecek ilk öğüt üzerine sel gibi gözyaşı döküp doğru yola dönecek olan birkaç sapık da vardı şüphesiz. XVII. yüzyılın Fransız şairi Dorat şunları yazıyor: "Ren nehri kıyılarındaki bir şair, az-çok bir tabiat adamıdır. Ancak onu incelemek için yaşar. Ancak onu tasvir etmek için inceler. Ne yükselme hırsının acılıklarını, kinini, dalaverelerini; ne de kıskançlığın öfkelerini bilir. Sadece insanların hâtıralarında yaşamak için yazmaz; onları daha iyi yapmak, faziletin timsalini boyuna onların içine işletmek için yazar..."

O yüzyıl boyunca gerçekleştirilen bilimsel ve eylemsel (ameli) ilerlemeler de bu sapıklıklara hizmet etti. Bilimin beşerî kanunlarla değişip bozulan mutlu tabiat efsanesine bir koyuluk, bir kıvam vermesinden değil. Hattâ d'Alembert bir yana, bilginlerle mucitlerin felsefe mezhepçileri olmalarından da değil. Fakat bunca bilinmeyen makinelerin manzarası, bunca yeni bilgilerin ortaya çıkması işten anlamayanları ve edebiyatçıları sarhoş etti. Onlar da bu göz kamaştırıcı hale bakarak olağanüstü bir asırda yaşadıkları, kendilerinden önce söylenip yapılan bütün nesnelerin önemi olmadığı, dolayısiyle de aydın bir insanın ancak kendinden öte olup bitenlere gösterdiği küçümseyişle belli olduğu sonucuna vardılar.

Voltaire, Diderot ve Rousseau ile arkadaşlarının gerçek bilim adamları olduklarını ispat için. Taine boşyere uğraştı durdu. Voltaire'de bilimsel konuları herkesin anlayacağı kılığa sokma dehası vardı ama Cirey'deki lâboratuvarı, dostu Mme du Châtelet'nin bir fantazisinden ibaretti. Şayet o sırada demir-çelik imalâtı ya da sofuluk moda olsaydı, bu kadın onun yıkıntıları üzerine bir demir-çelik fabrikası ya da bir kilise kurardı. Montesquieu'nün deneyleri insanı güldürüyor: Bunların en önemlisi bir ördeğin başını suya daldırıp ne kadar zamanda öleceğini hesaplamaktan ibaretti. Diderot'ya, Rousseau'ya gelince, bunların birincisi her şeyi kendi kendine öğrenmiş bir fesatçı idi, ikincisi ise pek az şey biliyordu.

Menfaat gütmeyen, ihtiyatlı, kibirsiz ve gerçek bilim zihniyeti, 1750'deki felsefe zihniyetiyle hemen hemen mutlak bir tezat halindedir. Varsayılar (faraziyeler) onun için ancak belirli sayıda deneysel sonuçlar toplamağa imkân veren geçici

yapılardan ibarettir. Deney, en yüksek yargıç olarak kalmaktadır. Ne kadar güzel olursa olsun, hiçbir teori, onun tarafından inkâr edilmesi karşısında dayanıp tutunamayacaktır. Filozoflar hiçbir zaman öznenin nesneye bu tâbiliğini uygulamamışlardır. Kendilerini mahkûm etmeksizin bunu da yapamazlardı zaten. Kendilerini kucağına bırakıverdikleri belâgatli hassaslık onları müşahede yapamaz, deneye aldıramaz hale sokuyordu. Çökel (rüsubî) kayaların oluşması, meydana gelmesi hakkında Buffon'un yaptığı çok akıllıca ve çok sağlam müşahedelere karşı Voltaire, şaşırtıcı derecede çocukça kanıtlar ileri sürdü. Gerçi Spallanzani'nin sümüklü böceklerle ilgili deneylerini o da tekrarlayarak oyalandıysa da bunu sadece "Sayın Peder L'Escarbotier'nin Salyangozları" adıyla keşişler ve din aleyhinde bir yergi yazmak için yaptı.

Clermont şehrindeki büyük manastırın vâizi ve aşçısı olan rahip L'Escarbotier, yalınayak gezen Karmel keşişlerinden ilâhiyat doktoru rahip Elie'ye şunları yazıyordu: "Bundan bir zaman önce yalnız cizvitlerden sözediliyordu, şimdiyse yalnız salyangozların lâkırdısı edilmektedir. Her şeyin bir zamanı var. Fakat şurası muhakkak ki sümüklü böcekler bizim bütün dinî tarikatlerimizden daha uzun ömürlü olacaktır; çünkü apaçık olan bir şey var: Eğer bütün "capucin" rahipleriyle bütün "karmel" rahiplerinin kafaları kesilse, onlar artık tarikate çömez kabul edemezler. Oysaki kafası kesilen bir sümüklü böceğin bir ay geçmeden yeniden kafası çıkıyor... 27 Mayıs günü saat dokuz sularında hava da güzel olduğu için kabuklu on iki sümüklü böceğin kafalarıyla kırmızıya bakan boz renkte kabuksuz yirmi sümüklü böceğin kafalarını dörder boynuzlarıyla birlikte kestim. Ayrıca sekiz salyangozun kafalarını da boynuzları arasından kestim. On beş gün geçince bizim sümüklü böceklerden ikisinde kafa çıkmağa başladı. Yemek de yiyorlardı, dört tane boynuzları da çıkmağa başlamıştı... Vaazlarımda çoğu zaman bunun sözünü ettim ve onları ancak St. Denise'ye benzetebildim: Hani onun da başı kesilmişti de kucağına alıp iki fersah boyunca taşımış, bir yandan da bunu şefkatle öpmüştü. Fakat St. Denise'nin hikâyesi teolojik bir gerçek olmakla beraber, sümüklü böceklerin hikâyesi fizik ve elle tutulur bir gerçektir, herkes gözüyle görüp bundan emin olabilir. St. Denise'nin macerası bir günlük bir mucizedir, sümüklü böceklerinki ise bütün günlerin mucizesidir..."

Bu çok eğlenceli bir şeydi ama Taine'in de tam bu şakadan sözederken söylediği gibi, "gerçek bilgin"in araştırmalarıyla pek uzaktan münasebeti vardı.

Aslında filozoflar kendi çağlarının bilimsel "müktesebat"ını iyice bilmeksizin, fakat güvenle göklere yükselttiler. Çünkü bunlardan gelenek, katoliklik, tarih ve otorite aleyhinde kanıtlar çıkarabiliyorlardı. Fakat ancak katıksız matematik ve göksel mekanik gibi soyut (mücerret) bilimlere gerçek ve sürekli bir ilgi gösterdiler. Bunlardaki sonuç, anlam çıkarma *metod*'unu poiltik ve sosyal alana naklettiler. Fakat bu metodu —hiçbir apaçıklık (bedahet) niteliği olmayan— insanın tabiaten iyi olduğu kaziyesine bağlıyorlardı ki bu, özellikle o alana az uygulanabilmekteydi.

1751'den 1772'ye kadar *Ansiklopedi* müşterek düşmana karşı kıraallığın ve desteklerinin tenkidi, tanrıtanımazlık, şehvetperestlik, bilginler ve ilerlemeler asrı sayılan XVIII. yüzyılın övgüsü, ekonomik liberalizm, medeniyetin yerden yere vurulması, haklar ve mal-mülk bakımından bütün insanların eşit olacakları sözüm ona tabii bir halin savunulması ve nihayet makinelerle tezgâhların çok ayrıntılı olarak incelenmesi gibi bütün düşünceleri, bütün özleyişleri içinde toplamıştır. En iyi yapılmış ve en faydalı olan bu bölüme on bir cilt tutarında resimli levhalar da eklenmişti. Bunlar, eserin geri kalanı için paravana hizmeti görüyordu.

Rousseau Ansiklopedistleri sevmiyordu. Onun gururunu incitmişlerdi, sonra bazı doktrinleri onun hoşuna gitmiyordu. Fakat esasta onlarla yine de anlaşma halindeydi ve zaten ihtilâl mistiğine parlaklığını ve propaganda gücünü veren de onun dehası oldu.

Doğuştan bahtsız, ailesiz, arkadaşsız olan, geçirdiği ilk kadın maceralarıyla iliklerine kadar bozulmuş bulunan, sonuna doğru zırdelilik halini alacak kaygılı bir öfkeyle için için kaynayan Rousseau, Cenevre'den, yani Reform'un kalelerinin birinden geliyordu: "Orada iki yüz yıldan beri kokuşma karışımları dönüp durmaktaydı." Hiddetlerini, isyanlarını, kaygılarını, yıkma ihtiyacını ortaya dökmek için hayret verici derecede engin ve güzel tarzlar, edalar bulmuştu. Bu kadar aşağılık bir ruhun kutsallaştırılması için dilin ve şiirin en muhteşem kudretlerinin böylece kullanılışı korkunç bir şeydir.

Fakat Rousseau yalnız lânetlerle, hayıflanmalarla, sövüp

saymalarla yetinmedi. İnsanlara kendi tabiî haklarını kullanmayı sağlayacak olan geleceğin toplumunun temellerini de kurdu. Bu temeller ortakların tam eşitliği, herbirinin haklarından toplum yararına olarak vazgeçmesi, sözleşmeye (mukaveleye) katılanların *genel irade*'ye tâbi olmalarıydı. Yalnız, bu terimin anlamı üzerinde iyice durmamız gerek. Genel İrade en büyük sayının iradesi değil de, beşer Vicdanının her birimizde konuşması lâzım gelen ve en faziletli, en aydın vatandaşların dilinde ifadesini bulan derin sesiydi.

Şu halde netice itibariyle *Genel İrade*, ferdiyetçilik adı verilen felsefe sistemine olan uygunluğu ile tarif edilir. Cumhuriyet bir doktrinle eş tutulur: toplum bir dogmaya tâbidir. Bu dogmayı olayların içine sokmak, işlemler haline getirmek, dünyayı onun kaziyelerine uygun şekilde yeniden teşkilâtlamak: İhtilâlci doktrin, işte buydu.

İlk ve tâbir caizse tek görevi, o zamana kadar fertleri çerçeveleyip destekleyen ve bundan böyle baskıcı ve ahlâka aykırı sayılacak olan bütün tabiî organizmaları yokedip yeniden doğmalarına engel olmaktan ibaretti. Mülkiyet, aile, lonca teşkilâtı, şehir, il, yurt, kilise hep yıkılması gereken engellerdi. Buna şöyle bir itirazda bulunulabilir: Vatandaşların çoğunluğu bunları sevap saymakta, bunlarda ruhun mutluluğunu ve huzurunu bulmaktadırlar. Ne önemi var: Hürriyete karşı hürriyet yoktur artık. Eğer bu insanların benliğinde *Genel İrade* konuşmuyorsa demek ki bozulmuş ve aşağılık insanlardır, kendileri istemeseler de onları bu kayıtlardan sıyırmak, "şuurlu" vatandaşlar için bir ödevdir.

Din haline giren Cumhuriyetin de kendi ortodoksluğu, cennetlikleri ve cehennemlikleri vardır. Çoğunluklar, seçimler, oylamalar, geneloya başvurmalar... Bunların hepsi dış görünüşten, kurallarının hep kendi aleyhlerine uygulandığını görerek hayret eden aptalların aldandıkları oyundan ibarettir. Bu didinmelerin ardında, inanç sahipleriyle aydınların küçük topluluğu vardır. Gerçeği bunlar ellerinde tutmaktadırlar. Onu hâkim kılmak için andiçmişlerdir. *Genel İrade* onlardır. Hasımlarına gelince, sayıları, seçim hakkına gösterdikleri saygı, cumhuriyetçi sisteme besledikleri bağlılık ne olursa olsun hiçbir zaman aristokratlardan, gericilerden, ayrılıkçılardan ve sırası geldikçe gaasıplardan başka şey değillerdir; çünkü nasıl meş-

ru bir kıral varsa, "meşru" bir halk da vardır. Onlara karşı bütün vasıtalar —seçim hiylesi kadar giyotin de— mübahtır.

Tabiat şiirleriyle ağlayıp sızlanmalar gelip buna dayanmaktadır. İnsan iyi olarak doğmuştur. Fakat düzenbazlarla hainler de varolduklarına göre bu demektir ki onu medeniyet bozmuştur. Şu halde düzelip ıslâh olmak için medeniyetin sözde nimetlerini reddetmelidir: Çünkü aslında bu nimetler zincirlerden, adaletsizliklerden başka şey değillerdir. Çekingenlik gösterirse onu buna kuvvet zorlayacaktır. Onun niyeti bir cinayet, Fazilet'e karşı işlenmiş bir cinayettir çünkü. İhtilâl aleyhinde bir şey yapmış olmamakla beraber onun lehine de bir şey yapmamış olanlar, şüpheli ilân edileceklerdir.

Fakat İhtilâli benimseyip besleyen ve yayan ortamın çok özel vasıfları hesaba katılmazsa, ne İhtilâl mistiğinin şekillenişini ve hele ne de en aşırı biçimine doğru —tâbir caizse— mekanik ve mukadder tekâmülünü anlamak mümkün olur. Bu nokta, metotlu ve tam bir şekilde incelenmiş değildir. Bu işe girişmiş olan Augustin Cochin, bunu tamamlayamadan ölmüştür. Fakat bıraktığı çalışmalar, ona ait olan bu sahadan yolumuzu şaşırmaksızın geçebilmemize imkân verecek kadar çok sayıdadır.

XVIII. yüzyılda yeni teorilere meraklı olanlar tek başlarına kalmadılar. Bilgilerini ortaklaşa ve düşüncelerini belirli hale sokmak için bir araya geldiler. 1720'de belirmeğe başlayan bu teşkilât, 1750'de hızlandı. XV. Louis'nin ölümünde, tamamlanmış bulunuyordu. Bütün şehirlerde fikir adamı olmağa özenenlerle zamane düşüncelerinin üstüne çıkmak iddiasında bulunanların kurdukları dernekler, edebi salonlar, akademiler, okuma odaları, vatansever birlikler, bilim ve felsefe cemiyetleri, mason loncaları, tarım kurumları kum gibi kaynıyordu. Bunların muntazaman yaptıkları toplantılara herkes geliyordu. Burada kitap okunuyor, fakat özellikle tartışmalar yapılıyordu. Bütün bir düşünürler ordusu orada münazara talimleri yapıyor; hububat piyasası, yeni vergiler, il meclisleri gibi günün meseleleri ya da medeniyetin rolü, tabii haklar, toplumların temelleri gibi doktrin problemleri üzerinde tartışıyordu.

Rousseau'nun ilk söylevinin, Dijon Akademisinin bir yarışmasına verdiği cevap olduğu hatırlanırsa onun —başkalarınınkinden hiçbir suretle ayrılmayan— çalışmalarının edası,

tarzı, kapsamı hakkında bir yargıya varılabilir. Gerçekten, bütün dernekler ya localar gibi bağlılık münasebetleriyle; ya da en uzakta olan ve en az çalışanları en kulağı deliklere, en pervasızlara tâbi kılan aralıksız bir mektuplaşma sayesinde birbirleriyle temas ediyorlardı. Kırallığın bir ucundan öbür ucuna durup dinlenmeden dilekler, bildiriler, önergeler gidip geliyor; böylece prensiplerdeki birlik pekişiyor; gevşek birtakım bağımsızlık iddiaları yokoluyor; herkes aynı adımlarla ilerliyordu.

1720'de bir mecaz olan edebiyatçılar Cumhuriyeti, 1775'te bir gerçek haline gelmişti. Hattâ Rousseau'nun "Sosyal Mukavele"sindeki teorilerin uygulanabileceği, eşitlerden meydana gelme ve genel iradenin en iyiler arasında yapılan bir tartışma ile her an tecelli edebileceği tek hal, bu idi. Bu tartışmalar ve onları sonuca bağlayan oylamalar, ihtilâlci doktrinin ilerlemelerini gösteriyordu. Sonradan bunları küçük "sırdaşlar" topluluğundan büyük "haricî"ler topluluğuna aktarmak sözkonusu olacaktı. İşte, 1794'e kadar boyuna genişleyecek olan temel uygunsuzluk, burada ortaya çıkmaktadır. "Sırdaşlar" Cumhuriyeti teşkilâtlanmıştır ve gerçeğin tersine işlemektedir. Mantığını ne kadar çok geliştirirse hayattan o kadar çok ayrılmaktadır. Hükümeti ne kadar çok idare etmek isterse, bunu o kadar az başarabilmektedir.

Hayatta insanlar, aynı düşüncelere sahip oldukları zaman bir araya gelirler. Burada ise her türlü uygunluğun ve çıkarın dışında olarak, grupun malı olacak doktrini bulup tarif etmek için toplanılmaktadır. Anlaşma artık uyuşmanın işareti yahut sonucu değil de, vasıtasıdır. Hayatta önemi olan, işlemlerdir; burada ise sözlerdir. Hayatta aranan, maddî ve elle tutulabilir sonuçlardır; burada ise oylamalardır. Hayatta idare etmek demek nesnelerle savaşmak, geleceği görmek, hazırlamak, teşkilâtlanmak, harekete geçmektir; burada ise en büyük ustalık gündemi düzenleyip çoğunluğu sağlamaktır. Hayatta bir düşünce hakkında tecrübeden, olayların sınavından geçtikten sonra hükme varılır. Burada hüküm sürmekte olan fikirdir. Dinleyicilerin onayından geçen şey gerçektir. Onların katılmalarına yol açan şey hakikidir. Hayatta insan, tek bir fert değildir: Sosyal organizmanın bir parçasıdır; bir ailenin, bir zanaat topluluğunun üyesidir; din, inanç, ahlâk, gelenekler, duygular, politik dürüstlük, meslekî ödev gibi sözlü man-

tığın çerçevesine girmeyen çeşit çeşit mülâhazalar ona kılavuzluk eder. Düşünce toplumunda ise "sırdaş" soyut olmayan, akıl yoluyla muhakeme edilmeyen her şeyi bir yana bırakır. Kendisi için gerçekten kişisel olan her şeyi kendiliğinden kesip atar; dünyanın en yaygın şeyi olan o küçük istidlâlci yeti haline inerek ondan ibaret kalır.

İçgüdüsüyle gerçeğe, sağlama, düşünceden çok tesire giderse; tartışmaya sistemle ilgili sorulardan, onun zihniyetinden başka şey sokarsa dinleyicilerin kendisinden hoşlanmadıklarını, sıkıcı, iğrenç ve gülünç olduğunu çabucak farkedecektir. Yerini yadırgadığını hissedecek ve kendiliğinden çekilip gitmezse ilk ciddi fırsatta "tasfiye" edilecektir. Hizaya gelmeyenler elendikten sonra bizimkiler "haricî"lerden ayrılıp itirazlardan, direnmelerden masun olarak birbirlerine sokulacaklar; ortam daha temiz olduğu için çok daha sert olacak olan bir talime tâbi tutulacaklardır.

Ve böylece yazarlar toplumların, toplumlar yazarların üzerlerinde etki yapa yapa, kardeşlerinin şuursuz topluluğu gittikçe çabuklaşan bir hareketle "hiçbirinin önceden kestiremiyeceği, herbirinin ayıplayacağı fakat hepsinin hazırlamakta olduğu belirli bir entelektüel ve manevî tipin ortaya çıkmasına" doğru itilecektir ki bu tip, 1793 yılının Jakoben sosyalist tipidir.

Amerikan ayaklanması bu evrimi daha da hızlandırdı.

İngiltere'nin o çağdaki "On üç Sömürgesi" uzun zamandır duygucu ve insaniyetçi edebiyatın başlıca temalarından biriydi. Bunlarda herkes tabiata gayet yakın, müsamahalı, sofu, ataerkil (pederşahi) bir halk görmekteydi. Bu halkın iyilikten başka ihtirası, faziletten başka taassubu yoktu. XVIII. yüzyılın filozof ve tarihçisi rahip Raynal'in başka bakımlardan çok sıkıcı, çok yavan ve çok yersiz olan "İki Hind'in Tarihi"nde bunlara ayırdığı bölümler, eserinin parlak tarafıdır. Bunlar İngiltere'den ayrılmağa karar verdikleri zaman, herkes dünyaya ders vermek gibi yüce bir şerefe erişen ve ona hürriyetin yolunu gösteren konfederasyona karşı ihtiras dolu bir ilgi duydu. Jefferson tarafından bir ahlâk kanunu edasiyle yazılan Haklar bildirisi, düşünürlük iddiası taslayanların başlarını döndürdü. Birkaçı "quaker" mezhebine girdi; başkaları —hem de en asilleri— La Fayette'in peşine takılıp cumhuriyet ordularına gönüllü yazıldılar. En utangaçları da "dirilme çağı baş-

ladı" diye bar bar bağırarak, On üç Sömürgeyi propagandalarıyla desteklediler. Felsefî çevreler yarım asırdır yeni bir şeyi istiyorlardı ve hayalleri, başka bir toprak üzerinde gerçekleşmekteydi. Onlar için henüz kâğıttan, sözden ibaret olan şey orada et, kan haline giriyordu; sözler orada nesneler haline girmekteydi; altın çağ yeniden başlıyordu orada. Herkes bu haberleri okudukça imrenme duygusuyla ürperiyordu, bu önemli olayları düşündükçe cezbeye kapılıyordu. Herkes hayranlık, humma, arzu, umutla yanıp tutuşmaktaydı...

O sırada Benjamin Franklin büyükelçi olarak Paris'e gelmişti. Bir yazar şöyle diyor: "Ondaki her şey, eski âdetlerin sadeliğini, masumluğunu açığa vuruyordu... Takma saç kullanmamaktaydı." Yani bu, onun peruka takmadığı anlamınaydı. Bu yüzden daha da büyük bir hayranlıkla karşılandı. Fakat göründüğünden daha az masumdu.

Bu şişman ve kurnaz adam Amerikan masonluğunun başlıca yüksek rütbelilerinden biriydi. Paris'e yerleşir yerleşmez Fransız "kardeş"lerle görüştü. Birçok güçlüklerden sonra mason localarında ileri unsurların zaferini sağlayan, 1780'de de —1773'te kurulan— "Meşrık-ı Âzam"ın üstünlüğünü ve kontrolunu ihdasla sonuçlanan temizlik ve birleştirme çalışmalarında faal bir rol oynadı. Passy'deki evi bir anda tarihçilerin genel karargâhı haline geldi. Filozofların başrahibi, gayrimemnunların Mesih'i, sistem yapıcıların koruyucusuydu. Çantaları kamu düşüncesinde ne gibi bir yer işgal ettiğini ve onun üzerinde ne türlü bir nüfuza sahip olduğunu gösteren mektuplarla doluydu. Ona her yandan mektup yazılıyor, herkes kendisinden öğütler almak için yalvarıyordu. Bir öğretmen ona, Avrupa'nın bütün hükümdarlarına zorla kabul ettirilecek olan federal ve masonik bir paktın tasarısını göndermişti. Bir kardinal —Kıraliçenin gerdanlığı olayına adı karışmış olan Rohan'dı bu— şerefine şenlikler tertipliyordu. Bir hekim —Marat'ydı bu— ona fizik deneyleri sunmuştu. Bir avukat —bu da gazeteci ve İhtilâl Meclisi üyesi Brissot idi— da ona: "İhtilâl dersi almak için yeni dünyaya gitmeyi düşünüyorum, bana onun hakkında bilgi verir misiniz?" diye soruyordu. Bir başka avukat ilk savunmasını ona adamıştı: Bunun adı da Robespierre'di.

Franklin Fransa'dan ayrıldığı zaman, Amerika'nın efsanesi yıkılmaz hale gelmişti. Halefi olan Jefferson bu efsaneyi

daha da pekiştirdi, bundan da romantik ve şatafatlı bir edebiyat türedi, boyuna bu seçkin Halkın ve bu örnek Cumhuriyetin övgüsünü yorulmadan tekrarladı durdu. Bu boş lâflarla kafaları şişen birkaç Amerikalı itirazda bulundular ama nafile; tarihleri bir "âmentü" haline gelmişti artık.

Birleşik Devletler ihtilâlci doktrine, onda henüz eksik olan şeyi, örneği vermişlerdi. Gelecek artık yalnız hükümetin enerjisine bağlı değildi. Ama hâlâ bir hükümet zihniyeti, ruhu var mıydı ki?

IV

OTORİTE BUHRANI

Kamu tehlikeleriyle felâketlerinin halka kumanda'nın faydasını hissettirdiği devreler vardır. Fakat tehlike unutulup kötülük giderilince, bu duygu kaybolur.

Fronde ayaklanmasından sonra arzulanan, 1661'de şevkle selâmlanan otorite 1715'de bıkkınlık vermiş, 1789'da ise istibdad diye adlandırılmıştı. Otoritenin daha ağır, yahut daha masraflı oluşundan değildi bu: Sadece yaşlanmıştı o. Hizmetlerine alışmış olan memleket artık bu hizmetlerin farkına varmıyordu. Ancak sürekli özenlerle ayakta tutulabilen bir nizamı, bir sükûnu tabiî ve kendiliğinden olup bitmiş sayıyor, bunun bedeli olan boyun eğmeye ise kızıyordu.

Daha XIV. Louis hayata gözlerini yumar yummaz, durumları itibariyle doğuştan kırallık iktidarının hasımları olan büyüklerle imtiyazlı zümreler arasında kargaşalıklar başlamıştı. Bunlar kendi benlikleri bakımından kuvvetli oldukları için yarı-anarşik bir hal, çok daha fazla işlerine geliyordu. Huzuru ve adaleti ayakta tuttuğu için koruyuculuklarını faydasız hale sokan, taraftarlarıyle nüfuzlarını ellerinden alan ve kendilerini de itaat zorunda bırakan ve tek kuvvetli bir otorite, işlerine elvermemekteydi. Kıralın mürakabesinden kurtulunca, geçmiş saltanat devrinin yasak ettiği ne varsa bunun içine atıldılar ve açıktan açığa ortada dolaşmakta olan hürriyet fikirlerini sevinçle benimsediler.

Bu fikirler sevimliydi, masum bir görünüşleri vardı. Menfaatleri tehdit eder görünmeksizin gururları okşuyorlardı. Bu [illegible] altında, terbiyeli bir manevi kılavuzun yanı-sıra hayaller ülkesine yapılacak bir yolculuktan daha hoş şey olur muydu?

Yüksek sosyetenin kendisi için tertiplediği parlak şenliklerde konuşma, sohbet başlıca eğlenceydi, felsefe olmazsa sohbet de tadsız kalacaktı! Felsefe, konuşmalara kendi tuzunu biberini, alaycılığını, paradokslarını, iğnelerini, pervasızlıklarını, [illegible]ini katıyordu. Taine şöyle diyor: "Hiçbir akşam

yahut gece yemeği yoktu ki onda felsefenin yeri olmasın! İnce bir lüksün ortasında, süslü ve gülümser kadınlar arasında, bilgili ve nazik erkeklerle birlikte seçkin bir sosyete içinde sofraya oturmuşsunuz. Böyle bir çevrede zekâ hazırcevaptır, konuşmanın da kendinden emin bir edası vardır. İkinci yemekten itibaren konuşma hararetlenir, nükteler birden doğar, zihinler keskinleşip alevlenir. Sıra meyveye, tatlıya geldi mi insan en ciddi nesneleri bile şaka haline getirmekten kendini alıkoyabilir mi? Kahveler geleceği sırada ortaya ruhun ölmezliği, Tanrının varlığı konusu çıkar. Bu pervasız ve sevimli konuşmayı gözümüzün önüne getirebilmemiz için Diderot'nun, Voltaire'in mektuplarını, kitapçıklarını, diyaloglarını; o yüzyılda en canlı, en zarif, en dokunaklı, en derin ne varsa onları ele almamız gerektir. Bunlar bile bir posadan, ölmüş bir artıktan ibarettir. Bütün bu yazılı felsefe konuşulup söylenmiş; hem de irticâlin edası, harareti ve eşsiz tabiiliğiyle; fesatlığın, şevkle coşkunluğun oynak hareketleri ve ifadeleriyle söylenmiştir. Bugün soğumuş ve kâğıt üzerinde kalmış olmakla beraber, yine de insanı sürükleyip büyülemektedir; Voltaire'in, Diderot'nun ağzından canlı ve çınlar bir şekilde çıkarken kimbilir nasıldı?..."

XVII. yüzyılda yazarlara Sarayda da, Şehirde de çok büyük saygı, itibar gösterilmişti. Fakat bunların yerine getirecek bir görevleri olduğuna inanılmıyordu. Herkes edebiyatın asil bir eğlence, bir oyalanma olduğunu düşünüyordu. Öyle bir eğlence ki bunda zihin, Eskilerin bıraktıkları ebedî örneklerle kendini eşit tutarak, halkın hoşuna gitmekten başka arzu beslemeksizin, serbestçe zevklenir, neşelenir. XVIII. yüzyılda menfaat gütmeyen edebiyatın yerini, yükselme hırsı besleyen, tecavüzkâr mücadele edebiyatı aldı. Yazarlar ıslahatçılığı meslek edindiler, fakat yeni rollerini yaparlarken, kendilerinden öncekilerin çevrelenmiş oldukları saygıdan, hayranlıktan faydalandılar. Herkesin beğenip aradığı davetliler ve salonların kıralı oldular; her türlü tasavvurun üstünde dalkavukluklarla karşılaştılar; ince ve zarif aristokrasinin akıl hocası, şirdaşı haline geldiler. Pudralı perükalar takmış binlerce güzel bey sonradan bunları cellât Samson'un sepetine yuvarlayacak olan teorilerle sarhoş oldu.

Voltaire kolejden çıkar çıkmaz, çok tanınmış bir adam olan eski maliye işlerine memur kıral temsilcisi ve Devlet Şurası

üyesi Marki de Caumartin onu himayesine aldı, devrin ünlü ricalinden Grand Prieur de Vendôme'a tanıttı. Böylece Voltaire Parlâmento adlî kurulu başkanı tarihçi ve şair Hénault ile, mareşal de Villars'la, başkan de Maisons'la, Marki d'Dussé ile ahbaplık kurdu. Bir gün, kendisi gibi şiir yazan prens de Conti'nin sofrasında ona şöyle sormak cesaretini gösterdi: "Bizler prens miyiz, şair miyiz?" Şövalye de Rohan'la olan kavgası ve Londra'ya yaptığı yolculuk ona asalet ünvanı verilmesine ve bu sıfatla Saraya kabul edilmesine engel olmadı.

1747'de Kıraliçe de hazır bulunduğu halde oyun oynandığı sırada dostu Mme du Châtelet'nin 84.000 Frank gibi çok büyük bir para kaybettiğini görünce ingilizce olarak ona yüksek sesle "Düzenbazlarla oyun oynuyorsun" demiş, bu sözlerini herkes anlamıştı. Voltaire pek de aşırı derecede yiğit bir insan olmadığından Sceaux'ya, XIV. Louis'nin gelini yaşlı Düşes du Maine'in yanına kaçtı. Pencerelerin kepenklerini kapatıp odasında oturuyor, mum ışığında çalışıyordu. Tarihçi M. Henri Carré şunları anlatıyor: "Geceleyin saat ikiye doğru düşes misafirlerini uğurlayıp yatağına yattı mı Voltaire onun yanına iniyordu. İşin içyüzünü bilen bir uşak, yatağın yanıbaşında bir sofra kuruyor, ona yemek getiriyordu." Düşes ona XIV. Louis devrinin entrikalarını anlatıyor, Voltaire de karşılık olarak yaşlı kadına, yazmakta olduğu hikâyeyi ya da romanı okuyordu.

Ferney'ye yerleştiği zaman işi daha da azıttı. Kırallığın en büyük kişileri, başta Choiseul ve Richelieu olduğu halde, ondan lûtuf dileniyorlar, kötü muamelelerine hedef oluyorlardı. 1778'de Paris'e dönüşü dolayısiyle de yer yerinden oynadı.

Rousseau'nun hayatını hep biliriz. Hırsızlık yüzünden kovulmuş bir uşaktı. On altı yaşındayken otuz yaşında bir metrese kendini baktırdı. Bu kadın hem onunla, hem bahçevanıyla yatıyordu. Sonradan filozof ve tarihçi M. de Mably'nin yanına öğretmen olarak girdi. Efendisinin şarap mahzenini soyup soğana çevirdi. Thérèse Levasseur adında bir hizmetçi kadını metres tuttu, onunla birlikte Mme d'Epinay adında kendilerini koruyan başka bir kadının yanında yaşadı. Herkesi kendine düşman sanıyordu. Yarı deliydi, sonradan zırdeli oldu. Karşısında aşağılaşmaktan, onun kötü huylarına hayranlık beslemekten bilmem nasıl marazî bir zevk duyan bütün yüksek sosyete tarafından sevildi, beğenildi, dalkavukluk gördü.

Prens de Conti ona taşkın bir sevgi ile dolu mektuplar yazıyordu. Mme de Luxembourg günün birinde ona şu mektubu göndermişti: "Sizi bütün kalbimle seviyorum. M. de Luxembourg da sizi kucaklıyor ve bütün kalbi ile seviyor." Bir başka sefer aynı kadın ona şu mektubu yazmıştı: "Benim ayaklarıma kapanmak size düşmez, asıl ben sizin ayaklarınıza kapanmalıyım..." Polisle başı derde girdi mi bütün yüksek insanlar onun kaçışını kolaylaştırmak için koşup geliyordu. Evden taşındı mı ona, Thérèse'e ve Thérèse'in annesine bir ev vermek için herkes birbiriyle dövüşüyordu. Prens de Ligne ona şöyle yazıyordu: "Kitaplığımla bahçelerimin anahtarı sizde duracak. İstediğiniz gibi ekip dikeceksiniz, canınızın istediğini yapacaksınız..."

XVI. Louis'nin saltanatının sonunda herkes onun mezarına hacca gider gibi gidiyordu. Bir vakanüvis diyor ki: "Fransa'nın yarısı ona ayrılmış olan küçük adayı ziyaret için Ermenonville'e taşınmış bulunuyor. Kıraliçe ile sarayın bütün prens ve prensesleri geçen hafta bizzat oraya gittiler. Bana temin edildiğine göre bu yüce aile, mezarı çevreliyen kavak ağaçlarının gölgesinde bir saatten fazla kalmış..."

XVII. yüzyılda herkes asillerle çok eğlenmiş, fakat bunu onların gülünçlük ve küçüklükleri yüzünden yapmıştı. Şimdiyse onların şereflerine, servetlerine, haklarına, hattâ hayatlarına hücum ediliyordu. Kendilerine tecavüz edenleri teşvik eden, pohpohlayan, şöhrete ulaştıran ve sırası geldikçe de besleyen, onlardı. Nitekim Kont d'Artois ile Prens de Conti de Chamfort'u beslemişler, o da buna karşılık Milleti asilleri yoketmeğe çağırmış, saray erkânını *aptallar,* asalet ünvanı taşıyan kadınları da *kahbeler* diye vasıflamıştı.

İngiliz edibi Horace Walpole 1765'de Paris'ten geçtiği sırada bu kadar şuursuzluk karşısında hayrete düşmüştü ve şöyle diyordu: "Gülmek, kukla yahut "hacıyatmaz (bilboquet)" oyunu kadar modası geçmiş bir şey. Bizim bu insanların artık neşelenmeğe vakitleri yok. İşleri başlarından aşkın. Her şeyden önce Tanrıyı ve Kıralı alaşağı etmeleri gerekiyor: Kadın olsun erkek olsun hepsi ve herbiri bunları yıkmağa canla başla çalışıyorlar." Bir ara bir hanımefendiye Voltaire'den sözetmiş, kadın da ona küçümser bir eda ile şu cevabı vermişti: "Kaba sofunun, tanrıcının (déiste) biridir o."

Kont de Segur "Hâtıralar"ında bu çılgınlığın inceden in-

ceye ve akıllıca tasvirini yaparak şöyle demişti: "Biz genç Fransız asilleri ise geçmiş için hayıflanmadan, gelecek için kaygılanmadan, yerlere serili ve gözlerimizden bir uçurumu gizlemekte olan çiçekler üzerinde neşeyle yürüyorduk. Eski modalara, babalarımızın derebeylerine özgü gururlarına ve ciddi teşrifatlarına gülüp başkaldırıyorduk. Eski olan her şey bize sıkıcı, gülünç görünüyordu. Eski doktrinlerin ciddiliği bize ağır geliyordu... Kullandığı dil ne olursa olsun hürriyet cesareti dolayısiyle, eşitlik ve rahatlığı dolayısiyle hoşumuza gidiyordu... İnsan istediği anda yukarıya çıkabileceğini sandığı sürece aşağıya inmekten zevk duyar. Biz de hiç ilerisini görmeksizin hem asilliğin faydalarım, hem de ayak takımına has bir felsefenin lezzetini tadıyorduk. Böylece imtiyazlarımız, eski kudretimizin kalıntıları ayaklarımızın altında yokediliyordu ama, bu küçük savaş da hoşumuza gidiyordu. Biz bunun zararlarını hiç hissetmiyorduk da sadece manzarasını seyrediyorduk... Yapının biçimleri bozulmadan kalmış olduğu için, bunu içten yıktıklarını görmüyorduk. Bu yenileşme zihniyetine ateş püsküren eski saray mensuplarıyla ruhbanın ciddi uyarmalarına gülüp geçiyorduk. Tiyatrolarımızdaki cumhuriyetçi sahneleri, Akademilerimizin felsefi söylevlerini, edebiyatçılarımızın pervasız eserlerini alkışlıyorduk..."

Bu tabloyu tamamlamak için "Figaro'nun Düğünü"nün 27 Nisan 1784'te verilen ilk temsilini hatırlatmak lâzım mı? Bütün saray temsilde idi. Düşes de Bourbon ancak saat dörtte açılacak olan gişenin önünde kuyruğa girsinler diye; uşaklarını daha sabahın on birinde yola çıkarmıştı. Yüksek tabakadan kadınlar, yosmalarla birlikte "paradi"de oturdular ve bütün bu seçkin kalabalık, asiller aleyhindeki: "Kendinizi büyük bir deha mı sanıyorsunuz siz? . Bu kadar mal-mülk edinmek için ne yaptınız? Doğmak zahmetine katlandınız, o kadar..." gibi sözleri, yer yerinden oynarcasına alkışladı.

Söylendiğine göre dansöz Guimard bu hal karşısında: "İnsanın kendi mankenini, resmini asılırken görmesinin bu kadar eğlenceli olduğunu sanmıyordum," demişti. Aristokratlar kendilerinin mankenlerini, resimlerini asanları alkışladılar mı, bunların sahiden asılmalarına çok zaman kalmadığını insan önceden kestirebilir.

Fakat bu asiller hiç de rasgele insanlar değillerdi. Devlete hizmet eden yargıçlarla memurlar, subaylar, büyükelçiler, ba-

kanlardı. Felsefeleri bir bakıma ihanetti de, çünkü en iyi hükümet şeklinin demokrasi olduğuna inanırlarsa Kıralı ve kırallığı nasıl koruyacaklardı?

Kıralın kuzeni olan Dük d'Orléans, Farmasonların Üstâd-ı Âzamıydı. Orduda yirmi beş tane askerî loca vardı. Bunlardaki erlerle subaylar bir kardeşlik havası içinde eşitliğe tapınıyorlardı. Toul'daki topçu kıtalarının "Birlik" adlı locasında Üstâd-ı Muhterem bir çavuştu, albay Marki d'Havrincourt ise sadece Meşrık-ı Âzam temsilcisiydi. Yargıçlarla yüksek memurların büyük çoğunluğu, bazı kıral temsilcileri, birçok memurlar felsefeci zümreye katılmışlardı ve fikir cemiyetlerine devam ediyorlardı. Fransız Akademisi baştan aşağıya filozoftu, d'Alembert daimî sekreter olunca da bağımsızları kapıdışarı etti. Turgot bakan olunca bir hücumdur başladı. Dupont de Nemours'a, Morellet'ye, De Vaisnes'e, Condorcet'ye, Suard'a iş bulması, Mlle de Lespinasse'in sevgilisi olan Kont de Guibert'i de genelkurmaya sokması gerekti.

Özellikle tipik bir örneği, yayın müdürü M. de Malesherbes'in durumunu ele alalım:

Eski rejimin yayın müdürü matbuaların yayınını, alımsatımını ve elden ele dolaşmasını denetlemekle görevliydi. Eserlerin müsveddelerini o okuyup vize veriyordu ve ahlâk kurallarına aykırı, yahut toplum nizamı için tehlikeli olanların yayınını yasak edebilirdi. Sınırlarla gizli yerleri denetlemek de onun işiydi. Kendi sansüründen geçirilmeksizin satılan yahut dağıtılan kitapların ve gazetelerin toplatılmasını emredebiliyor ve bunları yazanlarla satanlar hakkında kovuşturma açabiliyordu. Kırallığa karşı büyük bir fikir taarruzunun yöneldiği bir sırada bu, çok önemli bir makamdı.

1750'ye kadar bu makam Kont d'Argenson tarafından işgal edildi. Görevini ciddiye alan bu zat, 1748'den itibaren tesirli bir yasaklama sistemi kurdu. Sınırlar kapatıldı, tevkifler yapılması kararlaştırıldı, verimli bir sıra araştırmalar yapıldı. Fakat mücadelenin tam ortalık yerinde d'Argenson'un yerine Vergi İtiraz Divanı birinci başkanı Malesherbes geçirildi. Kendisi de filozof olduğundan, bu adam ihtilâlcileri ceza görmekten hemen tamamen masun hale getirecekti. Gerçi lâf olsun diye birkaç sert tedbir almadı değil, ama bunların uygulanmasını hemen geri bıraktı, "İcra mevkiine koymadı". Bunların tek sonucu kovuşturmaya uğrayan yazarlara —onları hiçbir

suretle sıkıştırmadan ve bir an bile ürkütmeden— gürültülü bir reklâm ve hoş görünen birer kurban ünü sağlamak oldu.

Birbiri ardınca Diderot'nun "Sağırlar Üzerine Mektup"u, Rousseau'nun "Söylevler"i, Voltaire'in büyük eserleri, "Ansiklopedi", d'Alembert'in çeşitli yazıları çıktı... D'Argenson'un yasak ettiği Duclos'un "XI. Louis devri Tarihi" gibi kitapların basılmasına, satılmasına izin verildi. Sınırlardaki tedbirler pek sudandı. Saray mensuplarının kendilerine gönderttikleri balyalar dolusu fesatçı broşürler artık muayene edilmiyordu. Prenslerin evlerinde, Malta Şövalyeleri tarikatinin binalarında, manastırlarla din müesseselerinde dükkânlar açılıyordu. Versailles'da, hattâ şatonun içinde dahi dükkânlar vardı. Herkes bunları biliyor, fakat polis bilmez görünüyordu.

Kof bir gururu olan, herşeye inanan, edebiyatçıların menfaatçi saygılarına önem veren bir adamdı. Onların gürültülü şöhretlerine böylece sürtünmekten pek hoşlanıyordu. Ne kitaplarının kapsamını, ne de kendi fiillerinin önemini anlıyordu. Gerici görünmekten daima ödü patlıyan tam bir hürriyetçi tipiydi. İhtilâl ateşini yakmak ve kundakçıları korumak için elinden gelen herşeyi yapıyordu.

Rousseau ile kitapçısı arasında vâsıtalık etti. Elyazması gereken matbaa provalarını ona özel kurye ile göndertti ve Cenevreli filozofun başı her zamanki kitapçısıyla derde girince ona başka bir kitapçı bulmak için büyük bir nezaketle araya girdi.

Tabii onun bu cömertliğinin sonuçlarına otoritenin savunucuları katlanıyorlardı. Eleştirmeci Fréron "Edebi Yıl" adlı dergisi için hiçbir zaman imtiyaz alamadı. D'Alembert'i, Voltaire'i, hattâ Marmontel'i tenkide cüret ettiği için gazetesi ikide bir kapatılıyordu. 1758 de Ansiklopedi'ye aykırı bir eser hakkında yazı yazdı diye az daha mahkemeye verilecekti. Kendisine yapılan hücumlara cevap vermesi dahi, kovuşturmaya uğrayacağı tehdidiyle, yasak edildi. 1752'de Malesherbes, Diderot'nun aleyhinde olan rahip Georfray'nin bir eserini toplattı. 1754 de Liyon'daki memuru ve kendisi de Ansiklopedi'ye yazı yazmakta olan Bourgelat vasıtasiyle, bu kitabın "Kolej" maddesine cevap vermeğe cesaret etmiş olan rahip Tholomas adında birini tevbih ettirdi. Palissot ile Gilbert aynı baskılarla karşılaştılar ve Gilbert bu yüzden öldü.

Filozoflar "istibdat var" diye bağırıyorlardı. Asıl istibdat,

onların edebiyat üzerinde yaptıklarıydı. Dostları için d'Alembert'in iktidardan nasıl bir eda ile himaye istediğine bakın: "Efendim, Fréron'un gazetesinin son sayısında Ansiklopedi'den "rezilce bir eser" diye bahsedildiğini öğrenmiş bulunuyorum. Bu gazetelerin de, bunların sahiplerinin de önemsiz olduklarını biliyorum. Fakat bana öyle geliyor ki böyle bir sebep bu türlü bir hadsizliğe imkân vermemeli ve bir sansür memuruna da bunu tasvip ettirmemelidir. Bunu size şikâyet etmezsem kendime de, meslekdaşlarıma da saygısızlık etmiş olurum ama kusuru bana ait bulunmayacak olan herhangi bir talihsizlik sonucunda hakkımız yerine getirilmezse, başkaca bir hareket-te de bulunmam. Bu hususta gerekeni yapacağınızdan emin bulunmaktayım. Dürüstlüğünüz ve sizinle meslekdaş olmam gibi bir şeref, beni bu bakımdan müsterih kılmaktadır..." Bunun üzerine Kıralın adamları Kıralın düşmanlarının yardımına koştular!...

Bu örneği yüz defa, bin defa çoğaltalım. Böylece 1750 ile 1789 arasında Fransa'nın iç politikasının ne olduğu hakkında bir fikir edinmiş oluruz: Bu, kırallığın derece derece haklarından vazgeçmesiydi.

Kırallığın yanıbaşında ve onun müsamahasıyle, aristokrasinin yardımı ve parasıyla, yargıçlar kurulunun, polisin ve idarenin iştiraki ve suç ortakhğıyle faal, cüretli, müsamahasız bir yeni iktidar kurulmuştu ki bu, filozoflar partisiydi. Kadroları, cemiyetlerdi. Şefleri Ansiklopedist'lerdi. Sözcüleri parlâmentolardı. Ordusu adliye mensuplarıydı. Büyük manevraları vergiler ve din etrafında politik mücadelelerdi.

O çağın insanları hükümetin yetkilerinin böylece elinden alınışını ve onun bu şekilde intiharını çok iyi anladılar. Birçokları bunu kesin sözlerle haber verdiler. Yalnız Voltaire yirmi defa "cacouac"ları (1) "başa geçmek" için bir "çete", bir "köpek sürüsü", bir "sırdaşlar topluluğu" kurmağa teşvikle kalmamıştı. Duclos da "iktidar sahibi hükmeder" ama akıllı insanlar "hükümeti idare ederler" demişti. "Maliye Bahisleri" adlı kitabında kamu oyuna birkaç sayfa ayıran Necker bunun "bütün zihinlerde hüküm sürdüğü", hükümdarların ona "say-

(1) *Cacouac* (Kakuak *okunur*): *XVIII. yüzyılda filozof ve Ansiklopedistlere hasımlarının alay olsun diye taktıkları ad. (Çeviren)*

gı gösterdikleri" ve "tâbi oldukları", "şehire, saraya ve kıralların sarayına kadar her yerde onun kanunları geçtiği" gibi bir sonuca varmış; nihayet d'Alembert daha açık olarak "kamu oyu dünyayı idare eder" ve "filozoflar da kamu oyunu idare eder" demişti.

XV. Louis'nin saltanat devri bu iki iktidarın kavgalarıyle doludur. Jansenist'ler, yirmide bir nisbetindeki vergiler, cizvitler, illerdeki muaflıklar, hububat alışverişleri... yani kısacası her şey yüzünden hakiki filozof ayaklanmaları patlak vermiş ve için için kemirilmiş, zayıflamış, cesaretini kaybetmiş olan hükümet bunlar karşısında âciz kalmıştı. Hücuma geçen ordu bölünmüş durumdaydı şüphesiz. Parlâmentocularla filozoflar her zaman anlaşmaktan çok uzaktılar. Papa'nın ve Kıralın hasmı olan birinciler dine saygı gösteriyorlar ve kendi "kast"larının imtiyazlarına çok bağlı kalıyorlardı. İkinciler ise tanrıtanımaz ve eşitçiydiler. Fakat mütareke sırasında iki taraf kavga etmekle beraber düşman karşısında barışıyor, savaşa yanyana ve kardeşçe gidiyordu.

Hep birbirine benzer tarzda başlayıp sevk ve idare edilerek hücuma geçenler tarafından aynı cüret ve aynı silâhlarla, hükümet tarafından aynı başıboşluk ve aynı boyun eğmelerle hep aynı tarzda bitirilen bu çarpışmalar kadar yeknesak bir şey yoktu.

Kanunlar Kıral tarafından, onun Meclisinde yapılıyordu ama bunları uygulamak, aykırı hareket edenleri, karşı gelenleri yargılamak ve cezalandırmak Parlâmentoya düşen bir işti. Bu yüzden de bakanlar, kanunlar sicile geçsin diye, bunları Parlâmentoya bildirmeğe mecburdular. XIV. Louis devrinde bu, basit bir "örnek çıkarma" işinden ibaretti ama büyük Kıral ölünce Naip yüksek Divanlara itiraz hakkı, yani kendilerine gönderilen kararları tenkid etme yetkisini, hattâ bir örneğini almağı reddederek kanunların yürürlükten kaldırılmasını istemek hakkını vermek ihtiyatsızlığında bulundu. Nazarî olarak Kıral, bu iş için tertiplenmiş özel bir oturumda, Parlâmentodaki tahtına çıkarak kanunları kendisi tescil ettiriyordu, dolayısiyle de parlâmentonun bu red kararı kolayca hükümsüz bırakılabilmekteydi. Fakat parlâmentolar kanunî ve sınırlı muhalefetlerini kanunsuz, fakat başka türlü tesiri olan bir muhalefetle kuvvetlendirmek alışkanlığını çabucak ediniverdiler.

Parlâmento üyeleri çok zengindiler. Tıpkı bugünkü noterler, dâva vekilleri gibi makamlarının sahipleriydiler. Hısımlık ve menfaat bağlarıyle sımsıkı birleşmiş bulunuyorlardı. Oğul babanın, yahut yeğen amcanın yerine geçmekteydi. Alt adlî kademelere çok yüksekten hâkim bulunmaktaydılar. Adliye mensuplarının büyük kalabalığını da peşlerine takıp adlî teşkilâtın bütün kademelerinde grev ilân ediyorlar; dâvacıları korkutuyorlar ve ayaklandırıyorlar; en düşüncesiz, en aşağılık halk ihtiraslarına utanmadan hitabederek hemencecik her tarafa yayıp astırdıkları demagojik müzakereler ve kararlarla özel ve genel işlerin yürüyüşünü durduruyorlardı.

Hicivciler tarafından işlenen, tiyatrolardaki gibi gösterilerle kızdırılan Paris, ayaklanmaya hazır bir halde homurdanıyordu. Cemiyetler, dernekler vasıtasiyle kaynaşma taşraya da bulaşmaktaydı. Cemiyetler tarafından kışkırtılan ve birbirlerini sürükleyen Eta'lar, şehir idareleri, ruhanî kurullar, loncalar da bir araya gelip protestoda bulunuyorlardı. Kaynaşma yüzünden kamçılanan hükümet, sertliğe başvurmayı deniyor, grevcilerin en ele avuca sığmazlarını köylerdeki evlerine gönderiyor, birkaç elebaşıyı içeriye tıkıyor, askıda kalan dâvaları tasfiye için olağanüstü bir komisyon kuruluyordu. Derken yeni bağırıp çağırışmalar oluyor; yeni hicivler yazılıyor; sürgünler bağırıp çağıran bir kalabalık ortasında sürü-sepet yola çıkıyorlardı. Aslı önemlisi, hiç kimse Kıralın sert davranacağına inanmadığından avukatlar yeni yargıçlar önünde dâva savunmayı, dâvacılar da bunların mahkemelerine gitmeyi reddediyorlardı. Sonra, aradan biraz zaman geçince Saray gizliden gizliye uzlaşma yolları arıyor; suçlu bakan, vali ya da kıral temsilcisine yol veriliyor; yerine geçen her kimse adamakıllı dize geliyor; "Yurdun Babaları" da muzafferane geri geliyorlardı!...

En acısı şu ki bu kavgalarda adalet ve ilerleme, Kıraldan yana idi...

Parlâmentolar insaniyetçi ve hürriyetçi söylevlerinin altında en geri düşünceleri, en bencil menfaatleri gizlemek bakımından büyük bir ustalık gösterdiler. Kendi menfaatlerine aykırıdır diye en faydalı ıslahatı ve özellikle bu arada yirmide bir nisbetindeki verginin ihdasiyle bir kere daha kurulmasına çalışılan vergi adaletini suya düşürdüler. Kırallığı rutine saplayıp elini kolunu bağladılar ve bizzat kendisinin mah-

kûm etmiş olduğu yıkıcı, gelişi-güzel çarelere boyuna başvurmak zorunda bıraktılar. Bunların yapıp ettikleri, söylevlerinin daha hissedilir ve daha güç katlanılır hale soktuğu yolsuzlukları sağlamlaştırıyordu. Bunlar kırallığı hem felce uğratıyorlar, hem de hareketsiz kalıyor diye bar bar bağırıyorlardı! Hem ayaklanmayı teşvik ediyorlar, hem de buna çare bulunmasını önlüyorlardı! İsteyen bu saçmalığa hayran kalsın!

XV. Louis çok zeki olduğundan parlâmentonun muhalefetinin kırallığı felâkete götürdüğünü görmemezlik edemezdi. Şüpheciliğine rağmen de bir tepki göstermeyi deneyecek kadar görevlerini müdrik bulunuyordu. 1771'de artık müsamahanın mevsimi geçtiğini ve vahim zamanların yaklaştığını hissederek, Devleti kurtarabilecek olan büyük darbeyi indirmeğe karar verdi. Bu işi yapmakla başbakan Maupeou görevlendirildi. Bir sıra sert fermanlarla Paris Parlâmentosunu lâğvetti, ötekilerin elinden de politik sıfat ve selâhiyetlerini aldı. Çok geniş olan kaza dairelerini "yüksek Meclisler" diye adlandırılan belirli sayıda mahkemelere böldü. Adalet bundan faydalanacak olanlara yakınlaşmış, makamların alınıp satılabilmesi ilga olunmuş, o devirde dâvacıların yargıçlara vermeleri âdet olan hediyeler yasak edilmiş, masraflar indirilmiş, yargılama usulleri sadeleştirilmiş, olağanüstü mahkemelerin sayıları azaltılmıştı. İstifa eden yahut sürgüne gönderilen personelin yerini daha aydın ve daha bilgili bir personel almış bulunuyordu. İnatlı körlüğü ile her değişikliği imkânsızlaştıran dikkafalı ve kibirli oligarşi nihayet kırılmıştı!

Bu iş zora başvurulmadan, çabucak fakat zaaf gösterilmeksizin yapılmıştı. Halk bu sefer Kıralın sonuna kadar gitmeğe hazır olduğunu hissederek kımıldamamıştı. Hattâ başta Voltaire olduğu halde filozofların bir kısmı da Başbakandan yana olmuşlar, yazıları ile onu desteklemişlerdi.

Beaumarchais'nin şakaları ve —zaten tevbih edilmiş olan— meclis üyesi Guzman'la yaptığı kavgalar ıslahatın başarı kazanmasını olduğu gibi yeni mahkemelerin işlemesini de önüyemediler. Dâva sahipleri bu mahkemelere başvurmanın daha kolay olduğunu, bunların ötekilerden daha çabuk ve daha az masraflarla işlediğini çabucak anladılar. İçlerinden çıkarılan yargıçlar cesaretlerini kaybettiler. Bazıları dize gelerek yüksek meclislere alınmalarını istediler.

Genel denetçi Terray bu değişiklikten hemencecik fayda-

danarak ustalıklı ve verimli vergi ıslahatına girişti, aşırı muaflıkları kaldırdı ve maliyeye hiyle yapmağa alışık olan, gelirlerinin büyük kısmını da onun araştırmalarından kaçıran imtiyazlılara yirmide bir nisbetindeki vergiyi kuruşu kuruşuna ödetti.

Parlâmento kalkınca, yirmide bir nisbetindeki vergi de doğru olarak tahsil edildi. Bu, istikrazların ve peşin tahsilâtın sonu, açığın yenilmesi, itfa işinin mümkün kılması demekti. Özellikle de gayrimeşru imtiyazlara indirilen öldürücü bir darbe, tam bir malî ıslahata ve kırallığın rasyonel bir şekilde yeniden teşkilâtlanmasına yolun açılması demekti. Jacques Bainville'in de iyice belirttiği gibi eğer İhtilâli önlemek mümkün olsaydı bu, 1789'da değil de 1774'de yapılabilecekti.

Fakat aksi gibi XV. Louis öldü. Yine aksi gibi onun yerine XV. Louis geçti. Bu hiç de aptal olmayan şişman adamın birçok meziyetleri vardı ve hiç değilse bunların birkaçı, bir kıralda bulunması gereken cinstendi. Çalışkan, dikkatli, işine bağlı, iyi niyetliydi. Bilgileri, hâfızası, yargı hassası vardı. Dış poltikasını hiziplerin elinden kurtarmak kuvvetini gösterdikten sonra bunu gerçekleştirmek için gerekli olan adamı buldu. Bir önceki saltanat devrinin derslerinden faydalandı. Donanmayı yeniden kurdu. Bir yandan denizde ve sömürgelerde Paris andalşmasının öcünü alırken, öbür yandan da kıta Avrupasında barışı ayakta tutma işini başardı.

Fakat iç politikaya el attığı anda, meziyetlerinin altında olduğunu gösterdi. Artık olayları iyice göremiyor, ne istediğini bilemiyordu. Ömrü boyunca birkaç söz söyledi ki bunlar çok mânalıdır. XV. Louis'nin öldüğü kendisine haber verildiği zaman: "Aman ne ağır yük! Hiç kimse de bir şey öğretmedi bana. Öyle sanıyorum ki kâinat üzerime yıkılacak." demişti. Reims'de taç giydiği zaman da şöyle demişti: "Beni rahatsız ediyor bu!" 1776'da yayın müdürü Malesherbes'in istifasını kabul ettiği zaman: "Ne kadar mutlusunuz! Ne diye ben de makamımı terkedemiyorum!" demişti. Aslında XVI. Louis, Fénelon'un "Télémaque" adlı eserindeki kıraldı, hür insanlara hükmetmekten utanan taçlı bir filozoftu. Fenélon'la Rousseau öylesine içine işlemişlerdi ki tahta çıkışından bir yıl sonra Saraydaki bir mason locasına girdi. İnsanların iyiliğine inanıyor, otorite vasıtalarını kullanmaktan hoşlanmıyordu. Körü körüne iyimserdi, sadece tanrısal tabiatın hükmünü yapma-

sıyle işlerin kendiliklerinden yoluna gireceğini düşünmekte ayak direyordu. Her şeyin en kötü tarafını düşünmekten ve henüz bunu yapması mümkün iken kuvvete başvurmaktan kaçınıyordu. Onun hürriyetçiliği kırallığa XV. Louis'nin metreslerinden ve maliye bakanı Terray'nin iflâslarından daha çok kötülük yaptı.

Kıraliçe Marie-Antoinette sevimli, ihtişamlı, cesaretli, iradeli, akıllı bir kadındı. Fakat o da her yanda sadelik ve hürriyet olsun isteyen modanın etkisi altında kalmaktaydı. Fransa kıraliçesi olduğu halde kırallığı olmayan bir prenses gibi yaşamak iddiasındaydı. Törenler onu kızdırıp sıkıyordu. Dük de Lewis'nin de dediği gibi, şunlara kolayca inanmış bulunmaktaydı: "Bir kıraliçenin hayatını en yüksek uyrukları kadar mutlu hale sokmaması aptallıktır. Nitekim onlarla düşüp kalkmaktan da çok hoşlanmaktaydı. Bütün önyargıların yokedildiği böylesine aydın bir asırda, hükümdarlar da geleneklerin kendilerine yükledikleri sıkıcı engellerden kurtulmalıdır. Nihayet milletlerin itaatinin, Kıral ailesinin canları sıkılmış ve can sıkan bir saray dalkavukları çevresinde daha çok yahut daha az zaman geçirmesine bağlı olduğunu düşünmek, gülünçtür." Saray hayatı da hemencecik altüst oldu: "Birkaç gözde hariç... herkes uzaklaştırıldı. Rütbe, hizmetler, itibar, asillik kıral ailesinin harimine kabul edilmek için gerekli sıfatlar olmadılar artık. Yalnız pazar günü takdim edilen kimseler hükümdarları kısa bir an görebilmekteydiler. Fakat çoğu, kendilerine hiçbir minnet kazandırmayan bu faydasız angaryadan usandı. Bu kadar uzak yoldan gelip de daha iyi bir kabul görmemenin aptallıktan başka şey olmadığını onlar da anladılar ve gelmemeğe başladılar... XIV. Louis'nin ihtişamına sahne olan, zevki-selim ve terbiye dersi olmak için herkesin Avrupa'nın her yerinden koşa koşa geldiği Versailles, artık küçük bir taşra kasabasından başka şey değildi; herkes buraya ancak istemeye istemeye geliyor, mümkün olduğu kadar çabuk çekilip gidiyordu..."

Teşrifat herkese saygı telkin ediyor, saray erkânını hükümdarlara bağlayan sadakat bağlarını her gün yenileyip sıkıştırıyor, Kıralı saray hiyle ve entrikalarının üstünde tutuyordu. Teşrifat yokolunca saray, hiziplerin elinde oyuncak oldu. İki üç hizip arasında bölünen Kıraliçe, bütün ötekilerin hoşnutsuzluk ve alçalma duymasına yol açtı. Yüzüstü bırakı-

lan salonlardan şarkılar, yergiler yükselmeğe başladı. Paris bu çirkef edebiyatıyle doldu. Orada herkes pislikleri, rezaletleri kürek kürek karıştırmağa başladı. Yirmi yıl sonra da bunlar, İhtilâl mahkemesinin oturumunda anlatıldı. Nitekim savcı Fouquier-Tinville ithamnamesinde Kıralın yengesinin, Kontes d'Artois'nın yahut Mme de Balbi'nin iftiralarını tekrarlamaktan başka şey yapmayacaktı.

Yeni saltanat devri, yapılabileceğin en büyüğü olan ve tâmiri de imkânsız bulunan tek bir hata ile işe başladı ki bu Parlâmentoların yeniden kuruluşuydu. Parlâmentoların bir buçuk asırdan beri yol açtıkları düzensizlikler üzerinde iki dakika olsun kafa yoran bir kimse için bu, anlaşılmaz bir tedbirdir. XVI. Louis ile müşavirleri olayları olduğu gibi gören ve geçmişi gözönünde bulunduran sağduyulu insanlar olsalardı, bu hatanın izahı hiçbir suretle mümkün olamazdı. Fakat bunlar doktrinci ve hislerine kapılan insanlardı. Sözlerin nesneleri kendilerinden gizlediği, gerçekdışı bir âlemde yaşıyorlardı. Yufka yürekli saflıkları onları peşinen, yükselme hırsıyla yananların ve kargaşacıların şuursuz âletleri haline sokmaktaydı. Yeni yargıçların işbaşına getirilmesi bu gibilere yerlerini, imtiyazlarını, nüfuzlarını ve halkın alkışlarını kaybettirmiştir. Her iki tarafın da bu konuda ileri sürdükleri kanıtları kıyaslamaktan daha meraklı bir şey olamaz. XV. Louis'nin başbakanı Maupeou'nun Kırala sunduğu muhtıralar, basiret ve akıl örnekleridir. Tecrübeyi ileri sürmekte, olayları sayıp dökmektedir. Hasımları ise buna prensipler ve hıçkırıklarla cevap vermektedirler: Yine XV. Louis'nin bakanlarından olan Maurepas: "Parlâmentolar olmadıkça, kırallık da olamaz," diyordu. Fénelon'un iyi bir öğrencisi sıfatiyle, XVI. Louis de bunu kabul etti: "Gözden düşmeği haketmek için büyükler, il Eta'ları, Parlâmentolar ne yaptılar?" dedi. Dışarıdan gelen baskı da sonunda onu karar vermeğe sevketti. Tehdit dolu yergiler ortalığa yayıldı, her yana fesatçı afişler asıldı. Onu: "Halkın sevgisini kaybedersiniz," diye korkuttular. Razı oldu. "Büyük cübbeler" gösteriler arasında muzafferane geri geldiler ve zaferlerini kutlamak için de Kırala, otoritesinin toptan inkârı demek olan hırçın ve aşağılatıcı kanun itiraznameleri gönderdiler.

İlerici bir politika güdüleceğini haber verip bunun yere serilmiş hasımlarını ellerinden tutarak kaldırmak, tezatlı bir

şeydi. Islahat isteyip de bunun şartlarından kendini yoksun bırakmak saçmaydı. İsyancılara tavizler verip itaat ummak çılgınlıktı: Ataerkil (pederşahi) krallığı büyük ve dengeli müesseseleri, muhtar asilleri, bağımsız yargıçlariyle tekrar kurmaktan övünç duyanlar, kendi kendilerini iktidarsızlığa ve anarşiye mahkûm etmişlerdi.

Bunun farkına varmakta de gecikmediler. XVI. Louis'nin saltanat devri suya düşmüş tasarılar, tutulmamış vaitler, daha başlar başlamaz durdurulan değişikliklerle doludur. Bütün ilerieme teşebbüsleri ve özellikle Fransa'yı vergi adaletine doğru götürmekte olanlar, Parlâmentoların engellemesi karşısında akim kaldı. Bakanlar otoriteyi serbest bırakacak ve durumu kurtaracak olan büyük teşebbüslere girişmeyi hayal ediyorlardı. Fakat Parlâmentolar hemencecik onları vergi tecilleri ve kılık değiştirmiş istikrazlar gibi yıkıcı ve çirkin, üstünkörü tedbirler almağa zorluyorlardı. Üstelik bu gibi işler için Parlâmentoların suç ortaklığını ve susmalarını çok pahalıya satın almak gerekiyordu. Bu boyun eğmeler, daha yüksek amaçlara ulaşılmak istendiği için daha da aşağılatıcıydı ve kamu oyunun desteğini kazanmak için daha önce her tarafa "raporlar" yahut "tasarılar" yaymaktan geri durulmadığı için daha da felâketliydi: Çünkü bu rapor ve tasarılarda yokedileceği iddia olunarak, çok büyük bir şiddetle tenkid edilen yolsuzluklar, sonunda yine ayakta tutuluyordu.

Örneğin köylüler kilisenin kapısında Turgot'nun angarya aleyhindeki söylevlerini okuyorlar, vaazda bunun yorumlarını dinliyorlardı. Derken aradan üç ay geçiyor, bütün esaslı sebeplerin rağmine hiçbir şeyin değişmeyeceği, angaryanın aynı şekil altında uygulanmasına devam edileceği bunlara bildiriliyordu. Bu şartlar altında köylüler ne düşünürlerdi?

Kendine seçtiği efendiler tarafından dizginlenen, hem hareketli, hem iktidarsız olan hükümet artık ne korku, ne saygı uyandırmaktaydı. Düştüğü tezatlar, zaafı, gerileyişleri tenkidi, itaatsizliği, isyanı körüklüyordu. Ona karşı her şeyin, —asıl kötüsü— tehlikesiz olarak, yapılması mümkün görülmekteydi!

Kıraliçenin gerdanlığı meselesi, hükümetin nerelere kadar düştüğünü gösterdi.

Strasbourg piskoposu ve Fransa Kırallığı Başrahibi Kardinal de Rohan, Kıraliçeye âşık olmuştu. Marie-Antoinette ise

ondan nefret ediyor, onu küçümsüyordu. Maceracı bir kadın olan Kontes de la Mothe'la bir şarlatan olan Cagliostro kardinale, kendisini Kıraliçeye şirin göstermek için gerekli imkânlara sahip olduklarını haber verdiler. Kardinal yakışıklı adamdı ama aptallık derecesine varan kof bir gururu vardı. Onlara inandı. Geceleyin bir korulukta bir oda hizmetçisi kızla görüştü, onu Kıraliçe sandı. Kız ondan 150.000 Frank ödünç aldı. Az sonra da kardinalden şöyle bir istekte bulundu:

— "Kuyumcu Boehmer ile Bossange'dan bir buçuk milyon değerinde bir gerdanlık satın almak istiyorum. Yalnız, Kıralı telâşlandırmamak için bu işi gizli yapacağım. Kuyumcularla bana aracılık edin," dedi. İş sonuca bağlandı, mücevher Mme de la Mothe'a teslim edildi ve Londra'da satıldı. İlk senedin vadesi geldiğinde her şey meydana çıktı. XVI. Louis Rohan'la Cagliostro'yu, Kontesi ve suç ortaklarını hemen tevkif ettirdi. Hepsi on beş kişi kadardı. Fakat biraz politik düşünceye sahip olsaydı kardinali derhal ücra bir manastıra göndermek suretiyle kendisi cezalandırır, Rohan da artık orada kendisinden sözettirmezdi. Fakat Kıral onu parlâmentoya teslim etmek gibi bir toyluk gösterdi. Sorgulama ve dâva uzun ve rezaletli oldu. Sarayın hizipleri Kıraliçeyi küçük düşürmek için sanıklar lehine işe karıştılar. Sorbonne kendi başrahibi olan Rohan'ın tarafını tuttu. Hiciv, yergi yazanlar Kıral ailesini kirletmek için işe el attılar. Sözün kısası, Rohan beraat etti. İlâmda Fransa Kıraliçesinin bir gerdanlık karşılığında kendisini pekâlâ satabileceğine —yahut aşağı yukarı öyle yapabileceğine— inanmanın meşru bir şey olduğu belirtilmekteydi.

Her yanda bu hareketin yanı-sıra ayaklanmalar oluyordu. En sudan konular dolayısiyle anlaşmazlıklar patlak veriyordu. Tam mâli durumun her zamankinden daha çok bir gençleşme lüzumunu hissettirdiği sırada, hükümet tamamen felce uğramış haldeydi. Engelleri kendisi giderecek iradeye artık sahip olmadığından, tabii olarak birtakım destekler aramak zorunda kalacaktı; tâ ki bunları otoriteleri ve halkça sevilmiş olmaları Parlâmentonun itibarı ve entrikalarıyle denk gelebilsin. Böylece Üç Sınıf Meclisi'nin (Etats Généraux) hakemliğine doğru yol alınıyordu ama ilkin Mûteberan Meclisi (Assemblée des Notables) denendi.

Bu da Fénelon'un eski bir fikriydi ki Calonne daha iyisini bulamadığı için benimsemişti. Versailles'da 144 yüksek şahsiyet toplandı. Bunlar arasında prensler, dükler, mareşaller, yargıçlar, din adamları, Devlet Şurası üyeleri, büyük şehirler belediye reisleri ve il temsilcileri vardı. Görevleri, kendilerine sunulan bir ıslahat programı üzerinde tartışmalar yapmaktı. Bunun en önemli tarafı yirmide bir nisbetindeki verginin yerine herkes için eşit bir arazi vergisinin geçirilmesiydi. Rühbanı dahi kapsayacak olan bu vergi, ilk meclisleri tarafından tarhedilecekti. Ayrıca bu meclislere Kıral temsilcilerinin idari yetkilerinin çoğu verilerek bunlar o kurullar nezdinde aşağı yukarı birer Kıral komiseri mertebesine indiriliyordu.

Calonne imtiyazlıların iyi yüreklerine ve hürriyetçiliklerine hitap etti ve hürriyetçiliğin hiç de imtiyazları fedadan ibaret olmayıp Kırala karşı ayaklanmaktan ve onun iktidarını yıkmaktan ibaret oluşundan katiyen şüphe eder görünmedi. Hicivlerle iğnelenen Parlâmento üyelerinin alaylarıyle delik-deşik edilen, salonlar tarafından itilip kakılan, naiplik hayali peşindeki prensler tarafından işlenen Mûteberan, kasıldılar. En büyük fedakârlıklara hazır olduklarını söylemekle beraber daha başlangıçta, bu fedakârlıkları bilinmez bir tarihe bırakan birtakım meseleler ortaya attılar. Birçok şeyler arasında, denetli bir muhasebe kurulmasını istediler, kendilerinin de almakta oldukları Saray ödeneklerine itiraz ettiler, gerçeği çürütmek için Maliye Bakanı Necker'in sahte bilânçosunu ileri sürdüler, sonunda da: "Vergi ıslahatına girişmek için tek yetkili merci, Üç Sınıf Meclisi'dir," diyerek onun toplantıya çağırılmasını talep ettiler. İşler döne-dolaşa aynı noktaya gelmişti: Parlâmentolara baskın çıkmak için kurulmuş olan Mûteberan Meclisi onlardan yana oluyordu. Calonne'un işbaşından gidişi hiçbir şeyi düzeltmedi. Onun yerine gelen Brienne, muhalifler arasından seçilmişti, aynı meseleler karşısında kaldı, fakat Calonne gibi onun da elinde türlü türlü hal çareleri yoktu. Bu denemeden kala kala Üç Sınıf Meclisinin yakında toplantıya çağırılması fikriyle bir de felâketli tedbir kaldı ki bu, İl Meclislerinin kurulmasıydı. Bunlar iyi niyetle doluydular. Faydalı hiçbir şey yapmadılar ama Kıral temsilcilerinin eserlerini gözden düşürmeğe çalıştılar. Boyuna şikâyetler, tezvirler, kavgalar yapıp hemen her yerde onları yıldırma işini başardılar. Güçlükler birbiri üstüne yığılırken, otoritenin bütün zembe-

rekleri de birer birer gevşiyordu. Kırallık hükümetinin en sağlam, en modern parçasına da şimdi el uzatılmış bulunulmaktaydı.

Herkes Necker'in mali durum hakkında verdiği inancalar, söylediği yalanlarla avunmaktaydı. Bunların peşi-sıra açığın ifşa ediliverişi, gök gürlemesi gibi bir etki uyandırmıştı.

Şaşkına dönen kamu oyu, güçlüklerin ana sebebinin Necker tarafından güdülen delice istikraz politikası olduğuna inanamadı. Suçluların bulunması istendi, hırsızlıktan rezaletten, hava oyunlarından sözedenler oldu. Vergiler çok büyük ölçüde yükseltilince panik daha da arttı. Oysaki sadece hiçbir şey vermeyenlere de para verdirilmek isteniyordu. Bu çılgınlık havasının yardımıyle kaynaşma, memleketin derinliklerine işlemeğe başladı.

İşte bu felâketli şartlar altında hükümet, Mûteberan Meclisi'nin kendisine vermiş olduğu azıcık şeyi tasdik ettirmek, vermeğe yanaşmadıklarını da elde etmek için Parlâmentolara yöneldi. Adalet bakanı Lamoignon çabuk davranmağı, yargıçları vakit geçirmeden muztar durumda bırakıp açık ve enerjik bir dil kullanarak vergi adaletinin, mali imtiyazların lehinde veya aleyhinde karar vermeğe zorlamağı tavsiye ediyordu. Tersine olarak başkaban Brienne fermanları onlara birer birer yolladı. İşe de halkın tutacağı İl Meclisleri kurulması, angaryanın yerine başka bir usulün konulması, buğdayın serbestçe nakli ve alım-satımı hakkında olanlarla başladı. Parlâmento üyeleri bunları istemiye istemiye itirazsız kabul ederek kendilerini halka sevdirecek şekilde davrandılar. Fakat yeni bir verginin ihdasını isteyen ilk ferman gelince Mûteberan Meclisi'nin yaptığı itirazın tıpkısını yaptılar: Onlar gibi muhasebe evrakının ibrazını istediler; onlar gibi prenslerin saraylarının masrafları aleyhinde bulundular; son olarak da yine onlar gibi: "Ancak millet Sınıflar Meclisi halinde toplandığı takdirdedir ki "büyük yolsuzlukları önlemek" için gerekli tedbirleri alabilir," dediler.

Böylece her iki tarafın karşılıklı birbirine indirdiği darbelerle yapılan ananevi küçük savaş yeniden başlamıştı: Fermanlar itirazname'erle karşılanıyor; Kıralın da hazır bulunduğu bir oturum yapılıyor; hükümdar otoritesini kullanarak fermanları yürürlüğe koydurmak için tescil ettiriyor; Parlâmento bunların böylece örneklerinin çıkarılıp tescil olunmasını

protesto ediyor; bu tescilin hükümsüz olduğu hakkında karar çıkartıyor; kararı Kırallık Meclisi bozuyor; Parlâmento mükerrer bir itirazname gönderiyor; Kıral Parlâmentodaki tahtına oturup celsede hazır bulunuyor; Parlâmento Troyes şehrine sürgün ediliyor; adliye mekanizması grev yapıyor; sonunda kör-topal, pamuk ipliğine bağlı bir barış yapılıyor ve bunda her iki taraf da şerefinden bir parçasını kaybediyordu. Derken Parlâmento Paris'e dönüyor; vadeleri gelen yirmide bir nisbetindeki vergilerin tahsili tecil olunuyor; hükümete de bunları daha titiz bir şekilde tahsil izni veriliyordu (Eylül 87).

İstediği verimli vergilerden yoksun kalan hükümet, kendisine bırakılmış olanları ıslah için cesaretle işe koyuldu. Aynı zamanda da çok büyük masraf kısıntıları yaptı, aylıklarla ödenekleri indirdi, memuriyetleri lâğvetti, subayların sayısını azalttı. Bu mükemmel bir işti ama hemencecik ferahlık getirmemek ve tedbirlerin kurbanı olan sadık Devlet hizmetkârlarını da gayrimemnunlar safına sokmak gibi bir kusuru vardı

Yarım-tedbirlerin vakti geçmişti. Sınıflar Meclisinin toplanması fikri her gün yayılmaktaydı. Borçlarını konsolide etmek için büyük bir istikraz yapmak zorunda olan hükümet, tahvillerin muhtemel hâmillerinin isteklerini kabul zorunda kaldı. İstikrazın birinci tertip tahvillerini çıkardığı sırada, Sınıflar Meclisinin de 1792'de toplanacağını bildirdi. Bu toplantının geciktirilmeden yapılmasını elde etmek üzere Muhalefet hemen teşkilâtlandı.

O günden sonra da adalet divanlarının pervasızlığı sınır nedir bilmedi. Memleketin her yerinde Kırallığa karşı açıktan açığa isyan başladı. Oysaki bu divanlar iktidarlarını kırallıktan alıyorlardı ve hukuken de onun sözcükleri durumundaydılar. Taşradaki divanlar yeni yirmide birlerin tahsiline engel oldular; Paris'tekiler sermaye sahiplerini korkutarak istikrazı baltaladılar. Kıralın kuzeni olan Dük d'Orléans bu hareketin başına geçti. Bıkıp usanan XVI. Louis'nin sabrı tükendi, düke Villers-Cotterets'deki şatosuna çekilmesini emretti, isyancıların en ateşlilerinden ikisini tevkif ettirdi.Paris Parlâmentosu hemencecik Kıralın buna hakkı olmadığı yolunda yeni itirazname ler çıkardı ve misillemede bulunmak bahanesiyle vergi denetçilerinin vergiye tâbi gelirleri denetlemelerini yasak etti. Aslında ise böylece Parlâmento kendi üyelerinin yaptıkları çok

büyük vergi kaçakçılıklarının ortaya çıkmasını önlemiş oluyordu. Bütün yükleri riyakârca en yoksul sınıflar üzerine atan bu sefil bencillik, bu pis cimrilik, kamu oyu tarafından Romalılara yaraşan kahramanca bir başarı sayıldı! Kıral artık yapacağı şeyi seçecek durumda değildi: Ya tahtından vazgeçmesi, ya zora başvurması gerekiyordu. Ya tacını dar görüşlü, müstebit bir adlî oligarşiye teslim edecek, ya da onun caniyane teşebbüslerini kuvvet kullanarak durduracaktı. Kısacası, eski başbakan Maupeou'nun aldığı tedbirleri hor gördükten sonra işe onun bıraktığı yerden tekrar başlamak ve bunu da bin def adaha güç şartlar altında yapmak gerekiyordu!

Bununla beraber, Lamoignon'un teklif ettiği adlî ıslahat rasgele bir düşüncenin sonucu değildi. Adalet bakanı bunu çoktandır düşünüyordu ve ana hatlarını daha Parlâmentoda başkanlık ettiği sırada kararlaştırmıştı. Yargılamaların yavaşlığı; masraf'ların ve yargılama usullerinin çok fazla, zabıt kâtibi, savcı, mübaşir, kâtip gibi aşağı rütbede memurların çok kalabalık oluşları, dâva sonunda, yargıçlara verilmesi âdet olan hediyelerin korkunç şekilde artması; genç mahkeme üyelerinin cahilliği; adlî hataların sayısı; herkeste öfke ve dehşet uyandıran büyük yanlışlıkların yarattığı rezalet; özel mahkemelerin işlerindeki çapraşıklık; hukuk öğreniminin gittikçe bozulması gibi bir sürü sebeplerin herbiri onun tasarılarını haklı göstermekteydi.

Altı tane olan bu tasarılar, vaktiyle XV. Louis tarafından başarılan eseri tekrar ele alıp tamamlıyordu. Derebeylik mahkemeleri hemen hemen ortadan kalkmakta; özel mahkemeler hemen hemen lâğvedilmekteydi. Parlâmentolar haksız olarak elde ettikleri bütün politik yetkileri kaybediyorlar ve ancak nâdir hallerde itiraz mercii olarak kalıyorlar; asillere, rühbana ve kıralî mülklere ait nâdir birkaç işle uğraşmak yetkisine sahip bulunuyorlardı. Bunlar muhteşem, fakat lüzumsuz birer anıt haline geliyorlardı. Onların dışında olarak —sonradan Napoleon'un da benimseyeceği— üç dereceli bir adlî hiyerarşi kurulmaktaydı. Bunlar: Kanuna aykırı hareketler, mühürlemeler, vesayet ilmühaberleri, tereke cetvelleri için *subaşılıklar (prévôtés);* 4000 Franka kadar olan hukuk dâvalarıyle ceza dâvalarına bakacak olan *bidayet mahkemeleri (présidiaux);* temyiz ve itirazlar, cinayetler ve önemli dâvalar için de kıralık veya derebeylik *yüksek mahkemeleri (grands bailliages)*

idi. Ceza yargılamaları usulü yumuşatılmıştı; mevzuatın ve içtihatların birleştirilmesi işi hazırlanmıştı; adalet, buna tâbi olacaklara yaklaştırılmıştı; birçok lüzumsuz mükellefiyetler kaldırılmıştı. Rütbe ve şeref bakımından gösterilecek teminat, yeni yargıçlar bulunmasını kolaylaştıracaktı. Bu işin olup bitmesi beklenirken, Parlâmentolar da tatil edilecekti.

Bu düşünceli, hayırlı ve cüretli kanuna Brienne son bir hüküm daha ilâve etmişti ki bununla Parlâmentoların ellerinden eski ve ihtişamlı köklerinin otoritesini almak amacını güdüyordu. Eski krallığın tarihinde araştırmalar yapmış *Kıral Mahkemesi*'ni diriltmeyi düşünmüştü. Bunlar ilk Kape *(Capet)* lere yardımcı olan Vasal'lerle müşavirler meclisiydi ve ikiye bölününce bir yandan Parlâmento, öbür yandan Kıral Meclisi çıkmıştı. Bu yeniden kurulacak genel Meclis, hep 1792'de toplanacakları vaadedilmiş olan Sınıf Meclislerinin toplantıya çağırılışlarına kadar fermanların tescili işini kendi üzerine alacaktı. Prenslerle yüksek rütbeli asillerden, mareşallerden, piskoposlardan, Devlet Şurası üyelerinden ve ömür boyunca tayin edilip azledilemiyecek olan yargıçlardan meydana geliyordu. Olagan olarak Aralıktan Nisana kadar, olağanüstü olarak da Kıralın çağrısı üzerine toplanmaktaydı.

Kıral Meclisinde kararlaştırılıp baskıya verilen bu tedbirler bir ihanet sonucu birkaç Parisli Parlâmento üyesine ifşa edildi, onlar da hemen kendi takım-tayfalarını ayaklandırdılar. Parlâmento 3 Mayıs 1788'de toplanarak kendisine haber verilen tasarılara bütün imkânlarla karşı koyacağına andiçti. Polisin iki üyeyi tevkif etmek için yaptığı teşebbüs, kâtiplerle yargıçların gerçek bir ayaklanmasına yol açtı, buna ayak takımı da karışmağa başladı. İşe askeri de karıştırmak gerekti. İki gün sonra Parlâmento, altı fermanın okunmasını dinlemek üzere Versailles'a davet edildi. Beri yandan da valilerle Kıral temsilcileri bu fermanları taşra mahkemelerine bildiriyorlardı.

Mayıstaki "hükümet darbesi"nin bütün Fransa'da dehşetli bir düşmanlığın patlak vermesine yol açtığını ve bu hal karşısında Brienne'in gerilemek zorunda kaldığını yazanlar çok olmuştur. Bu, baştan başa yalandır. Fermanlar ilkin hiçbir öfke yaratmadılar. Son ayların rahatsızlığı o kadar çok otoritenin eksikliğinden ileri geliyordu ki, yüreklerde saygı ve itaat uyandırmak ve hiç değilse geçici olarak kamu oyunun büyük ço-

günluğunu kendinden yana etmek için bu otoritenin azimli bir hareketle tezahür etmesi kâfi gelmişti. Bakan Breteuil Paris'te cemiyetlerle okuma odalarını kapattırdığından, muhalefet kadrolardan ve daimi toplantı yerlerinden yoksun kalmıştı. Tam sırasında yapılan birkaç tevkif onu büsbütün şaşkına çevirdi. Sİ'âhlı askerlerin ortalıkta görünmesiyle ayak takımını bir düşüncedir aldı ve sokaklardaki topluluklar dağıldılar. Salonlarla kahvelerde herkes ıslahatın büyük faydaları olacağını; Parlâmento üyelerinin çoğu zaman bencil, cahil, adaletsiz ve zalim davrandıklarını; Troyes'da yaptıkları gerilemenin onların iki yüzlülüklerini ve korkaklıklarını ispat ettiğini; onlar için dövüşmenin boşuna olduğunu v s... söylemeğe başlıyordu. Zaten Parlâmentonun çok geniş yetkilerini aralarında bölüşüp, Parlâmento mensuplarının kışkırtıcıları tarafından aleyhlerinde yapılan kötü muameleye, tehditlere, tahkirlere rağmen yeni mahkemeler yerleşerek çalışmağa başlamış'lardı. Orléans, Angoulême, Tours, Poitiers, Le Mans, Beauvais, Sens, Langres, Rion, Châlons ve Lion'daki bidayet mahkemeleri yüksek mahkeme haline gelmek için hiçbir güçlük çıkarmamışlardı. Châtelet cinayet mahkemesi mukavemet gösteriyordu ama bu, sadece gösterişten ibaretti. Herkes bu mahkemenin de yenilere katılmak için birkaç kişinin daha ayrılmasını beklediğini bilmekteydi. Taşrada zabıta tedbirleri kötü alınmıştı ve ürkütme işi Paris'e göre daha kolaydı. Onun için Parlâmentoyu tutan hizip başarılar kaydetmişti ama bunlar umumi olmaktan uzaktı. Birçok yerlerde ve özellikle Güney bölgesinde hükümet üstün durumdaydı. Başka birçok yerlerde ise herkesin hakaretlerden ve öcalmalardan korktuğu için hükümete ancak istemiyerek karşı geldiği apaçıktı. Hükümete cephe almaları için çok sıkıştırılan teşri ve kaza kurulları düşüncelerini belli etmekten yana hiç acele etmiyorlardı. Nihayet karar verip de itirazda bulundukları zaman bu itirazları çoğunlukla sırf şekil bakımından, gevşek ve sudan oldu. Heyetler gönderdikleri zaman ise, bunlar ne canlılık, ne de inanç gösterdiler. Örneğin Dijon'da meslekdaşlarının tutumunu izah için Versailles'a çağırılan dört avukatın, bakan Lamoignon'a bir hamiyet dersi vermeleri kararlaştırılmıştı. Hattâ sert davranmak için cesaretlensinler diye, ses tonları ve çıkışlarla birlikte, bu sahne iki gün boyunca on'ara prova ettirilmişti. Fakat bunlar Adalet bakanının karşısına çıkınca derslerini unut-

tular, kekeleyerek af dilediler, "vallahi emrinizdeyiz" dediler ve yurtseverce bir hamle ile şereflerine toplanan parayı gidip Sèvres'in, Saint-Cloud'nun kır gazinolarında harcadılar. Oysaki Burgonya mukavemet merkezlerinden biri diye ün salmıştı: Brienne birkaç hafta daha sıkı dursaydı gevşeklerle çekingenler de onun tarafına geçecekler ve Parlâmento ordusu Maupeou'nun zamanındaki gibi bozguna uğrayacaktı!

Ne yazık ki kendisi uzun bir savaşa katlanacak adam değildi. Hoyrat hal şekillerini seve seve benimsiyor, fakat bunları devam ettirmeyi beceremiyordu. Kuvvet tedbirlerinden çoları devam ettirmeyi beceremiyordu. Kuvvet tedbirlerinden çabucak usandı ve Haziran başından itibaren âsi bir Parlâmento ile, Provansa'daki ile pazarlığa, görüşmelere girişti. Tabii olarak, bundan beklediği yatışma meydana gelecek yerde, bu zaaf mukavemeti cesaretlendirmekten başka şeye yaramadı. Hükümetin çok geçmeden kararını geri alacağı ve Parlâmentoların bütün kudretleriyle tekrar işbaşına gelerek kendilerini terketmiş olanlara karşı korkunç misillemelerde bulunacakları söylentisi bütün Fransa'ya yayıldı. Binlerce kişi de mektuplar yazarak bunu her yana yaydılar. Kararları uygulamak ve kargaşalıkları bastırmakla görevli valilerin, kumandanların çoğu görevini, gizlemediği bir tiksinti ile yerine getiriyordu. Salonlarda boy gösterip fikir adamı geçinenlerin kafaları felsefi söylevlerle doluydu. Bunlar cân-ı gönülden muhalefeti tutuyorlardı. Ahbap meclislerinde hükümetin istibdadına veriştiriyorlar. ona sadık yargıçları hakaretlerden, kötü muamelelerden kurtarmak için hiçbir şey yapmıyorlardı. Parlâmento hizbinin alçak rütbeli memurlardan, hısımlardan ve uşaklardan meydana gelme büyük sayıda taraftarlara sahip olduğu şehirlerde bu zavallı yargıçlar için hayat, çekilmez hale gelmişti. Kapılarına iğrenç hicivler asılıyor, pencerelerine tabanca ile ateş ediliyor, arkalarından taşlar atılıyor, kendileri adliye sarayından çıktıkları sırada yuhalanıyor, kimse yüzlerine bakmıyor, haklarında açıktan açığa hakaretli sözler söyleniyor, hattâ bazan arabaları kırılıp bozularak kendilerine de dayak atılıyordu. Dijon'da kumandan M. de Gouvernet daha da ileriye gitti: Kendisinin verdiği emirlerden daha fazlasını yaptı diye, bir zaptiye teğmenini, rütbesini söküp hapse attı. Adamın bütün suçu, Kıral temsilciliği konağı önünde toplanan ayak takımını dağıtmış olmaktı. Sonunda, halkla başa çıka-

mayan jandarmaları takviye için iki alay asker getirtmek gerekti.

Otoritenin Bretanya ve Dauphinê'deki zaafları daha da vahim oldu. Bu iki ilin aristokrasisinde acayip bir ihtilâlci zihniyet hüküm sürüyordu ki hem yenilik sevgisinden hem de eski müesseselere bağlılıktan hem mahalli taassuptan hem de felsefi cezbeden meydana gelmeydi. Bretanya'da hükümet işlerini yürütmek daima güç olmuştu. Buradaki Sınıflar Meclisine hâkim olan asiller uzun zamandan beri entrikalara ve toplu hareketlere alışıktı. Parlâmentonun alaşağı edilmesi burada Düşes Anne'ın nikâh sözleşmesinin çiğnenmesi ve Milletin bağımsızlığına halel verilmesi gibi gösterilmişti. Dauphine'nin 1628'den beri temsilcileri yoktu, fakat 1787'de ona bir İl Meclisi verilmişti. Bu yeni idarenin vergileri daha dikkatli şekilde tevzi etmeğe büyük özen göstereceğinden korkan Parlâmento ile Muhasebat Divanı, hemen daha baskın çıkarak onu yıkmak çaresini düşünmüşler, bu meclisin toplanmasını yasak etmişlerdi. İlin sahip olduğu imtiyazları ileri sürüp bağırarak, çağırarak onun adına söz söylemeğe yetkili tek kurum olan eski sınıf meclislerinin (Eta) yeniden kurulmasını istediler. Bretanya ile Dauphinê'deki kumandanlar, hürriyetçi olan iki asılzade idi. Birinin adı Kont de Thiard, öbürünün adı Dük de Clermont-Tonnere'di. İkisi de fesatçılara karşı hiçbir şey yapmamağa azimliydiler. Sonradan olup bitecekleri önceden söylemek mümkündü.

M. de Thiard ilk iş olarak, Kıral temsilcisi Bertrand de Molleville'in bir yığın isyancı kulüpler demek olan okuma odalarını kapattırmasını önledi. Vatandaşlarının üzerine yürümek istemeyen birçok subayların bu itaatsizliklerini örtbas etti. Yeni fermanlarla onları tutanları gülünç ve iğrenç gösteren maskaralıklara, gösterilere göz yumdu, hattâ bunları yarı-yarıya tasvip etti. Nizam ve tenkil tedbirlerini gülünç birtakım kıta geçitlerine hasretti. Bu geçitler sırasında askerler küfürlere hedef oluyorlar, itilip kakılıyorlar, silâhları ellerinden alınıyordu ama kendilerini korumak için en ufak bir harekette bulunmalarına izin yoktu. Nihayet Bretanya asillerinin kendi aralarından seçtikleri on iki temsilci bakanlara karşı şiddetli ithamlarla dolu bir belgeyi de yanlarına alarak Saraya gönderildiler. Brienne bunları tevkif ettirip Bastille zindanına tıktı. Fakat her işi ölçüsüz olduğundan, bunlara özel bir daire dö-

getti, hısımlarıyla görüşmek ve dışarısı ile serbestçe temas etmek iznini verdi. "Kurbanlar", çok geçmeden rahat zindanlarını bir fesat ve kışkırtma yuvası haline soktular. En ateşli mektuplar durup dinlenmeksizin hep buradan yola çıkıyordu.

Grenoble'de Clermont-Tonnere uzağı gören tek bir azimli hareket dahi yapmaksızın işlerin daha kötü hale gelmelerine göz yumdu. 7 Haziranda, hatip Barnave'ın yazdığı yazılarla harekete gelen ve yargıçlar tarafından toplanan sürüler sokakları doldurdular, kumandanı Adliye sarayını yeniden açmağa zorlamak için onun konağına doğru yürüdüler. Yolda "Royal Marine" ve "Austrasie" kıtalarının birkaç birliğine rastladılar. Bunun üzerine kargaşacılar hemen damlara tırmanıp askerlerin üzerine taş, tuğla, kiremit yağdırmağa başladılar. "Royal Marine"in yakından sıkıştırılan bir devriye kolu ateş açtıktan sonra kaçtı. "Austrasie" kıtasının kumandanı yarbay de Boissieu, askerlerine hiç karşılık vermeksizin her şeye katlanmalarını emretti. Clermont-Tonnere: "Ben halkın barışçı duygularına güven besliyorum," dedi, konağının muhafızlarını yirmi beşe indirdi. Konak da hemen işgal olunup yağma edildi. Dükün kendisi esir edildi ve baltaların tehdidi altında Parlâmentoyu yeniden açtı. O da çan sesleri arasında ve bir çiçek yağmuru altında toplandı. 21 Temmuzda bu hareketin elebaşıları tarafından toplantıya çağırılan Dauphiné Sınıf Meclisleri, Vizille'de toplandılar. Bunların Mounier tarafından yazılan kararları, 1788 yılının son ayları boyunca ortalığı kasıp kavuracak olan broşür kampanyasının bir kısmı için tema teşkil etti.

Aradan zaman geçmiş o'duğu için bu gürültülü gösteriler bir zafer görünüşüne bürünmektedir. Gerçekte ise kargaşalık sathi idi, yalnız askeri ve dini asillere, yüksek ticaret burjuvazisine ve büyük şehirlerin ayak takımına münhasır durumdaydı. Hele bu ayak takımı dükkânları yağma etmek için olduğu kadar "Yaşasın Kıral!" diye bağırmak için de her an sokaklara dökülmeğe hazırdı. Dauphiré'de isyancılar yalnız Grenoble'u ellerinde tutuyorlardı. İlin büyük çoğunluku sakin kalmıştı. Vizille'deki 1.014 kamun üzerinden yalnız 185'i kendilerini temsil ettirmişlerdi. Bretanya'da hükümet aleyhtarı gösteriler yaptırmak için geziye çıkmış olan Sınıflar Meclisi temsilcisi Lannion'da, Saint-Brieuc'te, Tréguier'de soğuk; Morlaix'de kötü; Quimper'de çok kötü karşılandı. Hele Quimper'de

kargaşacılar tarafından kovalanıp üzerine çürük yumurta, domates gibi pis şeyler atıldığı için buradan çarçabuk kaçmak zorunda kaldı. Rennes'de Thiard'ın yerine Mareşal de Stainville tayin edilir edilmez ortalık sanki büyülü bir şekilde yatışıverdi: Herkes artık askerlerin silâhlarını kullanma müsaadesini aldıklarını biliyordu çünkü.

Olup bitenlerin içyüzünden Kıralın hiç haberi yoktu. Gürültü patırdıdan sersemlemiş; itiraz ve isteklerden bunalmış; hürriyetçi büyük derebeylerin ahvahlarıyle şaşkına dönmüş; bütün Fransa'yı ateş içinde gösteren Parlâmento taraftarlarının yazılarıyle başı şişmiş; kendilerine ağır gelen bir ödevi en kısa zamanda sona erdirmek için durumu kapkara gösteren valiler tarafından aldatılmıştı. Bu yüzden bütün uyruklarını kendi aleyhine dönmüş sanıyordu. Vicdanında birtakım kuruntular belirmeğe başlıyordu. İkisi ortası bir hal şeklini, bir uzlaşmayı, üstünkörü bir tedbiri arzulamaktaydı... Bunun üzerine, halkla asillerin arasını açma çarelerini araştıran Brienne, düşmanlarının ayaklarına Sınıflar Meclisi meselesini ortaya atmak gibi beceriksizce bir düşünceye saplandı. 5 Temmuzda yayınlanan bir kararla bunların yakında toplantıya çağırılacakları bildirildi ve "Kırallığın bütün okur-yazar insanlarından" hükümeti en iyi seçim usulü ve toplanacak Meclisin teşkilâtlanma tarzı üzerinde aydınlatmak için hükümete muhtıralar, tasarılar göndermeleri istendi. Böylece imtiyazlılara, toplanacak olan Eta'ların pekâlâ da eskilere benzemiyeceği ve tamamen kendi ellerinden çıkacağı hissettiriliyordu. Aynı zamanda böylece yangına körükle gidilmiş, memleket kargaşalığa kışkırtılmış oluyordu. Oysaki her şeyden önce huzur ve sükûnun kurulması gerekmekteydi.

Bu çağrı karşılıksız kalmadı. Üç hafta içinde, otuz yıldır yazılanlardan daha çok broşür yayınlandı. Bu sel baskınını andıran hal karşısında hükümet büsbütün şaşkına döndü. Manevî kargaşalık kimsede uzun boylu çalışma isteği uyandırmıyordu. İşler kötü gitmekteydi. Vergiler tahsil edilemiyordu. Küçük bir savaş hazinesi kurmak gibi bir ihtiyat tedbiri almamış olan Brienne, gidip Rühban meclisinden bir avans dilendi ama o, bunu vermeğe yanaşmadı. Bunun üzerine ödemeleri durdurmak gerekti: Bu da işlerinin sonunun geldiği demekti.

8 Ağustosta yayınlanan bir kararnameyle Kıral Mahke-

mesi lâğvolundu ve Sınıflar Meclisi 1 Mayıs 1789 tarihinde toplantıya çağırıldı. 25 Ağustosta Brienne istifa etti, 26'sında Necker yine işbaşına çağırıldı. 14 Eylülde Lamoignon çekildi. 25 Eylülde Parlâmentolar bütün kudretleriyle yeniden işe başladılar ve silâh kullanılarak bastırılabilen vahim kargaşalıklara bir işaret oldu. Zaten tam seçim devresinin içinde bulunulmaktaydı. Memleketin kaderi bu maceranın içinde belli olacaktı. Bu maceraya da hükümet elinde henüz imkânlar ve kuvvet varken yalnız ve sadece hükmetmeğe *cesaret edemediği*, yahut hükmetmek *istemediği* için sürüklenmişti.

V

ANARŞİ

Başarı kazanmak için hizmetlerinin parlaklığına güvenen Kırallık, gayet masum ve gayet iyi niyetli bir şekilde Sınıflar Meclisinin toplanması gibi bir tesadüfe bel bağlamıştı.

Fakat zaman çok fena seçilmiş bulunmaktaydı. Yarım asırlık katıksız bir refah devresi geçirmiş olan Fransa, birkaç aydır çok çetin bir ekonomik krizle kıvranmaktaydı. Memleket rahata ve refaha alışmış bulunduğu için bu krizin etkileri ona daha da ağır gelmekteydi.

Liberallerin "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" doktrini iliklerine işlemiş olan hükümet, 1786 da oldukça âni bir şekilde ananevi koruyucu ve yasaklayıcı gümrük politikasını değiştirmeğe ve onun yerine serbest mübadeleye hemen hemen yakın bir rejim koymağa karar vermişti. İngiltere ile imzalanan ticaret andlaşması mamûl eşyanın ithalât gümrük resmini çok az bir nisbete indirmiş ve Fransa'ya büyük ölçüde İngiliz mallarının ucuz fiyatla girmesine imkân vermişti. Bu istilâ karşısında, Fransız endüstrisi sendeledi. En iyi cihazlanmış teşebbüsler, örneğin Normandiya grupu, dayandılar. Ötekiler kapılarını kapattılar ve istihsallerini azalttılar. Dışişleri bakanı Vergennes güçlüklerin, fabrikatörleri makinelerini ve usullerini modernleştirmek zorunda bırakacağını; küçük bir kötülüğün büyük bir iyilik getireceğini umuyordu. Fakat zaman, bu gibi ayarlamalara elverişli değildi. Herkesin gözü satılamıyan stoklardan, şehirlerin sokaklarında âvâre dolaşarak ekmek dilenen ve zenginlere lânet okuyan işçilerden başka şey görmez oldu. İlk kargaşalıklar alıcıları korkutarak işsizliği, sefaleti daha da arttırdı.

Sanki bu felâketler yetmiyormuş gibi, 1787 ve 1788 yıllarının mahsulleri de düşük oldu. 1787 de tarlaları seller bastı, ekilen tohumları çürüttü, birçok yerlerde toprak kaymalarına yol açtı. Bu yüzden bağlar, çayırlar ve ağaçlar mahvoldu. 13

Temmuz 1788 de tam hasad başlıyacağı sırada dolu ile birlikte korkunç bu kasırga Şampanya'dan Normandiya'ya kadar bütün Kuzey Fransa'nın üzerine çöküverdi. Biraz aşırı gitmesi muhtemel olan başsavcı Sèguer'nin ifadesine göre, bazı bölgelerde mahsulün yarısı yokolmuştur. Felâketin ilk söylentilerini duyan köylü'er, kıtlık olacağından korkarak tahıllarını sakladılar, haller boşaldı. Korkunç ihtikâr ve açlık dedikoduları bu yüzden yeni bir kuvvet kazandı.

Bununla beraber, Necker'ın işbaşına dönüşü güveni azçok canlandırmış ve hükûmete iyi-kötü gününü gün etmek imkânını vermişti. Fakat Cenevreli maliyeci olaylara hâkim olmaktan tamamen âciz durumdaydı. Belki onları anlamıyordu bile.

O zamana kadar kargaşalık her zamanki seyri içinde cereyan etmişti ve Brienne de XV. Louis'nin bakanları olan Maçhault, Silhouetteya da Bertin'in devrilmelerine yol açan çarelerden başkalariyle devrilmiş değildi. Fakat bu sefer hücuma geçenlerin zaferi gayet tam olduğundan, ittifaklarını müphemiyet içinde bırakmamışlardı. Korkunç göründüğü yahut taarruzi bir mukabelede bulunmağa muktedir hissi verdiği sürece Kıralık iktidarına karşı birleşen parlâmentocularla hürriyetçiler bu iktidar dize gelince birbirlerinden ayrıldılar. Artık herkes bellenip ezberlenmiş yollardan ayrılıyordu. Kıralla hükümet artık çok ikinci derecede sözkonusu olmaktaydı. Yeni bir iktidar olan Sınıflar Meclisi (Eta'lar) doğmak üzereydi. Onlara hâkim olmak işini kim başaracaktı?

Gerici ve imtiyazlı olan Parlâmentocular bu Meclisin eski şekillere uygun olarak toplantıya çağırılmalarını istemekteydiler. Buna göre doğum, makam ve servetle ilgili meratip silsilesi ortaya dökülüp belirtilecek ve bu sayede ilk iki sınıfın (yani Rühbanla Asillerin) üstünlüğü sağlanmış olacaktı. Eşitçi ve Rousseau'nun çömezleri olan hürriyetçiler ise sınıf ve menşe ayırdedilmeksizin, sırf çoğunluk kanununa tâbi gerçek bir Meclis istiyorlardı. Parlamentocuların ülküsü zayıf bir Kırallıktı. Bunda Kıral sadece asillerin başı olacaktı. İdari yetkilikiler Kıral temsilcilerinden mahallî aristokrasiye geçecekti ve özellikle, adli kurulların rızası olmadıkça hiçbir şey yapılamıyacaktı. Temel kanunların bekçileri ve yorumcuları onlardı çünkü. Hürriyetçiler ise tahtı sadece şeref mevkii haline so-

kan. fakat aynı zamanda, fert aile ve lonca imtiyazlarını da kaldırarak böylece bütün fertleri aynı seviyeye getirilen milleti "aydın ve bilgin" insanların idaresine veren bir anayasa hayal ediyorlardı.

İki program arasında hiçbir uzlaşma mümkün değildi, anlaşmazlık da hemen patlak verdi. Brienne ile Lamoignon'un devrilmeleri üzerine gözleri kamaşmış olan Parlâmentocular bu yüzden pek şaşırdılar. Hâlâ kendilerini duruma hâkim sanmaktaydılar ama dünkü müttefikleri tarafından yüzüstü ve geride bırakılmışlar, onların mücadelesiyle karşılaşmışlardı. Şeneflerine yakılan donanma fenerleri daha sönmemişken kendilerinin müstebit ve halk düşmanı diye vasıflandırıldıklarını işitiyorlardı. Göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir süre içinde alkışların, "Yaşa"ların coşkunluğu yerini, sövmelere, tehditlere bırakıvermişti.

Bundan daha tabii ne vardı? Halkın sevgisini kazanmak için girişilen yarıştı, Parlâmentocular tabiatiyle geride kalmak zorundaydılar. Kıralla ona hizmet edenlere atıp tutmak gerektiği sürece kimse onların önüne geçememişti. Kıral aradan çıkınca hedef haline gelen onlar olmuştu. Kendilerine 'yurtsever" demeğe hakları yoktu artık.

Hiciv, gazete, söylev, el ilânı diye ne varsa onlara yüklendi. Bir *Müşahedeler, Mektuplar, Cevaplar, Mütalâalar, Genelgeler* tûfanı aldı yürüdü. Bunlarda büyük yargıçların tamahkârlığı, bilgisizliği ve bencilliği büyük bir öfkeyle ortaya dökülüdü. Halbuki daha bir hafta önce bunların hepsi eski Roma Caton'larıyle, Brutus'larıyle eş tutuluyordu. Vaktiyle kamu işlerinin yürütülmesi için gerekli vergilerin hükümete ödenmesini reddetti diye eski Roma Senatosu gibi selâmlanan Mûteberan Meclisi de eski kanunların olduğu gibi kalması lehinde karar verdiği için hakarete, lânete uğruyordu.

Müktesep durumlara ve yılların pekiştirip kökleştirdiği haklara mizacı itibariyle saygı gösteren XVI. Louis kendi haline bırakılsaydı, gelenek lehinde karar vereceği şüphesizdi. Necker Kıralı tamamen hürriyetçilere iltihak ettirmedi ama onlardan yana meylettirdi. Gerçi 27 Aralık 1788 tarihinde toplanan Kırallık Meclisi halka da öbür iki sınıfın toplamına eşit sayıda temsilcilik verdi ama, onun iki misli oya sahip olacağını ve görüşmelerle oylamaların müştereken yapılacağını be-

lirtmedi. 24 Ocak 1789 da yeni bir tüzük her zamanki çağrı usulünü altüst ederek onun yerine çapraşık bir sistem koydu. Bu yüzden her hizip kendisinin haksızlığa uğradığını iddiaya sebep bulmaktaydı. Sanırsınız ki hükümet herkesi hoşnudsuzluğa sürüklemekten zevk alıyordu âdeta.

Genel olarak herkese seçim hakkı verilmekteydi. Bu, imtiyazlılar için tek dereceli, halk için birkaç dereceliydi. Seçmenler kalabalığına güvenilir şefler ve sağlam öğütler vermek şartiyle bu, savunulabilir bir usuldü. Ama iş hiç de böyle olmadı. Tersine, bu kalabalığı, onu zaptedebilecek ve aydınlatabilecek insanlardan ayırmak için her türlü tedbir alındı. Şehirlerde, Meclise halkın çeşitli sınıfları çağırılarak yargıçlarla mûteber kimselerin ellerinden her türlü nüfuz imkân ve ihtimali alındı. Rühban sınıfında ise her piskoposluk müşavirine (chanoine) on kişilik bir grup için bir oy, keşişlere her manastır için bir oy hakkı tanındı. Rühban seçimleri gayrimemnun yahut kızgın köy papazlarının ellerine bırakıldı. Daha genel bir tarzda, seçim bölgelerine esas olarak, memleketin kıraallık ve derebeylik mahkemelerinin kaza bölgelerine bölünüşü esası yeniden diriltildi. Bu ise ekonomik ve sosyal hayatın normal çerçevelerini bozan, yurttaşların alışkanlıklarını karıştıran ve idarecileri şaşırtan, modası geçmiş bir bölme usulü idi. Dahası var. Seçmeni zenginlerin isteklerinden uzak tutmak yahut sadece alışkanlıkların boyunduruğundan kurtarmak için aday listeleri yapılması yasak edildi. Canının istediği temsilciyi herkes kendisi bulacaktı. Nihayet, bütün bu yapılan budalalıkların üzerine tüy dikmek için, Adalet bakanı Barentin (bu adam bir seçim idare etmiş adalet bakanlarının en hayret vericisiydi), Kıralın memurlarına şu kesin emri verdi: "Seçmenlerin şunu veya bunu seçmeleri için katiyen tesir yapmayacaksınız ve oylamayı engelleyecek olan hiçbir teşebbüste bulunmayacaksınız!"

Parolasız, kılavuzsuz, tek başlarına kalıp şaşıran seçmenler, sürü halinde sandık başlarına yollanıyordu. Bu insicamsız yığından yalnız temsilcilerini seçmesi istenmekle yetiniliyor; üstelik o temsilcilerin programlarını bu yığının hazırlaması; şikâyetleri veya hoşnutsuzlukları gösteren mazbataları müşterek olarak yazması da isteniyordu.

Bu kadarı saçmaydı. Bununla beraber her şey çok çabuk, çok rahat bir tarzda cereyan etti. Mazbatalar yazıldı, temsil-

ciler sanki büyü ileymiş gibi, tereddütsüz ve gecikmesiz olarak seçildi. Fakat aslı şu ki, hükümeti herhangi bir teşebbüste bulunmadı ama başkaları onun yerine kampanyaya giriştiler. Halk da zaptedilmiş veya güdülmüş olmadığı; zaafını koruyabilecek durumda olan kamu otoriteleri ondan uzak tutuldukları yahut —aldıkları emir yüzünden— tarafsız kaldıkları için, bunların işi daha da kolaylaşmış oldu.

Hürriyetçi hizip mahalli komitelerini kurmuş bulunmaktaydı: Bunlar localar, akademiler, okuma odaları, felsefi ve vatani cemiyetlerle derneklerdi. 1788 başından beri tetikteydiler. Bir yıl süren bağırıp çağırmalardan, söylevlerle gösterilerden sonra kamu oyunu istedikleri gibi kullanmağa, meydan kargaşalıkları çıkarmağa idmanlıydılar. Harikulâde propaganda ve savaş âletleri olan bütün bu kurumlar daha önceden sürekli bir mektuplaşma ile ve muntazam bir haber ve broşür alıverişiyle temas halindeydiler. Bunları adamakıllı birleştirip seçim Fransasını onların ağları içine hapsetmek için az bir şey yetecekti. Bu işi de "Otuzlar Kulübü" adlı bir Merkezi Komite başardı. Bu komite Duport'un evinde toplanıyor, *yurtsever* hareketin bütün başları, yani La Fayette, Mirabeau, Sieyès, d'Aiguillon, Condorcet, Dupont de Nemours, Freteau, Le Peletier de Caint-Fargeau ve daha başkaları orada bulunuyorlardı.

Zihinleri tutuşturup eski rejimi tutanları iğrenç ve gülünç duruma düşüren bütün o kısa, sinirli ve beliğ broşürler "Otuzlar Kulübü" ile onun şubelerinden yola çıkarılırdı. Bitmez tükenmez bir hatipler, gazeteciler ve politikacılar hazinesi olan Cemiyetler, mazbata örnekleri hazırladılar, bunları köylere dağıttılar, seçim kurullarını hazırlayıp yönettiler, hasımlarını saf dışı bırakıp kendi adamlarına başarı sağladılar, kendi programlarını benimsettiler. Paranın eksikliği yoktu: Dük d'Orléans çok para verdi. Belki dışarıdan da para geldi. Halkın en aşağı tabakalarından toplanan *genç vatandaş* taburları korkakları ürküttüler ve "gericiler"in en pervasızlarını susmak ya da kaçmak zorunda bıraktılar. Bazı yerlerde hakiki savaşlar yapıldı, kan döküldü, ölenler oldu. Paris'te Nisan sonunda Faubourg Saint-Antoine'da bir ayaklanma patlak verdi ve hemencecik kaygı verici bir şekilde genişledi. Askerlerin silâh

kullanmaları gerekti ve kıtalar ancak vahşice bir gece savaşından sonra sokağa hakim olabildiler.

Genel olarak seçimler, felsefi kulüplerin bunlardan bekledikleri sonucu verdiler. Ancak bir kısmı eli yüzü düzgün şekilde basılmış olan muazzam mazbatalar yığını da bunu açıkça göstermektedir.

Köylerden gelen mazbataların hemen hiçbiri köylüler tarafından yazılmış değildi. Hemen hemen her yerde bunlar kanun adamları tarafından ileri sürülmüş, yazılmış ya da kopye edilmişti. Bunlar asıllarının yalnız ruh bakımından değil, üslûp bakımından da tıpkısıdır ve böylece de işin içyüzü meydana çıkmaktadır. Bazen eli kalem tutan okur-yazar bir noter kâtibi bunları lâtince cümleler, Tabiate seslenişler yahut Jean-Jacques Rousseau'nun "La profession de foi du vicaire savoyard" (1) adlı eserine yarayan şekilde, Yüce Yaratık'a teşekkürlerle süslemiştir. Bazen inatçı ve kurnaz bir rençber buna mahallî sızlanmaların çocukça listesini ekletmiştir. Fakat şehirlerde olduğu kadar köylerde de vergilerden olan ebedî şikâyet, büyük bir coşkunluk ve heyecanla benimsenmiştir. Her tarafta basit karinelere göre tesbit edilen kaçakçılığa az yer bırakan ve servetlerin gizliliğine saygı gösteren, herkes için eşit bir mükellefiyet sistemi istenmekteydi.

Rühban kurullarında piskoposlarla köy papazları şiddetli bir kavgaya tutuşmuşlardı. Hemen her yanda köy papazları zafer kazanmışlar ve yüksek rütbeli ruhanilerin lüks hayatına, aldırmazlığına, açgözlülüğüne karşı olan şikâyetleri kabul ettirmişlerdi.

Uzun zamandır kısmen hürriyetçi fikirleri benimsemiş olan Asiller, "ilerici" formüller benimsemişti ama anayasa, müsamaha, Kıral temsilciliklerinin kaldırılması, rühban sınıfının ıslahı gibi şeyler olan bu formüller, onların menfaatlerini doğrudan doğruya tehdit etmiyordu.

Çok genel olarak Cemiyetlerin adamları köylülerin derebeylik vergilerini kaldırması, kamu mülklerinin paylaşılması, serbest ortaklar işinin halli v.s. gibi köylü isteklerini ikinci planda bırakmağa gayret etmişlerdi. Gerçekten, toprak mese-

---

(1) Adını "Savualı Din Adamının Amentüsü" diye çevirebileceğimiz bu eserinde J.-J. Rousseau, kendi görüşüne uygun, aydın bir papazın nasıl olması gerektiğini anlatmıştı (Çev.).

lesi yalnız asil ve imtiyazlı olup Cemiyetlere büyük paralar verenleri değil, timar sahibi burjuvalarla derebeylik vergilerinin mültezimlerini de kızdırarak kendi topluluklarını bölmek gibi bir tehlike yaratmaktaydı.

Tarımcı bir memleket olan Fransa'nın bu Meclisinde halk, avukatlar ve savcılar tarafından; asiller salon adamları tarafından; rühban ise "Ansiklopedi"nin okuyucuları olan köy papazları tarafından temsil edilecekti.

Nisan sonunda bin yüz temsilci Versailles'a gelmeğe başladı. Kimisinin bildiği, tanıdığı bir yere geldiği belliydi. Dudaklarında tebessüm vardı, hali tavrı rahattı, kıvraktı. Kimisi ise şaşkındı, sıkıntılıydı, beceriksizliğinden, acemiliğinden acı duyar durumdaydı. 2 Mayıs günü, temsilciler Kırala takdim edildiler. 4 Mayıs günü Saint-Sacrement dini geçidi yapıldı. 5 Mayıs günü de Sınıflar Meclisi (Eta'lar) açıldı. Fakat işler kötü başlamıştı: Halk temsilcileri daha şimdiden, iyi karşılanmadıklarını söylüyorlardı. Törenler sıkıcı, yorucu olmuştu. Nancy piskoposunun vaazı Saraya karşı şiddetli bir çıkışma edası taşıyordu, herkes bunu ayıpladı. Kıraliçe Marie-Antoinette herkesin gözü kendi üstünde olduğunu hissettiğinden ihtişamlı tavtını takınmıştı. Dalgın ve küçümser bir hali vardı.

Üç aydır herkes metafizikle öylesine uğraşmıştı ki neden orada olduğunu hatırlamıyordu artık. O gün vâdesi gelen borçları ödemek için her sabah bir mucize yaratmak zorunda olan hükümet, bunu hatırlayan tek kimseydi herhalde. Para bulmak gerekiyordu, Parlâmentolarla Mûteberan Meclisi vermediklerine göre, para bulma işi Sınıflar Meclisine düşmekteydi. Akıl hocaları değişmişti ama alacaklılar olduğu gibi kalmıştı. Bu felâketli gerçeği hatırlatma işini Maliye bakanı Necker üzerine aldı. Bunu da rakamlarla dolu, dolambaçlı bir söylevle büyüklükten uzak, sevimsiz ve iyi niyetsiz bir şekilde yaptı. Söylevde Hazinenin içinde bulunduğu sefalet yarı-yarıya itiraf edilmekteydi ve derde deva olarak da ancak küçük çareler, küçük ıslahat teklif ediliyordu. Neyin verileceğini, neyin alıkonulacağını dolambaçsız olarak anlatan, gerekli yerlerinde metin ve kararlı bir tonla yükselen açık bir hareket planı bütün sakin kimseleri Kıralın çevresinde toplayacak, ötekileri sindirecek ve Sınıflar Meclisinin çalışmalarını uygun sınırlar içinde tutacaktı. Oysaki dinleyiciler acı bir rahatsızlık ve çekingenlik duygusu hissettiler. Büyücü Necker hayal kırıklığı

yarattı, fakat açıklamaları, Meclisteki Halk temsilcilerine. Sarayı boyun eğmeğe sevkedeceği muhakkak olan silâhı verdi: Bu, bütçe açığı ileri sürülerek yapılacak olan şantajdı.

Seçim kampanyasını Halk hesabına yönetmiş olan kimseler çok kurnaz olduklarından, bu mükemmel manevra imkânını görmemezlik edemezlerdi. Gittikçe artan işsizlik hükümeti, elindeki birkaç parayı da yardım olarak dağıtmak zorunda bıraktığından, bu oyunu kolayca oynamanın tam zamanıydı.

Kıralî bir program olmadığına göre Hükümdar ne yapabilirdi? Zor kullanıp Sınıflar Meclisini dağıtmak mı? Böyle bir şey kasaları doldurmayacağı gibi gelir tahvilleri hâmillerine de güven vermeyecekti. Hem sonra, Sınıflar Meclisi dağıtılırsa, kime başvurulacaktı? Yine eski iktidarların karşısında bulunulmaktaydı: Bunlar da Parlâmentolar, Mûteberan Meclisi ve Rühban kurulu idi ki bundan hiçbir şey koparmak mümkün olmamıştı. Hükümet onlar olmadan mı iş görsündü? Onlara boyun mu eğdirsindi? Brienne bunu denemiş, ağzının payını almıştı. Kötü başlayıp kötü desteklenen teşebbüsü, XVI. Louis'yi zor tedbirlerden adamakıllı soğutmuştu. Çünkü Kıral, Fénelon'un çok iyi bir çömezi olduğundan üstelik bu tedbirlere karşı zaten derin ve tabiî bir tiksinti duymaktaydı. Zaten *Komün*'ler öbür iki sınıfta kendilerine müttefikler bulmaktaydılar: Hürriyetçi büyük derebeyleri cân-ı gönülden onlardan yana idiler. Köy papazları ise bütün nüfuzlariyle onlara hizmet ediyorlardı. Bir ay süren bocalamalardan sonra, alaylar birdenbire patlak verdi.

20 Haziran günü, Meclis'teki Halk temsilcileri adam başına bir oy kullanılmasını ve yetkilerin ortaklaşa denetlenmesini boş yere istemekten usanarak, bütün temsilcilerin yoklamaya çağırılması işine tek başlarına giriştiler. 17 Haziranda Halk temsilcileri, birkaç köy papazının da aralarına katılmasiyle çoğalarak, kendilerini Millî Meclis ilân ettiler. 19 Haziranda bu Meclis, ufak bir çoğunlukla kendisine iltihaka karar veren Rühbanı da peşinden sürükledi. 20 Haziranda müzakere salonunu kapalı bularak bir top sahasında oturumunu yaptı ve Anayasa oya konuulup çıkmadıkça dağılmamak için andiçti. 23 Haziranda Kıralın sert bir söylevini dinledi. Hükümdar, sınıflara ayrı ayrı görüşmeler yapmalarını ve sınıflarla kişilerin tarihî imtiyazlarını ortaya atmamalarını emrediyordu. Kıral gidince, Meclis ünlü hatip Mirabeau'nun ağzından Hüküm-

darın emirlerine uymağı reddetti, Kıral da hiçbir şey yapmadı. 24 Haziranda Dük d'Orléans'ın yönetimi altındaki kırk yedi asilzade gelip isyancılara katıldılar. 27 Haziranda Maliye bakanı Necker istifasını vermeğe kalkışınca, XVI. Louis olup bittiyi kabul etti ve dört gün önce yasaklamış olduğu toplantının yapılması için emir verdi.

Efsane haline sokularak güzelleştirilen ve tarihi sözlerle süslenen bütün bu olaylar feci bir büyüklük ve şaşmaz bir kader edasına bürünmüş oldu. Gerçekte ise çok kararsızlık ve çok kargaşalık oldu. Mirabeau, Sieyès, Mounier, Barnave, rollerini yükselme hırsı besleyen inançlı kimseler olarak oynadılar ama daha az cesur ve daha az kararlı olan meslekdaşları her sabah, o günün akşamı geri gönderilmeyi bekliyorlar ve bavullarını hazır tutuyorlardı. Kıralın zaafı onlara cüret verdi. O zaman her türlü ölçüyü kaybettiler ve işi, kendi istediklerinden daha ileriye vardırdılar.

Artık görevini yapamayan bir hükümdar; prensipsiz, itibarsız, iradesiz bir hükümet; verdiği örnekle her türlü aşırılıklara imkân yaratan, ideolojiler içinde kaybolmuş, ayaklanma halinde bir Meclis... Bu halin bir adı vardır, ki buna anarşi derler. 1789 yılın o Haziran ayında hükümetin peşi-sıra bütün Fransa, yavaş yavaş anarşiye gömülmekteydi. Tek bir gün geçmiyordu ki ufak yahut büyük bir kargaşalık olduğu haber verilmesin: Değirmenler kuşatılıyor, dükkânlar yağma ediliyor, araba katarları hücuma uğruyor, çarşı pazar soyulup sovana çevriliyordu. Mal-mülk, hattâ can dahi tehlikedeydi. Gümrük ve tuz kaçakçılarıyle kaçak avlananlar, hırsızlar, sokak serserileri, bütün bir şüpheli kalabalık karanlıktan çıkarak ayaklanmaya katılıyor, bunu devamlı hale sokup ayağa düşürüyordu. Dört gün boyunca Rouen şehri bu ayak takımının elinde oyuncak oldu. Zaptiye teşkilâtı âciz kalmıştı. Bir sürü küçük birliklere bölünmüş olan muntazam kıtalar hiçbir yerde kendilerini kuvvetli hissetmiyorlar, bocalıyorlardı. On yıldan beri boyuna taviz vermiş olan resmi makamların adı var, kendileri yoktu. Yalnız Hazinenin ihtiyaçları ile bunalmış durumda olan Maliye, bir şeyler yapmağa çalışıyor, bütün öfkeleri kendi üzerine çekiyordu. Vergi diye, resim diye bir şey kalmamıştı. Her yandan bağırıp çağırmalar yükseliyordu. Mükellef listeleri yırtılıyor, defterler yokediliyordu. Oktruva kapıları alaşağı edilmişti. Vergi iltizam kalemleri yakılıyor, memurlar

tartaklanıyor, tahsildarlar kovalanıyordu. Altı haftadan daha kısa bir zamanda bütün mali yapı yere serildi.

Paris taşradan da çok kaynama halindeydi. Orada olduğu kadar hiçbir yerde bu kadar çok sefil, aç ve işsiz insan yoktu. Taine şunları anlatıyor: "Tıpkı insan toplumunun henüz kurulmadığı yahut yokolduğu yerlerdeki gibi, başkentin çevresinde çeteler kuruldu. Mayısın ilk haftalarında Villejuif yakınında beş-altı yüz serseriden meydana gelme bir çete vardı. Bunlar Bicêtre'i zorlamak istiyorlar, Saint-Cloud'ya yaklaşıyorlardı. Otuz, kırk, altmış fersah uzaktan, Şampanya'dan, Loren'den, memleketin dolu âfetine uğramış bütün bir çevresinden gelenler oluyordu. Bütün bunlar Paris'in etrafında dalgalanıp bir lâğıma dalar gibi içeriye dalıyordu. Bahtsızlar da şerirlerle beraberdi. Kimisi iş bulmağa, kimisi dilenmeğe, kimisi de açlığın ve sokaktan yükselen söylentilerin zararlı etkiler altında serseriyane dolaşmağa geliyordu." Kışkırtmalar eksik değildi. Son yıllarda Avrupa'nın bütün ihtilâlcilerine Paris kucak açmıştı. Hollanda'dan, Brabant'dan, Cenevre'den siyasi sürgünler, gayrimemnunlar, toplumdaki yerlerini kaybetmiş olanlar, akim kalmış ayaklanmaların artıkları gelmişlerdi. İlk kargaşalıklar meczup, casus, kışkırtıcı ajan gibi başkalarının da gelmelerine yol açtı. Herkes bunları barındırıp doyuruyor, sevinçle karşılıyor, sözlerini dinliyordu. Bütün kahveler, siyasi kulüp haline gelmişti. Bütün kulüpler de fesat ocaklarıydı.

Şehrin göbeğinde, Louvre ile bulvarlar arasında kışkırtıcıların dokunulmazlığa sahip daimî bir merkezleri vardı. Orléans hanedanının mülkü olan Palais-Royal "fuhuşun, kumarın, tembelliğin ve broşürlerin merkezi" idi. İnşası yeni bitmiş olan sütunlu geçitler, başkentin bütün işsiz-güçsüzlerini barındırıyordu. Lokantalar, mahzenler, batakhaneler, randevu evleri, pansiyon odaları sırf caka, eğlence, dalavereli işler, macera için yaşamakta olan bütün bu âvâre halkı oraya çekiyordu. Dinleyiciler hazırdı. Hatipler de uzakta değildi. Limonatacılarla kuklacıların bitişiğinde yahut üstünde, "Sanatlar Salonu", "Askerî Mahfil", "Sömrügeciler Kulübü", "Valois Kulübü" ve Farmasonluğun merkezi olan "Olympos Cemiyeti" gibi kulüpler vardı. Sabahtan akşama kadar bu çevrede altı bin kişi kaynaşmaktaydı. Tehditler, söylevler, yalan haberler, hicivler, ateşli önergeler, adam öldürmeğe kışkırtmalar burada yayılıp yankılanıyordu. Olup bitenleri gözüyle gören birisi: "İhti-

raslar zincirden boşanmıştı," diyordu. Deli gibi bağırıp çağıranlar duruma hâkimdiler. Günün birinde, sokak serserileri arasında polisin bir ajanının bulunduğu görüldü. Adam çalyaka edilip bir havuza daldırıldı, kapıdan kapıya kovalandı, bir temiz pataklandı, taş yağmuruna tutuldu, ayaklar altında çiğnendi, sonra yeniden suya atıldı. Tam beş saat herkes ona çullandı. Sonunda adam gözünün biri yuvasından fırlamış ve her yanı yara-bere içinde olduğu halde, üstünden başından kanlar akarak, acıdan çılgına dönüp feryatlar koparark kaçtı gitti. 24 Haziran günü Beauvais piskoposu dayaktan yarı ölü hale getirildi. 25 Haziranda Paris başpiskoposu ancak atlarının hızlı gidişi sayesinde kurtuldu.

Hükümet bu patlamayı o kadar az bekliyor, insanların iyiliğine o kadar safça inanmış bulunuyor. Sınıflar Meclisi toplantılarının kucaklaşmalarla dolu bir samimiyet havası içinde geçeceğine öylesine güveniyordu ki, hiçbir koruyucu tedbir almamıştı. Bütün Poris polisi otuz memur, kırk sekiz komiser, yirmi taharri memuru, birkaç yüz hafiye ve bin yüz - bin iki yüz gözcüden ibaretti. Daha 1788'de. altı yüz muhafız terhis edilmişti. Topu topu iki yüz jandarma, hafif süvari ve humbaracı ile Vincennes'de kışlada bulunan üç dört yüz muhafız, iki de Fransız ve İsviçreli muhafız alayi vardı. Üstelik Haziranın başından beri Fransız muhafızlara güvenmek imkânı da kalmamıştı. Burada askerlerle assubaylardan kurulu bir "alay kulübü" hemen hemen açıktan açığa çalışmaktaydı. Disiplin diye bir şey kalmamıştı. Alay kumandanı albaydan herkes nefret ediyordu. Birçok askerler her akşam Palais-Royal'e gelip fiyaka satarak içki içiyorlar, oradaki yosmalarla düşüp kalkıyorlardı. 25 ve 26 Haziranda ayaklanmalar başladı, birçok bölükler kendilerine verilen ödevleri yapmayı reddettiler. 30 Haziranda on bir isyancı hapsedildiğinden Palais-Royal'de bir çete kuruldu, hapisane üzerine yürüdü, kapıları kırıp isyancıları salıverdi ve onlar da şerefine bir şenlik tertipledi.

Durum umutsuz bir hal alıyordu. Hükümet, ihtiyatın gerektirdiği ve kendi yerinde başka bir hükümet olsaydı onun çoktan yapacak olduğu şeyi yaptı: Yeni kıtalar getirtti. Fakat bu sözde cesareti gösterir göstermez de savunmayı hemencecik tesirsiz hale soktu: Kıtalar herhangi bir şiddet hareketinden kaçınmak ve hiçbir zaman ateş açmamak için emir aldı-

lar. Bu ise İhtilâli bir mankenle durdurmağa kalkışmak demekti.

Bununla beraber Meclis de harekete geçmişti. Hep yeteri kadar *yurtsever*, yeteri kadar ilerici görünmemekten korktuğu için, 8 Temmuzda Mirabeau'nun teklifi üzerine Kırala bir protesto mesajı göndermişti. 10 Temmuzda Kıral, Meclisin tehdit altında olmadığı, kendisinin de kamu huzurunu muhafazadan başka bir maksadı bulunmadığı cevabını verdi.

Tehlike her saat büyüyordu. Yeni gelen alaylar da fesatçı ve ölçüsüz bir propaganda ile işlenmekteydiler. Kendileri de hürriyetçi olan subaylar, her şeye göz yumuyorlardı. İçlerinden bazıları, hem de en yüksek ünvanlara sahip bulunanlar, "bir kuvvet darbesi hazırlanırsa biz yerimizden kımıldamayız," diye açıktan açığa söylüyorlardı. Kıral, hâdiseleri kavrayıp fesatçıları bastırabilir diye ün salmış kimselere başvurmayı kararlaştırdı. 11 Temmuzda Necker işbaşından uzaklaştırıldı, yerine eski bakanlardan Breteuil getirildi. Bu adam Saray sekreteri olduğundan Paris şehriyle, Sarayla ve polisle ilgili dairenin başında bulunmuştu.

Bu, fena bir seçim değildi. Breteuil basiretli, kararlı bir kimseydi. 1787'de Okuma Odalarıyle Cemiyetleri o kapatmıştı. Yine böyle bir işe girişilmek istenirse bu görevi ona vermek epeyce makul olacaktı.

Buna karşılık takviye kıtalarının gelişlerini on günlük bir süre üzerine bölmek yanlıştı. Böylece bu işin baskın etkisi kaybolmuş yerlerine geçen taburlar müdafaasız bir şekilde İhtilâlin kendilerine de bulaşmasına maruz bırakılmıştı.

Nihayet, Breteuil'ü iş başına getirmekle beraber, Necker'i de yerinde bırakmak gerekiyordu. Gerçi Necker hal ve şartları karşılayacak çapta bir adam değildi ve sorumlulukları ağırdı. Fakat tasarruf sahipleriyle maliyecilere güven veriyordu. Paris'te sayısı ik üç yüz bini bulan gelir tahvili sahipleri onun dehasına körü körüne inanmaktaydı ve gidişinin iflâs demek olacağı kanısındaydı. Necker olmayınca, kupon da olmayacak demekti. Böylece birçok kimseler sefalete, ötekiler de sıkıntıya düşeceklerdi. Spekülâtörlerle bankerler de kendilerini aynı hayale kaptırmışlardı. Bütün hava oyuncuları spekülâsyonlarını iyimser eğilim üzerine yapmışlardı: Bunlar da Meclisin başarı kazanması, mâli ıslahat, Devlet tahvillerinin yükselmesi gibi şeylerdi. Necker'in gitmesi kurların düşmesi, felâketli bir

tasfiye, icra, iflâs demekti. Kulüplerin kapatılması ve şehrin temizlenmesi tâcirlerle mülk sahipleri tarafından hiç şüphesiz rahat bir solukla karşılanacaktı. Çünkü bunlar on beş günden-beri nizamın ve mülkiyetin korunması için bur burjuva muhafız kıtası kurulmasını istiyorlardı. Necker'in işbaşından uzaklaştırılması bu muhafazakârları birer kargaşacı haline getirdi.

Borsa acenteleri çarçabuk toplanarak ertesi gün Borsa'yı açmamağı kararlaştırdılar ve içlerinden birini de Meclis'e irtibat kurmak için Versailles'a gönderdiler. Bankerler ise aileleri ve memurlarıyle birlikte sokaklara döküldüler ve ihtilâlcilerin emrine para bina, silâh, yiyecek verdiler. Bunlardan ikisi olan Delessert ile Prevoteau, bir aydan fazla bir zaman, bir taburun bakımı için gerekli parayı verdiler.

12 Temmuz günü öğle üzeri, Paris uçsuz bucaksız bir kargaşalık içindeydi. Bağırıp çağırmalardan, çalınan kilise çanlarından, yayılan yalan haberlerden meydana gelen bir girdap içinde, çılgın bir kalabalık dönüp duruyor; buna paralarını savunan gelir sahipleriyle onları soymak için fırsat bekleyen sabıkalılar da karışmış bulunuyorlardı. Şurada zafer alayları halinde Necker'le Dük d'Orléans'm büstleri dolaştırılıyor; burada yağmalar oluyor, adam öldürülüyor, kafalar çekiliyordu. Prens de Lambesch'ın kumandasında XV. Louis meydanında sıralanmış olan dragon süvarilerinin üzerine tuğlalar, taşlar ve şişe kırıkları yağdırıldı. Prens birkaç dörtnalla askerlerini kalabalıktan kurtardı ve kendisine verilen yönergeye uyarak halka teması kesip Seine nehrinin sol kıyısına çekildi. Kışlalarından çıkan Fransız muhafızlar, Kırala sadık devriye kollarına ateş açtılar.

12'yi 13 Temmuza bağlayan gece ile 13 Temmuz günü korkunç oldu. Toplumun tamamen çürüyüp kokuşması karşısında bulunuluyordu sanki. Burjuvalar evlerine kapanmışlardı. Sokak, en korkunç ve en aşağılık halk tabakasının elindeydi. Olaylardan dehşete düşüp çarçabuk Belediye sarayında toplanan ikinci seçmenler bir şehir milisi kurmağa kalkıştılar. Başta asilzadeler olduğu halde şehrin bellibaşlı sakinleri buna yazıldılar. Fakat Polis Müdürlüğü konağını yağma eden haydutlar da silâhlanıyorlar ve daha çabuk davranıyorlardı. Bunlar "Force" cezaevini işgal ettiler, tutukluları salıverdiler ve

onları da yanlarına alarak çamurlu dalgalarını daha da kabarttılar.

Tüfekle mızrak bulunan her yere çeteler akın ediyordu. Bunlar 14 Temmuz sabahı Invalides'in üzerine saldırdılar. Bir saat sonra Bastille kalesi üzerine akın etmeğe başladılar. Buranın kumandanı olan M. de Launay, elindeki İsviçrelilerden ve savaş sakatlarından kurulu küçük garnizonla hiç güçlük çekmeksizin kendini savunabilirdi. Fakat o da felsefe meraklısı olduğundan bunu yapmak istemedi. Görüşmelere girişti, toplarını geri çekti, mazgallarını tıkadı. Eski kaleyi Belediye Sarayının bir temsilcisine gezdirdi ve kuşatıcıların iki temsilcisini de sofrasına çağırdı. Kibar bir adama yaraşan bu özenler, binlerce meraklının desteklediği gözü dönmüş bir güruhun sur diplerine birikip durmadan rasgele ateş etmelerine, burçlardan birini ateşe verme çarelerini araştırmalarına engel olmadı. Sonunda eli baltalı iki kişi, asma köprünün zincirlerini kırma işini başardılar, köprü de paldır-küldür yere indi. Dış avlu istilâ edildi, ilk binalar yağma olundu, dört top ikinci kapıya doğru yöneltildi. Bunun üzerine garnizon, korkuya kapıldı. İçgüdüsüne uyarak karşılık verdi. Sonra şaşkınlığa kapılıp başında kumandan bulunmadığını hissederek M. de Launay'yi teslim olmak zorunda bıraktı. Fesatçı muhafız kıtalarına kumanda etmekte olan bir assubay, hiç kimseye kötülük edilmeyeceğine dair askerlik şerefi üzerine andiçti. Fakat Launay yine de öldürüldü, cesedi sokakta sürüklendi. "Et kesmesini bilen" bir aşçı çırağı ölünün kafasını kesip bir mızrağın ucuna taktı, peşinde köpek gibi uluyan gözü dönmüş bir kalabalık olduğu halde, gece oluncaya kadar kesik başı oradan oraya dolaştırdı. Binbaşı ile yardımcısı ve bir teğmen de öldürüldü. İki savaş malûlü asıldı. Bir başkasının eli kesildi. Kana susamış kalabalık Belediye Sarayına koştu. Esnaf kethüdası Flesselles beti benzi solmuş bir halde onları karşıladı. Daha üç adım atmamıştı ki o da öldürüldü, cesedi parçalandı.

Bu arada, Bastille'in içi araştırılmaktaydı: İçeride yedi mahpus vardı. Bunlardan dördü kalpazan, biri ailesinin isteği üzerine oraya kapatılmış genç bir ahlâksız, ikisi de deliydi. Kalpazanlar fazla bir şey soruşturmadan savuşup gittiler. İşkence meraklısı Marki de Sade'ın çömezi olan ahlâksız genç Cemiyetler tarafından büyük törenlerle karşılandı ve orada İstibdada, Despotizme karşı göz yaşartıcı nutuklar çekti. İl-

kin aynı coşkunlukla alkışlanan iki deli, ertesi günü Charenton tımarhanesine gönderildi.

Ayaklanma haberi Versailles'a geceleyin ulaştı. Meclisin basireti, Bastille kalesinin teslîminden sonra olup biten korkunç hâdiselerin yalnız Kıralın kaygılarını haklı çıkarmakla kalmadığını; Breteuil'ün eline de amansız bir tenkile girişmek için bin tane mükemmel sebep verdiğini anlamıyacak kadar bağlanmış değildi. Parlâmento da bu tenkile seve seve kanuni bir şekil verecekti. Onun için solcu şefler, teşvikçilerini korumak istedikleri cinayetleri kahramanca birer hareket haline getirmek üzere vakit geçirmeksizin çabalamağa başladılar. Bastille efsanesi olaydan dört saat sonra doğdu. 15 Temmuz sabahı, meydanı kaatillere boş bıraktıkları için ute ; ve kaygı içinde uyanan Parisli gelir sahipleri, ortada hiçbir kaatilin bulunmadığını, bütün Halkın hürriyeti savunmak için ayaklanmış olduğunu, Bastille kumandanı Launay ile esnaf kethüdası Flesselles'in öldürülüşlerinin, bu halkın egemen adaletinin yüce gösterileri olduğunu öğrendiler.

Bunlar da lüzumsuz ihtiyat tedbirleriydi zaten. Lambesc tuğla parçaları ve şişe kırıkları altında nasıl hiçbir tepki göstermediyse, Kıral da Bastille'in zaptı haberi karşısında öylece hiçbir tepki göstermedi. Yahut daha doğrusu, o da aynı tepkiyi gösterdi: Kendisinden ne istendiyse hepsini verdi. Breteuil'ü işbaşından uzaklaştırdı, Necker'i yine bakanlığa getirdi, kıtaları geri çekti kanunsuz olarak kurulan belediye meclisini tanıdı, Belediye Sarayına şatafatlı bir ziyaret yaptı, Belediye Başkanı Bailly'nin küstah edalı söylevini dinledi, Kırallığın alâmeti olan beyaz kokardın bırakılıp yerine üç renkli kokardın benimsenmesine göz yumdu. Bütün bu yapılanlar onu ürkütmedi.

Bastille'in zaptı rejim için ağır bir darbeydi: Böylece onun zaafı meydana çıkmış oluyordu. Bu olay ayaklanma niteliğini muhafaza etmekle beraber sadece polisin bir anlık aczi anlamına gelecekti ve esaslı hiçbir şey de çaresiz bir şekilde tehlikeye girmemiş olacaktı. Fakat gazeteci tayfası tarafından göklere çıkarılan, Meclis tarafından övülen, Saray tarafından tasvip edilen, XVI. Louis tarafından meşrulaştırılan bu olay Kıralın feragatine bir işaret, Kırallığın kendi prensiplerinden vazgeçtiğine bir delil haline geliyordu. Nesiller boyunca bu topraktan insanların hainliğine, olayların düşmanlığına karşı

son sığınak olan şeyin birdenbire yıkılışının, halk muhayyilesinde uyandırdığı kargaşa tasavvur edilsin. Halk yığınları için Kıral insanın kendisinden destek ve korunca aradığı bir baba olarak kalmaktaydı. Asırlardır bütün gözler ona çevrilmişti. Yolsuzluklara, vergilere, kötü bakanlara karşı herkes, onun iyiliğine sığınıyordu. Aciz insanlar yüzlerce yıl boyunca: "Ah! Kıral bunu bilseydi!" diye feryat edip inlemişlerdi. Fakat şimdi Kıral âcizleşiyor, ayaklanmaya boyun eğiyor, isyanın kutsallığını tanıyordu. Bu yüzden de Fransa halkı arasında yüreklere bir huzursuzluk, belirsiz bir korku çöküyor ve zihinleri karartıyordu.

Gelecek günler tehditle doluydu. Fakat bu meçhulün eşiğinde âcil ve hemen o âna mahsus kaç türlü korku sebebi vardı! Fransa, bu sefer büyük sarsıntılara, uçuruma kaymaktaydı. Yargıç diye, ordu diye, kanun diye bir şey kalmamıştı. Kimin emir verdiği, kimin itaat ettiği bilinmiyordu. Bütün iktidarlar yerle bir olmuştu. 22 Temmuzda Paris bölgesi Kıral temsilcisi olan Bertier de Sauvigny —ki asrın büyük idarecilerinden biriydi— nin Compiègne'de yolu kesildi, kendisine hakaretler yağdırıldıktan sonra Paris'e götürüldü, ayak takımının hücumuna uğrayıp öldürüldü. Bir asker, adamcağızın göğsünü yarıp kalbini yerinden kopardı. Bir başkası başını kesip bir değneğin ucuna takarak dolaştırdı. Bertier'nin kayınbabası, Devlet Şurası üyesi, yetmiş dört yaşında bir ihtiyar olan Foulan Fontainebleau yakınında ele geçirildi. Boynuna devedikeninden bir halka geçirilmiş, ağzına saman doldurulmuş olduğu halde hapisaneye sürüklendi. Yolda onu yakalayanların elinden aldılar, bir fener direğine astılar. Ertesi gün polis müdürü De Crosne aynı âkıbetten kurtulmak için kaçtı. Taşrada valiler, Kıral temsilcileri, yargıçlar, askeri kumandanlar, idare, polis ve maliye memurları saklandılar ya da kaçtılar. Tehditlerden, zor hareketlerinden kurtulanlar pek azdı.

Bunların yerini tutsunlar diye, karmakarışık bir halde belediyeler ve milli muhafız kıtaları kuruldu. Fakat bu yeni makamlar halk tabakasının bütün solukları karşısında bocalamaktaydılar. Paris belediye başkanı Bailly'yi kendi belediye meclisi bilmezlikten geliyor, onun ne kendisine, ne de düşüncelerine aldırış ediyordu. Meclisin kendisi de mahallelerini sanki ne Kıral, ne Meclis, ne mahkeme, ne de komünler yok-

muş gibi idareye kalkışan altmış tane bölge komitesine söz geçiremez durumdaydı. Korkunç bir durumdu bu, çünkü daha kurulur kurulmaz taarruza uğrayan bütün bu iktidarlar birbirleriyle çatışıyorlar; her yanda çözülme yahut yıkılma olduğunu hisseden işçi ve köylü kalabalığı kaygılanıyor, çileden çıkıyor, her türlü çılgınlığa hazır halde bulunuyordu.

O zaman tek yüreği, tek düşüncesi, tek doktrini olan bir insanlar grubu ortaya çıksaydı, sırf kalabalık içinde *tek*, kargaşalık içinde *teşkilâtlı*, kararsızlık içinde, *kararlı* olmaları dolayısiyle bunların iktidarları sınırsız değilse de hiç olmazsa mevcutlarının ve imkânlarının yetersizliğiyle gayrımütenasip olacaktı.

Bu grup vardı: Kulüplerdeki aşağı halk tabakasıydı bu. Bunlar, seçtirdikleri temsilcilerden muntazam şekilde mektuplar alıyorlardı. Bastırılıp sokaklara asılan, yorumlanan ve her vasıta ile etrafa yayılan bu mektuplar kamu oyunu yönetiyor; ona Sarayın doğru-yanlış tasavvurlarını, hürriyeti tehdit eden doğru-yanlış tehlikeleri, başkentin almış olduğu ve yurtseverlikte eşit olmak istiyorsa taşranın da kabul etmesi için zorlanan doğru-yanlış tedbirleri açıklıyorlardı. Dük d'Orléans'ın evinde yahut "Breton Kulübü"nde konuşmalar oldu mu aynı tek ve âni hamle Fransa'nın en uzak noktalarına kadar ulaşıyordu. Bastille'in zaptını taklibeden ve "Büyük Korku" diye adlandırılan korkunç kargaşalık içinde, tehlike işaretini vermek, paniğe kapılmak ve harekete geçmek bakımından çabucak bir benzerlik ve beraberlik oldu ki bunu ancak kamu düşüncesinin böylece bir merkez tarafından teşkilâtlanmasıyle izah mümkündür. Bunu tesbit etmiş olan Augustin Cochin, İhtilâl tarihine kesin bir adım attırmış bulunmaktadır.

İşte 25 Temmuz gününe doğru Normandiya'da, Dauphiné'de, Alsas'ta, Auvergne'de, her yanda birdenbire ortaya bir haber çıkıverdi: Silâhlı haydutlar her şeyi yağma ederek, evleri ateşe vererek, daha yeşil haldeki buğdayları yakarak geliyorlarmış. Herkes onları görmüş, toplulukları yakındaymış, toz bulutları bunları haber veriyormuş. Kilise çanları çalmağa başladı. Haberciler komşu köyleri uyarmak için dörtnala yola çıktılar. Kadınlarla çocuklar kaçıştı. Erkekler çarçabuk silâhlandı. Askerî kumandanlar onlara onbinlerce tüfek, cephane, hattâ top verdiler. Almak istemeyenin vay haline! Birkaç gece nöbet tutulup kol geçildikten sonra ovanın ıssız, yolun

sessiz olduğu görüldü. Fakat İhtilâl de silâhlandırılmış bulunuyordu.

Fakat İhtilâlin adı var kendi yok haydutlardan başka, daha zalim ve daha hain düşmanları yok muydu? Bunlar işsizliğin ve kıtlığın suçlularıydı; Paris'ten gelen mektupların bütün cinayetleri, bütün komploları, bütün ihanetleri omuzlarına yükledikleri kimseler, yani aristokratlar, zenginler, asillerdi. Bunun üzerine bütün Fransa'a korkunç bir köylü ayaklanması başladı. Taine bunun Flandre'dan Provansa'ya kadar bütün Doğu illerinde özellikle korkunç olduğu düşüncesindedir. Gerçekte ise az sayıda nahiye masun kaldı. Her yanda manastırlar yağma edildi, evler yıkıldı, malikâneler soyulup soğana çevrildi. Ayaklanan köylüler yalnız derebeylik vergilerine karşı harekete geçtikleri iddiasındaydılar, bunlarla ilgili senetleri yokettiler. Fakat bunların yazılı oldukları parşömen kâğıtlarıyle birlikte dolapları, şatoyu ve bazen şato sahibini de yaktılar. Rençberlerle gündelikçileri yönetmek için bunlara serserilerle hapishane kaçakları da katıldı. Hırsızlıklar, işkenceler, yangınlar, cinayetler aldı yürüdü: Fransa'nın üzerine bir cinayetler kasırgası çöktü...

Bunlar olup biterken Meclis de Anayasayı tartışıyordu. Barnave'ın: "Bu kan o kadar temiz miydi sanki?" yolundaki çıkışması üzerine ferahlayan çoğunluk, Foulon'la Bertier'nin öldürülüşlerini oldukça hafif tarafından almıştı. Her gün taşrada olup biten aşırılıklardan haberi vardı ama yine de bir tenkil hareketine muhalif bulunuyordu. Çünkü böyle bir hareket onu halk arasındaki müttefiklerinden ayıracak ve Saraya karşı kendisine çok lüzumlu olan sokak ayaklanmalarının desteğinden yoksun bırakacaktı. Bu şartlar altında tek bir yol, her şeyden vazgeçme yolu kalıyordu. Buna da herkes dört elle sarıldı. 4 Ağustosta, züğürt bir temsilci olan Vikont de Noailles'la filozof bir büyük derebeyi olan Dük d'Aiguillon'un teklifi üzerine Meclis cemaatlerle kişilerin bütün imtiyazlarını kaldırmağa karar verdi. Yer yer alkışlar ve gözyaşlarıyle kesilen bir çeşit hissi hezeyan içinde karmakarışık bir halde derebeylik vergilerinin, halkın da izinsiz olarak girebildiği malikânelerin (garennes), derebeylerine ait olup herkesçe kullanılması mecburi olan nesnelerin (banalités), ondalıkların, avâidin (casuels) il ve belediye muaflıklarının kaldırılması kararlaştırıldı. Herkes kucaklaşıyor, ağlaşıyor, kendininkilerle birlikte

komşusunun haklarını da feda ediyor; kimse ne dediğini, ne yaptığını bilmiyordu. Şafak sökerken, *Fransız hürriyetini yeniden kuran* XVI. Louis alkışlandı ve geceki hummanın kararnameler haline konulması işi, ertesi oturuma bırakıldı.

Fakat bu, kolay bir iş değildi. Sevine sevine feda edilen derebeylik haklarının, vergilerinin kimisi şahsiydi ve aşağı bir durumun alâmetiydi: Bunları yoketmekte ancak fayda vardı. Ötekiler gerçekti toprağa bağlıydı ve hakiki bir mülkiyet teşkil ediyordu. Bu sıfatla da iltizam, satış, bölünme, ipotek karşılığında ödünç gibi birçok işlemlere konu olmuşlardı ki bunları haksızlık yapmadan, bir kalemde silmeğe imkân yoktu. Öbür yandan birçok yerlerde de köy asilzadelerinin başlıca geçim kaynağı idiler ki bu adamları bile bile sefalete mahkûm etmek, güç işti. Bunları satın almak tek kabul edilebilir hal şekliydi. Sonunda da böyle yapmak gerekti.

Ondalıklara gelince, bunların da alınıp satılması ve devirferağ edilmesi mümkündü. Bunlar yine de kaldırıldı ama yanlar ısıra eski kolejlerin, asırlık bursların, kürsülerle profesörlerin seçimine yarayan ödeneklerin yaşamasını sağlayan gelirler de ortadan kalktı.

Halk bakımından da aynı kayıplar, zararlar vardı. Şevkle, heyecanla vazgeçilen imtiyazlar, çok değerli varlıklardı. Bunlar meclisler, Eta'lar, kaza yetkileri tenzilâtlı ve peşin götürü vergiler, maliyeye, gümrüğe, askerlik hizmetine karşı teminatlar, ekonomik muaflıklardı ki dünyanın parası tutuyordu. Bu arada Bordeaux için Aquitania şaraplarının çıkış tekeli, Marsilya için de Doğu ile yapılan ticaretin hemen hemen tekeli andıran durumu vardı.

Ağustos kararları tâdil edilmekle beraber memleketi yine de temellerine kadar sarsıyordu. Bunları etkileri daha da yaygın olacağı; indirmelere, hafifletmelere kimsenin aldırmayacağı; alım bedellerinin de ödenmeleri gereken yerlerde hiçbir zaman ödenmeyeceği hemen göze çarpıyordu. Sosyal ve ekonomik hayatın bütün şartları değişmiş bulunmaktaydı. Böylesine bir hercümerç, birçok kimselerin iflâsına yol açmadan yürümez. En çok fayda sağlayanlar dahi bir başka yoldan zarara uğramaktaydılar. Herhangi bir şey kaybetmemiş olan tek Fransız yoktu belki.

Hiç şüphesiz bazıları bunu düşünmüşlerdi. Verdikleri oylar da, korkudan ziyade, böylesine büyük bir kargaşalığın geniş

bir tepki uyandırması umudundan gizlice ilham almıştı. Susan fakat daima ayakta olan Parlâmentolar, kanun ve mülkiyet hakkı adına, bu tepkinin başına geçeceklerdi.

Fakat hakikatte Parlâmentolar harekete geçmedi'er ama ihtilâlci parti ikiye bölündü. 5 Ağustosta görülebilmekte olan çatlak sonraki haftalarda Anayasanın bellibaşlı maddeleri tartışılmaya başlanınca, boyuna genişledi.

Mutediller, Malouet, Bergasse ve Mounier ile beraber memleketin parçalanmasını durdurmak için icra kuvvetiyle kaza kuvvetine suikastleri önleyebilecek kudreti geri vermenin çok lüzumlu olduğu düşüncesindeydiler. Anayasaya gelince, mazbatalarıyle bağlı olan temsilciler hukuken ve fiilen varolan rejime itiraz etmek değil de, sadece onu iyileştirmek durumundaydılar. Şu halde yersiz ve hattâ tehlikeli bir *Haklar bildirisi*'ne, bu bir de *Ödevler bildirisi* ile düzeltilmedikçe, yer yoktu; dengeli bir hükümet kurularak otorite, Kıralla paylaşılacaktı; babadan oğula geçme yahut ömür boyunca üyelikleri olan bir Üst Meclisle, hali vakti yerinde vatandaşlar tarafından seçilen bir de Alt Meclis olacaktı; kanunlar üç kuvvetin tasvibiyle yapılacak; Kıralın bunları tasdik etmeme yetkisi olacaktı.

Sol kanad için tersine, İhtilâl ne durdurulabilir, ne de köstekienebilirdi. Kargaşalıklar ne kadar eser verici olurlarsa olsunlar, bunların ancak eski rejimden faydalananlara zararı dokunmuştu. Tabiatiyle Kıralın memurlarına verilecek olan kovuşturmalar, İhtilâlin tümünü tehlikeye düşürecekti. Egemen olan Meclis Kıralın vekillerinin verecekleri yönergelere aldırmazdı, Memleketi rasyonel bir tarzda yeniden kurmak istiyorsa her şeyden önce, zaman aşımına tâbi olmayan tabiî hakların varlığını teyid etmesi lâzımdı. Aristokratlara sığınak olacak bir Üst Meclise lüzum yoktu. Kıral da veto, hiç değilse geçici bir veto hakkına sahip olmamalıydı.

La Fayette'in aracılığı ile taraflar arasında başlayan pazarlıklar sonuç vermedi. Ağustos sonunda iki tarafın arası iyiden iyiye açılmıştı. O andan itibaren de dikkaafılları yola getirmek için *yurtsever*'lerin her zamanki silâhlarına başvuracaklarını kestirmek oldukça kolaydı: Bir ayaklanma tertiplenecek ve bunun bu seferki amacı yalnız Kıralı değil, Meclisin kendisini de ayak takımının hükmü altına sokacaktı. Görüşmeler boyunca sakin kalmış olan Kulüpler, birdenbire kaynaşmağa başlamışlardı ve hükümeti Versailles'dan ayrılıp Paris'e

gelmeğe zorlamak için tedbirlerini alıyorlardı. 30 Ağustosta bir ayaklanma patlak verdi ve bu, 5 ve 6 Ekim günlerinin bir çeşit genel provası oldu. Yeteri kadar hazırlık yapılmadığı için akim kaldı: İyi işlenmemiş olan millî muhafız kıtası görevine sadık kaldı, göstericileri dağıttı. Fakat gelecek olayların örgüsü de böylece açığa çıkmış oluyordu.

Mutedil temsilciler bunu anladılar ve hükümeti Paris'ten yirmi fersah uzağa, Soissons'a yahut Compiègne'e taşımasını Kıraldan istediler: Böylelikle hükümet, Palais-Royal'in teşebbüslerinden masun kalacaktı. Korku nedir bilmeyen XVI. Louis, bunu reddetti: Bu çekiliş utanç verici geliyordu ona. Ağustos kararnamelerinin tasdikini geciktirmişti ve hazırlanmakta olan kanunların egemen otoritesinde açtığı gedikleri acı ile görüyordu ama bunları gerekli çarelerle savunmak işine katlanamıyordu. Malouet'nin dediği gibi: "Ne yazık ki Kıralla Kıraliçenin çevresinde bir sürü akıl hocaları vardı. Bunlar tasarı bakımından şiddetliydiler ama işleri yürütme bakımından hiçbir tutuma ve hiçbir kudrete sahip değillerdi. Bu ise yurtseverleri çileden çıkarıp en son aşırılıklara sevketmeğe yetip artan bir sebepti ama hiç de onları sindirecek bir şey değildi. Sarayda halkçı hizipten sözedilirken gösterilen küçümser eda, onları dağıtmak için şapkasını şöyle bir bastırmanın yeteceğine hükümdarları inandırmıştı ama, zamanı gelince hiç kimse şapkayı bastırmak işini dahi beceremiyordu."

Temmuzdaki gibi, XVI. Louis ayaklanmayı önlemek için sindirmeye ve askerî gösterilere başvurmanın yeteceğini düşündü ve yeni bir umacı aranmağa başlandı. Eylül ortasında Douai'de garnizon kurmuş olan Flandre alayına hareket emri verildi. Ayın 23'ünde de alay, başta trampetleri olduğu halde, Versailles'a girdi.

İhtilâlci propagandayı etkisiz bırakmak için, Saray alayın çevresinde pervane oldu, şeflerle askerlere karşı onurları çok tatlı bir şekilde okşayan küçük nezaketleri, ufak dikkatleri bol bol göstermeğe başladı. Versailles'da garnizon kurmuş olan öbür kıtalar, yeni gelen arkadaşlarına "hoş geldiniz" demek için şölenler çektiler. Bunların en parlağı, en neşelisi, 2 Ekim cuma günü muhafız kıtaları tarafından verileni oldu. İkindiye doğru başlayan ziyafet o kadar canlı, o kadar gürültülü oldu

ki Kıralla Kıraliçe merak edip ne oluyor diye bakmağa gittiler. Onların bu beklenmedik gelişleri coşkun "Yaşa!" seslerine, şerefe bol bol içki içilmesine vesile oldu. Hükümdarlar gitmek için kalktıkları zaman bütün gençlik onları Saraya kadar geçirdi ve mermer avlu, onların "Yaşa" sesleriyle doldu.

Milletin şerefine içilmemişti. Birkaç ateşli kimse Kıral gittikten sonra: "Kahrolsun Meclis!" diye bağırmıştı ama ne üç renkli kokardları ayakları altında çiğneyen olmuş, ne de hazır bulunanlara Kırallık alâmeti olan beyaz kokardlar dağıtılmıştı. O haliyle şölen bütün resmî şenliklere benziyordu: "Böyle şenliklerde dâvetliler şarkı söyler, bağırır, ağlar ya da kucaklaşır, yatmağa giderken de hafif tertip sendeler." Fakat Parislileri öfkelendirmek için bahane arayan hatiplerle gazeteciler, bu herkesin bol bol yiyip içtiği şöleni bir sefahat âlemi, bir kışkırtma vesilesi haline sokmakta gecikmediler. Aynı zamanda edip ve astronom da olan Paris Belediye Başkanı Bailly'nin dediğine bakılırsa, tam o sırada yapılan yağmalar, Paris'in zaten güç olan iaşesi işini büsbütün güçleştirdi. Öyle ki, demagogların sözlerini duyan kenar mahalleler hem açlığın, hem de gericiliğin bir hayalet halinde karşılarına dikildiğini gördüler. Çevresindeki kışkırtıcıların kurbanı olan ve ortalığı karıştırmaktan başka marifeti olmayan Dük d'Orléans, yine kesenin ağzını açtı ve para sel gibi aktı. 5 Ekim günü sabahleyin iki gün süren ve gittikçe artan bir kaynaşmadan sonra, yavaş yavaş meydana çıkan sıkı bir plan gereğince yönetilen kargaşalık patlak verdi.

İlkin aç kalmış kadınlar ayaklanarak Versailles'a gidip sevgili Kırallarından ekmek istediler. Bundan daha masum ne vardı? Balıkçı ve sebzeci kadınlarla sokak yosmaları beş altı bin kişilik bir kafile halinde yola çıktılar. Bunlar arasında, yüzlerini gözlerini boyayıp kadın kılığına girmiş bazı erkekler de vardı.

İkinci bir kol da millî muhafızlardan meydana kelmeydi. Başına generali La Fayette'i geçirmişti. Adamcağızın hem anlı şanlı, hem şaşkın, ne yapacağı işi, ne de olup bitecek şeyleri biliyordu ama kendisini alkışlatıp omuzlarda taşıtmağa iyice kararlıydı.

Nihayet, ardçı kuvvet olarak da batakhanelerle sokaklardan toplanmış, ipten kazıktan kurtulma bir sürü insan vardı.

Şakır şakır da yağmur yağıyordu. Versailles'da, avludan

olan tarafta her şey sakindi. Haklar Bildirisini reddetmiş olan Kıral, Verrières ormanlarında ava çıkmıştı. Havanın biraz açmasından faydalanan Kıraliçe de öğle yemeğinden sonra Trianon'daki bahçesine gitmişti. Kıral ancak saat üç buçukta müşavirlerini toplayabildi. Breteuil'ün yerine geçen Kont de Saint Priest, tehlikeyi iyice kavramış tek kimse gibi görünmekteydi. Muhakkak olan şu ki, şartların vahimliğine uygun bir plan teklif eden tek insan, o oldu: Kıraliçe ile Kıral ailesi ve gerekirse Saray halkı ile hükümet erkânı, Rambouillet'ye gönderilecekti; Neuilly, Saint-Cloud ve Sèvres köprüleri çarçabuk ve her ne bahasına olursa olsun işgal edilecekti (Sèvres köprüsü ahşap olduğundan, tahrip edilmesi kolaydı); muhafızlar ve iki yüz avcı askeriyle bir süvari kıtası kurulacak, Kıral bunun başına geçerek yürüyüş halindeki sürülere hücum edecekti. Toplantı odasının kapısında: "Kimse bu angaryayı üzerine almazsa, ateşi ben idare edeyim," diye teklifte bulundu.

Necker şu cevabı verdi: "Acele hiçbir tehlike yok. Saint-Priest'in tedbirleri işi doğruca sivil savaşa götürür. Tek akıllıca iş, olayların ne biçime gireceğini görmek için beklemektir."

Kıral kan dökülsün istemiyordu. Sadece demir parmaklıklı kapılar kapatılmakla yetinildi ve şatonun önüne de, fişeksiz olarak, Flandre alayı ile muhafızlar sıra halinde dizildi. Malouet ayrıca şunları da yazıyor: "İyi yürekliliği dolayısiyle bambaşka bir kaderi haketmiş olan bu bahtsız hükümdarın hataları üzerinde esefle duruyorum: Eğer izin vermiş olsaydı, herhangi bir humbaracı subayı onu da, Devleti de kurtarırdı."

Beri yanda, yağmurdan sırıl-sıklam ve yarı-bellerine kadar çamur içinde oldukları halde, kadınlar sulara bata-çıka, bağıra-çağıra gelmeğe başlamışlardı.

Kimisi Meclis salonunu istilâ etti, kurtulmak için etekliklerini çıkararak temsilcilerin arasına karıştılar, sıralara oturdular. Temsilcileri bazen itip kakıyorlar, bazen kucaklıyorlar ya da onlara küfür ediyorlardı. İşleri gözüyle gören birisi: "Utanmazca sahneler de oldu," diyor. Öteki kadınlar da Versailles şatosu üzerine yürüdüler. Bir ara ürktüler ama askerlere yaklaştılar, kordonu yarmağa çalıştılar. Gece oluncaya kadar orada kaldılar, bağırdılar, şarkı söylediler, kendilerini peşkeş çektiler, subayları tehdit edip askerleri pohpohladılar, bölükleri dağıttılar, para verdiler, vaitlerde bulundular. Paris'-

ten toplanan youmalar üstelik sarhoş oldukları için zanaatlarını daha da iyi yaptılar. Askerler: "Dehşetli keyif süreceğiz," dediler. Saat sekizde, çözülmeyi önlemek için itizam kıtalarının büyük kısmının geri çekilmesi kararlaştırıldı ve sis içinde kaybolmuş bir halde kışlalarına dönen kıtalar, yolda birkaç tüfek atışı ile selâmlandılar. Mukavemetin sonuydu bu.

Temsilciler tarafından sıkıştırılan Kıral, Haklar Bildirisi ile zaten karara bağlanmış anayasa maddelerini kabul etti. Mounier muzaffer bir tavırla havadisi Meclis'e ve artık dağılmağa başlayan kalabalığa bildirmek için koştu. Geceyarısı Paris ordusu yorgunluktan bitkin bir halde yağmurlu ve karanlık şehire geldi. La Fayette Versailles şatosuna gitti, sadakatini belirtti: "Askerlerime de, nizama da, her şeye de kefilim," dedi. İçine güven gelen yahut öyle görünen Kıral, onun istediğini yaptı: Kıralın şahsi muhafızları, şatonun dış mevkilerini millî muhafızlara teslim ettiler, saray halkı odalarına çekildi, ışıklar söndü ve La Fayette'in kendisi de etrafı son bir defa gözden geçirdikten sonra yatmağa gitti. Şafak sökerken her yer uykudaydı.

Bununla beraber, tehlikeli bir andı bu. İsyancılar ilk zaferlerinden sonra yorgunluktan yarı-ölü bir halde oldukları yere serilip yattıklarından, gece sakin geçmişti. Güneş doğar doğmaz, trampete sesleri bunları her zamankinden daha tehdit dolu halde yeniden bir araya topladı. Bunlar şatonun geçitlerini açık ve boş buldular. Bir anda avluları istilâ ettiler, kapıları kırdılar, saraya girdiler, Kıraliçenin dairesine kadar geldiler. O da gizli bir koridordan Kıralın yanına sığınmağa ancak vakit bulabildi. Bazı muhafızlar yaralanmış, bir kısmı da öldürülmüştü. Bunların parçalanan cesetleri, çamurda sürüklenmişti. Kadınlar bunları ayakları altında çiğniyorlardı. Erkekler yerden kan pıhtıları toplayarak kollarına, yüzlerine sürüyorlardı. Böyle bağırışmalar duyulmaktaydı: "Kıraliçenin yüreğini istiyorum bize! Kafasını keseceğiz, yüreğini sökeceğiz, ciğerlerini kebap edeceğiz. Barsaklarını alıp kurdele yapacağız, içeceğiz!" Sonunda gürültü-patırtı o dereceyi buldu ki, şehirden yetişmekte olan millî muhafızlar koşar adımla geldiler ve bütün sedirler salonları epey güçlükle boşalttılar. La Fayette ortaya çıktı, yine ortaya çıktı, askerlerine çeki-düzen verdi ve disipline benzer bir şeyler kurdu. Kıralla Kıraliçe yalnız ve çocuklarıyla birlikte balkonda göründüler. Halk onları alkış-

ladı, fakat kararsız, heyecanlı ve kendini bırakmağa hazır kalabalıktan, bütün ayaklanmanın baş sebebi olan: "Kıral Paris'e gelsin!" diye bir bağırışma yükseldi. Buna karşı durmak imkânsızdı. Kıral cân-ü gönülden Kulüplerle birlik olan millî muhafızların elindeydi: "Kıral Paris'e gelsin!" Daha büyük felâketleri önlemek için, boyun eğmek gerekiyordu.

Derken çirkin, gülünç bir alay, yürüyüşe geçti. Önde, zafer alâmetleri olarak, muhafızların kanlı kafaları vardı. Arkadan bir sürü kadın, haydut ve asker geliyordu. Hepsi sarhoştu, üst-başları perişandı. Bağırıp çağırıyorlar, en hayasızca sözleri söylüyorlar, en iğrenç hareketleri yapıyorlardı. Derken mucizeli bir şekilde, un taşıyan arabalar göründü. Peşinden, karma-karışık bir halde gelen askerler, silâhlarını rasgele boşalttılar. Nihayet, "mızraklarla süngülerin tozlu karanlığı içinde ilerlemekte olan," Kıralın arabası göründü. Araba Saraya sadık birkaç birlik tarafından korunmakta idi. Yanında bir sürü insan bağırıp çağırıyor, bu arada "Yaşasın Millet!" haykırışları baskın çıkıyordu. Paris'e tam yedi saatte gelindi. Orada ise tam bir çılgınlık havası esiyordu. Her yanda donanma şenlikleri vardı. Toplar atılıyordu. Bütün şehir sokaklara dökülmüştü. Bu kaynaşma halindeki gürültülü yığın içinde arabalar kendilerine güçlükle yol açabiliyorlardı. Kafile Belediye Sarayında durdu, bir kabul töreni yapıldı, söylevler verildi. Nihayet, saat dokuz buçukta Kıral ailesi, içinde eşya diye bir şey bulunmayan Tuileries sarayına yerleşti. Buradaki uşaklar çarçabuk giriş kapılarını kapayıp sürgülediler. Birkaç gün sonra Meclis de Paris'e gelmek üzere Versailles'dan ayrıldı. Kulüpler rehineleri ellerinde tutuyorlardı artık.

VI

KAİMELER

Ayın 7'nci günü sabahı Tuileries sarayının yeni misafirleri, bundan böyle oturacakları harap ve loş odalarda birbirlerini aramağa başladıkları sırada, şatonun avluları ile kapıları gürültücü ve meraklı bir kalabalıkla dolmuş bulunmaktaydı. Bu ilk gün sarayın dairelerinde keşifler yapmak ve aşağı halk tabakasiyle konuşmalarda bulunmak suretiyle geçti. Hizmetkârlar Versailles'dan karma-karışık getirilen eşyayı alelâcele denklerden çıkarırlarken Kıralla Kıraliçe temsilci heyetlerini kabul ediyorlar, pencerelerde görünüyorlar, kalabalığa söz söylüyorlar, onun sitemlerine cevap veriyorlardı. Ertesi gün Teşri ve Kaza kurullarını kabul ettiler, millî muhafız kıtalarını teftiş ettiler, bahçede gezindiler. Versailles'daki sahneler geçip gitmiş korkulu bir rüya idi sanki. Kıraliçenin güzelliği, ihtişamı, cesareti, oğlunun gülümserliği ve sevimliliği, Kıralın babacanlığı, bütün bunlar zihinlerde değişiklik yapmıştı. Aşağı tabakadan insanlar arasında pek rahat davranan XVI. Louis çok yerinde sözler söylemiş, bunlar ağızdan ağıza dolaşmıştı. Paris'le hükümdarlar arasında eskiden olduğu gibi içten münasebetler yeniden kuruluyordu. Marie-Antoinette, annesinin güvendiği adam olup büyükelçi olarak Versailles'da bulunan Avusturyalı diplomat Mercy-Argenteau'ya şunları yazıyordu: "Ben iyiyim, merak etmeyin. Nerede olduğumuzu ve oraya nasıl geldiğimizi unutursak, hele bu sabah halkın hareketinden memnun olmamız lâzım. Ekmek kıtlığı olmazsa birçok şeylerin yoluna gireceğini umuyorum."

14 Temmuzdan sonra olduğu gibi parola, ne bir suikastin, ne de şiddet hareketlerinin olmadığını söylemekten ibaretti. Komün Genel Meclisi illere yazdığı yazılarda "Majestenin sadece tamamen serbest olarak izhar ettiği sevgisinin, başkentine onu bağrına basmak mutluluğunu sağlamış olduğunu" temin ediyordu. Yayınladığı bir bildiride, XVI. Louis bunlara daha da ilâveler yaptı. Bildiride ona şöyle dedirtmişlerdi: "Parisli-

lerin geleceklerinden daha önce haberli olduğum için, Paris'ten başka bir yere de kolaylıkla gidebilirdim. Fakat başkentime güvenle gelmeği tercih ettim ve orada halkın sevgi ve sadakatinin en saygılı gösterileriyle karşılandım."

Şehirde, alışverişin canlanmasına eklenen birkaç polis tedbiri, olayların dış görünüşünü değiştirmekteydi. Panikten bir an içinde güvene geçilivermişti. Ayın 5 ve 6'ncı günleri olup bitenler yüzünden suçlu duruma düşen Dük d'Orléans, İngiltere'de diplomatik bir görev kabul ederek Paris'ten uzaklaşmağı akıllıca bir hareket saymıştı. Aristokratlardan yana kış, çok neşeli oldu. Bunlardan, kafası ileride giyotinle kesilecek olan biri, "çok hoş eğlenceler yaptık," diye yazıyordu. Herkes kabul törenlerinden, balolardan sarhoş bir haldeydi. Cinayetlerin öcü, hicivlerle alınıyordu. Feci olaylar, şarkılar ve hafiflikler için birer vesile idi. Pauline de Tourzel şunları yazmıştı: "Dikkat ettim, ihtilâl zamanlarında büyük fırtınalardan sonra hep sakin anlar oluyor ve bu buhranların içine dalmış olanları da bu aldatıyor. Buhranlar sürekli olarak gelişseler, insan direnmek için kasılır ve belki de bunları sonunda alteder. Fakat akıntı ilk sedleri yıkıp götürdükten sonra yavaşladığı için, insan her şeyin bittiği gibi bir umuda kapılıyor ve hoş bir şekilde tadını çıkardığı bu sakinliği bozmak korkusuyla gerekli ihtiyat tedbirleri almağı unutuyor."

Pauline de Tourzel haklıydı. Bu da onun için kolaydı: Bu satırları 1789'dan çok sonra yazıyordu. Bununla beraber tam o anda, durumu açıkça gören kimseler de eksik olmadı. Merkezden yüz yirmi temsilci artık emniyette olmadıkları gibi bir hükme vararak istifalarını verdiler. Bunların başında, Vizille programını yazmış olan Mounier vardı. Kendi memleketinde sınırsız bir nüfuz muhafaza ettiğini söyleyerek övünüyordu. Fakat hemşerilerini Paris'in diktatörlüğüne karşı ayaklandırmağa kalkıştığı zaman, kimse ona cevap vermedi. Mounier'nin kendisi değişmemişti ama, kamu oyu yol almıştı. Artık o bir gerici, hemen hemen şüpheli bir kimseydi. İnsanlar İhtilâlin hizmetinde çabuk yıprandılar. Sekiz ayda iki ekip, denilebilir ki iki kuşak, yani Sınıflar Meclisi'nin toplanmalarına yol açan Parlâmentocularla bu Meclisi beş ay idare eden mutediller, bu işte harcandılar. Parlâmentolar nasıl Kıral fermanlarını sicile geçirmeğe hakları varsa, Meclisin kararlarını da sicile geçirmeğe hakları olduğunu sandılar. Fakat halk ege-

menliğinin kişi egemenliğine göre daha az tahammüllü olduğunu kendi zararlarına olarak çok çabuk anladılar: İlk kımıldanmalarda, ortadan kaldırılmalarını bekleyerek kendi kendilerini tatil etmişlerdi. Değerlerini kaybeden, itibardan düşen, kuvvetsizleşen mutediller ise çekip gitmekten ve ah-vah etmekten başka şey yapamıyorlardı.

Daha az zorlu olanların daha çok zorlu olanlar tarafından birbiri ardınca ortadan silinmesi Robespierre'in devrildiği 9 Thermidor (28 Temmuz) gününe kadar İhtilâlin kanununun ta kendisi oldu. Bu olayların anlatılması için öteden beri kullanılması âdet olan efsane edası, boş, süslü lâflar ve romantizm bir yana bırakılırsa görülür ki, İhtilâl devresinin bütün mekanizması ilerici hiziplerin üstün çıkmasından, politikayı da kargaşacıların idare etmesinden ibaret kalmıştır. Sarayla imtiyazlılara karşı Kurucu Meclis üyeleri hep başkentin gürültücü tabakalarına başvurmuşlardı. 13 Temmuzdan beri işlenen aşırılıklara kendi içleri de sızlamakla beraber, kulüplerle kenar mahallelerin kuvvetini yedekte tutmağa önem verdikleri için olup bitenlere göz yummuşlardı. Bundan böyle de ittifaklarının tesiri, alttan alta fakat itaatli bir şekilde uyguladıkları *"sol kanatta düşman yoktur"* formülünün kölesi olmuşlardı.

Parlâmentocularla mutedillerden sonra sıra Föyyan'lara (1792'de meşruti kırallığa taraftar olan ve kulüpleri Tuileries yakınındaki "Feuillants = Föyyan" keşişleri manastırında toplandığı için öyle adlandırılan mutedil ihtilâlcilere); (1791'de Kurucu Meclisin sağ kanadını teşkil eden ve çoğu Güney'deki Gironde ilinin temsilcileri oldukları için "Girondins = Jironden" diye adlandırılan) Jironden'lere gelecek; Dantonist'lere kadar herkes bu yoldan geçecekti. Nihayet, yenilmez güçlüklerle karşılaşan İhtilâl, Robespierre'i öldürerek kendini de öldürecekti.

Bütün bu temizlikler hep aynı tarzda yapıldı. Bütün meseleyi Paris Komünü'nü (10 Ağustos 1792'den 9 Thermidor (28 Temmuz) a kadar hüküm süren ve tedhişçilerin en sağlam desteği olan ihtilâlci iktidar teşekkülünü) elinde tutmaktan ve onunla şubelere, kulüplere, basına dayanarak en coşkun mahallelerde sürekli bir kaynaşmayı devam ettirmekten ibaretti. Zamanı gelince bu kaynaşma filân adama ya da falan gruba karşı boşanıveriyordu. Komplo korkusu, ihanet korkusu, açlık korkusu halk ayaklanmalarını, —bütün meclisler gibi âciz

ve kararsız insanlarla dolu olan İhtilâl Meclislerini de sonuna kadar sindirecek olan— *gün*'lerin büyük tahrikçileridir. Onun için, kaygı, *yurtseverlik* işaretinin ta kendisidir. *Yurtsever*'ler haliyle kargılıdırlar. Her kim güven duyarsa şüphelidir.

Kamu efkârının bu biçimlenişini, daha doğrusu bu biçimsizlenişini ilk defa ve çok derin olarak çözümleyen Augustin Cochin, Robespierre'in yakın arkadaşı olup onun gibi giyotin altında can veren Saint-Just'ün bir raporundan bahsetmektedir. Bu konuda ne mucizeler yaratıldığını ve *temiz*'lerin, *sağlam*'ların, son saatte ortaya çıkanların —yani bütün ötekilerin kafalarını giyotinde kestirmiş olanların—, nasıl inançlı bir çılgınlık haline geldiklerini bu rapor, çok iyi göstermektedir.

İşte bu rapordan birkaç satır: "1788'de XVI. Louis Paris'te Mêlée sokağı ile Pont-Neuf (köprüsü) üzerinde her yaştan, kadın-erkek 8.000 kişiyi öldürttü. Saray bu sahneleri Champs de Mars'ta (Askerî Okulla Seine nehrinin sol kıyısındaki büyük talim alanında) yeniledi. Saray, hapishanelerde adam astırıyordu. Seine nehrinden toplanan boğulmuş kimseler, onun kurbanlarıydı. 4.000 mahpus vardı. Her yıl 15.000 kaçakçı asılıyordu. 3.000 kişi çarka geçirilip işkence ile öldürülüyordu. Paris'te bugünkünden daha fazla mahpus vardı." (26 Şubat 1794). Bütün bunlar Convention = Konvansiyon (21 Eylül 1792'de teşrii Meclisin yerini alarak Fransa'yı 26 Ekim 1795'e kadar idare eden, cumhuriyeti ilân ve XVI. Louis'yi mahkûm ettiren İhtilâl Meclisi) önünde söylenmiş, alkışlanmış, matbaada bastırılmış, en ücra köylere kadar yollanıp yorumlanmış, tekrarlanmış, süslenmişti. Kulüplerin sadık üyeleri her şeye inanıyorlardı. Ötekiler bir şey söylemeğe cesaret edemiyorlardı. Augustin Cochin'in haklı olarak ilâve ettiği gibi de "bütün bu hikâyeler uzun ömürlü oluyordu". Uydurma suikastlerden ,yapma cinayetlerden, sahte alarm işaretlerinden belirsiz, fakat inatlı bir korku arta-kalıyordu. "Kıtlık sözleşmesi" (1) yahut Bastille'de yapılan işkenceler gibi muazzam ve ünlü iftiralar öylesine kuvvetle ortaya atılmıştı ki, hiçbir temele dayanmadıkları halde hâlâ yaşamaktadırlar."

---

(1) 1764'de Fransa halkı XV. Louis hükümetinin bazı tâcirlerle hububatı saklayıp fiyatları yükseltmek ve suni kıtlıklar yaratmak için bir sözleşme yapmakla suçlamış, buna halk ağzında "Kıtlık sözleşmesi" adı verilmişti. (Çeviren)

Kamu oyunun metotlu şekilde kışkırtılması ve sokağın, adı var kendi yok otoriteler üzerinde yaptığı baskı: Gerçek ihtilâlci hükümetin yani kulüplerin hükümetinin iki zemberegi işte bunlardı: Bütün Fransa'yı ele geçirmiş olmaktan uzak bulunduğu o kış mevsiminde, bu hükümete karşı koyma çareleri eksik değildi ama bunları bulup harekete geçirmek de gerekiyordu. Fakat bu meçhul kudretin karşısında, Kıralla müşavirlerinin sanki şaşkın gibi oldukları da hissedilmekteydi. Bunlar ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Tek kurtuluş çaresinin tehlikeyi kavrayıp kucaklamak, propagandanın karşısına propaganda, fikrin karşısına fikir çıkarmak olduğunu anlamaksızın, çocukça entrikalara dalmış bulunmaktaydılar. Bunun için hiç de dehâ lâzım değildi. Bir ıslahat programına, karaktere ve fikirlerde devamlılığa sahip yetişirdi. Ortada makul bir bağlılık olmamakla beraber, Kırallık halk nezdinde çok büyük hissî kudretlere hâlâ sahipti ki nöbet nöbet daha uzun zaman kendilerini belli etmişlerdi ve bunların boşuna patlayıp dağılmalarına imkân verecek yerde faydalı bir şekilde kullanılmaları daha yerinde olurdu. Bu politik işin hiçbir şatafatlı tarafı yoktu, muhakkaktı bu. Fakat mademki mücadeleye bu alanda girişilmiştir, bunu kaidesine uygun olarak sonuna kadar götürmek gerekiyordu.

Başpiskoposlukta kısa bir süre kaldıktan sonra Manège'e (Manej = Atmeydanı) yerleşmiş olan Meclis, Anayasa tartışmalarına yeniden başlamıştı. Hükümet, idare, adalet, vergi, sosyal farklar, rühbanın durumu, medenî hukuk, ceza hukuku, yani toplumların temelinin ta kendisi olan her şey ele alınmış, ya da tekrar gözden geçirilmişti. Fakat bir oylamada çoğunluk kazanmak için ilerici partiler, ne kadar kaba olursa olsun, hiçbir çare önünde gerilemezken, Sarayın dostlarıyle mutediller kararsızlık, ayrılık ve gevşeklikten başka şey göstermiyorlardı. Dinleyici sıralarında gürültü, dışarıda kargaşalık, tehditler, gösteriler, dilekçe getirenlerin geçişleri... Sol kanadın her zamanki silâhları bunlardı ve iyi niyet sahibi fakat soğukkanlılıktan yoksun, gösterişten başı dönmüş bu çok kalabalık Meclis üzerinde bu sokak toplantısı stratejisi hemen hemen şaşmaz bir etki gösteriyordu.

Aristokratlar —yani asillerle rühban— bu kötü yerde görünmek istemezmiş gibi tavırlar takınıyorlardı. Ya da görünmüyorlar mı gülüyorlar, yüksek sesle konuşuyorlar, saygısız ve

küstahça sözler ediyorlar; halleri tavırlarıyle hasımlarını da, aşağı dinleyici tabakasını da kızdırıyorlardı. Yüz yirmi kişilik bir gurup istifa edince bunların yerine hemen hepsi radikal fikirlere sahip kimseler seçildiğinden, mutediller çok zayıflamışlardı. Bunlar solcu kulüp olan (ve Paris'teki eski Jacobin = Jakoben keşişleri manastırında toplandığı için böyle adlandırılan) Jakobenler kulübünün karşısına rakip olarak Tarafsızlar kulübü, sonra da Kıralcı kulübü çıkardılar. Bu kulüp Anayasa prensibini muhafaza etmekle beraber ya doğrudan doğruya, ya da kendisine bağlı cemiyetlerle Jakoben'lerin mücadelelerine ve tasarılarına karşı savaşacaktı. Kıralcı Cemiyet topu topu ancak iki oturum yapabildi: Birincisi bütün gazetelerde İhtilâl aleyhtarı olarak ilân edildi, ikincisi ise ayak takımının hareketleriyle dağıtıldı. Başlıca kurucusu olan Malouet, Meclisin himayesini istedi. Ona fesatçı, hain, halkı zehirleyen adam dediler, sözlerini dinletemedi. İnsan ne yana baksa dürüstlük, sebat, belâgat, bazen de taassup görüyordu ama, şef göremiyordu. Olayların peşinden gidecek yerde onlara hakim olmak için gerekli mizaca, iradeye ve yükselme hırsına sahip bir tek adam vardı ki bu Mirabeau, Aix-en-Provence Halk temsilcisi olan Honoré-Gabriel de Riquetti de Mirabeau idi.

Mirabeau insanlığın olağan ölçülerinden taşmaktadır. Alelâde insanlardan bambaşka çapta bir adamdır. "Ücûbe"dir, "aşırılığın ta kendisi"dir, "dağınık saçlı bir farfara"dır: Daha küçük yaşında babası kendisinden sözettiği zaman, bu onu iyilikte olduğu kadar kötülükte de olağanüstü bir yaratık haline getirmek içindir.

Tıknazlığı, geniş omuzlar üzerinde kocaman kafası, beyaz teni, çiçek bozuğu ve şiş yüzü, elâ gözleri, kıvırcık saçları, küçük ağzı, zarif elleriyle Mirabeau, insanı hem çekmekte, hem tiksinti uyandırmaktaydı. Zevk düşkünü, ateşli, kanlı-canlı idi, müstebit bir şehvetliliği vardı. Kendisi için: "Sevişmede bir pehlivanım ben," diyordu. Bu bakımdan ıslah edilmez, utanmak bilmez, ölçüsüz bir adamdı. Üstelik bir büyüleme ve yalan söyleme kudretine de sahipti ki, pek az kadın buna dayanabiliyordu. Yirmi üç yaşındayken onu Marignane ailesinin bir kızıyle evlendirmişlerdi. Ona uzun zaman sadık kalmadı: Tam onunla birlikte eğlenceler ve israflarla iflâs haline gelecek kadar sürdü bu. Bir yolculuk sırasında Mirabeau'nun aklına es-

ti, Grasse kasabasında oturan kızkardeşi Mme de Cabris'nin evine uğradı. Sonradan kızkardeşinden kıyasıya nefret etmişti, ama ona karşı öylesine taşkın bir sevgi besliyordu ki, ikisi hakkında en hakaretli dedikodular dolaşmıştı. Bir gün Mirabeau, erkek kılığına girmiş olan kızkardeşi Mme de Cabris ile gezinirken, hısımları olan M. de Villeneuve adında birine rasladı. Bu adamın, şehirde öfkeye yol açan iftiralardan bazılarını şuna buna anlattığı söyleniyordu. Bol bol yemek yemiş olmak yüzünden sinirleri gergin bulunan Mirabeau, şemsiyesini adamın sırtında paraladı ve onu yarı-ölü bir hale getirdi. ezalet oldu. Mirabeau tevkif edildi, İf şatosuna gönderildi, sonra Pontarlier yakınındaki Joux'ya nakledildi. Müdür kendisine iyi muamele ediyordu. İstediği gibi gezip dolaşmakta hemen hemen serbestti. Markiz Sophie de Monnier'yi baştan çıkardı, hapisten kaçtı, onunla birlikte İsviçre'ye kapağı attı. Yol üstü kızkardeşinin bir kuzinini de peşine taktı. Kız kaçırmakla suçlandı, gıyaben ölüm cezasına mahkûm oldu. İsviçre onu Fransız makamlarına iade etti. Mirabeau da Vincennes hapisanesine tıkıldı. Beri yandan Sophie de Charonne sokağındaki bir ıslahevinde dünyaya bir çocuk getiriyordu.

Vincennes'de, Mirabeau üç yıl boyunca okudu, çalıştı, yazdı. Yüreği gibi beyni de durup dinlenmeksizin kaynama halindeydi. Her şeyi biliyor, her şeyden anlıyordu. Ticaret, maliye, tevkif müzekkereleri, manyetizma, borca hava oyunları, Bicêtre'deki ihtiyarlar ve deliler evi, istatistik, Paris suları, müstehcen edebiyat gibi moda olan hiçbir konu yoktu ki ele almasın; parlak, gürültülü ve başarılı bir tarzda işlemesin. M. Aulard, onun için şöyle diyor: "Çağdaşlarının ilgilendiği şeylerin hepsini biliyordu ve öğrendiklerini de sanki daha doğuşundan beri biliyormuş gibi, çabucak sindriyordu." Vincennes cezaevinin nizamları sertti, ama alt tarafı, bir nizamdı bu. Aslında Mirabeau dışarısı ile serbestçe temas halindeydi. Bundan faydalanarak Sophie'ye çok ateşli mektuplar yağdırdı ve nihayet, 13 Aralık 1780'de serbest bırakıldı. Meteliksiz ve "hırpani" bir kılıkta, polis başmemuru Bocher'ni Boucher'nin evine yerleşti. Bu adamın cömertçe teşebbüsleri sayesinde hapisanede büyük ölçüde rahat etmek imkânını bulmuştu. Mme Boucher, Mirabeau'nun ne başına gelen felâketlere, ne de şahsına karşı duygusuz kalmadı. Mirabeau kadınla çabucak bir macera kurdu ve daha birkaç macera ile birlikte, bunu da

hemencecik sonuca bağladı. Fakat böyle pestenkerani işlerle uğraşacak vakti yoktu. Hapisten çıkar çıkmaz, kendisini yeniden hayatının hay-huyuna kaptırdı.

Hakkında Pontarlier'de dâva açıldı, Aix'de dâva açıldı, Mme Mirabeau kocasından ayrı oturmak için mahkemeden karar aldı, derken Mirabeau, Kont de Galiffet adında birisiyle düello etti, babasından hesap istemek için aleyhinde dâva açtı, Mme de Nehra ile münasebet kurdu, Londra'ya yolculuk yaptı, bir sekreterle mahkemelik oldu, Beaumarchais ile kalem çatışmasına girişti. Su Şirketine karşı mücadele açtı, para sıkıntısına uğradı, Almanya'ya yolculuk yaptı, denemeler, hicivler, kitaplar yazdı, bakanlar nezdinde bazen aşırı derecede saygılı, bazen küstahça teşebbüslerde bulundu, Sınıflar Meclisi için kışkırtmalar yaptı, seçimlere katıldı ve Sınıflar Meclisine seçildi: Tam dokuz yıl kasırgalar, mücadeleler, fırtınalar, rekabetler geçirmiş olan bu adam, bir deha, sefihlik, ve şarlatanlık karışımıydı ve nihayet çok korkunç bir şekilde adı çıkmıştı.

Büyük adamların çağdaşları nezdinde, bıraktıkları üne eşit bir itibar sahibi olduklarına seve seve inanırız. Gerçekte ise Mirabeau, Sınıflar Meclisi'ndeki temsilcilerin en ünlüsü olmakla beraber, aynı zamanda en çok rezil-kepaze olmuş bulunanıydı. Herkes ona merakla, fakat çekinerek bakıyordu. Belâgatine katlanılıyordu, ama ondan korkuluyordu. Asiller, aralarından attıkları için, kendisini halk tarafından seçtirmişti ama, bu sınıfa mensup Meclis arkadaşlarına hiç de emniyet telkin etmiyordu. Aşağılığından, dalavereciliğinden, kötü huylarından herkes her yerde bahsediyordu. Herkesi büyülüyor, inandırıyor, bazı oylamalarda başarı elde ediyordu, nüfuzu vardı, ama hiçbir zaman otoritesi olmadı. Bu yüzden de, halinde, gidişinde sürekli bir tutmazlık, kaçınılmaz bir ikilik vardı.

Peşin fikirleri yenmek, kendini herkese sevdirmek için ilerici partinin başına geçmek, ayak takımının kürsüdeki hatibi rolünü taslamak, demokrasinin öğreticiliğini yapmak zorunda kaldı. Kıralın da hazır bulunduğu 23 Haziran oturumundan sonra: Biz buraya milletin iradesiyle geldik, ancak süngü kuvvetiyle çıkıp gideriz," diyerek yaptığı meşhur çıkışıyla Meclisin cesaretini kuvvetlendirdi. Kıralın tehditlerinin ne kadar çürük şeyler olduğunu ortaya koydu. Temmuzda, Ekimde yine en ateşli devreleri bularak asker yığınaklarını, ya da bu-

hafız kıtasının şölenini yerden yere vurdu. Derken halkın tapındığı kimse haline geldi. Bu rolden hoşlanıyor, mizacı da bunu ona sevkediyordu. Gürültü-patırdı, bağırışmalar, halk yığınlarıyla temas, bütün bunlar, onun kanını kamçılıyor, kendisini sarhoş edip, coşturuyordu. Bununla birlikte, Kıralcıydı. Dahası var: Bir Kırallık doktrinine, çok sağlam, çok düşünülüp taşınılmış bir hareket planına sahipti. Döne dolaşa, hep onun üzerinde duracak ve aylar boyunca bunu XVI. Louis'ye kabul ettirmeğe çalışacaktı: Çünkü, Kıral haklı olarak saltanatı ancak onun ayakta tutup sağlamlaştıracağına inanmaktaydı. Bir gün, Mecliste, Castries ailesinin konağını yağma etmiş olan isyancılara karşı sert cezalar verilmesini istemeğe hazırlanıyordu. Sağ kanad, Mirabeau'nun kendi üyelerinden birinin söz sırasını almak istediği gibi, yanlış bir sanıya kapılarak onun kürsüde oluşunu şiddetle protesto etti. Mirabeau hemencecik kızdı, sağ kanada çıkıştı, onu fesatçılıkla suçladı, Castries olayına hafifçe dokundu ve gündeme geçilmesini, yani tenkil işinin hasıraltı edilmesine karar verilmesini sağladı.

Mayısın son günlerinde, Mirabeau, Malouet'ye rasladı. Ona: "Şöhretiniz dolayısiyle size geldim..." dedi. "Siz, hürriyetin sağduyulu bir dostusunuz, ben de öyleyim. Ufukta biriken fırtınalardan korkuyorsunuz, ben de öyle olmaktan geri durmamaktayım. Bizim aramızda birkaç tane ateşli kafa, birkaç tane tehlikeli insan var. İlk iki Sınıfta, yani aristokraside biraz kafası işleyen kimsede sağduyu diye bir şey yok ve aptallar arasında birçoklarını tanıyorum ki, barut fıçısını ateşe verebilirler. Demek ki, söz konusu olan şu: Patlamak üzere olan fırtınadan sonra Kırallık ve Kıral yaşayabilecekler mi, yoksa yapılan hatalar ve muhakkak ki daha da yapılacak olanlar bizim hepimizi yutup yoketmiyecek mi?.. Sizin M. de Necker'le ve M. de Montmorin'le dost olduğunuzu biliyorum, Kıralın hemen hemen bütün müşavirleri de bunlardan ibaret... Kendilerinin maksatlarını bilmek istiyorum. Onlarla buluşup konuşmak için size başvuruyorum... Bazı prensiplere katılmak, ya da muhalif kalmak için bir tasarıları olsa gerek. Bu tasarı makul ise, Kıralcı sistem içinde onu desteklemeği, üzerimize yürümekte olan demokrasinin istilâsını durdurmak için bütün imkânlarımı, bütün nüfuzumu kullanmağı taahhüt ediyorum."

Buluşma yapıldı. O sırada daha başlangıçtan itibaren

Necker, o kadar sağuk, o kadar mesafeli ve çekingen davrandı ki, Mirabeau alındı, dört kelimeden fazla konuşmaksızın, kalkıp gitti. Sözleri istenerek dinlenilmediği için de korku yaratmağa özen gösterdi. Malouet'ye ıslık gibi öten, öfkeli bir sesle: "Adamınız budalanın biri! Ben ona gösteririm," dedi. Sözünü de tuttu.

Bir ay sonra, Mirabeau, Fransa'nın hizmetine girmiş olan Kont de la Marck adında büyük bir Belçikalı derebeyi ile temasa geçti. Bu adam, Kırallık toplantılarında sahip olduğu birkaç timarın yardımiyle, Asiller Sınıfının temsilcisi seçilmişti. Her ikisi de birbirlerine saygı besliyorlardı. Çoğu zaman başbaşa yemek yedikleri oluyordu. Kont, saraya özel olarak girdiği gibi, büyük törenlerde de giriyordu. Mirabeau, yeniden temas kurmağa çalışmaktaydı: "Öye davranın ki, Sarayda beni kendi aleyhlerinde değil de, daha çok kendilerinden yana bilsinler," dedi. Fakat Saray, bunu duymazlıktan geliyordu. Küçümseme de, hınç da para etmedi: Bütün yanaşma teşebbüsleri cevapsız kaldı. Her seferinde Mirabeau, daha fazla kızıyordu. "Peki ama, ne gibi bir tavır takınayım? Hükümet beni reddediyor. Ben de ancak ihtilâlci olan muhalif partiye girebilirim, ya da halkın sevgisini kaybetmek tehlikesiyle karşılaşırım, ki bu sevgi benim kuvvetimdir. Ordular karşı karşıya bulunuyor. Ya pazarlığa girişmek, yahut savaşmak lâzım. Hükümet ne birini, ne ötekini yapmamakla çok tehlikeli bir oyun oynuyor," dedi. Ayrıca şunları da söyledi: "Her şey mahvoldu. Kıralla Kıraliçe bu işte canlarından olacaklar ve göreceksiniz, ayak takımı onların ölülerini dövecek... Evet, evet, ölüleri dövülecek onların... Durumlarındaki tehlikeyi yeteri kadar anlamıyorsunuz. Bunu onlara anlatmak lâzım halbuki."

Derken, Ekim günleri geldi çattı. Mirabeau, gözden düşen Kırallığın ancak azimli bir hareketle kalkınabileceğini anladı ve uzun bir muhtıra yazarak Kont de Provence'a gönderdi. Kontun bundan Kıraliçeye bahsedeceğini umuyordu. Teşebbüs fayda vermedi. O zaman general La Fayette'e yanaştı. Teşkilâtlı tek kuvvetin şefi olan La Fayette, Kıral indinde Sarayı halkın fesat hareketlerine, halk indinde de hürriyeti Sarayın komplolarına karşı koruyor sayılmaktaydı. Mirabeau aşağıdaki şartlarla ona ittifak teklif etti: Kıral bir meşruti Kırallık programı benimseyip ilân edecekti. Vergileri kabul eden bir teşrii topluluk, bir de kendi sahasında hakim icra kuvve-

ti bulunacaktı. Necker'in günü gününe güttüğü mali politikaya son verilecekti. Gayet kuvvetli bir hükümet kurulacak, bunda hem Mirabeau, hem La Fayette yer alacaklar, bu hükümet de barışacak olan Kıralla Meclis adına gerçek bir diktatörlük icra edecekti. Sarayın Kıraldan da nüfuzlu rüknü rolünü oynamaktan pek hoşlanan La Fayette, bu teklifleri pek üstünkörü dinledi. İltifatlar, nazik sözler, teferruat kabilinden kurnazlıklarla cevap verdi. Pazarlıklar yapıldığı duyuldu. 7 Kasımda, Meclis, bakanlıkla temsilcilik görevlerinin bağdaşamıyacağını ilân etti.

Her şeye, hem de çok kötü şartlar altında, yeniden başlamak gerekiyordu. Hükümetten uzaklaştırılan Mirabeau, artık gizli ve esrarlı bir müşavirden başka şey olamazdı. Sonunda, XVI. Louis gerçekten epey tiksinip çekindikten sonra, Mirabeau'ya para da vererek onu bu işte kullandı. Fakat bu rol ona göre değildi. Başbakan ve Kıralın temsilcisi olsaydı Mirabeau açtığı gediğin üzerine açıktan açığa yerleşir, onu bütün enerjisiyle korurdu. Durum hiç öyle değildi. İçinden hiç istemediği bir şahsiyet rolünü, herkesin gözü önünde oynaması gerekiyordu. Böylesine ateşli bir deha ve böylesine ele avuca sığmaz bir mizaç için bu, çarpık bir durumdu. Bir yandan Kırala sağduyulu, ihtiyatlı, ölçülü muhtıralar yollarken, öbür yandan, her an öfkeli çıkışlarla boşanıveriyor, sonra bu yüzden özür dileyip, bunun kötü etkisini düzeltmeğe çalışıyordu. 1789'da kaimeler (assignats) aleyhinde konuşmuştu. 1790 da bunların çıkarılmasını o, oya koydurup sağladı. Güzel söz söyleme hasleti ve savaşçılık duyusu bu dereceye vardı mı, bunlara sahip olan kimsenin artık hâkim olamıyacağı kuvvetler haline gelir.

Mirabeau tarafından Saraya sunulan evrakın hepsini biliyoruz. Bunlar 1790 Haziranından 1791 Martına kadarki dönem içinde verilmiş elli rapordan ibarettir. Bu bir karşı-ihtilâl yapmak için değil de, ihtilâlin faydalı şekilde kullanılması için hazırlanmış tam bir tasarıdır. Ölen ölmüştür, ardından ağlamağa değmez. Sınıf farkı diye bir şey yoktur, Parlâmentolar diye bir şey yoktur. Modern bir Kırallık kurulacak, milletin temsilcileriyle işbirliği yapmak görevinde olan Kıralın kudreti imtiyazlı sınıfların mengenesi arasına sıkışmış olduğu zamankine göre, yine de daha emniyette ve çok daha kuvvetli olacaktır. Eğer bu esas kabul edilirse, artık ileriye gitmek-

ten başka yapılacak şey yoktur. Kaynaklar ve imkânlar eksik değildir. Fırsatlar kendiliklerinden ortaya çıkacaktır. Top, oyuncunun ayağına gelecektir. Fakat bir defaya mahsus olmak üzere, karar vermek lâzımdır. Yarı-iradeli hareketlerin, örtbas etmelerin, bocalamaların son bulması gerektir! Kamu oyundan nefret ede ede peşinden sürüklenecek yerde, onu gütmelidir. Kısacası, on beş yıldan beri yapılmış olanın tersi yapılmalıdır!

Bu, XVI. Louis'den fazla şey istemek demekti. Yetişim tarzı, alışkanlıkları, benliğindeki her şey bu, tam değişmeye karşıttı. Mirabeau'nun fikirlerini satın alıyordu, ama bunlara uymuyor, La Fayette'in itibarına da bundan faydalanmaksızın katlanıyordu. Kararsızlıktan çıkmamağa bahane bulmak için iki akıl hocasının arasındaki kısır rekabetten hoşlanır gibi bir hali vardı sanki. Marie-Antoinette, harekete geçme lüzumunu anlayabilir, kocasını buna zorlayabilirdi. Fakat Mirabeau'yu ancak bir tek defa gördü. 1791 Martında Bernave'ın, Duport'un, sonradan Kırallık taraftarı olan Lameth kardeşlerin hıncıyla kovalanan, aşırı çalışma ve aşırı eğlenmeyle bitkinleşen Mirabeau, 1791 Martında bir daha iyileşmek umudu olmamacasına hasta düştü. 2 Nisanda da metin bir şekilde katlandığı korkunç ıztıraplar çektikten sonra öldü.

Bu on sekiz ay süren mütarekede, Kırallık, ne kazanmıştı? Bir iki büyük sadakat gösterisi, Bastille'in zaptının birinci yıldönümü olan 14 Temmuz 1790'da kutlanan Federasyon bayramı dolayısiyle coşkun alkışlar, Kıralın imtiyazlarına daha az aleyhtar birkaç Anayasa fıkrası ve zahiri bir emniyet: Hepsi bu kadardı. Bu da hiçbir şey değildi. Olaylara yukarıdan bakılınca durum şöyle görünüyordu: Güzel bir fırsat kaçırılmıştı, 1774'te Maupeou'nun işbaşından uzaklaştırılmasiyle başlayan otorite buhranı, yeniden belirli bir hal almıştı. Olaylar ayrıntılariyle takibedilince de durum şöyle görünüyordu: Görünürde aralarında bağ bulunmayan, fakat tekraranışları genel bir karışıklığı meydana koyan bir sıra hâdiseler vardı.

Seçimle işbaşına gelen yeni idarî makamların yerleşmeleri hele dinî ihtirasların canlı olarak kaldıkları yerlerde, hiç de kargaşasız geçmedi. Fakat Fransız muhafızları işinin vahim tekrarlanışları olan askerî ayaklanmalar çok daha kaygı verici oldu.

Savuma bakanı La Tour du Pin yiğit bir adam ve iyi bir askerdi, ama zayıftı, duygulu idi, tam zamanının adamıydı, M. de Madelin'in dediği gibi, yangınları ıslak süngere söndürmeğe kalkışan adamlardan biriydi. Meclise göre, ordu, gerici bir kuvvetti ve ondan çekinmek yerinde olurdu. Meclis de ordunun dağıtılmasını sanki çabuklaştırmak istermiş gibi, yegibi bir disiplinle toplumun bekçisi haline konulmuştu. Terfini bir ordu statüsünü incelemeğe başlamıştı. Fakat eski ordu neydi? İpten kazıktan kurtulma insanlar olan askerler, demir gibi bir disiplinle toplumun bekçisi haline konulmuştu. Terfilerine engel olan aptalca tedbirler yüzünden, assubaylar gücendirilmişti. Subaylar ikiye ayrılmış durumdaydı: Hürriyetçi olan bir kısmı 1788'de Parlâmentoların kaldırılması sırasında itaatsizlik örneği vermişti. Görevlerine bağlı olan ötekiler ise, üstlerinin yetersizliği yüzünden elleri kolları bağlı durumdaydılar. Bütün bunlar şerefin, meratip silsilesinin ve kuvvetin üçlü etkisiyle ayakta duruyordu. 1789 Ekiminden itibaren, makine bozuldu.

E koyma yetkisiyle teçhiz edilen belediyelerden hakaret gören kulüplerce şüpheli kimse muamelesi edilen askerî şefler, artık maiyetlerine söz geçiremez oldular. En enerjik olanları, gazeteler tarafından ihbar edildi, sokaklarda yuhalandı ve sırası geldikçe taşa tutuldu, ya da öldürüldü. Kışlalar ihtilâlci kargaşa yuvaları haline geldi. Bularda hüküm süren asker komiteleri idare hesaplarını incelemek, albaylariyle yüzbaşılarının yapıp ettiklerini Meclise, yahut bakanlığa ihbar etmek hakkını kendiliklerinden ele aldılar. Garnizonu değiştirildi diye bir alay ayaklandı; bir başkası karargâhının kasasını yağma etti, subaylarını da görevlerinden attı. Bir üçüncüsü, albayının evini kuşattı. 1790 ilkbaharında yirmi askerî birlik ayaklanmıştı.

Askerî limanlarda durum daha da kötüydü. Bunlar suni birtakım merkezlerdi: Endüstri namına oralarda yalnız tersane; alışveriş namına yalnız subayların mülevazı masrafları; burjuvazi namına yalnız birkaç tane kanun adamı vardı. Bu limanlar çabucak halk cemiyetlerinin eline geçti, resmî makamlarla millî muhafızlar da onların elpençe divan duran hizmetçileri haline geldi. Yumuşak davranmak için Paris'ten müphem emirler alan, en ufak ilk mukavemette ortada bırakılacaklarından emin bulunan kumandanlar, üstüste tavizler veri-

yorlar, aşağılaşıyorlar yurtseverlik iddiasında bulunuyorlar; fakat bu gündelik boyun eğmelerle anarşinin fazlalaşmasından başka şey elde edemiyorlardı. 1789'un sonundan itibaren işçiler, tersanelerden ayrıldılar. Toulon'da 1 Aralıkta ambarlarla atelyelerde bir ayaklanma patlak verdi. Kumandan d'Albert de Rions kafa tutmağa kalkıştı. Öç alacak olanlardan kurtarmak bahanesiyle belediye, onu bütün kurmay heyetiyle birlikte hapse attı. Meclis bu suikastı takbih dahi etmek cesaretini gösteremedi ve Kont de Rions da serbest bırakılır bırakılmaz, başka yere tâyin edildi. Saint-Dominique (bugünkü Haiti) de deniz üssünün mürettebatı ayaklandı, âsi bir hükümet kurdu, yenildi, gemilerden "Leopard" adlı birini ele geçirdi ve Brest'e sığınarak buraya 1790 Ağustosunda ulaştı. Bu, genel bir ayaklanmanın işareti oldu ve ancak beş ay sonra, nihayete erebildi. Hind kıyılarında dolaşmakta olan Saint-Félix deniz tümeninin tayfaları amirallerine terbiyeli bir eda ile şu ihtarda bulundular: "Savaş çıkarsa, biz ancak yerinde ve doğru görürsek savaşırız." Réunion adasında, kumandan Macnemara katledildi.

Askerî birliklerin görevlerine bağlı kaldıkları yerlerde, yeni yüksek memurlarla anlaşmazlıklar çıktı. Marsilya belediyesi 1790 yılı Ocak ayında işe başlamıştı. Daha yerleşir yerleşmez, Kıraldan, oradaki askerî garnizonun gitmesini istedi. Kıral da kabul etti. Yalnız kalelere yerleştirilmiş olan birlikler kaldı. Belediye, kumandanlara buraları boşaltmaları için emir verdi: "Yoksa sizi iç savaş suçlusu ilân ederim," dedi, ültimatomunu desteklemek için de kaleleri altı bin millî muhafız tarafından kuşattırdı. Kumandanlar boyun eğdiler. Yalnız bir tanesi Saint-Jean kalesinin muhafızı olan binbaşı Şövalye de Bausset, imza vermek istemedi. Hemen katledildi, başı da bir mızrağın ucuna takılıp oradan oraya gezdirildi. Resmî rapor bu iş için, "esef verici bir kaza" dedi. Hükümet, telâşlandı Meclis de kaleleri orduya teslim etmesi için belediye başkanından ricada bulundu. Fakat belediye başkanı bunları hiçbir zaman geri vermemeğe iyice kararlı olduğu için, yıktırmayı düşündü. Bir yandan Paris'e olan bağlılığını bildirirken, iki yüz işçi kaleyi yıkmağa başladılar, Jakobenler de işçilerin gündeliklerini vermek için zorla para topladılar.

Millî kardeşlik gibi heyecan verici bir mahiyete sahip olmasına rağmen, Bastille'in zaptının birinci yıldönümünde kut-

lanan "Federasyon" bayramı kargaşalıkları çabuklaştırdı. Champs de Mars'teki geçit töreninde bütün alaylar temsil edilmiş bulunmaktaydı. Bunların temsilcileri birkaç gün Paris'te kaldılar. Kulüpler tarafından okşanıp kendilerine doktrinler aşılandıktan sonra, kafaları ateş içinde ve ihtilâlci sözlerle dolu olduğu halde, yerlerine döndüler. Ağustosta Nancy'de üç alay ayaklandı. Tuğgeneral de Noue tevkif edildi, zorla konağından alındı, yaralandı, zindana atıldı. Hareket Lunéville'e de bulaştı. İldeki millî muhafızlar buna katıldılar. La Fayette, tarafından sıkıştırılan Meclis, Üç Piskoposluk (Verdun, Metz ve Toul şehirleri) kumandan yardımcısı Bouillé'ye tenkil işini teşkilâtlamasını emretti. Bouillé küçük bir ordu topladı, Nancy üzerine yürüdü, şehrin kapısını zorladı ve üç yüz kişinin ölmesine yahut yaralanmasına sebep olan iki saatlik bir savaştan sonra, duruma hakim oldu. Nancy Jakoben kulübü kapatıldı, kışkırtıcılar harb divanlarına sevkedildi. Bunlara otuz üç idam cezasiyle birçok kürek mahkûmiyeti verdiler. Her zaman olduğu gibi, utangaçlarla, korkaklar hemen zaferin yardımına koştular. Meclis, Bouillé'ye tebrik gönderilmesini kararlaştırdı. Paris Jakobenleri, kendilerine bağlı cemiyetlere birer tebrik genelgesi göndererek bunda itaati ve disiplini övdüler. Fakat bu güzel hamle, çok sürmedi. Daha aradan üç ay geçmemişti ki, Meclis, Bouillé'ye yolladığı tebrikleri geri aldı, mahkûmları hapisten çıkardı, Nancy Jakoben kulübünü yeniden açtı, *"Sol kanadda düşman yok"*tu çünkü.

Askerî ayaklanmalara hemen daima karavanaların kötülüğü, hesapların intizamsızlığı ve alay sandıklarında yeteri kadr para bulunmayışı sebep olmuştu. Fakat bu parasızlık hiç de yalnız orduya mahsus değildi. Bütün Devlet, aynı dertten muztaripti. İhtilâl vergi tahsilâtını durdurup, emniyeti yokederek bunu daha vahim hale sokmuştu. Varlıklı insanlar şüpheli, suçlu, cani muamelesi görürlerse, krediye başvurmalar da felâketle neticelenir. İskonto Sandığı artık avans veremez hale gelmişti. 1789 Ağustosunda çıkarılan otuz milyonluk Devlet istikrazı tahvillerinden ancak iki milyon altı yüz bin franklığı satılmış ve bu iş, feci surette fiyasko vermişti. Çok geçmeden daha yüksek bir faizle halka sunulan seksen milyonluk ikinci bir istikraz da pek başarı kazanamadı. Yedi ayda topu topu yirmi yedi milyon nakit para ile, başabaş geri alman elli iki milyonluk eski tahvilât sağladı: Bu da, ancak üç hafta ge-

çinmeğe yetiyordu. Gönül rızasiyle, yapılan bağışlar ve gelirin dörtte birinin yurtsever bir mükellefiyet halinde verilmesi de yine ancak gülünç birtakım nutuklar çekilmesine, ağlayıp sızlamalara vesile oldu. İmtiyazların kaldırılması ile birkaç yeni kaynak sağlanması gerekiyordu: Fakat daha bu yüzden tek kuruş alınmadan buradan gelecek paraların bazı sınıf vergi mükellefleri lehine yapılacak indirimlere ayrılması kararlaştırıldı. Vergi tahsilâtına gelince umumi hercümerç ve yeni idarelerin aczi dolayısiyle bunlar daima tahminlerin altında oldu ve hep gülünç sonuçlar verdi. Her yanda vergi vermemek için türlü gayretler yapılıyor, masraflar ise her gün çoğalıyor ve acil bir hal alıyordu. Bunlar işsizlik yardımı buğday alımları, kaldırılan makamlarla pâyelerin sahiplerine ödenen tazminat, geri verilen kefalet akçeleri, ondalığın kaldırılması dolayısiyle Devletin sırtına yüklenen rühban borçları gibi şeylerdi ki, elde zaten lüzumlu para yokken, bunlar için de yılda fazladan yüz elli milyon bulmak gerekiyordu.

Bu uçurum ancak bir tek şekilde, özel kişilerin ve hususiyle ruhbanın servetini ortaya atarak doldurulabilirdi. Rühbanın serveti, ötekilere benzemiyordu. Gelenekler ve düşüncelerin umumi gidişi bu servete, kamu varlığından geçici olarak alınmış bir parça gibi bakmak imkânını vermekteydi.

Bu fikir epey zamandır ortalıkta dolaşmaktaydı. Bunu ilk olarak Calonne düşünüp yaydırmıştı. Birçok mazbatalar da kendisini desteklemişlerdi. Bu muazzam servet yığınından büyük kısmı işsiz güçsüz kilise ruhani kurallarının, saray rahiplerinin ve çökmek üzere olan manastır tarikatlerinin geçimine yaradığı için, bu tedbirin uygulanması daha da gerekli bir hal almaktaydı. Talleyrand adlı bir piskopos tarafından kesin sözler söylendi. 10 Ekimde Talleyrand, rühbanın varlıklarının Devlete verilmesini teklif etti. Onun tasarısı da Mirabeau, Barnave ve Thouret tarafından hemen ve tekrar ele alınarak tamamlanıp desteklendi.

Bunların ileri sürdükleri kanıtların basit ve açık olmak gibi bir meziyeti vardı. Rühbana kilise mallarının gerçek sahibi gözü ile değil de müminler topluluğuna, yani bütün memlekete bırakılmış bir servetin sadece idarecisi gözü ile bakılıyordu. Memleket de bu servet üzerinde tam bir hakimiyeti muhafaza etmekteydi. Devlet, memleketin yerine geçecek mantığa ve hukuka uygun hareket etmiş olmaktaydı. Tek bir şart

vardı: Borçlar da alacaklar gibi kabul olunacak, gelirlerin karşılığı olan giderler de teminat altına alınacaktı. Rühban mülkiyetinin savunucuları olan Boisgelin piskoposu ile rahip Maury ve Sieyès itirazda bulundular:

— "Bağışlar, müminler topluluğuna değil, filân özel kuruma, filân kiliseye, filân manastıra yapılmış ve adları da gösterilmiştir. Kollektif mülkiyet de özel mülkiyet kadar saygı görmek gerektir. Birine dokunmak, öbürünün de yokolmasını hazırlamak demektir. Tasarlanan işlem, Hazineye hiçbir şey getirmeyecek, spekülâtörlerle aracıların kara çetesini zenginleştirmekten başka işe yaramayacaktır," dediler ama nafile. İflâs tehdidi karşısında hiçbir muhakeme ayakta duramıyordu. Üstelik temsilciler elkoymanın gerekliğine inanmamış olsalar bile, sırf rühbanın elinden başlıca kudret ve itibar vasıtasını almak için yine de bunun lehinde oy vereceklerdi.

2 Kasımda 346'ya karşı 568 oyla Meclis, Talleyrand'ın teklifini kabul etti: Rühban mallarının Millet *emrinde* oldukları ilân edildi. Millet de gerekirse uygun bir şekil bulup ibadet masraflarını, rahiplerin geçimini, yoksulların bakımını kendi üzerine alacaktı. Henüz müphem olan bu formülden ne satışa çıkarma, ne de hattâ elkoyma anlamı çıkıyordu. Fakat bu belirsiz durumun uzun zaman süremiyeceği de açıktı. Devlet uzun vadeli bir taahhüde değil, hemen yapılacak yardımlara muhtaçtı ve kendisi için bütün mesele, elkoyduğu ihtiyatları çabucak paraya çevirmekten ibaret bulunuyordu. İki, yahut üç milyar değerinde bir toprağı hemencecik mezada çıkarmanın tamamen imkânsız olduğu apaçık bulunduğundan, kala kala, yapılacak ödemeler karşılık tutularak kâğıt para çıkarmak suretiyle, tedrisî bir ferağ yapma şekli kalıyordu. Fakat bu kâğıt para kim tarafından, ne miktarda ve nasıl ihraç edilecekti?

Devlete bildiği gibi banknot basma yetkisi vermenin ne kadar tehlikeli olduğunu birçok tecrübelerle biliyoruz. Uyanık bir aracı, Maliye Bakanının emirlerine karşı durabilecek kadar kuvvetli muhtar bir kurum, bu konuda felâketleri önlemek için en güvenilir vasıtadır. Kargaşalık arasında İskonto Sandığı, hareketli hayatına rağmen, bu düzenleyici rolü oynayabilecek kadar itibarını ve sağlamlığını muhafaza edebilmişti. Necker onu ileri sürüyordu. Fakat Meclisin istememesi için, bu teklifin Necker tarafından yapılmış olması kâfi geldi. Başka

bir kombinezon aramak için bir aylık bir zaman geçirildi. Nihayet 19 ve 21 Aralık günlerinde "Olağanüstü Sandık" adiyle yeni bir sandık kurulması kararlaştırıldı. Bu sandığın sermayesi, listeleri yapıldıktan sonra ileride bildirilecek olan 400 milyonluk millî emlâkin satışıyla sağlanacaktı. Sandık hiç beklemeden bu aynı 400 milyon karşılığında bin franklık kupürlere bölünmüş %5 faizli *kaimeler* çıkardı. Bu kaimelerin bir kısmı avanslarını geri vermek üzere İskonto Sandığına tevdi edilecek, kalanı da millî emlâk bedellerinin ödenmesinde öncelikle kabul edilecekti.

Söz konusu olan henüz gerçek bir kâğıt para değildi de câri muamelelerde kullanılması mümkün olmayan bir ipotek tahviliydi. Bu 400 milyon çok geçmeden yenilip bitirildi ve 1790 baharında biraz daha ağır bir borç ve biraz daha kaygılı bir kamu oyu ile, yine açıkla karşılaşıldı. Bunun üzerine, Meclis, Nisanda yeni bir adım daha attı: Rühbanın malları kayıtsız şartsız elinden alındı. Devlet, onun bütün mükellefiyetlerini de kendi üzerine alıyordu. Elkonan rühban malları, bundan böyle hiçbir talebe muhatap olmayacağından, kaimelere karşı doğrudan doğruya teminat olarak gösterilmekteydi. Bu kaimeler de o günden sonra mecburen tedavül edecekler ve Kırallığın bütün veznelerinde nakit para gibi kabul olunacaklardı. 9 Temmuzda bütün millî emlâkin kâğıt para karşılığında ferağ edilmesi kararlaştırıldı. 29 Eylülde kamu borçlarının ödenmesi için —bu sefer faizsiz olarak— 800 milyonluk yeni bir tertip kaime çıkarıldı. Bir yıl süren bocalamalardan sonra ihtilâl, malî politikasını bulmuştu: Bu, enflâsyondu.

Bu çeşitli tedbirlerin oya bağlanmasından önceki tartışmaların zabıtları okununca, insan bunlar sanki bugün olup bitmiş gibi hayrete düşmektedir. Bunların hepsi işittiğimiz sözlerdir, kulağımıza söylenmiş nutuklardır, âşinası olduğumuz karıtlardır. Maliye ilmi yeni değildir. Ortaya çıkan meseleler hep aynıdır ve bunların iyi veya kötü muhtemel hal şekilleri de pek fazla değildir. Avrupa'nın savaş sonrası hükümetleri gibi Kurucu Meclis üyeleri de örnek ve ders bulmak için fazla uzaklarda araştırma yapmak durumunda değildiler. Maliyeci Law'ın başarısızlıkla sonuçlanan sistemi yetmiş yıllıktı ama, Amerikan kâğıt parasının iflâsı henüz gözlerinin önündeydi. Fakat ihtiraslı kalabalıklara hiçbir şey kâr etmez ve onları körleştirmek için daima sebepler bulunur.

O zaman da şöyle denilmiştir:

— "Law'ın enflâsyonu ile Amerikan enflâsyonu kötü enflâsyonlardır. Bunların takbihi gerekir, çünkü sadece umutlar üzerine kurulu bulunmaktaydılar. Birisi için Mississipi'nin hayali hazineleri, öbürü için yeni doğmuş bir Cumhuriyetin kararsız geleceği ileri sürülmüştü. İki milyar değerinde iyi Fransız toprağı, bu adı var kendileri yok garantilere benzetilebilir mi? Bu hazinenin temsil ettiğinden daha sağlam, daha kıymetli, daha dürüst bir kâğıt para tasavvur edilebilir mi?

Aklı başında insanlar ise şöyle dediler:

— "Tedavüle para çıkarma yolunda bu kadar ferah bir yürekle ilerlersek, bir daha duramayız. Kaimelerin itibari kıymeti, bunun karşılığının gerçek değerini aşmakta gecikmeyecektir. Zaten bu gerçek değerin ne olduğu da iyice bilinmemektedir. Ayrıca bu değer mahsullere, buğday fiyatına, ticaretin azalıp çoğalmasına bağlı olarak değişebilir. Ve nihayet bir mülk, çıkarılır çıkarılmaz çekmeceye konulan bir tahvili teminat olarak karşılamağa kâfidir ama, ancak sabit bir madeni para miktarına mukabil, her an değiştirilebilmesi şartiyle ayakta durabilen bir kâğıt paranın teminatı olarak kâfi değildir. Bir özel kişi kaimeler almak istemese bunun yerine ona —gerçek kâğıt para sözkonusu olduğu zaman, gümüş ekü'ler, yahut Louis altınlar verir gibi— bir manastırdan alınan duvar parçasını, yahut bir ruhani kuruldan alman çayır parçasını vermek mümkün olacak mıdır?"

Meclisin içinde ve dışında Talleyrand, Lebrun, Malouet, Condorcet, Dupont de Nemours, Lavoisier para gibi kullanılacak bu çeşit kaimelere karşı birçok uyarmalarda, öğütlerde bulundular. Emisyonların korkunç bir krize meydan vermeden durdurmak imkânsızlığı, madeni para karşılığında kâğıt para değerinin gittikçe artan bir hızla düşmesi, servetlerin altüst olması, ödeme vasıtalarının artışına paralel olarak hayat pahasının artması, ticaretin aksaması, sefaletin umumileşmesi gibi sonradan olup bitecek hâdiselerin hiçbiri yoktu ki onlarca daha evvelden kestirilmemiş olsun. Dupont de Nemours ekmeğin libresinin (1 sou 10 gümüş para hesabiyle) elli paraya, şarabın şişesinin üç buçuk kuruşa, bir çift kunduranın altmış kuruşa çıkacağını söyleyerek herkesi telâşlandırıp itirazlara sebep oldu. Haksız olduğu tek bir nokta vardı: Tahminlerin-

de çok mütevazı davranmıştı. Nitekim 1796'da bir somun ekmeği 250 kuruşa, bir çift çizme 20.000 kuruşa çıktı.

Kaimelere taraftar olanlar en kuvvetli ve inandırıcı kanıtlara, ticaret piyasalarının hemen hemen hep bir ağızdan yaptıkları itirazlara günün icaplarını ve politik sebepleri ileri sürerek cevap verdiler.

Nakit para gizlendi, sanayi yavaşladı, ticaret zarar görmeğe başladı. Fakat kaimeler bolluğu geri getirecekti. Bu suni bir bolluktu belki, ama ne önemi vardı? Durgunluğa, sıkıntıya, işsizliğe her şey müreccah değil miydi? Kaimeler, değerden düşerse, herkes bunları çabucak elden çıkarmayı daha da kârlı bulacaktı. Bu yüzden millî emlâkin satışı hızlanacak, istihsal artacaktı. Mirabeau şöyle bağırıyordu:

— "Bize ihtiyaç maddelerinin yükselişinden, işgücünün pahalılaşmasından, bu yüzden de fabrikaların iflâs etmek zorunda kalmasından bahsolunuyor. İyi ama, bize hiç işi olmayan yüzlerce fabrikadan, açlıktan ölmekte olan bir sürü işçiden, alışverişleri kemirici bir durgunluk içinde yokolup giden binlerce tüccardan, esnaftan da bahsetsinler!.. Size deniyor ki, nakit parayı böylece iki misline çıkarmak, her şeyi fiyatını da kısa zamanda iki misline çıkarmak demek olur. Aynı sayıda eşya kaimelerin iki misli değerde olunca, bunlardan herbiri değerinin yarısını kaybeder. Bundan daha yanlış hesap olamaz! Çünkü kaimeler iki misline çıkınca eşya da çoğalır, yoğaltım, üretim artar, terkedilmiş binlerce şey yeniden değerini kazanır, işler fazlalaşır, faydalı teşebbüsler kurulur ve endüstri yeni masraflar için ortaya yeni malzeme koymuş olur!.."

Rahip Brousse, Mirabeau'dan daha da ileri giderek, şöyle diyordu:

— "Tarımın, ticaretin, endüstrinin birikmiş ihtiyaçlarını iyice hesapladınız mı? Bunca yıllık felâketten, baskıdan sonra hürriyetin hükümranlığı başladığı zaman onların isteklerinin tam ölçüsü nedir, biliyor musunuz? Bir milyarlık fazlalığın ezici bir yük olacak yerde, tersine, bir hayat ve mutluluk kaynağı olmayacağını kim söyleyebilir? Siz asıl bu yeni yardım sayesinde zanaatların, ticari faaliyetin canlanmasına, yeni teşebbüslerin kurulmasına, daha cüretli spekülâsyonların yapılmasına, denizin yeni filolarla kaplanmasına... Fransa'nın bereketli toprağı üzerine her türlü refahın yayılmasına bakın!"

Zaten kaimeler istenmeseydi, onların yerine ne konulacak-

tı? Mahrumiyetler, masraflar kısıntıları, borcun cebrî olarak konversiyonu, daha sıkı olarak tahsil edilecek yeni vergiler mi? Bütün bunlar Meclisi gözden düşürecek, memleketin nefretini onun üzerine çekecek usullerdi.

Tersine olarak, kaimeler Milletin kaderiyle İhtilâlin kaderini çözülmez şekilde birbirine bağlayacaktı. Kilise mallarının bütün alıcıları, rühbanın kesin olarak düşüşünde şahsen menfaattar olacaklardı. Bütün kaime hâmilleri bunları ihdas etmiş olan rejimi savunacaklardı. Sınıflar Meclisinde rühban temsilcisi olan politika adamı Montesquieu şöyle diyordu:

— "Kaimeler, bütün özel menfaatlerle genel menfaat arasındaki bağ olacaktır. Bunların hasımları dahi ihtilâl sayesinde ve ihtilâl için mal-mülk sahibi olacaklardır. Kendi arzularına rağmen, artık esaretten kurtulmuş olan bu toprak sayesinde geçineceklerdir ve bu, bizi durdurmak için öne sürdükleri boş korkuların sonu olacaktır." Yine aynı hatip şunları da söylemekteydi: "Sözkonusu olan Anayasayı sağlamlaştırmak, onun düşmanlarının bütün umutlarını kırmak, onları yine nizama kendi şahsî menfaatlerinin zinciriyle bağlamaktır."

Böyle imrendirici bir durum karşısında en iyi ekonomik prensipler dahi ağır basamazdı. Sevildiği nisbette sevimsizleşen Maliye Bakanı Necker'in istifası hemen hemen göze çarpmadı ve hiçbir şeyi değiştirmedi. İlkin çıkarılan 1.200 milyonluk kaimeye 18 Mayıs 1791'de yeniden 600 milyon, 17 Aralıkta 300 milyon, 30 Nisan 1792'de 300, 31 Temmuzda 300, 24 Ekimde 400, 1 Şubat 1733'te 300 7 Mayısta 1 200, 28 Eylülde 2 milyar daha eklendi. 1766'da 45 milyara ulaşılmıştı.

Kaimeler ne kadar değerden düşerse, o kadar daha fazlası lâzım oluyordu. Bunlar ne kadar çok basılırsa, o kadar düşüyorlardı. Her değerden düşüş, yeni bir emisyon yapılmasını gerektiriyordu. Milyonlardan milyarlara çıkarak, mekanizma uçuruma doğru yuvarlanıyordu ama, bu uğursuz gidişte onu durdurmak için engin bir cesaret ve kahramanca bir irade lâzımdı. Enflâsyon demek kolaylık, hayal, geriye bırakılan tehlike, yarına bırakılan güçlük demektir. Olayların mukadder zincirlenişini rakam oyunlariyle, aristokratlara savrulan tehditlerle, İhtilâlin amansız düşmanları olan İngiliz Devlet adamı Pitt'e ve Avusturyalı Mareşal Koburg'a atıp tutmalarla gizlemek o kadar kolaydır ki! Kaimeler değerden düşerek demagojiye çok elverişli bir zemin yaratıyordu ve demagojinin

giriştiği her teşebbüs de kaimelere indirilen bir darbeydi. Bu iki itici kuvvet yüzünden, İhtilâlin yarattığı olaylar gittikçe daha fazla sertleştiler. Kâğıt paranın karşılığı olan toprak teminatını arttırmak için Meclisler yeni yeni şüpheli kimseler kategorileri ihdas etmek zorunda kaldılar. Bunların hayalî ya da gerçek cinayetleri, yeni elkoymalar için bahane teşkil etti. Paranın değerden düşmesi, hayatın pahalılaşması, kıtlık, hava oyunları, servetlerin yıkılışı gibi sebepler paniği arttırmağa ve memleketi isyancı hareketlerle aşırı tedbirler için elverişli telâş havası içine sokmağa yardım ettiler, "Olağanüstü Sandık"ın baskı makinelerinden çıkan izafî zenginlikle bir an için sarhoş olan şehirler, yıllar boyunca sıkıntı içinde, açlık korkusu içinde yaşadılar. Ve sanki ilk yaptığı yanlışları inkârdan uzakmış gibi, İhtilâl, hastalıkla bunun ilâcının aynı anda yaptığı müşterek tesir dolayısiyle, bu işin içine daha da gömüldü, her şeyin çöküp yıkıldığı güne kadar durum boyuna kötüleşti.

Fakat, çok tabiî bir tezatla şehirleri iflâs ettiren kaimeler, köyleri zengin ediyordu. Millî emlâkin bedelleri kaimelerle ödenebilmekteydi ve alıcılara da borçlarını ödemek için on iki yıl vade veriliyordu. Devlet çıkardığı kaimeleri başabaş geri aldığından, itibarî değerle gerçek değer arasındaki farktan faydalanmak için inişi beklemek yetişiyordu. 1796'da 100 franklık bir kaimenin değeri bir buçuk franka düşmüştü ama, hükümet veznelerinde 100 franklık iyi bir toprağın bedelini ödemek üzere kabul ediliyordu. Buğdaylarına, yağlarına karşılık, gittikçe artan miktarda kaime alan köylüler, bir çiftliği bir güvercinlik fiyatına satın alabiliyorlardı. Düşme hareketi fazlalaştığı nisbette onların kârı da büyük oldu. Hattâ başlangıçta az-çok rekabet ve birkaç peşin ödeme de görüldü. Ellerininde nakit para olan rahipler, asiller, burjuvalar da hiç çekinip sıkılmadan toprak satın aldılar. Köylüler de bu ilk muamelelerin dışında kalmamakla beraber, bu yüzden arslan payını alamadılar. Fakat sonradan büyük alıcıların da sırası geldi, gözden düşüp sürgüne gönderdiler, kendilerinin olan yahut sonradan satın aldıkları malları haraç-mezat satıldı. Bundan masun kalanlar, gelirlerinin eridiğini gördüler. halbuki zaruri ihtiyaç maddelerini üretmekte olan köylüler, para değerinin düşüşü nisbetinde fiyatlarını yükselttiler ve sonunda da bu işten en büyük istifadeyi sağlayan, onlar oldular.

Bu noktada, Meclisin çoğunluğunun görüşü doğruydu. Kalmeler, İhtilâli emniyete aldı. Gerici bir hareketle mallarının ellerinden alınmasından korkan, hemen hemen hiçbir şey ödemiyerek sahip oldukları için topraklarına daha da bağlı bulunan millî emlâk alıcıları, bu kadar az masrafla kendilerini mal-mülk sahibi eden rejimin mecburî koruyucuları haline geldiler. Fakat bunlar İhtilâlin destekleriydi ama, hiç de canlandırıcıları değillerdi. Onlar için İhtilâl, zaten bütün meyvelerini vermişti. Toprak meselesi umduklarının çok üstünde olarak halledilmiş bulunduğundan, daha fazla bir şey diledikleri yoktu. Savaşın ve elkoymaların kara günleri gelince, hem aristokratların ortadan kaldırılmasını, hem de onların yerlerine geçenlerin elkonan servetlerden rahatça faydalanmasını sağlayacak olan cumhuriyetçi diktatörü candan karşıladılar. 1790 malî kararnamelerinden böylece bir sürü birbirine zıt, fakat mantıkî sonuçlar çıktı ve bunlar sonraki yıllar üzerinde de ağır bastı.

Kurucu Meclis üyeleri, tarihte ihtiyatlı adamlar diye tanınırlar. Olayları sathî gören müşahitlerin, onların yaptıklarını öbür iki Meclisin yaptıklariyle karşılaştırdıkları olur. Bu, hayalden ibarettir. Kurucu Meclisin politikası gelecek günleri öylesine taahhüt altına sokmuştu ki, Teşrîî Meclis (Assemblée législative) le İhtilâl Meclisi (Convention) bu halin ancak etkilerine katlanmaktan ya da bu etkileri geliştirmekten başka şey yapamadılar. Bunlar arasında ne kesilme, ne sapma oldu. Sadece belirsiz bir teakup vardı. Birinin yapmış olduğuna öteki başlamıştı. Bu, malî meseleler için gerçek olduğu kadar, dinî meseleler için de gerçektir.

VII

VARENNES YOLCULUĞU

Rühbanı ilkin ondalıklarından, sonra da parasından yoksun bırakırken, Kurucu Meclis üyeleri aynı zamanda onun borçlarını ödemeyi ve mensuplarının ücretlerini vermeyi de taahhüt etmiş bulunmaktaydılar. Böylece Kilise ile Devlet gayet yakından birleşmiş bulunuyordu. Tasarruf ve ıslahat bahanesiyle de Meclis, rühban sınıfının işlerini, onu tamamen kendi hükmü altına alacak şekilde halletmek arzusuna çabucak kapılıverdi.

Dışarıdan ve uzaktan bakınca, Kilise kuvvetliydi, büyüktü. Yüz otuzu piskopos beş altı yüzü piskopos vekili, elli bini köy papazı, on beş-on sekiz bini piskoposluk müşaviri ve kilise başrahibi, altmış bini kadınlı erkekli keşiş olmak üzere, Kilisenin aşağı yukarı yüz yirmi beş bin mensubu vardı. İçinde ne bilgi eksikti, ne de istidatlar. Fête-Dieu yortusunda rühban cemiyetleriyle tarikatlerinin uzun dizisi alay halinde geçtiği halılarla yapraklar arasında katedrallerle manastırların hazinesi parıldadığı zaman kim gider de bu ihtişamlı manzaraların ardında bir çöküş, yahut yorgunluk işareti aramak gibi bir zındıklık gösterirdi? Bununla beraber, Fransa Kilisesi çökmekteydi. Bu, yalnız şerefsiz birtakım mensupların bu Kilise içinde çok sayıda bulunmalarından dolayı değildi. Yazdığı büyük "Din Tarihi" adlı eserinde M. de la Gorce çok yerinde olarak, 1789'daki papazlar arasında bozuk ahlâklıların gayet küçük bir istisna olduklarını müşahede etmektedir. Fakat rezalet nâdirdi ama, din gayreti, hâkimiyeti de yine öylece nâdirdi. Birçok papazların ömürleri sarsıntısız günlerle, inançsız okuyup incelemelerle, ateşsiz bir dinle geçip gidiyordu. Vaaz ediyorlardı, ama bunu isteksiz isteksiz yapıyorlardı. Yoksullara yardım ediyorlardı ama, gidip onları aramıyorlardı. En faalleri tarikatin tesisleriyle vakıflarının çapraşık idare işleriyle uğraşıyorlardı. En bilginleri, Akademiler için muhtıralar yazıyorlardı. En çok yükselme hırsına sahip olanlar, mahalli Mec-

lislerde sivrilmekle meşguldüler. Bunca dünyevî kaygı arasında Tanrıya hiçbir şey kalmıyordu. Çömez yokluğundan manastırlar boşalıyordu ve meratip silsilesinin alt basamağında bulunan köy papazları az para aldıkları, işleri başlarından aşkın olduğu için artık karın doyurmayan bir zanaatı yapar gibi, görevlerini üstünkörü yerine getiriyorlrdı.

Bir değişiklik lâzımdı. En koyu katolikler dahi, bunun lüzumunu hissediyordu. Aşağı rütbeli papazlar daha başlangıçtan itibaren İhtilâli çok iyi karşıladıkları; piskoposlar da netice itibariyle —hattâ kilise mallarının devletleştirilmesi sözkonusu olduğu zaman dahi— onun gidişini engellemek üzere hemen hemen hiçbir şey yapmadıkları için, bu değişikliğin gerçekleştirilmesi daha da kolay görünüyordu. Tutulacak yol açıkça çizilmiş bulunmaktaydı: Kıralla Vatikan arasında usulü dairesinde bir görüşme, yahut hiç değilse başlıca yüksek rütbeli ruhanîlerin aracılığı ile, yarı-resmî müzakereler yapılacaktı. Fakat Kurucu Meclis üyeleri bu "ampirizm"e boyun eğmiyecek kadar fazla filozoftular. Kimisi Kiliseyi bütün boş inançların rezilce bir sığınağı sayıyor ve ancak onun ezildiği gün insan düşüncesinin hürriyete kavuşacağına samimi olarak inanıyordu. Akılları fikirleri Roma hukuku ile dolu ve Devletin ateşli hizmetkârları olan kimisi ise, onunla fertler arasında ne loncalar, ne aracı kurullar bulunmasını kabul ediyorlardı. Nihayet protestan ve jansenist olan başkaları da damarlarında, jansenizm'in yuvası olan Port-Royal'in ve Nantes fermanının ilgasından sonra sıkâha sarılarak "Camisard" diye adlandırılan protestanların bir türlü sönemiyen hınçlarını taşımaktaydılar. Daha 28 Ekim 1789'da oturumun sonunda hemencecik çıkarılıveren bir kararnameyle, manastırlarda çömezlerin tantanalı bir törenle papazlığa girme dileğinde bulunmaları geçici olarak yasak edilmişti. 13 Şubat 1790'da bu yasak kesinleşti. Eski dileklere gelince, sivil iktidar bundan böyle bunları bilmezlikten gelecek ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamayacaktı. Son olarak da, keşişlerin küçük sayıda binalarda yeniden gruplanmaları emredilmişti. Terkedilen manastırların boşaltılması hiçbir kargaşalığa yol açmadı. Birçok şehirlerle köyler dilekçeler yazarak kendi manastırlarına ilişilmemesini istemişlerdi. Gösterilen yakınlık hiç bundan öteye gitmedi. Yalnız Montauban'da vahim karışıklıklar oldu: Burada, katoliklerle protestanlar dövüştüler.

Fakat bunlar küçük çarpışmalardı. Asıl taarruz 1790 baharında, Meclisin Kilise komitesi raporunu tamamladığı zaman başladı. Bu komitenin en önemli üyeleri, avukatlar ve özellikle rühban sınıfının eski avukatlarıydı. Ondalıklar, miraslar, iştirak hakları yüzünden çıkan dâvalarda avukatlık etmişler, bu sıfatlarla da "Kilise dünyasına küçüklerin, tamahkârlıkların, boş rekabetlerin bulunduğu taraftan girmişlerdi. Ancak sefaletlerle dolu birkaç dosya görmüş olduklarından, bütün rahiplik hayatının bu aynı dosyaların tekrarından ibaret olduğuna inanmışlardır." Yavaş yavaş da kafalarında bu hayatı hürriyete kavuşturmak ve ilk çağların sadeliğine dönerek yenileştirmek gibi bir düşünce yeretmişti. Yine bu komitede artık toplantılara gelmeyen korkak bir piskoposla itaatlerinin mükâfatını göreceklerini umdukları için itaatli davranan utangaç rahipler vardı. Geri kalan üyeler ise Mirabeau'nun formülüne ve Jean-Jacques Rousseau'nun "Le Vicaire Savoyard" adlı eserindeki ruha uygun olarak, rahiplere birer ahlâk ve eğitim memuru gibi aşağı bir rol oynatmak isteyen, kibirli ve asık yüzlü kanun adamlarıydı. Kanun adamlariyle jansenistlerin işbirliğinden, "Rühban Anayasası" tasarısı çıktı. 21 Nisanda Meclise sunulan, Mayıs sonunda görüşülen, Haziran boyunca bazı değişikliklerle madde madde oya bağlanan bu anayasanın tümü 12 Temmuzda kabul edilerek Kıralın tasdikine sunuldu.

Anayasa birçok şeylerin lâğvedilip kaldırılmasiyle başlamaktaydı. Hiçbir memuriyetin bağlı olmadığı aidatlı ruhanî rütbeleri yokediyor; bütün ruhanî kurulları kaldırıyor; kırk sekiz piskoposu işinden çıkararak her ilde bunlardan birer tane bırakıyor; başpiskoposların sayısını ona indirerek onlara bundan böyle, metropolit adını veriyor; her on bin nüfuslu şehir veya aşağı-yukarı iki fersah karelik her köy cemaati için de tek bir papaz kabul ediyordu. Piskoposlarla papazlar il ve ilçe meclislerini tayin eden seçmenler tarafından seçileceklerdi. Seçimler oyların çoğunluğu esasına göre yapılacak ve serbest düşünceliler (libres-penseurs), başka mezheplerden olanlar ve yahudiler de dahil, kimse seçim dışında bırakılamıyacaktı. Piskoposların Kilise kanunlarına göre tayinleri Papa tarafından değil, Metropolitler tarafından yapılacaktı. O reddederse, hukuku mahkemesi onun yerine geçmek üzere başka bir yüksek rütbeli rahip tayin edecekti. Papaya sadece tayin-

ler haber verilecekti, fakat bu işlemin, "evrensel kilisenin şefiyle inanç ve itikat birliği"ne bir işaret olduğu belirtilmekteydi. Birer memur sayılan papazlar 1.200 franktan 6.000 franka kadar kademelenen aylıklarla sekiz sınıfa ayrılacaklardı. Piskoposlar 12.000 frank, metropolitler taşrada 20.000, Paris'te 50.000 frank alacaklardı. Buna karşılık, "avâid (casuel)" kaldırılıyor ve sadakalarla bağışlar yoksullara tahsis ediliyordu.

Hiçbir belirli kavrama cevap vermeyen bu acayip belgenin içinde bunlar vardı. Bazıları bunda inancın yokedilmesine doğru bir merhale, başka bazıları da halka dinden lüzumu kadarını muhafaza etmek için bir çare görmüşlerdi. Birinciler bunda bir öcalma hareketi, ikinciler ise, bir yenileşme umudu aramışlardı. M. de la Gorce —ki dikkate değer izahlarını takibetmekten başka şey yapmıyoruz— şöyle diyor: "Düşünceler arasındaki bu işbirliğinden, uçsuz bucaksız bir kargaşalık doğdu. Her hükmün yanısıra, ona zıt birtakım şartlar da vardı. Gerek yeniden doğacak katıksız inanç, gerekse her şeyi kaplayacak olan inançsızlığın yükselip yayılması bakımından insan, birçok yüzlü, ince ve kırılabilir, eritici tohumların işlediği ve yokolmağa mahkûm bir eser karşısında bulunduğunu hissediyordu. İyi bir polis zihniyetiyle düşünerek dini sosyal nizama faydalı sayan Kurucu Meclis üyeleri, "onu yenileşmeksizin ve yayılmaksızın muhafaza edileceği resmî bir çerçeve içine hapsetmek" istemişler; bunu yaparken de Kilise'ye, sadece boyun eğmekle isyan etmek arasında bir seçim yapmak imkânını vermişlerdi. Kilise boyun eğerse bu, kölelik olacaktı. Vicdanların isyanı halinde ise, iç savaş başlayacaktı.

Kilise komitesi üyeleri, ortada böyle iki şık bulunduğunu önceden sezmişler miydi? Tasarılarının sonuna şöyle bir fıkra eklemişlerdi: "İşbu kararnamenin yürütülmesini sağlamak için gerekli görülecek bütün tedbirleri alması, Kıraldan rica olunacaktır." Bu bilmece gibi dil, Meclisin isteklerini Kıralın —Papalık makamı tarafından kabul edilecek şekle sokmak üzere— yorumlamak ve belki de yumuşatmakla görevlendirildiğinden, başka ne anlama gelebilirdi? Fakat, Haziran ortasında protestanlarla katolikler arasındaki bir çarpışmanın Nimes sokaklarını kana boyamış olmasına rağmen Meclis bir dakika bile bir mukavemet ihtimalini kabul etmiş görünmemektedir. Sadece Kırala müzakerelere girişmesi için yapılan

daveti teyid etti, onun yerine de itaatsizliği tenkil eden hiçbir madde koymadı.

Bu büyük bir basiretsizlikti şüphesiz, ama rühbanın uyuşukluğu da her türlü boyun eğmelerin habercisi değil miydi?

Papa VI. Pius, 1778'den beri saltanat sürmekteydi. Hemen hemen bütün hristiyan memleketlerde filozofların cepheden hücum ettikleri, reformcu hükümdarların gizliden gizliye kuyusunu kazdıkları katolik kuvvetlerin çöküşüne şahit olmuştu. Tabiaten çalışkan ve yükselme hırsına sahip bir adamken, uğradığı hakaretler, kötü muameleler yüzünden sabırlı, ihtiyatlı, tevekküllü bir adam olmuştu. İlk ihtilâlci tedbirler, onu çok kaygılandırdı, ama bunu hiç belli etmemeğe çalıştı. Devlet sekreteri kardinal Zelada, yetmiş iki yaşında bir ihtiyardı. Dövüşten çok dinlenmeye susamış olduğundan, Papa'ya işi idare edip vakit kazanmasını öğütlüyordu. Fransa büyükelçisi Kardinal de Bernis de hiçbir şey zorlamaması için ona yalvarmaktaydı... O da XVI. Louis'ye yazdığı çok gizli bir mektupta "inanç gibi kutsal bir emanete göz-kulak olması, hatanın tapınağa girmesine izin vermemesi için" teşvikte bulundu. Derken 1789 sonbaharında Kilise mallarına Devlet elkoydu, peşinden 1790 Şubatında papaz olmak için manastırlarda dilekte bulunmak yasak edildi ve dinî tarikatler kaldırıldı. Papa artık susamazdı.

29 Mart 1790 günü, Kardinaller Meclisinin gizli bir toplantısında son çıkan kanunları takbih etti. Fakat verdiği söylev yayınlanmadı, gazeteler bunun hakkında hiçbir şey yazmamak için emir aldılar ve Meclis de bu davranışı oybirliği ile tasvip etti. "Rühban Anayasası" kendinden bahsettirmeğe başladığı sırada, Papalığın elçisi piskoposlar heyeti arasında topladığı fikirleri Paris'ten her posta ile Roma'ya bildiriyordu. Bunların hepsi de uzlaştırıcı bir tavır takınılmasını öğütlüyorlardı. Boyuna: "Papanın Fransa Kilisesinin yardımına koşması ve en büyük fedakârlıklar pahasına da olsa, birliği kurtarması gerektir." diye tekrarlıyorlardı.

XVI. Louis'nin kendisi de ne Tanrı'yı, ne Kilise'yi gücendirmeksizin rühbanla ilgili ıslahatı tasdik etmesine vicdanen imkân verecek olan bir hal şekli bulmaktan umudunu kesmemekteydi. Yaz dolayısiyle Kıral, Saint-Cloud'ya yerleşmişti.

Ekim ayındaki büyük tehlikelerden sonra, gelen sakinliğin, hiçbir arka-düşünce beslemeksizin, orada tadını çıkarıyordu. Kış süresince hastanelerle kiliseleri ziyaret etmişti. Sokakta görünmüştü. Hemen her yerde yalnız saygı ile değil, sevgiyle de karşılanmıştı. "Anayasa"nın kabulünden iki gün sonra "Federasyon" bayramına başkanlık etmiş, Champ de Mars'ta yapılan büyük âyinde hazır bulunmuş ve halk tarafından çılgınca alkışlanmıştı. "Courrier de Provence" adlı gazete, "Kıralliğa karşı olan tapınış, büyük bir kuvvetle yayılmaktadır ve herkesin Fransız hürriyetini diriltenleri unutmuş gibi bir hali var..." diye yazıyordu.

Bütün bu saygı ve bağlılık gösterileri Kıralı gerici bir hareket yapmağa sevkedecek yerde tersine, onun "idare-i maslahat" ve vakit kazanma politikasında direnmesine yol açtı. Uyruklarının sevdiği meşruti bir Kıral olarak şartların, daha kuvvetli bir icra kuvveti lüzumunu ortaya çıkarmalarını sevimli bir tavırla bekleyecekti. Yeni seçilmiş olan ve genel olarak nizama ve tahta bağlı, mazbut ve namuslu burjuvalardan meydana gelme Direktuvar (Directoire = Yönetim) kurulları, bir şefin olmaması yüzünden idarenin kötü işlediğini anlamakta gecikmeyeceklerdi. Temsilciler, Kıralın ihtilâl aleyhtarı hiçbir teşebbüste bulunmayacağına emin olduklarından, temel kanunları uygulamakta gösterdiği dürüstlükten dolayı içleri de ferahlamış bulunduğundan, ona bellibaşlı birkaç imtiyazı geri vermek zorunda kalacaklardı. Bu tevekkülün kârlı taraflarını rühban yüzünden çıkacak bir anlaşmazlık dolayısiyle tehlikeye sokmakta ne mâna vardı? Ayrıca, Voltaire'e çok bağlı kalmış olan muhafazakâr burjuvazi de bu işte kendisinin peşinden gelmiyecekti.

Dini korumak için XVI. Louis her şeye katlanmağa hazırdı, ama tam da böyle bir teşebbüs ciddi olduğu ve yanlış bir manevra en kötü felâketlere yol açabileceği için, Kıral bütün uzlaşma çarelerini tüketmeden Meclise karşı bir harekete girişmek istemiyordu. Onun için Anayasa'yı tasdik edip, yayınlamayı düşündü. Aynı zamanda, Papa'dan da onu geçici olarak tanımasını istedi. İğreti durumla kesin durum arasında günler geçecek, prensip bakımından zafer kazandığına sevinecek olan Meclis zarurî tâdillerin yapılmasına rıza göstermeyi reddedemiyecek ve bu geçit de fırtınasız olarak atlatılacaktı.

Fakat bu manevranın boşa çıkması mukadderdi. Bir yan-

dan Anayasa disiplini çok sarstığı için, hattâ ileride tâdil edilecek dahi olsa, Papa tarafından tasdik edilemezdi. Öbür yandan, Kurucu Meclis üyeleri çok sistemci olduklarından, meydana koydukları eserde en ufak bir düzeltmeyi hoş görmeyeceklerdi. Çok yumuşak ve gerilemelere çok elverişli bir adam olan Aix başpiskoposu Boisgelin, yeni kanunu reddeden kısa bir yazı yazdı ve ileri sürdüğü sakıncalar da hemen Meclis üyesi otuz piskopos ve başpiskoposla ayrıca yüksek rütbeli doksan üç ruhanî tarafından imzalandı. Fakat Papalıkla bir ayrılığı önlemek için duydukları kaygılı arzu dolayısiyle, Kilise makamları doktrin bakımından yaptıkları itirazlardan daha ileriye gitmediler. Pasif bir davranış içine kapanıp kaldılar, Anayasayı bilmez gibi göründüler ve ilk darbeleri hasımları indirsin diye beklediler. Piskoposluk müşavirleri (chanoines) görevlerini yapmağa devam ettiler. Makamları lâğvedilen piskoposlar kaza bölgelerini muhafaza ettiler. Yerlerinde bırakılan piskoposlar da kaza bölgelerini genişletmeyi reddettiler. Papanın kendisi de durumu ne red, ne tasvip ettiğinden, bütün kardinaller, ilâhiyatçılar ve tarikat başkanlariyle genel bir fikir danışma işine girişmekle yetindi. Durum çok sıkıcı bir hal almaktaydı. Kanunu uygulamakla görevli il ve ilçe direktuvarları, nasıl davranacaklarını bilemiyorlardı. Bazıları hiçbir şey yapmıyor, bazıları ise çok şey yapıyor ve bu insicamsız sertlik ve ihmal karışımı, işleri daha da çapraşık hale sokuyordu. İşte o zaman Meclisin çoğunluğunda bu işi bir kuvvet darbesi, hoyrat bir tedbirle bitirivermek gibi inatlı bir azim belirdi. Böylece piskoposlarla rahipler bekleme durumundan çıkarak, ıslahatın lehinde veya aleyhinde olduklarını "evet" veya "hayır" diyerek bildirmek zorunda kalacaklardı. 27 Kasım 1790 günü protestan olan Barnave'ın kışkırttığı Meclis, görevleri başında kalan bütün kilise mensuplarının Anayasayı ayakta tutmak üzere and içmelerine karar verdi. Her kim reddederse, makamından vazgeçmiş sayılacak, yerine başkası tayin edilecekti. And içmeksizin eski ödevlerini yapmağa devam edecek olan ruhaniler, fesatçı sayılarak kovuşturmaya uğrayacaklardı. Bir mukavemet hareketi tertiplemeğe kalkışan lâiklere karşı da aynı ceza tedbirleri alınacaktı.

Bir ay sonra XVI. Louis, kararnameyi tasdik etti. Bolsgelin'in, zorla yaptırılan bir tasdikin vicdanını taahhüde sokmayacağını söyleyerek ona akıl öğretmesi üzerine Kıral, kamu

huzuru ve Kıralhğın menfaati sandığı şey uğrunda bu fedakârlığı yapmıştı.

Eylülde para-kaimeyi ihdas ederek, Kasımda and içmeyi mecburi kılarak Meclis üç ayda iki büyük hatasını işlemiş bulunuyordu. Fakat enflâsyon korkunç sonuçlarını yavaş yavaş hissettirecekken, dini anlaşmazlık hemencecik had safhasına girivererecekti.

Rühbanın ancak en korkak üyelerini görmüş olan temsilciler, and hakkındaki kararnameye genel olarak itaat edileceğini sanıyorlardı. Fakat bunun böyle olmadığı çabucak anlaşıldı. Piskoposlar arasından yalnız yedi tanesi andiçti. Bunlar Autun piskoposu Talleyrand, Orléans piskoposu Jarente, Vivicco piskoposu Lafont de Savine Sens başpiskoposu ve eski başbakan Brienne, Bâle piskoposunun yardımcısı Gobel, Sens'de amcasının yardımcısı olan Martial de Brienne ve Bâbil onursal (in partibus) piskoposu Dubourg-Miraudot idi. M. de la Gorce: "Görünüşe göre Fransa Kilisesi bu ayrılışlarla zayıflıyacak yerde, temizlenmişti," diyor. Yüksek rütbeli ruhanilerden papazlara doğru inildiğinde, sonuçları tesbit etmek daha güçtür. Hele köylerde bu, özellikle böyledir: Çünkü, oralarda belediye mensupları, kafaları dinç olsun diye, papazın *sakınca* ile andiçmiş olmasını bazen hayranlıkla karşılamışlardı. Beri yandan ilkin boyun eğmiş olan birçok kilise mensupları, hele Papa'nın Anayasayı Mart ve Nisan 1791'de resmen takbih etmesi üzerine, sonradan andlarını geri aldılar. Nihayet, —aşağı yukarı yarısı halen Arşiv Dairesinde saklanmakta olan— resmî cetvelleri kabartmak için, itaat edenler listesine memuriyetleri olan rahiplerin peşisıra birçok din adamlarıyle rahipler de yazıldı. Bunlar zaten her türlü mecburiyetlerden muaf bulunmaktaydılar ve kendilerinden hiç kimse istememiş olmakla beraber, sırf yükselme hırsiyle andiçmişlerdi. En ciddî hesaplara göre, toplam olarak rahiplerin %52-55'i andiçmeyi reddettiler. Batı, Flandre ve Alsas illerinde çoğunluk, andiçmeyenlerdeydi. Alpler, Seine-et-Oise, Seine-et-Marne, Doubs, Nievre ve Somme'da ise çoğunluk Anayasa taraftarlarındaydı.

Eski Kilise sakatlanmıştı. Yeni Kiliseyi kurmak gerekiyordu. Seçimle tayin edilen ilk iki piskopos, Quimper'de Expilly ve Soissons'da Marolles, kendilerini resmen göreve başlatacak kimseyi bulamıyorlardı. Yukarıda adlarını saydığımız, andiçen yedi kişiden üçü şüphesiz ki, itibara sahip de-

ğildi, öbür dört tanesi ise kaçamak yoluna sapıyorlardı. Erienne: "Andiçerim, ama takdis edemem." diyordu. (Bir anlamdaki bu iki sözle kelime oyunu da yapılmaktadır. Bu cümle aynı zamanda: "Söverim ama küfür edemem," de demektir). Nihayet Talleyrand kendini feda ederek böylece Anayasa kilisesini de kurtardı. O olmasaydı, bu Kilise ya yokolacak, ya da işi "presbyérianisme"e dökecek, böylece İskoçya'da olduğu gibi, Fransa'da da piskoposların ruhanî reisliğini kabul etmeyip, yalnız papazlarınkini kabul eden protestan mezheplerinden biri hakim olacaktı. Talleyrand tarafından 24 Şubatta takdis edilen Expilly ile Marolles de ayın 27'sinde meslekdaşlarının üçünü takdis ettiler. Onlar da başkalarını takdis edince öyle oldu ki, Nisan sonunda altmış tane yüksek rütbeli ruhanî makamlarını işgal etmiş bulundu. Aşağı rütbedeki rühban için de aynı işlem cereyan etti. Birçok ruhanî bölgeler lâğvedilmiş olduğundan, buradaki boşluklar daha da kolay dolduruldu.

Fakat papazlarla kiliselere sahip olmak yetmiyordu. Müminler de lâzımdı ama, bunlar kaçamak yoluna sapıyorlardı. Aylıklarından yoksun kalan, evlerinden kovulan eski papazlar yerlerinden ayrılmamışlardı. Âyin yapıyorlar, vaazediyorlar, takdis törenleri tertipliyorlardı. Nüfus kütükleri yeni Anayasaya bağlı papazlara emanet edilmişti. Herkes vaftizler, evlenmeler ve cenaze törenleri için onlara başvurmak zorundaydı ama, resmî törenin yanısıra pekâlâ bir aile töreni tertipleniyor, buna da andiçmemiş olan papaz başkanlık ediyordu. Hemen her yerde işe başlar başlamaz andiçmiş papazlar sofu kimselerin kendilerinden uzaklaştıklarını görmekteydiler. Paskalya yortusunda kiliseleri boş kalıyordu. Âyinlerinde yalnız aldırmaz kimseler vardı, bunlar da oraya politik sebeplerden geliyorlardı. Tersine olarak, şatoların özel kiliseleriyle kiraladıkarıl boş kiliselere ve samanlıklara sığınmış olan andiçmemiş papazlar o kadar kalabalık cemaatler topluyorlardı ki, kulüpler bu yüzden telâşlandılar. 7 Mayıs tarihli bir kararnameye, din hürriyetini kesin olarak inanca altına alan "Haklar Bildirisi"ne rağmen, özel ibadetin yayılıp sürekli hale gelmesini önlemek için her çareye başvurmak gerekmekteydi.

Hemen her yerde hâdiseler patlak veriyordu: Sofu kadınlar taarruza uğrayarak herkesin içinde dövülüyor, ayaklanmalar yüzünden âyinler yarıda kalıyor, özel kiliseler istilâ edilip

yağma olunuyordu. Fakat bütün bunlar vicdanlara işleyememekteydi. Boyun eğmeyenlerin maneviyatını kırmak için, kararnameden yana olanlar daha iyi bir çare bulmuşlardı: Sofu XVI. Louis'yi andiçmiş bir rahibin eliyle Paskalya komünyonu yapmağa zorlayarak onu gayretli bir Anayasacı haline sokmayı düşünmüşlerdi. Tuileries sarayının içinde eski ibadet şeklini muhafaza ettirmiş olan zavallı Kıral, bu aleni mezhep değiştirmeye karşı kendini savunmak için Saint-Cloud'ya sığınmayı düşündü. Zaten bir yıl önce de bahar ve yaz mevsimlerini orada geçirmişti. Saray halkı 18 Nisan sabahı yola çıkacaktı. Saray arabaları gelip şatonun önüne dizilince sık bir kalabalık bunları yürüyemez hale getirdi. La Fayette de kalabalığı dağıtmaktan âciz olduğunu söyledi. Bunun üzerine yolculuktan vazgeçmek gerekti. Bu iş Danton adlı bir avukatın eseri idi, adam böylece aşağı derecedeki kışkırtıcılar kalabalığı arasında sivrilmek imkânını bulmuştu. Sol kanat bu zaferle yetinmedi. Emir üstüne emir göndererek Kıralı iki gün içinde kendi özel kilisesinin mensuplarına yol vermek, palas-pandıras Meclise giderek bizzat ve yeniden Anayasayı muhafaza edeceğine dair andiçmek nihayet Paskalyanın pazar günü Saint-Germain-l'Auxerrois kilisesinde yapılan resmî âyinde hazır bulunmak zorunda kaldı.

Bu olayın önemini aşırı görmemek mümkün değildir. Hakarete ve tehdide uğrayan, imtiyazlarından yoksun bırakılan, sarayında mahpus tutulan XVI. Louis, artık istediği gibi düşünmekte serbest değildi. Vicdanı Meclisin çoğunluğu elindeydi, dini ise kendisine kulüpler tarafından zorla kabul ettiriliyordu. O günden sonra, kendisini İhtilâle sadık kalmak için yapmış olduğu bütün vaadlerden sıyrılmış saydı ve birdenbire ağırlığını hissetmiş olduğu boyunduruktan mümkün olduğu kadar çabuk kurtulmaktan başka şey düşünmez oldu.

Bazı Fransızlar zaten, yabancı memleketlere sığınmış bulunuyorlardı. Bunlardan ilk olarak gidenler, Kont d'Artois ile Prens de Condé'nin peşinden, 15 Temmuz 1789'da yola çıkmışlardı. Bu iki asil bir gün önce, başlarını Palais Royal'in mahzenine getirecek olana dolgun bir mükâfat vaadeden bir ilân almışlardı. Asalet unvanlarının kaldırılmasından gururları ve şerefleri incinen birçok asilzade de 1789 yılının ikinci yarısında onlara katılmışlardı. Şüphe altında bulunmak, hakarete uğramak ve kötü muamele görmek yüzünden başkaları

da memleketlerinden ayrıldılar. 1791 Şubatında Kıralın halaları da yola çıktılar. Bunların ellerinde gayet muntazam pasaportlar vardı, ama Arnay-le-Duc'te tevkif edildiler ve on iki gün mahpus tutuldular. Yollarına devam edebilmeleri için Mirabeau'nun Meclisteşahsen işe karışması gerekti. Fakat, hattâ çok yüksek rütbeli de olsalar, özel kişiler için mümkün olan şey bir Kıral için mümkün değildi. Fransa Kıralı ne başka diyara göçer, ne de tahtından vazgeçerdi. XVI. Louis de hiçbir zaman bunu düşünmedi. Onun bütün planı, Paris'i gizlice terketmekten, bir taşra şehrine çekilmekten, burada kendisine sadık kıtalar toplamaktan ve tekrar kuvvete, güvene kavuşunca kulüplerle Meclisin istibdadı karşısında Milletin vicdanına başvurmaktan ibaretti. İhtilâlin şeametli bir inişin başına geldiğini hissetmekte olan memleketin büyük çoğunluğu, onun çağrısına cevap verecekti. Meclis kapanacaktı. Anayasa tâdil edilecekti. Kıral suçları bağışlayacak, ortalığı yatıştıracak, herkesi barıştıracak ve birkaç sarsıntıdan sonra her şey yoluna girecekti. Fakat hangi şehri seçmeliydi? Eskiden Mirabeau, Rouen'ı salık vermişti. XVI. Louis, Metz'e gitmeğe karar verdi. Çünkü Metz Kırallığın büyük müstahkem mevkii, Bouillé'nin genel karargâhı idi ve Nancy'deki tenkil hareketinden beri Bouillé'nin ordusu *Yurtseverlere* şüpheli tanınıyordu. Her şey Bouillé ile Kıraliçenin sadık dostu olan Fersen arasında tertiplendi ve 6 Haziranda yola çıkılması kararlaştırıldı. Fakat Jakobenlerin saray uşaklarına kadar her yerde casusları vardı. İhanetinden şüphe edilen bir oda hizmetçisi kadının işinden ayrılmasını beklemek gerekti. Kaçma işi, pazartesiye raslayan 20 Haziran gününe bırakıldı.

Tuileries sarayı bir hapisane gibi gözetlenmekteydi: Bütün giriş-çıkış yerlerinde milli muhafızlar; bahçede, avlularda, taraçaların boyunca altı yüz tane silâhlı nöbetçi; merdivenlerde, koridorlarda durmadan dolaşan devriye kolları; sofalarla salonlarda kapı önlerinde yatıp uyuyan hademelerle odacılar vardı. Bir tek defada gitmek sözkonusu olamazdı. Saat on buçukta, Kıral ailesinin çocuklarının mürebbiyesi olan Mme de Tourzel, ilk olarak sarayın boş bir dairesinden çıktı. Veliahdle prensesi de ellerinden tutmuş, götürmekteydi. Gece yarısına doğru her zamanki gibi, yatmağa gider görünen Kıral, Kıraliçe ve Kıralın kızkardeşi olan Mme Elisabeth, ayrı ayrı yollardan geçip birer birer saraydan dışarıya çıkabildiler. Çok

sade olan giyimleri, onların tanınmamalarına az-çok imkân veriyordu. Kıraliçe başma peçe örtmüştü. Herkes Petit Carrousel meydanında yeniden birleşti. Burada bir kira arabası bekliyordu. Etrafta, bir sürü araba, arabacı, seyis vardı. Meyhaneler içki içenlerle doluydu. Hiç kimse Kıral ailesine dikkat etmedi.

Saint-Martin kapısında araba değiştirildi, ağır bir gidişle yine yola çıkıldı. Bir sürücü, yeşil renkte iki katlı büyük arabanın bir menzil boyu ilerisinden gitmekteydi. İçinde Kıral Kıraliçe, iki çocukları, Mme Elisabeth ve Mme de Tourzel vardı. Saat altıda Meaux'ya, saat sekizde Ferté-sous-Jouarre'a ulaştılar. Orada Dormans yolundan ayrılıp iki buçuk fersah daha kısa olan Montmirail yoluna saptılar. Hava çok güzel olacağa benziyordu. Kıral, "Yol Kılavuzu" da elinde olduğu halde, manzarayla ilgileniyor, rasladıkları dilencilere sadaka dağıtıyordu. Chaintrix köyündeki hancının oğlu, Lagny bir yıl önce "Federasyon" bayramında bulunmuştu, Kıralı tanıdı. Fakat Lagny ateşli bir Kıralcıydı, araba yine hızla yola çıktı. Châlons'daki Saint-Jacques sokağında yolcuları yine tanıdılar. Meraklı kimseler etraflarını aldılar ama, hiç kimse onları geciktirmek için bir harekette bulunmadı. Fakat o andan itibaren de iş tehlikeye girdi. Kaçakların geçtikleri havadisi meçhul bir haberci tarafından onların önüsıra götürüldü. Köyler halkı ayağa kalktı. "Kıral geliyor!" söylentisi bir barut, ateşi gibi yayılıverdi. Châlons'un dört fersah ilerisinde hükümdarlara refakat edecek olan Bouillé'nin birlikleri muhafızlık mevkilerine geçmek üzere geldiklerinde, köylüleri o kadar aşırı derecede heyecanlı buldular ki, geri çekilmek zorunda kaldılar. Başarıdan henüz emin bulunan Kıralla Kıraliçe, Pont-de-Somme-Vesle'e gelince, korkunç tehlikeyi bütün çıplaklığı ile gördüler. Burada M. de Choiseul'ün "hüsar" süvarileriyle buluşacaklardı ama hüsar diye bir şey yoktu. Tek üniforma görünmüyordu. Yol bomboştu. Ne yapmalıydı? Şunu-bunu sorguya mı çekmeliydi? Kendini ele vermek olurdu bu. Ya arkalarından kovalanıyorlarsa? Geri mi dönselerdi acaba? Bu da imkânsızdı. O halde? O halde, felâketin pusu kurmuş olduğu korkunç yolu takip etmek gerekiyordu.

Salnte-Menehould'da Damas'nın "dragon" süvarileri birkaç saatten beri gelmişlerdi ama, içki içmişler, avâre dolaşmışlar, boşboğazlık etmişlerdi, sonra kendilerine pek güvenilemezdi.

Araba henüz gözden kaybolmamıştı ki, kasabada kaynaşma başlamıştı ve herkes kapıdan kapıya birbirine seslenerek: "Kıral buradan geçti!" diye havadis veriyordu. Hancı Drouet'nin oğlu ile ilçede memur olan ve herkesin La Hure (kesik baş) diye çağırdığı Guillaume adlı biri, şüpheli kafileyi durdurmak işini üzerlerine aldılar. Handaki iki ata atladıkları gibi, Argonne'daki kestirme yollardan ileriye doğru fırladılar. Clermont'da dragon süvarisi diye bir şey yoktu ama, onların albayı olan Kont de Damas vardı. Burjuvalarla arasında anlaşmazlık çıkmasın diye askerlerini geri göndermişti. Gece zifiri karanlıktı. Yorgunluktan bitkin olan yolcular, uykuya daldılar. Araba yarım saat kadar ilerdeydi. Fakat Varennes'in aşağı mahallesinde, kasabanın öbür ucunda hazırlanmış olan menzil beygirlerini aramak için bu yarım saatlik vakti kaybetti. Oraları iyi bilen Drouet, doğruca Montmédy yoluna fırladı herkesi ayağa kaldırdı, belediyecileri uyandırdı. Aire köprüsünün üzerine barikat yaptırdı ve araba çıkageldiği zaman, çevresini komünün savcısı Sauce'un kumanda ettiği silâhlı millî muhafızlar sardılar.

Yolculardan pasaport soruldu. Fersen'in bir kadın dostu olan Baronne de Korff adına tanzim edilmiş olan pasaportların her şeyi muntazamdı. Arabayı alıkoymak için hiçbir sebep yoktu. Herkes de böyle düşünüyordu. Fakat Drouet işe karıştı. Bağırıp çağırdı, küfürler savurdu, gürültü-patırdı etti. Korkuya kapılan Sauce baba, Baronne de Korff'la arkadaşlarım ertesi sabaha kadar alıkoymağa karar verdi ve terbiyeli bir eda ile, geceyi geçirsinler diye onlara kendi evinde kalmalarını teklif etti. Versailles'da evlenmiş olan Destez adında bir yargıç koşup geldi, Kıralı tamdı ve onun önünde dize geldi. Çok heyecanlanan XVI. Louis, onu kucakladı, Sauce'u kucakladı, komünün subaylarını kucakladı, sonra da sakin sakin şu izahatı verdi:

— "Paris'ten ayrıldım, çünkü orada ailem her gün ölüm tehlikesiyle karşılaşıyor. Hançerlerle süngülerin ortasında yaşamaktan bıktım artık. Gelip sadık uyruklarım arasına sığınayım dedim."

Bir anda çevresinde yalnız dostlar buldu ve Kıralın şafakla beraber, kesilen yolculuğuna devam etmesi uygun görüldü. Pont-de-Vesle'den sepetlenen hüsarlar, ormanda uzun bir yü-

rüyüşten sonra gelmişlerdi. Choiseul'le Damas koştular, Kırala:

— "İsterseniz kılıç kullanarak yolu açalım, ondan sonra da vakit geçirmeden yola çıkarız," dediler. XVI. Louis kabul etmedi. Belediye onun birkaç saat sonra yola çıkmasına izin vereceğini söylememiş miydi? Bu iyi yürekli köylülere hücum edecek ne vardı? Hiçbir şiddet hareketi yapılmamalı, tek damla kan dökülmemeliydi. Bu bacanlık her şeyi mahvetti. Gittikçe daha sıkıntılı duruma düşen Sauce, Paris'e çabucak bir haberci göndermeğe vakit bulabildi. Clermont'da onun postacısı, sabahtan beri Kıral ailesinin izi üzerinde dörtnala gitmekte olan Meclisin habercileriyle karşılaştı.

Kıralın kaçtığı Paris'te ayın 21'inde, saat yedide öğrenilmişti. Veda makamında Kıral bir bildiri bırakmıştı. Bunda, Fransa'nın içine düşmüş olduğu ve ne yazık ki, çok gerçek olan, berbat durumu olduğu gibi anlatıyordu. Anlaşmayı kurmak için mükâfat olarak da "Kırallığın yıkılmasından, bütün iktidarların yokolmasından, mülkiyet hakkının çiğnenmesinden kişilerin güvenliğinin her yanda tehlikeye düşmesinden, suçların cezasız kalmasından, kanunların üstünde tam bir anarşinin yer almasından başka şey" görmemişti. "Yeni Anayasanın kendisine vermekte olduğu zahiri otorite, Kırallığı üzüntüye garkeden kötülüklerden birini olsun gidermeğe yetmemekteydi."

Bu belge Meclise götürüldü, o da içinde, Kıralın tasarıları hakkında bir şeyler bulmayı umarak, bunun okunmasını kaygı ile dinledi. Oturumun açılmasından bir saat önce La Fayette taşraya günlük bir emir göndererek, Kıralın İhtilâl düşmanları tarafından kaçırıldığını bildirmiş ve onu, kaçıranların elinden kurtarmak üzere bütün iyi vatandaşların ayaklanmalarını istemişti. Meclis, olayların bu şeklini benimsedi, soruşturma açılmasını emretti, tehlike işareti olarak toplar attırdı, elinde muntazam pasaport da olsa herhangi bir kimsenin Kırallık sınırlarından çıkmasını yasak etti. Fakat bu hummalı telâş onun korkularını iyice gizleyememekteydi. Herkes Kıralın Kuzey sınırına ulaştığını, oradan şartlarını Fransa'ya dikte edeceğini sanıyordu. Bütün Paris halkı sokaklara dökülmüş, Tuileries sarayını istilâ etmişti. Kıralla ayaklanma arasında, temsilcilerin hemen kırılabilecek olan itibarları ne

kadar ağır basabilirdi Yarın halleri nice olacaktı? Kafaları kaç para edecekti?

Yirmi saat sonra temsilcilerin yetkili adamları Sauce'un yatak odasında XVI. Louis'ye tevkifi hakkındaki kararnameyi veriyorlar, XVI. Louis de şöyle bağırıyordu:

— "Fransa'da Kıral kalmadı artık!"

Çünkü, tarihçi M. Lenôtre'un büyük bir heyecanla anlattığı Varennes dramında ne tiyatro piyeslerinde görülen cinsten âni durumlar, ne de tarihi sözler eksiktir.

Kararname hükümdarlara saat beşte bildirilmişti. Ancak saat yedide yola çıkılabildi. Kıral hep Bouillé'ye koşup gelerek kendisini kurtarması için zaman bırakmayı unmuş, yola çıkışı elinden geldiği kadar geciktirmişti. Daha şimdiden elli kadar atlı, hasat edilmiş ekinler arasında kol geziyorlar, fakat şefleri hiçbir emir vermeye cesaret edemiyordu. Bouillé de Royal-Allemand birliklerinin dört yüz askeriyle çıkageldiği zaman, subayları itiraz ettiler:

— "Atlarımız yorgun, yeteri kadar asker yok, yollar kötü, ırmak hiç geçit vermiyor, saat çok geç oldu," dediler. Bouillé de çekip gitti. Uzaktan yakından tahtla ilgili olan her şey aynı şekilde felce uğramış bulunmaktaydı.

Varennes'le Paris arasındaki yol, mahpuslar için gerçek bir işkence oldu. Arabanın yanısıra yürüyen sarhoşlar kalabalığı, küfürler eden halk, tehditler, hakaretler, yorgunluk: Ekim ayındaki bütün sahneler daha da artmış olarak yenilenmekteydi. Kıralın böylece aşağılaşmış durumda olduğunu gören halk, işi azıttıkça azıttı. Bazı kimseler arabanın kapılarına asılarak Kıraliçeye ağıza alınmayacak küfürler ettiler. Bazı şefiller, Kıralın yüzüne tükürdüler. Châlons'da bir adam, Kıraliçeyi selâmladığı için öldürüldü. Hükümdar gecenin bir kısmını Kıral Temsilciliği Konağında geçirmişlerdi. En âdi ayak takımından bir güruh, burasını kuşatıp istilâ etti, avazı çıktığı kadar: "Kapet (Capet) kullanılacağı iş için epey semizdir", "Louis ile Antoinette'in barsaklarından kokardlar, derilerinden de kemerler yapma işini biz üzerimize alıyoruz!" diye bağırdılar.

Gök gürültüsünü andıran lânetlemeler, yuhalar arasında yine yola koyulmak gerekti. Öğle yemeği için Epernay'de mola verildi. Burada küçük veliaht nerdeyse boğulacaktı. Kıraliçe de arabadan indiği sırada o kadar itilip kakıldı ki, elbi-

sesi yukarıdan aşağıya yırtıldı. Yemek bitince XVI. Louis, Marie-Antoinette ve Mme Elisabeth, kolkola girmiş olan milli muhafızlar tarafından korunmakta oldukları halde, handan ancak birer birer çıkabildiler. Mme de Tourzel, arabaya hemen hemen bayılmış bir halde taşındı. Epernay ile Château-Thierry arasında Meclisin göndermiş olduğu üç temsilci çıkageldi: Bunlar, La Tour-Maubourg, Barnave ve Pétion'du. Birincisi Kıralcı, ikincisi Anayasacı üçüncüsü ilericiydi. Kalabalık arasından kendilerine yol açtılar. Kıral her zamanki itirazını tekrarladı:

— "Fransa'dan katiyen çıkmak istemiyordum, bunu söyledim, doğrusu da budur," dedi. Sonra, özür dileyerek arabaya binmekte olan Meclis temsilcilerine yer açmaları için yol arkadaşlarına emir verdi.

Temsilcilerin orada oluşları, mahpusları biraz rahat ettirdi. Bunlar, Kıralla Kıraliçeye yapılan kötü muamelelere, hakaretlere öfkeyle şahit oldular, yanları sıra sürükledikleri pis, terli kalabalıktan kurtulmak için tedbirler aldılar. Château-Thierry'den çıkıldığı sırada, onların emri üzerine Soissons'dan gelen atlı milli muhafızlar yolu tuttular, meraklıların arabalara sokulmasına engel oldular. Arabalar da çevrelerinde yalnız birkaç atlı olduğu halde hızla yola çıktılar. Bir konak boyunca rahatlık demekti bu. Mahpuslarla bekçileri konuşmağa başladılar. Barnave söze beceriksizce başlamıştı. Arabada oturmakta olan muhafızlardan birini Kont de Fersen sandı, Kıraliçeden tarafa bakarak kurnazca hemen hemen alaycı bir eda ile gülümsemek cüretini gösterdi. Marie-Antoinette yapmacıksız olarak hemen üç muhafızın adlarını söyledi, Barnave da sustu. Pétion daha küstah devrandı:

— "Ben her şeyi biliyorum," dedi. "Siz, Carrousel'de bir kira arabasına bindiniz. Arabayı bir İsveçli (yani Fersen) kullanıyordu, ama adını unuttum. Kıraliçe bu adı bana hatırlatır herhalde..."

Marie-Antoinette kibirli bir tavırla:

— "Kira arabacılarının adlarını bilmek âdetim değildir," diye cevap verdi.

Bununla beraber, bu çatışmalar geçtikten sonra arada bir çeşit samimilik başladı. Kıraliçenin yüzü güldü. Kıral âdeti olduğu üzere, sâde ve iyi davrandı. Az, fakat büyük bir rahatlıkla, düşünceli bir tarzda konuştu. Pétion'u sol kana-

dın duygu ve düşünceleri hakkında sorguya çekti, sonra merakla ilâve etti:

— "Siz Cumhuriyetten yana mısınız, M. Pétion?"

Pétion: "Meclis kürsüsünde öyleydim Majeste, fakat burada düşüncemin değiştiğini hissediyorum" diye cevap verdi.

Kıralın kızkardeşi Mme Elisabeth'in kendisine âşık olduğunu sanmıştı zavallı, kazandığı âşıkane zaferin hikâyesini de "kendisini ebediyen gülünç düşüren" otuz satırlık bir yazıda belirtmişti.

Yolcular geceyi Meaux'da geçirdiler. Saat altıdan itibaren ateş gibi yakan bir güneş altında ve kurşun gibi ağır bir hava içinde yine yola çıkıldı. İntizamı sağlamak mümkün olamamıştı. Araba öylesine sık bir insan yığını içinden adım adım ilerlemekteydi ki, kafaların dalgalanışından başka şey görülemiyordu. Paris'e ulaşmak için on üç saatlik yol almak gerekti. Araba şehri Villette kapısından Neuilly kapısına kadar saran sur duvarının çevresinden dolaştı, sonra Champs-Elysées'den Tuileries'ye kadar indi. Millî muhafızlar yolun iki kıyısına dizilmişler, silâhlarının dipçiklerini bir cenaze törenindeki gibi havada tutarak selâm duruyorlardı. Parola şuydu: "Ne bağırışma, ne selâm" ve bu ağır sessizlik sıkışık kalabalıktan çok daha eziciydi. Zaman zaman uzaktan bir trampete sesi, bir itiş-kakış gürültüsü, birkaç bağırışma geliyor, fakat sessizlik yine her yanı kaplıyordu. Tuileries'de araba gelip üç basamaklı geniş peronun önünde durdu. Saatli Köşk (Pavillon de l'Horloge)'ün orta kapısına ulaşmak için bu üç basamağı aşmak gerekiyordu. Ciddî bir andı bu. Bütün yasaklar unutuldu. Muhafız kıtası aşıldı, sıralar bozuldu. Kalabalık öfkeyle ileriye atıldı. Kıralın yanındaki muhafızlar bu kargaşalığa kapılıp kayboldular. La Fayette, temsilciler, muhafızlar koştular, araya girdiler ve yeniden bir sır yapabildiler. Kıral hiç istifini bozmadan, en ufak heyecan izi göstermeden geçti, kimse tek söz söylemedi. Derken Kıraliçe göründü. Birkaç mırıltı yükseldi, ama hemen susturuldu. Veliahdle kızkardeşi alkışlandı. Mme Elisabeth'le Mme de Tourzel yorgunluktan yarı-ölü bir halde son olarak dar geçitten geçtiler. Akşamın saat yedisiydi. Sıra sıra sütunlar arasındaki demir parmaklıklı kapı yeniden kapandı. Ertesi gün uyanınca Kıraliçe saçlarının, tıpkı yaşlı bir kadınınki gibi, bembeyaz olduğunu gördü.

Temsilciler ise hem böbürleniyorlardı, hem çok sıkıntılı

durumda idiler. XVI. Louis'nin Tuileries sarayında sıkı muhafaza altında tutulmasını kararlaştırmışlar; Adalet Bakanına da çıkartacakları kararnamelerin altına, Kıralın tasdikine hacet kalmaksızın, Devletin mühürünü bassın diye emir vermişlerdi. Bu bir işten el çektirme, Kıralın yetkilerinin —hiç değilse geçici olarak— hemen hemen yokolması demekti ki, bütün güçlükleri ortada bırakıyordu. Kıral her zaman için yetkisiz mi ilân edilecekti? O zaman onun yerine kim geçecekti? Küçük veliaht geçecekse, Naip kim olacaktı? Kıralın kişiliğinden ayrı olarak Anayasayı ayakta mı tutmak gerekti, yoksa Cumhuriyeti ilân etmek mi? Bu da nasıl bir Cumhuriyet olacaktı? Genel oya dayanan bir halk Cumhuriyeti mi, yoksa hemen hemen bir diktatör olacak olan halkın hak ve menfaatlerini korumakla görevli bir yargıç (tribun) la, Caesarvari bir Cumhuriyet mi?

Dört günlük saltanat fasılasında hiçbir vahim kargaşalık olmamıştı. Bununla beraber, memleketin muazzam çoğunluğunca hâlâ Fransa'nın ruhu, canı sayılan Kıralın birdenbire ortadan kayboluşu, M. Lanôtre'un çok yerinde olarak söylediği gibi, bir yokoluş ve uyuşukluk intibaı yaratmıştı. Bu kaygılı hal içinde de az çok kanunsuz bir sürü teşebbüsler yapıldığı, tedbirler alındığı görülmüştü ki, bunların bolluğu, yakında bir anarşinin başlayacağını haber verir görülmekteydi. Beri yandan Kıralın Fransa'yı terketmek istemediği de açıktı (ve birçok kimseler hiç değilse gizli olarak, bunun böyle olduğunu pekâlâ da kabule mecbur kalıyorlardı). Kıralın böyle bir niyeti olsaydı hiç de çok uzak olan Doğu sınırına ulaşmağa kalkışmayacaktı. Lille ve Maubeuge'den geçerek en kısa yoldan Kuzeye gidecekti. Nitekim aynı gece, aynı şartlar altında Kont de Provence de böyle yapmış ve başarı kazanmıştı. Nihayet, Kıral olmayınca, Kurucu Meclisin bütün yaptıkları da yıkılmaktaydı. Belki savaşa kadar gidecek olan tetikte bir Avrupalının karşısında, nasıl durulacağı bilinmeksizin en kararsız şartlar altında ikinci bir ihtilâl yapmak gerekecekti. Anayasacı burjuvazi bu maceraya atılmak istemedi ve yarı yarıya merhametin, yarı yarıya aklın sevkiyle Kıralı dâvasını tutmağa başlamış olan Barnave, 15 Temmuzda verdiği büyük bir söylevde duygularını açıkça ifade ederek şöyle dedi:

— "Anayasada yapılacak her değişme zararlıdır, İhtilâlde her uzama felâketlidir... Bir adım daha atmak çok uğursuz ve câniyane bir iş olur. Hürriyet çizgisinde yeni bir adım. Kıralliğin yıkılmasına yol açabilir; eşitliğin çizgisinde de mülkiyetin yokolması demek olabilir. *Yine her şey yıkılmak isteniyorsa... mülkiyet aristokrasisi hariç, başka bir aristokrasi bulunabilecek midir?*

Bu sözler derindi: Herkes mânasını anladı ve *sosyal İhtilâli zaptetmek için, Meclis politik ihtilâli durdurma işine katlandı.* Artık kesin olarak, Kıralın kaçırılmış olduğu kabul edildi ve bu uydurma sayesinde de 15 ve 16 Temmuz kararnameleriyle suçsuz sayılarak, bütün hakları yine kendisine geri verildi. İşe gerçek çeşnisi vermek üzere de, bu kaçırmanın sözde failleri olan Bouillé ile suç ortakları hakkında soruşturma açıldı.

1788'den beri olaylar yavaş yavaş hızlandıkça, İhtilâlci parti de gittikçe daha fazla sola doğru kaymıştı ve her merhalede, sol kanadından şiddetle ayrılmıştı: Bu kanat, İhtilâlin kendisinde durması gerektiğini sanıyor ve hareketi takibe yanaşmıyordu. Erienne'in devrilmesinden sonra, Parlâmentocular ilk temizliğin; Mounier'nin dostları da, 5 ve 6 Ekim günlerinden sonra ikinci temizliğin kurbanı olmuşlardı. Kulüpler bir defa daha o zamana kadar hep başariyle oynadıkları oyunu tekrar oynamağa hazırlandılar ve Meclisin reddettiği rejim değişikliğini ona dışardan zorla kabul ettirmek için bir kargaşalık hazırladılar.

Jakobenler, Kıralın iktidarının elinden alınmasını ve onun yerine bütün meşrutî vasıtalardan geçirilmesini isteyen bir önergeyi elden ele dolaştırmağa başlamışlardı. Bunun üzerine bir ayrılık hareketi başgöstermişti. Siéyès, Barnave, Lameth kardeşler itiraz ederek Cemiyetten ayrılıp Föyyan (Feuillants) keşişleri manastırında rakip bir cemiyet kurmuşlardı ve Meclisin oylarına eklenen bu ayrılışları, hareketi felce uğratmıştı. Bu hareket, halk tarafından çok daha sevilen ve çok daha ilerici olan başka bir kulüp tarafından ele alındı ki bu, "İnsan Hakları Dostları Cemiyeti" idi ve aynı zamanda Kordelyeler (Cordeliers) Kulübü diye de adlandırılıyordu.

Eski Kordelye keşişleri manastırında toplandığı için böyle adlandırılan bu kulüp, 1790'da kurulmuştu ama, sesini ciddî

olarak ancak 1790-1791 kışından itibaren mahalle kulüplerinin (yahut kardeşlik cemiyetlerinin) başına geçtiği zaman duyurmağa başlamıştı. Bu Cemiyetler, Marat ile Danton'un ilhamı üzerine, üyelik aidatı yüksek olduğu için, Jakobenlerden uzaklaşan aşağı tabaka insanlariyle zanaat erbabını gruplandırmak üzere kurulmuştu. Kordelyelerle, onlara bağlı olanlar, loncaların istekleriyle politik istekleri birbirinden ayırmadıkları için daha da korkunçtular. 1791 Mayısından itibaren dülgerlerin, mürettiplerin, şapkacıların ve nalbantların büyük grevlerini onlar tertiplemişlerdi. Meclis de 14 Haziran 1791'de bu grevlere karşı, işverenler tek tip bir ücreti zorla kabul ettirmek üzere yapılacak her birleşmeyi suç sayıp, şiddetle cezalandıran Le Chapelier kanununu çıkarmıştı. Danton'un teklifi üzerine ayın 17'sinde Kordelyeler yeni bir önerge hazırladılar. Bunda "meşruti vasıtalar"dan değil de, yalnız Kıralın iktidarlarının geri alınmasından sözedilecekti. Önerge de büyük bir törenle Champs de Mars'daki Vatan Mihrabı'na götürülecekti. Halk cemiyetleri, gelip yığın halinde bu önergeyi imzalasınlar diye, bütün üyelerini çağıracaklardı. Bir ve iki gün önce oya bağlanan kararlardan kuvvet alan millî muhafız kıtaları kumandanı La Fayette'le Paris Belediye Başkanı Bailly, her türlü gösteri yürüyüşünü yasak ettiler. Kulüpler saat on birde Bastille meydanında buluşmayı kararlaştırmışlardı. Geçit yapmak üzere burada kol haline gireceklerdi. Fakat meydanı kıtalarla dolu buldular ve gelmeğe başladıkça dağıtıldılar. Toplantıyı Champs de Mars'a nakletmek mecburiyeti ortaya çıktı. Orası da sabahtan beri beklemekte olan bir meraklı kalabalığı ile dolmuştu. Hattâ Vatan Mihrabı'nın altına gizlice saklanmış olan iki adam da bulundu. Ne yapmak için? Bunlar belki orada uyumuş olan âdi serserilerdi! Belki de, tam yerine açacakları deliklerden, önergeyi imzalayacak kadın vatandaşları aşağıdan gözetleyerek kendilerine bedava tarafından kolay bir eğlence sağlamak için böyle yapmış olacakları düşünülebilirdi. Her ne hal ise bu iki serseri, gizlendikleri yerden çıkarılarak kalabalığa teslim edildi. Kalabalığın sinirleri gergindi. Ağızdan ağıza, mihrabı havaya uçurmağa hazırlanan iki haydudun keşfedildiği söylentisi dolaştı ve uzun boylu soruşturma yapmağa lüzum görülmeksizin bunlar —İhtilâle yaraşan bir şekilde— asıldı. Göstericiler kalabalığı bü-

yümekte olduğundan, La Fayette meydanı boşalttırmağa karar verdi. Bailly de sıkı yönetim alâmeti olan kızıl bayrağı açtırdı. Parisliler üç yıldan beri askerle alay etmeğe fazlaca alışmış olduklarından, tehdidi ciddiye almadılar. Intizam kıtalarının üzerine bir sürü taş yağmağa başladı. Bunlar ilk olarak havaya bir el ateş ederek karşılık verdiler. Sonra La Fayette'in üzerine tabanca ile bir el ateş edilince, onlar da halka ateş ettiler. Bu, çarpışmanın işareti oldu. Her yanda patlayan silâhların sesleri duyuluyor, tüfek atışları takırdıyor, yakıcı bir sıcak varken, silâh altında bulundukları için çileden çıkan muhafızlar, durmadan ateş ediyorlardı. Birkaç dakika içinde "Federasyon" bayramının kutlanmış olduğu alan boşaldı, kaçaklar özellikle Gros-Caillou tarafında, amansızca kovalandı. Marat gazetesinde dört yüz kişinin öldüğünü iddia etti. Açık bir mübalâğaydı bu. Askerlerden iki ölü ile yedi yaralı, Kordelyelerden de elli kadar ölü ile daha çok sayıda yaralı vardı belki.

Tam sayının önemi yoktur. Asıl olan şudur ki, 1788'den beri ilk defa olarak kanuni hükümet ayaklanmaya karşı kafa tutmuştu. Meclis zaferini sağlamlaştırmak ister görünüyordu hattâ. Bailly'nin anlattıklarını dinledikten sonra ayın 18'inde hemen hemen tartışmasız olarak bir kararname kabul etti. Bununla adam öldürmeye teşvik, vatandaşları itaatsizliğe kışkırtma, fesatçı yazıların yayımı ve dağıtımı çok şiddetle cezalandırılıyordu. Meclisin soruşturma komitesi son kargaşalıkların faillerine karşı kovuşturmaya girişti. Tahrikçiler saklanmışlar, Danton, İngiltere'ye kaçmıştı. Biraz daha sertlik gösterilse, demagojik cereyana sed çekilecekti. Fakat karakter eksikliğinden, Meclis bir kere daha yarı yolda durdu: Soruşturma hasıraltı edildi, kulüpler açık kaldı. Bütün bu gürültü-patırdıdan, durum hissedilir derecede düzelmeksizin, sadece hınçlar kaldı. Mutediller tarafından girişilen Anayasanın tâdili işi, sağcılar yüzünden sonuçlanmadı: Çünkü eski düşmanlarına kötü oyunlar etmekten çok hoşlanan sağcı kanat, aşırı sol kanatla birlikte oy kullandı. Bölük-pörçük birkaç tedbirle yetinildi: Kıral ailesinin prensleriyle prenseslerine unvanları geri verildi, seçim hakkiyle ilgili şartlar sıkılaştırıldı, müşterek önergeler hazırlama hakkı kaldırıldı. Netice itibariyle az bir şeydi bu.

Anayasanın temel kanun vasfını kaldırarak bunu âdî dolayısiyle tâdil edilebilir bir kanun haline sokan oylama daha önemliydi. Fakat bu, uzak bir eserin henüz çok müphem bir başlangıcı halindeydi.

Meclis bitkin haldeydi. Champs de Mars olayı onun son gücünü de yıpratmıştı. İtibarı, kayıtsızlık içinde kaybolup gidiyordu. Yorgunluktan yere yıkılan temsilciler, kalkıp gitmekte acele ediyorlar, usanç getirmiş olan halk da onlar bir an önce gitsinler diye bekliyordu. 4 Eylülde Anayasa XVI. Louis'ye götürüldü, o da 13 Eylülde, çok vakur bir mektupla onu kabul ettiğini bildirerek şunları ekledi:

"İcra ve idare vasıtalarında, hareketliliği yerleştirmek ve bu kadar geniş bir imparatorluğun bütün bölgelerinde birliği korumak için gerekli bütün enerjiyi gördüğümü söylersem, gerçeği ifade etmemiş olurum. Fakat bugünkü günde bu konudaki fikirler çok bölünmüş olduğuna göre, bu alanda tecrübenin tek hakem olarak kaldığını da kabul ediyorum."

Kıral 14 Eylülde Manège meydanında kabul bildirisini okudu. Her taraf sevinç içindeydi. Meclis, dağılmadan önce genel bir af çıkardı. Belediye, muhteşem şenlikler tertipledi. Kıraliçe Opera'da alkışlandı, Kıral Tuileries sarayının bahçelerinde hemen hemen omuzlarda taşındı. Dış memleketlere göçenler dönüyorlardı... Gevşeyen Paris kendisini yaşamanın tatlılığına bırakarak, güneşin altında geriniyordu. Beşer sağduyusunun ebedî anıtı olan Anayasa Fransa'nın mutluluğunu sağlayacaktı. İhtilâl sona ermişti.

VIII

SAVAŞ

Fakat, İhtilâl henüz yeni başlamaktaydı. Anayasa uygulanamaz haldeydi.

Taine şöyle diyor: "Adına hükümet denen nesne bir iktidarlar topluluğudur, bunların herbiri de ayrı bir bölümde beraberce nihaî ve topyekûn bir eser için çalışır. Bu eseri yaratmak: Hükümetin bütün sanatı işte budur. Bir makine ancak gösterdiği etki ile değer kazanır. Önemli olan, bunun resminin kâğıt üzerine iyi yapılmış olması değil, yerinde iyi işlemesidir. Makinenin inşacıları, planlarının güzelliğini ve teoremlerinin zincirlenişini ne kadar iddia etseler boşunadır: Çünkü onlardan ne plan, ne teorem değil, sadece bir âlet istenmiştir. Bu âletin kullanışlı ve etkili olması için iki şart gerektir: İlkin, kamu, kudretlerinin birbirleriyle uyuşmaları lâzımdır, bu olmazsa, birbirlerini iptal ederler. İkinci olarak da kamu kudretlerinin itaat görmeleri lâzımdır: Bu olmazsa, hiç oluverirler. Kurucu Meclis ne bu uyuşmayı, ne de bu itaati sağladı."

Onursal bir memur olan Kıral sarayında mahpustu. Bakanları Meclisin dışından alınıyordu. Bunlar ancak izahat vermek ya da soruları cevaplandırmak için oraya süklüm-püklüm giriyorlardı. Bütün ikinci derecedeki, yahut mahallî memurlar, yani yargıçlar, ilçe ve il idarecileri, belediye başkanlariyle memurları, en büyüğünden en küçüğüne kadar hepsi, seçimle işbaşına gelmekteydiler. Üstlerine değil de, idare edecekleri kimselere bağlıydılar. Kıral icra kuvvetini temsil ediyordu **ama**, hiçbir icra görevlisine sahip değildi. Sözde orduya kumanda ediyordu, ama askerî kıtalarla jandarma, komünlerin emrindeydi, ayrıca millî muhafızlara da emir veremiyordu. Elinde tek bir silâh kalmaktaydı: Tasvip etmediği kararları dört yıl müddetle geri bırakma yetkisi. Bu bir *talik vetosu*, geçici bir *hayır*'dı ki, Meclisin bunlara karşı başvuracağı tek çare kuvvetti. Çünkü anlaşmazlık halinde hakemlik edecek ne seçmenler kurulu, ne üst meclis gibi hiç kimse yoktu. Hükümdara Meclisi kapama yetkisi verilmemişti. Aristokratların sığınağı olur korkusiyle ikinci bir meclis istenmemişti. Eli kolu bağlı

olduğu halde, Kıral hâlâ çok korkunç görünüyordu. Harekete geçmesini önlemek için o, şüpheli hale sokulmuştu. Oğlunun eğitimi, Meclisin deneti altına konuldu. Ona yaklaşanlar ya da hizmet edenler, adıyla sanıyla çürümüş kimselerdi. Pasif bir seyirci rolüne rıza gösterse gazeteler onu gevşeklikle suçluyor, cumhuriyetçiler faydasızlığını ileri sürüyorlardı. Kendini halka sevdirmeğe çalışsa komplo yapıyor, *veto*'sunu kullansa isyan ediyor deniyordu.

Teşrii Meclis halkın yalnız kendisine güvendiğini söylemekteydi. Fakat Meclis, seçim hakkı için vergi ödemekte olan (censitaire" seçmenler tarafından iki derece.i oyla seçiliyordu ve aşırı sol kanadın şefleri için yalnız bu bile insan haklarına bir tecavüz, ulusal egemenliğe bir hakaretti. Beri yandan Meclis de sözünü dinletmek için Kıraldan fazla vasıtalara sahip değildi. Belediyeler nasıl il ve ilçelere meydan okuyorlarsa, il ve ilçe direktuvarları da öylece Meclise meydan okuyabilirlerdi. Ne meratip silsilesinin, ne kanuni mecburiyetin bulunduğu bu sistemde tek sözü geçebilecek otoriteler en küçükleri, yani vasıtasız olarak kullanılabilen ve vatandaşlar üzerine doğrudan doğruya hâkim olanlardı. Fakat itibar bilgi ve personel yokluğundan bunlar, üzerlerine aldıkları çeşitli görevleri başarıya ulaştırmak için en uygunsuzları da olabilirlerdi pekâlâ.

Komünlerin yarısında memurlar ancak okuma biliyorlardı. Millî muhafızların silâhlandırılmasından tutun da, kilise mallarının müsadere edilmesine kadar bütün kamu hizmetlerinin yürütülmesi, bu cahillerden isteniyordu! Önemli belediyeler görevlerinden fazla çapraşık olanları, sadece idarî mahiyette bulunanları, seçmenleriyle başlarını derde sokmak tehlikesini gösteren bütün şeyleri ihmal etmek yoluna sapmasalar, bu yükün altında ezilip giderlerdi.

Vergi cetvelleri tanzim edilmemiş, yahut kötü tanzim edilmişti. Gösteriler tenkil edilmiyordu. Kişilerin güvenliği sağlanmış değildi. Özel ibadete izin veren kararname dinlenmiyor, derebeylik gelirlerinin satın alınmasını emreden kanun, sistemli bir şekilde çiğneniyordu. Seçimlerin çok sık yapıldığı, seçmen hükümranlığına fazla sık başvurulduğu nisbette, vatandaşlar da egemen seçmen rolünden uysal "idare edilenler" rolüne geçmekte o kadar az istek gösteriyorlardı. Durmadan oy verilmekteydi. 1790 Mayısında ilçe ve il idarecileri, Ekimde barış yargıcı ile ilçe mahkemesi, Kasımda belediye kurulları-

nın kısmen yenilenmesi, 1791 Şubat ve Martında piskoposla papazların tayini için seçim yapılmıştı. Hazirandan Eylüle kadar il ve ilçe idarecilerinin kısmen yenilenmesi, ceza mahkemeleri ve temsilciler için seçmenler sandık başlarına gitmişlerdi. Kasımda belediye meclisinin kısmen yenilenmesi için bir seçim daha yapıldı. Bütün bu işlemler bir tek günde yapılmamakta, haftalar boyunca sürmekteydi. Birçok yerlerde seçimler itiraza uğruyor, işe yeniden başlanması gerekiyordu. Her yanda da bu işler gizli kulis faaliyetlerine, önergeler verilmesine, gösteri yürüyüşleri yapılmasına yol açıyordu. Bir yılın başından sonuna kadar, memleket bir seçim kampanyası havası içinde yaşamaktaydı. Buna sinir mi dayanırdı? Sonra hangi adam vardı ki, meslek haline getirmedikçe, kendini tamamen bu işe verebilmek için yeteri kadar boş zamana ve yeteri kadar imkâna sahip olsun?

İlk altı ayın heyecanı, coşkunluğu geçtikten sonra, çabucak bir gevşeme görülüyordu. Yaşamak, geçinmek lâzımdı nihayet. İstese de, istemese de, Fransa yine karnını doyuran işlere dönüyordu. 1790'ın ortasından itibaren, seçime katılmayanların sayısı çok büyüktü. Besançon'da 3.200 kayıtlı seçmen üzerinden topu topu 959 kişi oy vermişti. Grenoble'da 2.500 kayıtlı seçmenden 2.000'i sandık başına gelmemişti. Paris'te, 1791 Kasımında yapılan belediye seçimlerinde 80.000 kayıtlı seçmen üzerinden 10.000'i oy kullanmış, Pétion 6.728 oyla belediye başkanı seçilmişti. Çoğunluğun seçime katılmasiyle, azınlık çok kudretli bir hale geliyordu. "Oy vermekten kaçman çok sayıda seçmen ortada olmadığından, küçük sayıda seçmenler iş görüyor ve iktidarı alıyordu". Genel irade gibi müphem bir deyimle oy pusulaları komedyası altında karşımıza yine kulüpler halkı çıkmaktaydı. Olayları resmî evrakın gösterdikleri gibi değil de, oldukları gibi görmek isteniyorsa, monoton görünmek bahasına da olsa, döne dolaşa hep bu noktaya geri gelmek gerekmektedir.

Teşrii Meclis 1 Ekimde toplandı. 745 üyesi vardı. Michelet şunları yazıyor: "Hiç böylesine genç bir Meclis olmamıştı. Hemen hemen aynı yaşta ve aynı sınıftan olan, aynı dili konuşup aynı elbiseyi giyen tek tip insanlardan kurulu bir tabur gibi ortaya çıkıverdi. Condorcet, Brissot ve başka birkaçı hariç, öteki ler tanınmamış kimselerdi." Yeni rejimi hâlâ eskisine bağlamakta olan bağları sanki daha iyi kesmek istiyormuş gi-

bi, Teşrii Meclis, üyelerinin yeniden seçilemiyeceklerini kararlaştırdı. Bunların halefleri ne iyi ne kötü beceriksiz, şüpheci, tecrübesiz, peşin fikirlerle dolu ve büyük lâflara düşkün, kendi hallerinde burjuvalardı. Sağ kanad, yani bundan böyle Anayasacı olanlar topu topu yüz kadar üyeye sahiptiler. Merkezdeki çok kararsız müttefikleriyle birlikte sağ kanad, iki yüz yahut iki yüz elli oy toplayabiliyordu. Sol kanadda yalnız yüz kırk Jakoben vardı ama, bunlar çoğunluğu teşkil eden ve temsilciliklerini bu kudretli cemiyete borçlu olan üç yüz kırk bağımsıza hakim bulunuyorlar ve peşlerinden sürüklüyorlardı. Yüz kırklar içinde göze çarpanlar Paris temsilcileri Condorcet ve Brissot, Bordeaux temsilcileri Vergniaud, Gensonné ve Guadet idi. Güzel konuştuklarından, sahnenin ön kısmını bunlar işgal edeceklerdi.

Teşrii Mecliste çok konuşuluyordu. 745 temsilci üzerinde 400 avukat, yani 400 lâfebesi vardı ki, bunlardan yirmi kadarı hep birlikte konuşmaktaydılar. Kurucu Meclisin oturumları intizamsızdı. Teşrii Meclisinkiler ise anarşik oldu. Olayları gözleriyle gören birisi şunları anlatıyor: "Bir okul sınıfı tasavvur edin ki, içinde yüzlerce öğrenci kavga etmektedir ve her an saç saça, baş başa gelmek üzeredir. Kılıkları pejmürdeden de beterdir, hareketleri aşırıdır, alkışlardan birdenbire yuhalara geçişleri ne eşi bulunur, ne de anlatılabilir bir manzaradır." Dinleyici sıralarından mutedil hatiplere hakaretler yağdırılıyordu. Erkek ve kadın topluluklarının bağırıp çağırarak, tehditler savurarak salondan geçmelerine göz yumuluyordu. Utanmazca ve çocukça da olsalar, bütün delegasyonların, bütün geçitlerin kürsü önüne gelmesine izin veriliyordu. Zaman zaman daha büyük gürültülü patırdılı fasıllarla yükselen sürekli bir uğultu vardı.

Yalnız çok büyük hatipler, o da aralıklı olarak, sessizliği sağlayıp sözlerini dinletebiliyorlardı. Bununla beraber yine de buna benzer sözler sarhoşluğu, şatafatlı söylevler, kof belâgat örnekleri görülmüş değildi. Lâtince yazılardan, söylevlerden seçmeler, nutuk eşya gibi orada bir demir gürültüsüyle çınlamaktaydı. Popilius'un çemberi (1); toprak kanunları teklif ederek

(1) Popilius Laenas, mağlûp kıral Antiochus'un çevresine bir çember çekip: "Bunun içinden çıkana kadar Roma Senatosuna cevap ver" diye onu sıkıştırmıştı. (Çeviren)

düşmandan alınan toprakları ele geçiren Roma aristokrasisinin açgözlülüğüne son vermek isterken, öldürülen Romalı Gracchus kardeşler; eski Yunan'ın düğün tanrısı Hymenaios'un meşaleleri; Brutus; Caton; Scaevola'nın mangalı (1); Roma'daki p'eb'lerin patrici'lerin zulmünden kurtulmak için Roma yakınındaki Kutsal Tepe'ye çekilişleri; Catilina; zaferle biten her savaştan dönüşte sade bir hayat süren Roma konsülü Cincinnatus ve sapanı; eski Roma tanrısı Saturnus'un çocuklarını paralayıp yiyişi; Roma Senatosunun Kartacalı kumandanı Hannibal'in karargâh kurduğu tarlayı satışı... yani okul sıralarında hatırlanan ne kadar eski-püskü şeyler varsa şatafatlı budalalıklar, gaipleri dile getirmeler, tanrılara çıkışmalar ve Rousseau'nun "Sosyal Mukavele"sinden okunan parçalarla karışık olarak— kürsüden aşağıya yuvarlanıp dökülmekteydi. Vergniaud bile kendisini gürültülü-patırdı'ı lâflara kaptırıp köpürüyor, tavır ve ifadelerdeki gösterişi, tuhaflığı teşvik eden alkışlara dayanamıyordu. Condorcet ise kendine başka bir ihtisas kolu seçmişti: Bu da can sıkmaktı. Rivarol onun için: "Kurşun sayfalar üzerine afyonla yazı yazıyor," demişti. Fakat o Condorcet idi, Darphane Müdürü, Bilimler Akademisi Daimi Sekreteri, filozof, matematikçi, d'Alembert'in eski dostu, Ansiklopedi yazarlarından sağ kalan ünlü Condorcet... Her Meclise bir düşünür ve bir kâhin lâzımdı. Bu iş de kendiliğinden bu iri-yarı ayaklı kütüphaneye düşüyordu. Herkes dinleyip ona hayranlık duymağa katlandı.

Fakat aktörler kötüydü, ama piyes de faciaydı. İlk sarhoşluk geçince, enflâsyon ortalığı kasıp kavurmağa başladı. Geçim güçtü. Zaruri ihtiyaç madde'eri kıttı pahalıydı. Kargaşalıklar alıcıları kaçırtıyordu. Alış-veriş durgundu. 1789 ve 1790 mahsulleri iyi olmuştu ama 1791 mahsulü kötüydü. Ateşler içindeki Saint-Dominique'den artık sömürge ürünleri gelmiyordu. Şeker yoktu. Sonbahardan itibaren herşeyin hemen her yerde bakkal dükkânlarının kuşatıldığı, grabalı kalabalıkların taarruza uğradığı, çarşıların yağma edildiği haber verildi.

---

(1) M. Ö. 507'de Roma, Etrüsk kralı Porsenna tarafından kuşatılınca, onu öldürmek isteyen genç patrici C. Mucius yanlışlıkla bir subayı öldürdü. Bu yüzden kendini cezalandırmak için sağ elini bir mangala sokup yaktı, ondan sonra da adı "Scaevola (Solak)" *diye kaldı. (Çeviren)*

İçişleri Bakanının sözlerine bakılırsa, 1792 Şubatında gün geçmiyordu ki te'âş verici bir ayaklanma haberi gelmesin. Çiftliklerde sî'âhlı araştırmalar yapılıyor, buğday keyfî şekilde vergilendiriliyor, konut dokunulmazlığı çiğneniyor, tasıt işleri duruyor, değirmenlerle zahire ambarları yağma ediliyor, soyuluyordu. Kırallığın bir ucundan öbür ucuna yeni bir şiddet hareketleri salgını başlamıştı. Bu da 1789'dakine o kadar benzemekteydi ki, insan anlatırken iki yıl geri gitmiş gibi oluyor. Şubatta Dunkerque'te, en önemlilerinden on ticaret evi yağma edildi, on dört kişi öldü, altmış kişi yaralandı. Noyon'da otuz bin köylü Oise nehri üzerinde buğday yüklü gemilerin yolunu kesip yüklerini ele geçirdiler. Beauce bölgesinin çarşıları Conches ve Breteuil ormanlarındaki oduncularla çiviciler tarafından hücumla zaptedildi ve belediyeler una, yağa, yumurtaya, demire ve kömüre narh koymak zorunda kaldılar. Montlhéry'de bir hububat tâciri öldürüldü. Etampes'da belediye başkanı katledildi. Aynı sahneler Yonne de Nièvre'de de cereyan etti, bu sefer tecavüzleri odun taşıyıcıları olan Morvandieux'lar yaptılar. Mart ve Nisanda Cantal bölgesi yirmi kadar kamuna korku salan bir köylü ayaklanmasına sahne oldu: Şatolar ateşe verildi, malsahiplerinin ötesine berisine zorla elkonuldu, resmî makamlar ya hareketsiz kaldı, ya da suç ortaklığı etti. Bouches-du-Rhône'da kanunlara aldırmazlık son haddi bulmuştu. İç savaş sürekli olarak hükmünü icra ediyordu. Orada kamunla kamunu, şehirle şehiri karşılaştıran gerçek seferler her hafta tertiplenmekteydi. Marsilya millî muhafız kıtaları bu talanları verimli bir ihtisas haline getirmişlerdi. Böylelikle birbiri peşi-sıra Aubagne'a, Auroile, Eyguière'e, Apt'a Arles'a uğradılar ve hele bu sonuncu şehirden 86.000 franklık bir haraç aldılar. Manosque ile Digne de bunların ziyaretine uğradı. Bu iş birincisine 12.000, ikincisine 62.000 franka patladı.

Görünürde yüzlerce defa hak diye bağırılıp hak diye andiçildikten sonra ortada kala kala bir sınıfın öbürü üzerinde zulüm yapması, iştahların kabaca zincirden boşanması, hükümdarın bütün haklarını kendi ellerine alan mütaassıpların istibdadı kaldı. Bununla beraber tahtı ve Anayasayı silip götürecek olan, bu kargaşalıklar değildi. Bunlar, mutedillerle burjuvaları korkutarak, daha ziyade dayanışma haline sokacaklardı. Cumhuriyete ulaşmak için yalnız kalmelerin ve dinî ka-

nunların tahribatı değil, ayrıca ve özellikle dış tehlike, savaş da gerekecekti.

Savaşın kökleri öylesine sislere ve o kadar çok ihtilâtlara bürünmüş haldedir ki işin içinden çıkabilmek için bunlardan herbirinin çeşitli kahramanlarını, yani Kıralı, Avrupa'yı, ihtilâlcileri birer birer ele alıp incelemek gerektir.

İktidarının tekrar kurulması için XVI. Louis'nin öbür hükümdarlara yapacağı çağrı kimseyi hayrete düşürmeyecekti. Yabancı memleketlere başvrumak o çağın politik doktrinlerine uygundu ve birçok örnekler bulmak için çok uzaklarda araştırma yapmağa hacet yoktu. Devlet Kıraldan ayrılmadığına, Kıral da Yurd'un en yüce cisimlenişi olduğuna göre Kıralın düşmanları aynı zamanda Devletin düşmanlarıydı. Bunlarla savaşmak hükümdarın hem hakkı, hem ödevi olduğundan, yine bunları yenmek için en uygun çareleri bulmak da onun bileceği işti. Şu halde bu gibi teşebbüslerin kanuna uygunluğu yahut uygunsuzluğu meselesinin —bu noktada bizim düşüncelerimizin dedelerimizinkiler gibi olmadığım bize anlatmaktan gayrı— ilgiye değer hiçbir tarafı yoktu.

Fakat XVI. Louis kendinde Viyana'dan yahut Berlin'den yardım istemeğe bütün kalbiyle hak görmekle beraber, vicdanen de Kırallığm kurtuluşunu memleketin mahvolmasında arayamazdı. Onun için, rühban hakkındaki kararnameler üzerine Avrupa'nın bir müdahalesini istemeğe karar verdiği zaman, bu müdahaleyi ötedenberi söylendiğinden bambaşka bir tarzda tasarladı. Onun için sözkonusu olan, gerici bir polis kuvvetinin Fransa'ya karşı milletlerarası bir şeyler yapması değildi. Böyle bir mesele yoktu. XVI. Louis'nin arzuladığı şey asker yığınağıyle desteklenen bir hükümdarlar toplantısı idi. Toplantı da, yığınak da büyük gürültüyle, gösterişli bir tarzda yapılacaktı. Başlangıçta birkaç çıkış yaptıktan sonra hükümdarlar Parisli ihtilâlcilere ateş ve lânet püsküren korkunç bir bildiri yayınlayacaklardı. Bu çizme ve kılıç gürültüsünden korkacak olan ihtilâlciler, hemencecik daha aşağıdan alacaklar, beri yandan da nizamın ve Kırallığın dostu olan iyi vatandaşların içine cesaret gelecekti. Devletler katiyen Fransa'nın içişlerine karışmak iddiasında olmadıklarını, fakat Kıraldan başkasını tanımadıklarını, serbest kaldığı zaman da ancak onunla müzakerelere girişmek istediklerini bildireceklerdi. Korkuya kapılan millet tahtın ayağına koşacak, kendisini istilâdan, sa-

vaştan kurtarsın diye XVI. Louis'ye yalvaracaktı. XVI. Louis bu yalvarışlar karşısında yumuşayacak, Avrupa'nın öfkesini yatıştıracak ve bu aracılık sayesinde itibarını tekrar kazanacağı için, kendisinden nez'edilen iktidarları hemencecik geri alacaktı.

Bu da her zamanki korkuluk usulüydü. İstilâ olmayacak, sınırların yakınında gösterilen olmayacak, yalnız uzaklardaki bir umacı gözlerini açacak, elindeki tahta kılıcı havaya kaldıracaktı. XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in böyle bir komedyanın tesirliliğine inanmış olmalarını düşününce insan şaşıyor. Bununla beraber, hazırladıkları müdahale planı, ezcümle Marie-Antoinette'in 8 Eylül 1791'de —yani Varennes olayından iki aydan fazla bir zaman sonra— kardeşine yolladığı muhtırada ve XVI. Louis'nin 3 Aralıkta —yani Teşrii Meclisin açılışından üç ay sonra— Prusya Kıralına gönderdiği bir mektupta böyle izah edilmektedir.

Çocukluk muydu bu? Evet, fakat bu çocukluk Avrupa saraylarına büyük bir acayiplik gibi görünüyordu ve Kıralın tasarılarının mütevazı oluşuna sebep, belki de Avrupa'yı gayet iyi bilmesindendi.

Fransa olayları Avrupa'da büyük bir soğukkanlılık ve azçok da memnunlukla karşılanmıştı. İhtilâller, başbakanlık dairelerı için hiç de yeni bir şey değildi. Kökleşmiş bir alışkanlığa göre, bunlar bir çöküş sebebi sayılıyor ve herkes hasmının başına bir İhtilâl gelmesini diliyordu. Fransa'nın dünyada çok büyük bir yeri vardı. Bu yüzden, onu iç tehlike dolayısiyle dışarıdaki menfaatlerini ihmale mecbur kalmış görmek, birçok yerlerde sevinç uyandırıyordu. Parçalanmış ve gevşemiş bir Fransa, dört büyük Devletin arzularına pek uygun düşüyordu ki, bunlar: Doğu işlerine dalmış olan Rusya, Belçika'daki ihtilâl ve Türkiye ile olan savaş yüzünden zayıflamış olan Avusturya, Polonya'nın uyanışından telâşlanan Prusya ve özellikle, Amerika savaşından sonra henüz kendini toparlayamamış olan, mali sıkıntılar çeken, endüstrisi için yeni mahreçler arayan İngiltere idi. Fransız İhtilâline düşman bir İngiliz yazarı olan Burke şöyle demekteydi:

"Fransızlar yeryüzünde şimdiye kadar görülmemiş bir yıkılışın en becerikli ustaları olduklarını göstermişlerdir. Kıralliklarını kiliselerini, ticaretlerini ve fabrikalarını kökünden yıkmışlardır. Rakipleri olan bizlerin işlerimizi, yirmi tane Ra-

millies savaşının yapabileceğinden daha iyi hale sokmuşlardır. Fransa'yı tamamen yenmiş olsaydık da, ayaklarımızın altına serilseydi, işlerini halletmesi için ona —kendi yapmış olduğu kadar sert, milli büyüklüğü için o kadar zararlı bir kanunu zorla kabul ettirsin diye- bir heyet göndermekten utanırdık." Küçük Alman prenslerine varıncaya kadar hiç kimse yoktu ki Versailles güneşinin böylece tutulmasını zevkle selâmlamasın. Bunlar, Avrupa'nın en parlak sarayının itibarına bunca zaman katlandıktan sonra, eskiden köle gibi takındıkları ihtişamların yıkılışını görmekten barbarca bir sevinç duyuyorlardı.

Demokrasinin tatbikatı bizi parti kavgalarına o kadar alıştırmıştı ki, milletlerarası hayatı, elimizde olmaksızın, parlâmento hayatını örnek alarak tasavvur ediyoruz ve kafamızı işletmeğe üşendiğimiz için de, 1789 da bütün kıralların Frasa Kıralından yana, bütün milletlerin Fransız milletinden yana olduklarına inanmaktan, hoşlanır gibi bir halimiz var, Bu kabataslak görüşü bir yana bırakmak gerekir. XVI. Louis'in sızlanmaları hiçbir yankı bulmuyordu. Kırallar Fransa Kıralının kaderine kayıtsızdılar, yahut, arasıra ona biraz acısalar bile, yakınlıkları sırf şekil bakımından yapılan hayıflanmalar dan ileriye gitmiyordu. Fransa'nın o zamanki Berlin elçisi, şunları bildirmekteydi: "Prusya Kıralı, benimle konuşmak gibi bir şeref bahşetti bana ve Kıralın durumu üzerinde çok yerinde sözler söyledi... Buna rağmen, bu sarayın duyduğu memnunluk açıktan açığa kendini belli etmektedir ve o, Fransa'daki kargaşalıkların daha vahim olmasını, ebediyen sürüp gitmesini istemektedir Marie-Antoinette'in öz kardeşi olan hoyrat ve sistemci II. Josef, Bastille'in zaptından sonra başbakanına şunları yazmaktaydı: 'Sağlık durumum -hiçbir hissem olmıyan hâdiselere üzülecek kadar-, katiyen bozulmuş değildir." Bununla beraber, sağlık durumu yine de onu mezara götürecek kadar bozulmuş bulunmaktaydı. Kardeşi Leopold ince fikirli, düşünmekten hoşlanan, yumuşak başlı ve uysal bir insandı. Toscana'yı idare etmiş ve Machiavelli'nin yurdunda diplomasi dersleri almıştı. Her noktada Josef'ten ayrı olmakla beraber, Devlet bencilliği bakımından ona benzemekteydi ve bunun da aynı hayasızlıkla ifade etmektedir: "Yeryüzünde hiçbir hükümdar yoktur ki, bir milletten, kendi kendine yaptığı bir Anayasanın hesabını sormağa hakkı olsun. Bu Anayasa, iyi ise o millet için ne âlâ, kötü ise bundan komşuları faydalanacaktır."

Bu noktalar iyice belirtildikten sonra, Londra ve Berlin kabinelerinin Fransa'nın felâketleri karşısında gülümser, fakat pasif birer seyirci olarak mı kaldıklarını, yoksa bunları daha da vahimleştirmeğe mi çalıştıklarını bilmek, ilgi çeken bir şey olacaktır. Kullanılan usul kökü çok ileriye varan ve şimdi de kaybolmamış bulunan bir geleneğe uygundu. Tarih bakımından ne yazık ki, bu müdahaleler, gizlidir ve arşivlerde azıcık iz bırakır. Bununla beraber, İhtilâl Mahkemesinin evrakı içinde araştırmalar yaparak, tarihçi M. Albert Mathiez birçok düşman'a işbirliği dâvalarını meydana çıkarmıştır. Gerçi bunlar, 1793 tarihini taşımaktadır ama, çeşitli başka belgelerle bir araya getirildikleri vakit, yabancı ajanların manevralarını azçok emniyetle görebilmek imkânını bize vermektedir. Marat, Bastille'e hücum edenler arasına karışan Prusyalı kışkırtıcılardan bahsetmişti. Daha açığı şu ki, 1790 yılı Ekiminde Paris'e Kıral Friedrich-Wilhelm'in müşavirlerinden biri olan Benjamin Veitel Ephraim adlı kimsenin geldiğini görüyoruz. Bu adam, daha önce de Hollanda'daki hareketlere karışmış bulunmaktaydı ve ticaret, mal yollama gibi bahanelerle, Kıralı Avusturya ile olan ittifakı bozmağa zorlasın diye, Meclisin sol kanadını işleyecekti. 22 Nisan 1791'de efendisine "Jakobenler kulübünün tamamen Prusya'dan yana olduğunu" yazmıştı. Varennes buhranının en civcivli ânında bu kulüpten istifasını haklı göstermek için, Kurucu Meclis üyesi Rabaut-Saint-Etienne de bu aynı yabancı nüfuzunu ileri sürmüştü. Ona göre; cumhuriyetçi hareket için Berlin'de, yahut Londra'da kışkırtmalar yapılmaktaydı. Tam Champs de Mars'taki adam öldürmeler sırasında hemşerilerine şöyle yazıyordu: "Ortaya para döküldüğü, topluluklar arasına yabancıların karıştığı ve fesatçı etkilerin dışarıdan geldiği gizlenemez." Meclis soruşturma komitesinin emri üzerine Ephraim, 18 Temmuzu 19'a bağlayan gece Etta Palm adlı olup, kendisine Baronne d'Ae'ders diye isim takmış olan Hollandalı maceracı kadınla birlikte tevkif edildi. Fakat Kıralın gizli müşaviri sıfatını ileri sürdüğünden, üç gün sonra serbest bırakıldı ve kimse onun bütün evrakını incelemeğe cesaret edemedi.

İngiltere de Paris'te birçok gizli ajanlar bulundurmaktaydı. Fransa'nın Londra büyükelçisi olan La Luzerne, mektuplarının herbirinde bunların entrikalarına karşı bakan Montmorin'in kulağını büküyordu. Fakat bakanın elinde artık ne po-

lis, ne de tenkil vasıtası bulunduğundan, cevap olarak; "elimden bir şey gelmiyor, hiçbir şeyden haberim yok," gibi itiraflarda bulunmaktan başka şey yapmıyordu. La Luzerne'in 28 Kasım 1789 tarihli bir raporu, Pitt hükümetinden ücret alan kimseler olarak, Danton'la arkadaşı Paré'nin adlarını açıkça yazmaktadır. O zaman her ikisi de hiç tanınmamış kimselerdi. Zaten Danton da Kordelyelere karşı girişilen kovuşturmalardan kurtulmak için 1791 yılı Temmuzunda Londra'ya sığınmıştı. Pitt'in hayatını en son olarak yazan J.-H. Rose'a inanmak gerekirse, Mirabeau da İspanya ile olan ittifak aleyhinde bir söylev vermek ve Brest'te hazırlanmakta olan bir deniz donatımını durdurtmak için İngiltere'den para kabul etmişti. Görüldüğü gibi, Kıraliar "Enternasyonal"inden çok uzak bulunulmaktaydı.

Daha başlangıçta Fransız buhranından edebilecekleri istifadeyi gören veya gördüklerini sanan Devletlerin karşısında ihtilâlciler, Meclise oldukça müphem düşüncelerden ve barışçı hayallerle modası geçmiş geleneklerin acayip bir karışımından başka şey getirememişlerdi. İç politikada en ileri düşünceleri besler görünen insanlar, dış politikada çoğu zaman geri kalmış, eski fikirli kimselerdir. Teşrii Meclis üyeleri bu konuda 1640'a doğru geçerakçe olan ve daha 1715'te modası geçmiş bulunan birtakım ilkeleri ileri sürüyorlardı. Bunlar hâlâ Richelieu ve Habsburg'lara karşı savaş devrindeydiler. Avusturya ile yakınlaşma onlar için bir rezaletti. Ama bu ittifak Prusya'nın açgözlülüğüne bir sed çekmiş; kıta Avrupasında barışı sağlayıp denizlerde İngiltere'yi yenmek imkânını vermiş; Amerika savaşı sayesinde Paris andlaşmasının zararlarını gidermesini sağlamış, bunlara hiç aldırdıkları yoktu. Anlamıyorlardı. Avusturya hanedanı Fransa'nın düşmanıydı: Onunla ittifak yapmak bir ihanet ve bir aptallıktı! Marie-Antoinette'in sıfatı, Fransa kıraliçeliğinden önce, Avurturyalılık'tı ve muhakkak ki bu takma ad onu, yaptığı bütün ihtiyatsızlıklardan daha çok mahva sürükleyecekti.

Teşrii Meclis üyeleri (İspanya ve İtalya Bourbon'ları ile yapılan ittifak olan) "Aile Paktı"nın da ateşli taraftarları değillerdi. İspanya dünyanın üçüncü denizci Devleti idi ve İngiltere'ye karşı koyabilmek için onun yardımı çok lâzımdı. Evet ama, İngiltere ile boy ölçüşecek ne vardı? Sömürgeler mi? Yarım asırdan beri, Montesquieu ile Voltaire başta olmak üze-

re bütün filozoflar, sömürgelerin bir yük memleket nüfusunun azalmasına ve haydutluklar yapılmasına bir sebep olduğunu söylüyorlardı! Yeni Fransa, "birkaç dönüm karla kaplı toprağı fethetmek" için ne Parlâmentarizmin icadçısı olan İngilizlerle, ne de aydınların ve felsefenin kutsal toprağı olan Friedrich'in Prusya'sı ile savaşacaktı!

Kıralığın son büyük bakanlarının kurmuş oldukları politik sistem böylece, ihtilâl düşüncenin derin eğilimleriyle tezat halinde bulunuyordu: Bu düşünce, dışarıdaki düşmanları da içeridekilerle bir tutmağa ve her iki alanda aynı hassaslıkla davranmağa daima hazır bulunmaktaydı.

İlk hâdiseler, Kurucu Meclisin toplantıların başlayışı sırasında olmuştu. 1789 baharında İngiltere, Nootka körfezi yüzünden İspanya ile açıkça kavga halindeydi: İngiltere burayı Madrid Sarayının isteğine rağmen, işgal etmek iddiasındaydı; Madrid hükümeti ise burasını, Meksika'nın bir parçası olduğu için, elinde tutmak istiyordu. Sınıflar Meclisi, toplandığı sırada, İspanyollar bir İngiliz gemisini zaptetmişler bu yüzden pazarlıklar, görüşmeler başlamış, bunlar da 1790 baharında tam bir inkıtaa doğru yol almakta bulunmuştu. İspanya ittifak hükümlerinin yerine getirilmesini Fransa'dan istedi ve Londra hükümetinin savaşçı tedbirleri karşısında 4 Mayısta donanmanın seferber olmasını emreden XVI. Louis, ayın 14'ünde de, kıralığın güveni için 14 gemiden kurulu bir filoyu donatmak zorunda kaldığını Meclise bildirdi.

Kıral herhalde kamu oyunu ayaklandıracağını ve bütün temsilcileri tek bir vatanseverlik hareketi halinde kendi çevresinde toplayacağını sanıyordu. Fakat aldanmaktaydı. Geri kalan her şey gibi, dış politika da bir bölme, ayırma unsuruydu. Kıralın mesajı parti kavgalarına yeni bir sermaye getirmişti. Milli menfaatlerle ilgili bir meselenin kendisine bildirildiği Meclis, bunu kendi ideolojisinin kanunlarına uygun olarak kesip attı. Bir temsilci: "Bütün milletler bizim gibi hür olsunlar, harp diye bir şey kalmaz!" diye bağırdı. 22'sinde Kurucu Meclis, Pétion'la Robespierre'in ağzından bütün dünyaya ebedî barışı haykırdı. Artık diplomatlar olmayacaktı! Ordular olmayacaktı! Entrikalar olmayacaktı! Kan dökülmeyecekti! "Fransız milleti fetihler yapmak amaciyle herhangi bir savaşa girişmekten vazgeçmiş bulunmakta" idi ve "kuvvetlerini hiçbir zaman, hiçbir milletin hürriyetine karşı kullanmayacak"tı.

Sonraki yılların ışığında saçmalığı apaçık belli olacak olan bu kararın, bu özel durumda, gayet açık bir anlamı bulunmaktaydı: Bu Fransız - İspanyol ittifakının bozulması, "Aile Paktı" nın sonu demekti.

Bir ay sonra yeni güçlükler çıktı. 1274-1791 arasında Papalığa ait bulunmuş olan Avignon şehriyle, Venaissin Kontluğu, Kırallık toprakları içinde bir "ada" halindeydi. Burada, ortaçağın artığı imiş gibi bir durum vardı. Roma'da dahi çok zayıf olan Papalık hükümeti, orada tam bir acz içindeydi. Kanunların herbiri işleri kendilerine yontarak, kendilerini aşağı yukarı kendi bildikleri gibi idare ediyorlardı. Avignon, kaçakçılarla sabıkalıların polisle alay ettikleri gerçek bir Haşarat Yatağı halindeydi. Fransız makamlarının yıkılışı bunlara her türlü cüreti verdi ve durum, çabucak berbatlaştı. Nizam taraftarları işe müdahale ederek memleketi temizlemesi için Kırala yalvardılar. Fakat Avignon, Fransa'nın tarafını tutarken Carpentras, Papalık taraftarı ve aristokrat olarak kaldı. Nihayet 12 Haziran 1792'de adamakıllı ihtilâlden yana geçen Avignon'lular, Papa temsilcisini kovdular ve Fransa'ya ilhak edilmelerini istediler. Fetihleri yasak eden 22 Mayıs tarihli önerge ne olacaktı? Kurucu Meclisteki kanun adamları bu kadar ufak bir iş karşısında duraklamadılar. "Evet," dediler, "Fransa, eski hukuka uygun olarak kurnazlıkla hazırlanıp kuvvetle başarılan fetihlerden vazgeçmiş bulunmaktadır. Fakat yeni hukuk nizamı gereğince kendi kaderlerini kendileri tayin edip, kendiliklerinden Fransa'ya katılacak olan halk yığınlarını kabul etmemeğe karar vermiş değildir." Robespierre: "Bir halk yığınının bir başkasiyle birleşmesinde fetihlere benzeyen bir taraf var mıdır?" dedi. "Bir fetih, fâtihin zincire vurduğu bir halkın zulüm altında tutulması değil midir? Buna göre, Avignon'un işgali doğrudur. Bu, hürriyete karşı bir kasıt değil, bir kurtarmadır."

Bu teori zeki ve inceydi, ama çok tehlikeliydi: Bu yolun neresinde durulacaktı? Bu ilhakı kendiliğinden olup bitmiş bir birleşme haline sokmak için (az-çok samimi) bir oyalama yahut (az-çok hileli) bir plebisit yetiyorsa, Fransa'nın, iyi idare edilen bir ihtilâlci propaganda sayesinde, Avrupa'nın yarısını yutmağa kalkışmaması için hiçbir sebep yoktu. Gazetesine "Fransa ve Brabant İhtilâlleri" diye ad takmış olan Camille Desmoulins, boyuna İhtilâl hareketleri arasındaki daya-

mşmadan sözediyordu. Nitekim, şöyle demekteydi: "Luther mezhebi hukuk için ne yapmışsa şimdi de Avrupa kamu hukuku için bize karşı birleşmelerinin ne önemi var Hattâ daha fazlasını söyliyeyim: Hazırlanmakta olan öbür milli ihtilâlleri daha çabuk olgunlaştırıp harekete getirmek için böyle bir şart belki lâzımdır bile."

Paris'i doldurmakta olan yabancı kışkırtıcılar, asıl memleketlerinde şimdi benimsemiş oldukları bu yurdun ilkelerini yayıyorlardı. Fransa'nın, ileride kabul edecek olduğu ilhak dileklerini demokratik fesat hareketleriyle hazırlamak için, sınırdaş memleketler halklarını bu haberciler vasıtasiyle kendi örneğine uymağa çağırır gibi bir hali vardı. İhtilâl, Fransız iç politikasının beklenmedik bir hâdisesi olacak yerde, bütün Devletleri —yalnız şekilleri bakımından değil, varlıkları bakımından da— tehdit eden kozmopolit bir teşebbüs, evrensel bir din haline gelmek üzereydi. Bu şartlar altında Avignon'luların dileğini kabul etmek, Avrupa'ya meydan okumak demekti. Kurucu Meclis bir buçuk yıl tereddüt etti. Dağılmadan altı gün önce, 12 Eylül 1791'de, tarafları silâhsızlandırmak için o bölgeye gönderdiği bir komisyonun müsbet mütalâası üzerine, birleşme lehinde oy verdi. Hemen arkasından da Kont de la Marck şunları yazıyordu: "Bu tutuma göre Fransa'nın bütün hükümetlerle gerçek bir savaş halinde olduğu apaçıktır. Fransa durmadan bunları topraklarında ayaklanmalar çıkarmakla tehdit edecek, ayaklanmalar onu fetihe götürecektir. Nitekim, Roma da, milletler kendi himayesine girdikleri zaman, kıraları tahtlarından indirirken, başka bir usul kullanmıyordu... Yeni Meclisin çılgın düşünceli birkaç insanının, birleşmenin yarattığı şevkten, heyecandan faydalanarak, Felemenk'i istilâ etmeyi kararlaştırmaları mümkündür... Bundan, Liyej memleketinin ve Hollanda'nın ayaklanmasına tek bir adım kalır. Bütün bunlar size delice görünecektir. Evet ama, gelecek Teşrii devrenin teşekkül tarzı bakımından böylesine kundakçı tedbirler. M. de La Fayette'in yükselme hırsının da yardımiyle, dünyanın en basit şeyi gibi görüneceklerdir."

La Mack'ın görüşü doğruydu. Venaissin Kontluğu meselesine Alsas'ta toprak sahibi prensler işiyle göçmen toplulukları işi de ilâve olmuştu. İmparatorluk ve İmparator her iki meseleyle ilgiliydiler ve bunların birincisinde, yeni hukukla eski hukuk mutlak bir surette çatışıyorlardı.

Alsas'ı Fransa'ya bırakmış olan Vestfalya andlaşmaları ancak doğrudan doğruya Avusturya hanedanına bağlı memleketler hakkında sarihtiler. Geri kalanı için Alman müzakereciler metne birtakım şekil müphemlikleri sokuşturmuşlardı ve —verdiklerini ileride geri almak için— bunlardan adamakıllı faydalanmak niyetindeydiler. XIV. Louis bu müphemlikleri giderip memleketi tam egemenliğine kavuşturmak için durmadan uğraşmıştı. Fakat bir yandan Alsas'ta, yani Fransa'da mülk ve timar sahibi prenslerden sadakat andı istemekle beraber öbür yandan da, nisfet kurallarına uygun bir şekilde, İmparatorluğun hakimiyeti devrinde faydalanmakta oldukları derebeylik hak ve imtiyazlarını tanıyıp tasdik etmişti. 1789'da bu prenslerin derebeyleri oldukları topraklar, Sınıflar Meclisine temsilci gönderdiler, fakat prenslerin kendileri göndermediler. "Bu yüzden Vasal'ler, Fransız vatandaşı sıfatiyle hareket ederek Mecliste temsil edilmediler." İşler bu haldeyken, 4 Ağustos kararnameleri ve rühbanın mallarına elkoyan tedbirler ortaya çıktı. Alman prensleri hem razı olmadıkları, hem de bunların andlaşmalara aykırı olduğu gibi çifte bir sebeple bu kararları tanımadılar. Meclis, malları ellerinden alınan asillerle piskoposlara tazminat verme teklifinde bulunmakla beraber, sırf kendi otoritesine dayanıp bu ıslahatı müzakeresiz olarak yapmak konusundaki hakkını azimli bir tavırla muhafaza etti. Bir yanda Devletler hukuku, öbür yanda milletin egemenliği vardı: İki taraf aynı dili konuşmuyordu ve bunun içindir ki, ortadaki menfaatlerin pek de büyük olmamasına rağmen, dâva birdenbire tehlikeli bir gidiş alıverdi.

Topraklarının bir kısmı üzerinde derebeylik rejiminin ilgasını tasdik eden bir pazarlığı kabul etmekle, prensler öbür toprakları üzerinde bu rejimin prensibini tehlikeye sokmuş olacaklardı ki bu bütün Cermen rejiminin sarsılması demekti. Beri yandan Meclis de onların tezini kabul etmekle kendi bakımından birleştirici eserinden vazgeçmiş olacaktı. Çünkü prensleri Fransa'ya bağlayan sözleşmeler yürürlükte kalırsa, bütün illeri işleri Kırallıkla birleştikleri sıradaki halde bırakmak için buna benzer şartlar ileri sürebilirlerdi. Nihayet Meclis, aynı zamanda halk egemenliği prensibini de inkâr etmiş olacaktı: Çünkü, Alsas'ın yalnız saykinlerinin iradesiyle değil, andlaşmaların lâfziyle ve Avrupa kamu hukukunun tasdikiyle

de Fransa'nın ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiğini kabul ve tasdik etmiş olacaktı. Bu işte de Avignon meselesini halledilmez hale sokmuş olan tezada düşülüyordu. Teşrîî Meclis ,toplandığı zaman, bir tek adım ileriye gidilmiş değildi.

Anlaşmazlığın sonuncu bir sebebi de, göçmenler meselesiydi. Burada sözkonusu olan baskınların ve suikastlerin, mahvolmaktan ve ölümden kurtulmak için yurtlarından kaçmak zorunda bırakmış olduğu bahtsızlar değildir. Bahis konusu olanlar, kendi istekleriyle, daha ilk anda göçmüş olanlardır. Bunlar 1789 Temmuzundan itibaren Kont d'Artois'yı takibetmişler ve eski rejimi adaletsizliklerine, kötü muamelelerine varıncaya kadar her şeyiyle yeniden kurmak için silâhlanmağa başlamışlardı. Bunlar Ren nehrinin sol kıyısındaki memleketlerde Mainz'da, Koblentz'de, Worm'da toplanmışlardı ve muzaffer bir tarzda çabucak geri dönmeyi beklerken zevkli bir hayat sürüyorlardı. Havaî, şık ve alaycı olan bu insanlar, saçma tasarılarla sarhoş oluyorlar, bütün vakitlerini, güçlerini çocukça entrikalarla harcıyorlardı. Ne düşünceye, ne de muhakemeye sahip olduklarından ancak, saray dalavereleri içinde rahatlık hissediyorlar ve kendilerini Fransa'yı yeniden kuracak çapta adamlar sanıyorlardı! Albert Sorel'in deyişiyle: "Bu asık yüzlü, şevk ve inanç dolu bir haçlı seferi hazırlığı değildi... gürültülü, karışık ve düşüncesizce yeni bir "Fronde" ayaklanmasıydı". Bu topluluğun fazla askeri yoktu, ama hiç değilse, prensleri, şefleri, hükümeti vardı: 1791 Haziranında gelmiş olan Kont de Provence kendini Naip ilân etmişti. Kardeşi Kont d'Artois de gelmişti. Kuzeni Condé başkumandandı. Mareşal de Groglie ve Mareşal de Castries de gelenler arasındaydı. Eski genel denetçi Calonne, tek başına hem bakanlar kurulu hem meclis durumundaydı. Kıralı Varennes'de kurtarmak işini becerememiş olan Marki de Bouillé öcalmak için başlayacak olan istilânın kurmay başkanı olmuştu.

Bütün bu kalabalık uğraşıp didiniyor, pozlar takınıyordu. Bir sürü tehditler savruluyor, fakat bunlar ihtilâlcileri telâşlandırmaktan, Kıral ailesini tehlikeye düşürmekten başka sonuç vermiyordu. Fakat hanedanın Tuileries sarayında karşılaştığı tehlikelere Koblentz'de kimsenin aldırdığı yoktu: Göç hareketinin çekirdeği Marie-Antoinette'in şahsî düşmanlarından, daha Kıraliçe Versailles'a gelir gelmez şarkılariyle, iftiralariyle onun peşini bırakmamış olan "yârân"dan meydana

gelmeydi. Ama Kıraliçe, tehdit altındaymış, ne çıkar! Yahut böylesi daha iyi, çünkü aşırı kötülükten, geri tepen hareket doğacaktır. Bu beyinsizler topluluğunun teşkil ettiği büyük tehlikeyi anlayan XVI. Louis, hükümdarlara eski bakanı Breteuil'ü gönderdi. Görevi, Kıral tarafından tasvip edilmeyen her teşebbüse karşı onların kulağını bükmekti. Bunun üzerine, göçmenlerin Kıralın diplomasisiyle savaşmaları ve fırsat düştükçe bu diplomasiyi Jakoben'lere jurnal etmeleri gibi acayip bir manzara ile de karşılaşıldı!..

Hiçbir şey yapmamağa kararlı olan başbakanlıklar ilkin Kont d'Artois'nın kendilerine bildirdiği asker ve para isteklerini nazikâne dinlemişler; sonunda bıkmışlar ve red cevaplarına, isteği yapanın rütbesinin ve aile durumunun gerektirir gibi göründüğü şekilleri dahi vermez olmuşlardı. Sonradan X. Charles adiyle tahta çıkacak olan Kont d'Artois, son bir teşebbüste bulunmağa karar verdi.

Prusya Kıralı Friedrich-Wilhelm'le İmparator Leopold Pillnitz şatosunda Saks elektörüne misafir gelmişlerdi. Polonya işini görüşeceklerdi ama, hiçbir karara varmayacaklardı ve belki de Pillnitz de hiçbir cidd' işten sözedilmiyecekti. Fakat 26 Ağustosta Kont d'Artois göçmenlerin bütün kurmayını da yanına almış olduğu halde, şatoya gitti. Yine Albert Sorel şöyle diyor: "Bu gürültülü ziyaretin sebebi; Alman hükümdarlarını asillerin dâvasına karıştırıp güç duruma sokmak ve onlara, sonradan kuvvet kullanıp desteklemek zorunda kalacakları —örneğin Alsas'ın işgali gibi— birtakım teşebbüsler yaptırmaktı." Friedrich-Wilhelm, tehlikesiz ve kârlı bir sefer yapılmasının aleyhinde değildi, ama Leopold bu işe katiyen yanaşmıyordu. Sonunda sıkıcı misafirlerinden yakalarını kurtarmak için, iki hükümdar müphem bir bildiri imzalamayı kabul ettiler. Bu bildiri, tabii onları hiçbir sarih tedbire zorlamayacaktı ama, XVI. Louis'nin pek hoşlandığı silâhlı toplantı tasarısı kapsamına girer gibi olduğundan, belki Parislileri korkutacak ve bu takdirde onu imzalamış olanlara Kıralın minnet duymasını sağlayacaktı.

Bütün kelimeleri birbirini iptal edecek şekilde ölçülüp tartılmış olan bu bildiri ile, İmparator ve Prusya Kıralı, Fransa'da nizamın tekrar kurulmasının Avrupa'yı ilgilendiren bir konu olduğu mütalâasındaydılar. Öteki hükümdarların da kendileri gibi düşüneceklerini ve bu uğurda en tesirli çareleri kul-

lanmaktan *geri durmayacaklarını umuyorlardı. O zaman, ve bu takdirde,* kendileri de hemen harekete geçmeğe kararlıydılar. Bütün bunlar faraziydi. Avusturya ile Prusya'nın hareketi, ancak *bütün* Avrupa buna katılırsa, başlayacaktı. Fakat bu oybirliği yalnız ihtimal dışı değil, imkânsızdı da. Bu sonuç, göçmenler için tam bir başarısızlıktı. Kesin bir taahhüt yerine, ellerine mânasız bir belge geçmiş; diplomatik biçimlere uygun şekilde adıyla sanıyla kapıdışarı edilmişlerdi. Cermen İmparatoru II. Leopold'un, kızkardeşi Marie-Antoinette'le eniştesi XVI. Louis'ye, tâdil edilen Anayasayı mümkün olduğu kadar çabuk kabul ederek münafıkları, ellerinden her türlü kışkırtma vasıtasını alacak olan bir olupbitti ile karşı karşıya bırakmayı tavsiye edeceği, kendilerine üstü kapalı bir şekilde anlatılmıştı.

Sarayın ve göçmenlerin gizli ajanı olan Mallet du Pan'ın "muhteşem bir komedya" diye adlandırdığı, gerçekte de çok korkunç bir şey olan ünlü Pillnitz bildirisi işte böyle bir şeydi. Göçmenler acizlerini gizleyip bir Avrupa koalisyonuna herkesi inandırmak, ihtilâlciler de bundan Sarayın ihanetinin bir belgesini çıkarmak için böyle yapıyorlardı. İki tarafın herbiri de bu yolda çalıştı.

27 Ağustos bildirisini Fransızlara ulaştırma işini üzerlerine alan Kıralın küçük kardeşiyle Kont d'Artois, 10 Eylülde bunu yayınlarlarken, yanısıra bunun niteliğini büsbütün değiştiren bir bildiri-mektup da yayınladılar. Bunda Fransız topraklarının istilâsı çok yakın olarak gösterilmekte, en kötü misillemeler yapılacağı haber verilmekte, XVI. Louis'nin aracılığı önceden önlenerek rejime yaptığı sadakat andı korkaklık ve —inanılması imkânsız olan— geçici bir boyun eğiş diye vasıflandırılmaktaydı. Kendi hesaplarına ilerici yazarlar da bildirinin gerçek anlamını onun yorumunda verilmekte olduğuna ve asıl metindeki dolambaçlı çekingenliğin hesaba katılamıyacağına kamu oyunu inandırdılar. Kırala gelince, o da iki cereyan arasında kaldı, fakat ikisine de boyun eğecek, yahut hâkim olacak kudrette değildi. İhtilâlin gözünde kardeşlerinin vesayet altına alınmak tehdidi altındaydı. İki kutup tarafından horgörüldüğü, yahut nefret edildiği için, kala kala kendisine mutedillerin cılız desteği kalıyordu. O da buna vargücüyle, sımsıkı yapıştı.

Varennes'de tevkifi ve Avrupa'nın vurdumduymazlığı do-

layısiyle her şiddetli çabadan tiksinmiş olduğundan, Anayasaya saygı gösterilmesini sağlamaktan başka arzusu yoktu. Bunun kusurlarını düzeltmek için de zamana, tecrübeye güveniyordu. Metnini ezberlemişti ve her şeye karşı gösterdiği o ince eleyip sık dokurluk ve çok dikkatli merakla, en önemsiz hallerde bile Anayasaya başvuruyordu. Bir gün millî muhafız kıtalarını teftiş edeceği sırada, subaylar o kıtanın üniformasını giysin diye ayak diredîler: "Bu iyicillik gösterisi, askerlerin maneviyatı üzerinde çok iyi etki yapar," dediler.

Kıral: "Üniforma giymek mi?" diye bağırdı. "Anayasa bana bunun için izin verir mi bilmem ki?"

Bakanlarından çoğuna yol vermiş, onların seleflerini Föyyan'lar arasından seçmişti. Her zamanki müşavirleri Anayasayı hazırlayanlar, yani eski çoğunluğun şefleri olan Barnave ve Dupont'la Lameth kardeşlerdi. Söylevlerini onlar düzeltiyorlar, yapacağı en ufak işlerde ona önderlik ediyorlardı. Kıralîçe onlarla her gün mektuplaşmaktaydı. Mektupların arkası da ancak yüzyüze yapılan konuşmalar dolayısiyle kesildi. Kanunîlik sahasında Kırallık mükemmeldi, mağlûp edilemez haldeydi. Ancak büyük bir dış sarsıntı yüzünden yere serilebilirdi. Bu sarsıntı Fransız yurtseverliğini karşısına dikilmiş bulacaktı. Bu iş için hasım, hazır durmaktaydı: Avusturya idi bu, hükümetin resmî müttefiki ve Kıral ailesinin sihrî hısımı olan Avusturya idi. Bir Jironden: "Avusturya ile olan ittifakın bozulması, Bastille'in zaptı kadar lüzumludur," diyordu.

Bu, tek bir düşünce değildi. Bütün sol kanad böyle düşünüyordu. Çünkü çok iyi biliyordu ki, iktidarı eline geçirmek için Kurucu Meclisi desteklemiş olan ihtilâlci şevke, heyecana artık güvenemezdi.

Memleket, kargaşalıktan usanmış durumdaydı. Köylüler için olduğu kadar burjuvalar için de ihtilâl yapılmıştı. Politika onları ilgilendirmiyordu artık. Kıral dürüst bir şekilde yeni rejimden yana olduğuna göre, normal hayata yeniden başlamak zamanı gelmiş bulunmaktaydı. Yağmurlardan, gösterilerden gına gelmişti artık! Sâkinlik ve çalışma lâzımdı! Barneva 10 Ekimde şunları yazmaktaydı: "Yeni Teşrii Meclisin ihtiyatsızlıkları, Kıralın tutumunun yarattığı intibaı daha da parlak gösterdi, bu intibaı pekiştirip derinleştirdi. Eski Meclis'teki temsilciler evlerine en elverişli duygularla dönmektedirler... Kırallık... her gün halkın saygısını, güvenini, sevgisini kazanmak-

tadır. Kuvvetin gerçek ilkeleri bunlardır. Cumhuriyetçi parti, Mecliste o kadar aşağılatıcı bir şekilde temsil edilmiş bulunmaktadır ki, çok geçmeden "cumhuriyetçi" ve "haydut" sözleri halkın yaptığı konuşmalarda aynı anlama gelecektir. Böylece de Anayasa gerçek hüviyetini, düşünülebileceğinden çok daha çabuk edinecektir. Meclisin çoğunluğu kamu oyu tarafından hükümetle birlikte yürümeğe zorlanacak ve dışarıdan yalnız aristokrasi gerçek bir muhalefet teşkil edecektir."

İlerici gazetelerde de aynı hava vardı. Zemberek gevşemişti. İhtilâlci zihniyet can çekişmekteydi. "Paris İhtilâlleri" adlı gazete, şunları yazıyordu: "Millet yorulmuştur. Dikkat etmezseniz eski alışkanlıklarına dönmeğe hazırdır." Desmoulins şöyle demekteydi: "Yurtseverlerin umudu uzaklaşıyor... ilk ateş lilikleri soğuyor ve partileri de her gün zayıflıyor." Nihayet Marat da şunları yazıyordu: "14 Temmuz gecesini hazırlayıp getiren olaylar zinciri dikkatli bir gözle izlenirse, hiçbir şeyin İhtilâl kadar kolay olmadığı anlaşılır: Bu sadece şeflerinin istibdadından dolayı gücenik olan halk yığınlarının hoşnutsuzluğuna bağlı bir şeydi. Fakat insan, Fransızların karakterini, halkın çeşitli yığınlarına hâkim olan ruhu, çeşitli vatandaş sınıflarının zıt çıkarlarını, Sarayın imkânlarını ve eşitlik düşmanlarının tabii olduğu kadar, korkunç birliğini gözönüne alırsa, İhtilâlin ancak geçici bir buhran olduğunu ve *onu yaratan vasıtalarla desteklenmesine imkân bulunmadığını* iyice hisseder."

İşte savaş da tam bu rahatsızlıktan ve bu zayıflayıştan çıkacaktı. Soluğu kesilmiş olan ihtilâli yeniden sıçratmak, şüpheye düşüp ellerinden kaçan memleketi uyandırıp boyunduruk altına almak için, Girondenler, Avrupayı ateşe vermekten çekinmiyeceklerdi. Savaş onlar için muazzam bir iç politika manevrasıydı. Onun sayesinde İhtilâlin coşkunluğunu uyandırmak, milli savunma tedbirini Jakoben savunmasının hizmetine vermek ve Yurdun korunması için ayaklandırılacak kuvvetlerden partilerini faydalandırmak istiyorlardı. Felce uğramak tehdidi altında olan İhtilâl, bundan ancak kanlı bir delilik buhranı ile kurtulacaktı.

Jean Jaurès şöyle yazmıştı: "Savaş hareketin, hürriyetin, şan ve şerefin sahnesini büyütmekteydi. Hainleri meydana çıkmağa zorluyordu ve karanlık entrikalar, kasırga ile su basan bir karınca yuvası gibi yokolmaktaydı. Savaş hareket partile-

rine mutedilleri sürüklemek, gerekirse onları zorlamak imkânını veriyordu. Çünkü onların İhtilâle karşı gösterdikleri gevşeklik, yurdun kendisine karşı işlenmiş bir ihanet olarak ilân edilecekti. Nihayet savaş, bilinmezin ve tehlikenin heyecanı ve millî gururun aşırı derecede kışkırtılmasiyle, halkın enerjisini yeniden canlandıracaktı. Halkı yalnız iç politikanın yollariyle Kırallık iktidarına karşı hücuma geçmeğe doğrudan doğruya sevketmek artık mümkün değildi. İhtilâlin üzerine bir çeşit aciz kâbusu çökmüş gibiydi. Ne yani! Ne 14 Temmuzda, ne 6 Ekimde, ne de hattâ Varennes'den sonra Kıralı deviremedik, yahut hükmümüz altına alamadık! Dahası var: Yaptığı savaşlardan herbirinde, hattâ işlediği hatâların herbirinde Kırallık, kuvvet bakımından büyüyormuş gibi görünüyor ve Kıralın ceza görmesi gereken şu anda, yalnız ve ancak demokratlar kovuşturmaya uğruyor. Kırallığın bu asırlık büyüsünün bozulması için onun nihayet kendisini İhtilâle bırakması ya da vatana karşı açıktan açığa işlenmiş bir ihanetle -zaten yabancılarla savaşın hummasına tutulmuş olana- vatandaşların öfkesini kendisine karşı harekete geçirmesi lâzımdır."

Savaş taraftarlarının zafer kazanmaları için Jirondenlerin harcadıkları altı ay, Fransa tarihinin en dramatik sfraları arasındaır. Fakat sık görülen bir tezatla, bu işte başrolü oynamış olan Brissot, tasavvur edilebilecek en şüpheli kimselerden biridir. Kafası alelâcele okuduğu şeylerle takabasa dolu ve ço khareketli bir insan olan Brissot, daha küçük yaşta çok büyük adam olacağına inanmış bulunmaktaydı. Fakat beslediği yükselme hırsı, o zamana kadar polisle olan birtakım meselelerde, kitapçılık alışverişlerinde, kısa ömürlü haftalık spekülâsyonlarda, para ile yazan hicivcilerin ve milletlerarası casusların çok şüpheli çevresinde sürünüp durmuştu. Güç-belâ Paris'ten temsilci seçilmişti ve tiyatro oyunlarında görülen cinsten, beklenmedik büyük bir olayın kendisini dünyaya tanıtacağını hayal ediyordu. Londra'da da oturmuş ve İsviçreli bir banker hesabına Birleşik Devletlere de gitmiş olduğu için, kozmopolit bir insan pozları taşınıyor ve bu ona, taşralı Meclis arkadaşları üzerinde otorite sağlıyordu. Acele yargılara ve işleri bir çırpıda beceriverme usullerine idmanlı olduğundan, hazırlıksız güzel konuşma yetisi sayesinde, kendisini dinleyenlerin gözlerini kamaştırıyordu. Söylevlerine sokuşturduğu "tarih kırıntıları" da onu başkalarına ciddî ve bilgili bir adam olarak

göstermekteydi. Haftalar ve haftalar boyunca Brissot kulüplerde, basında ve Mecliste, yaklaşan savaşın vâizliğini inatla yapacaktı.

Gerek kendisi ve gerekse arkadaşları olan Vergniaud, Isnard, Gensonné, Ruhi ve Herault de Séchelles her kanıtı iyi bularak kullanacaklar ve Robespierre gibi macera önünde gerileyenlerin muhalefetini yenmek için hayâsızca söyledikleri: "Savaş lâzımdır" sözüne: "Savaş tehlikesizdir," gibi kocaman bir yalan da ekleyeceklerdi. İşte bu söylevlerden bazı parçalar: "Bugünkü günde, savaş, millî bir nimettir ve korkulacak tek tehlike; savaşmamaktır." — "Barış zamanında fazla sert görünebilecek tedbirleri savaş zamanında alabilirsiniz..." — "Dumanından rahatsız olduğumuz bu operalara yaraşan yangına daha fazla katlanmak, bizimkisi gibi büyük bir milletin çoğunluğuna yakışmayan bir şeydir... Büyük bir millet, şerefinden yana kıskanç olmalı ve kendisine saygısızlık göstermeğe cesaret edecek kabadayıları şiddetle cezalandırmalıdır." — "Fransızlar dünyanın en göze çarpan milleti olmuşlardır. Tutumlarının da yeni kaderlerine uygun olması gerektir... Hürriyet ateşiyle yanıp tutuşan, kılıçla, kalemle, akılla, belâgatle silâhlanmış olan on milyon Fransızın, öfkelendirilirlerse, tek başlarına dünyanın çehresini değiştirebileceklerini ve müstebitleri balçıktan tahtları üzerinde titretebileceklerini Avrupa'ya söyliyelim." — "Kırallar... size hürriyetinizi geri vermiş olan felsefe zihniyeti için Pirene diye bir şey olmadığını bilirler. Bu kutsal ateşle hâlâ yanmakta olan bir toprağa askerlerini yollamaktan korkarlar. Bir günlük savaşın iki düşman ordusunu bir kardeşler topluluğu haline koyacağını düşünerek, titrerler." — "Tek bir korkum var, o da ihanete uğramamamız. Bize büyük ihanetler lâzım! Kurtuluşumuz bunda. Çünkü Fransa'nın bağrında hâlâ büyük miktarda zehir vardır, bunu dışarıya atmak için de kuvvetli patlamalar olması gerektir; Beden iyidir korkacak hiçbir şey yoktur." — "Savaş! Savaş! Bütün yurtseverlerin seslenişi budur, Avrupa'nın her yanına yayılmış olan bütün hürriyet dostlarının dileği budur. Onlar da müstebitlerine sa'dırıp devirmek için artık sadece bu mutlu değişikliği beklemektedirler." — "Savaş lüzumludur, onu kamu oyu tahrik eder, kamunun selâmeti de kanununu zorla kabul ettirir."

Onun bu bağırışlariyle kışkırtılan Meclis, bütün soğukkan-

lılığını kaybetti. Oturumları bir savaşçı söylevler yarışması halinde idi. Politikası ise farfaralıklardan, kışkırtmalardan ve şiddet hareketlerinden meydana gelme bir örgüydü. Ortaya çıkmakta olan güçlükleri gidermek için kararlı bir davranış, öfkesiz bir metinlik yetecekti. Güçlüklerin en büyüğü olan göçmenler işi alt tarafı, kolayca gülünç hale girebilecek ufacık bir şeydi. Fakat Jirondenlerin asıl istemedikleri de buydu. Bu meselenin sebep olduğu müzakerelerin amacı hiç de İhtilâlin düşmanlarını sindirmek, yahut silâhlarını ellerinden almak değil; onları çileden çıkararak savaştan gayrı çıkar yol bırakmayan ihtiyatsızlıklara, umutsuzca hareketlere sevketmekti. Meclis 31 Ekimde eğer Kıralın küçük kardeşi iki aya kadar Fransa'ya dönmezse, Naiplik haklarını kaybedeceğini ilân etti. 9 Kasımda, 1 Ocak 1792 tarihinden sonra sınırlar dışında kalacak olan bütün göçmenlerin suikastten sanık sayılacaklarını, mallarına el konacağını ve kendilerine ölüm cezası verileceğini bildirdi. Nihayet 29 Kasımda da Anayasaya sadakat andı içmeyen rahiplerin yalnız memurlara verilmekte olan maaştan yoksun olmakla kalmayacaklarını, ayrıca medenî haklarını kaybedeceklerini resmî makamların gözetlemesi altında tutulacaklarını ve iki yıl hapse mahkûm edileceklerini kararlaştırdı.

Üç kararnameden ilk ikisi aşağı yukarı boşunaydı. Çünkü bir yandan Kıralın kardeşiyle göçmenler erişilemiyecek yerlerdeydiler, öbür yandan da bunlar ancak en kuvvetli, yani kendilerini cezalandırmak iddasında olanları asabilecek durumda olmadıkça, Fransa'ya dönmemeğe iyice kararlıydılar. Rahipler aleyhindeki tedbirlere gelince, bunlar yarı-resmî, yahut özel bir ibadete razı olan ve bundan böyle, kaderlerini isyancı asillerinkine bağlayacak olan rühbanın aşağı yukarı yarısını İhtilâle karşı ayaklandırmaktaydı. Föyyan'ların tavsiyesi üzerine ve Paris Direktuvarının yaptığı açık ve teşebbüsle, Kıral bu kararları tasdik etmeği reddetti.

Fakat bu ancak bir duraklamaydı. Savaşçı politika, hattâ Anayasacılar arasında dahi her gün yeni taraftarlar buluyordu. Yeni Savunma Bakanı Kont de Narbonne'la birçok yüksek rütbeli subay da bu politikaya katılmışlardı. Tehlikeyi ve beklenmedik şeyleri seven genç ve ateşli Narbonne, Jirondenlerin ortalığı ateşe verecek nitelikteki kombinezonlarının tam zamanında benimsenmesi başarılırsa, bunların kendi aleyhlerine dö-

neceğine inanmaktaydı. Göçmen toplulukları Renli elektörlere karşı küçük bir savaş açılmasına bahane teşkil edeceklerdi. Ordu bu parlak ve kolay seferden değişmiş olarak dönecek, disiplin yeniden kurulacak, şeflerin sözü dinlenecek, üniforma saygı görecek ve korku uyandıracaktı. Muzaffer kıtalar Kıral için, "bir sığınak olacak, o da bunun sayesinde Meclisin sağlam çoğunluğunu destekleyerek kulüpleri sindirecekti." Şayet bir savaşa yol açarsa XVI. Louis ile Maria-Antoinette'in hep düşünmekte oldukları hükümdarlar toplantısı ve aracılığı tasarısını yeniden ele almak daima mümkün olacaktı ve gerçek çarpışmalar halinde de bunun bir anlamı ve sebebi bulunacaktı.

Albert Sorel'in de işaret ettiği gibi, bu kombinezonlar saçma değildi ve sadece mevsimsizdi. "Orduyu dirilten bir savaş, Devletin hakemi olan ordu, anarşiyi bastıran ve İhtilâlin sivil fetihlerini teşkilâtlayan muzaffer ve barışçı kumandan... Sekiz yıl sonra, 1799 sonunda görülen, işte bu oldu. Yabancı bir istilâ, Devletlerin yapacakları bir Kongre, bir koalisyonla Fransa arasında aracılık yaparak memlekete barış getiren, tahtını yeniden kuran ve Fransızlar için Meclis tarafından ilân edilen temel prensipleri teminat altına alan bir Kıral... Bu da 1814'te görüldü." Fakat 1791'de vakit çok erkendi, memleket olgunlaşmamıştı. Gerçi, Narbonne'un dilediği gibi savaşa gidiliyordu ama, Brissot'nun istediği gibi, Cumhuryete de gidilmekteydi.

14 Aralıkta, Narbonne tarafından inandırılıp akıl öğretilen XVI. Louis Meclise gelerek Trier elektörüne bir ültimatom gönderildiğini bildirdi. 15 Ocak tarihine kadar göçmen toplulukları dağıtılmazsa, Elektör, Fransa'nın düşmanı sayılacak ve öyle muamele görecekti. Savaş mıydı bu? Henüz değildi. Leopold'un verdiği öğüt üzerine, Trier başpiskoposu hemen Fransa'nın isteğini kabul etti ve göçmenleri sınır dışına çıkardı. Mainz başpiskoposu da vakit geçirmeden aynı işlemi yaptı. 21 Aralıkta da İmparator, isteğinin yerine getirildiğini Fransız hükümetine resmen haber verdi. Ayrıca, bu şartlar altında Fransa için Ren bölgesi prenslerine karşı hiçbir takaza sebebi kalmadığını ve dolayısıyle onlardan biri yine de taarruza uğrarsa, onu desteklemek zorunda kalacağını ilâve etti. Meclis, kavgayı alevlendirmek için bu yorumu bahane etti. O sırada savunma bakanı Narbonne, Loren'de yaptığı bir teftiş

gezisinden dönmüştü. Her şeyin hazır olduğunu bildirdi. Meclis de onun verdiği teminattan kuvvet olarak 25 Ocak 1792 tarihinde Kıralı, Leopold'den "Milletin egemenliği, bağımsızlığı ve güvenliği aleyhine yönelmiş her türlü andlaşma ve anlaşmadan vazgeçip geçmediğini", yani, başka bir deyimle, Pillnitz bildirisini geri alıp almadığını sormağa davet etti. Kıral ayrıca, İmparatora, "gelecek 1 Marttan önce yukarıda belirtilmiş olan noktalar üzerinde Milleti tam olarak tatmin edecek bir cevap vermediği takdirde, susuşunun, yahut kaçamaklı veya işleri sürüncemede bırakacak şekilde cevap verişinin de bir savaş ilânı sayılacağını" bildirmekle görevlendirildi.

Bu sefer savaşın sözü ortaya çıkmıştı, ama kendisi çıkmamıştı. Leopold, Jirondenlerin tuzağına gözü kapalı düşmeyecek kadar basiretliydi. 31 Ocak 1792 de XVI. Louis'ye gönderdiği gizli bir muhtırada, buhranın köklerini çok açık olarak ortaya koydu. İhtilâlci şefler, itibarlarının tehlikeye düştüğünü ne kadar çok hissederlerse, "umutsuz ve şiddetli tedbirlere o kadar çok başvuruyorlar" ve o kadar çok "Milleti çaresi bulunamıyacak aşırılıklara sürüklemek istiyorlar" ki, bunun başlıca sebebi, zayıflamakta olan "İhtilâlci gayreti tekrar ateşlendirmektir," dedi. Onun için Leopold, Meclisin oyununa düşmekten kaçınarak, ancak çok lüzumlu ihtiyat tedbirleri almakla yetindi. Gerçekten, 7 Şubatta Prusya Kıralıyla imzalamış olduğu yakınlaşma andlaşması ancak müphem ve dolmbaçlı birtakım hükümler ihtiva etmekteydi ve bunlar da Fransa'dan çok, Polonya ve Rusya'yı hedef tutmaktaydı. Savaş taraftarları için bu, sunturlu bir darbe oldu. Fakat bunlar daha da sunturlusunu yiyeceklerdi: 9 Mart günü bir enerji hamlesi gösteren XVI. Louis, Narbonne'u işbaşından uzaklaştırdı.

Heyecan çok muazzam oldu. Sol kanad bu işten ya ezilmiş, yahut zafer kazanmış olarak çıkacaktı. En büyük hatiplerini, Vergniaud ile Brissot'yu savaşa sürdü. Özellikle, Vergniaud'nun söylevi Meclisi coşturdu. Bunda şöyle diyordu: "Bu kürsüden bir sarayın pencerelerini görüyorum: Orada fesatçı müşavirler, Anayasanın bize verdiği Kıralı yanlış yola sevkedip aldatıyorlar, bizi zincirlemek için kullanacakları demirleri dövüyorlar ve memleketi Avusturya hanedanına teslim edecek olan manevraları hazırlıyorlar. Bir sarayın pencerelerini görüyorum: Orada gizlice karşı-İhtilâl hazırlanıyor, orada bizi anarşinin bütün kargaşalıklarından, iç harbin bütün çıl-

günlüklarından geçirdikten sonra, yine köleliğin korkunçlukları içine atmak için çareler tertipleniyor. Suikastçıların ayıplarını nihayet yüzlerine vurup bunca cürete, bunca küstahlığa bir son verebileceğiniz gün artık gelmiştir baylar. Korku ve tedhiş, antik çağlarda istibdat adına çoğu zaman bu mahut saraydan çıkmıştır. Bugün kanun adına tekrar oraya girsinler. Bu sarayda oturan herkes bilsin ki, Anayasamız yalnız Kırala dokunulmazlık bahşetmektedir. Bilsinler ki, kanunun eli fark gözetmeksizin, oradaki bütün suçlulara erişecek ve suçlu olduğuna inanılan tek bir baş dahi onun kılıcından kendisini kurtaramayacaktır."

Bu kasırga altında sağ kanad yıkıldı. Merkezle sol kanad aynı şekilde oy kullandılar. Narbonne'un düşmanı olan Dışişleri Bakanı, barışsever de Lessart suçlandırıldı ve ihanetten sanık olarak Yüce Divana gönderildi. Onun ardında darbeyi yiyen, Kıraliçeydi. De Lessart tevkif edilince, Föyyan lardan kurulu kabine dağıldı. Bir hafta geçmemişti ki, biri hariç, kabinenin bütün üyeleri istifa etmişlerdi. Anayasaya sonuna kadar bağlı kalan Kıral, giden bakanların haleflerini seçme işini Jironden'lere bıraktı.

Jironden şefler, temsilci olduklarından, kendileri bakanlık alamıyorlardı. Barnave ve Dupont gibi onlar da başka kimselerin aracılığı ile işleri yürütmek zorundaydılar. Üç gün süren tartışmalardan sonra yeni bakanları tesbit ettiler: Dumouriez Dışişleri, Clavière Maliye, de Grave, sonra Servan Savunma, Lacoste Donanma, Mme Roland'ın kocası da İçişleri Bakanı olacaklardı. O andan itibaren işler çabucak yürütüldü. Leopold birdenbire öldüğünden ve yerine geçen oğlu II. Franz da savaşmağa can atmakta olduğundan, bu çabukluk daha da arttı. 27 Martta çok sert bir ültimatom Paris'ten Viyana'ya gönderildi. 7 Nisanda bu ültimatoma aynı eda ile cevap verildi. Bu nota Paris'e ayın 18'inde geldi. 20'sinde XVI. Louis, Meclise gitti ve sanki rüyadaymış gibi aldırmaz ve kayıtsız bir tavırla, "Macaristan ve Bohemya Kıralı"na savaş ilân etmeyi teklif etti. Hezeyan halini alan bir coşkunluk ve görülmemiş bir halk kaynaşması arasında kararname yedi oya karşı mutlak çoğunlukla hemen hemen tartışmasız olarak kabul edildi.

Barış ancak yirmi üç yıl sonra, Waterloo savaşı bitince imzalanacaktı.

IX

KIRALLIĞIN DEVRİLİŞİ

Dumouriez ile Jironden'lerin politikacıları, Avusturya hanedanına karşı mücadeleyi klasik formüle uygun bir savaş halinde sevk ve idare edeceklerini sanıyorlardı. Onun için Prusya'nın kendileriyle ittifak yapacağını, İngiltere'nin de iyicil bir tarafsızlık halinde kalacağını ummaktaydılar. Hattâ bir ara, Macaristan'ın Türkler tarafından işgali gibi Doğu şaşırtmacalarının eski formüllerine başvurmayı bile düşündüler. Fakat bu, baştan aşağı oldanmak demekti. Savaşın bahaneleri eski rejime yaraşır cinstendi, ama savaş tam mânasiyle ihtilâlciydi. Oylama sırasında Merlin (de Thionville): "Kırallara savaş, milletlere barış ilân etmeli!" diye bağırmıştı. Silâhlı propagandanın bütün programı da buydu: Dünya ihtilâli için süresiz olarak savaşmak. Hükümetler de bu işte aldanmadılar. Londra'da Fransız temsilcisi Talleyrand, sert bir şekilde sepetlendi. Berlin'de Kıral Friedrich-Wilhelm, 7 Şubat andlaşmasına dayanarak İmparatordan yana oldu.

Askerî bakımdan hayal kırıklığı daha da acı oldu. Hiçbir şey hazır değildi. Üç yıl süren disiplinsizlik ve ayaklanmalar yüzünden çökmüş durumda olan ordu, ateşe karşı koyacak halde bulunmuyordu. Avusturya ordusu hazırlanmadan önce, Felemenk'in istilâ edilmesi tasarlanmış, Rochambeau'nun öncüleri olan Biron'la Dillon'un iki kolordusu çabucak sınırın ötesine sürülmüştü. Bunlar 28 Nisanda düşmanla karşılaştılar. Darmadağın oldular. Süvari, savaşmadan yüz-geri etti. Kaçakları durdurmak için bunların önüne atılan Dillon, öldürüldü. Paniğe kapılan bütün ordu, silâhlarını atarak ve: "Herkes başının çaresine baksın!" diye bağırarak kaçtı. Henüz yığınaklarını tamamlamamış olan Avusturyalılar, mucize kabilinden, edindikleri üstünlükleri daha ileriye götürmediler. Kendilerini gelecekten emin sayarak kıymetli bir zamanı kaybettiler. La Fayette'le, Rochambeau'nun yerine geçen Lückner de kıtalarının maneviyatlarını kuvvetlendirmek için bundan faydalandılar.

Paris'te herkes şaşkın haldeydi. Marie-Antoinette, yeğeninin üç hafta içinde Tuileries sarayında olacağını sanıyordu ve bakanların konuştuklarından öğrenebildiklerini ona bildirmekteydi, ama bereket versin bunların hiçbir gizli tarafları yoktu! Telâştan çılgına dönen Meclis, kısır ve şiddetli tartışmalarla bitkin hale geliyor, oturumlarda küfürler ve tokatlar yağıyordu.

Brissot: "Bizim büyük ihanetlere ihtiyacımız var," demişti. Kulüpler de hemencecik düşmanın yurt içinde suç ortakları olduğu söylentisini yayıp teyid etmeğe başladılar: Bunlar, aristokratlar, generaller, kilise mensupları ve Saray'dı. Hainlerin yokedilmesi, zaferin ana şartıydı. 27 Mayısta Jironden'ler, Aralık ayında XVI. Louis'nin veto ettiği kararnamenin yerine geçmek üzere, İhtilâle bağlılık andı içmeyen rahiplere karşı yeni bir karar kabul ettirdiler. Faal yirmi vatandaş tarafından ihbar edilen bütün andiçmemiş rahipler, kendi ilinin yahut ilçesinin Direktuvar Meclisi itiraz etmemek şartiyle, otomatik olarak Fransız toprağından kovulacaktı. İki gün sonra, ayın 29'unda Meclis, Kıralı silâhsızlandırmak için onun meşruti muhafız kıtasının 8.000 askerini terhis etmeğe karar verdi ve kumandanları olan Dük de Cossé Brissac'ı Yüce Divan'a sevketti. Nihayet 8 Haziranda, —Paris milli muhafızları Anayasaya sadık olduklarından— Meclis Champs de Mars'ta 20.000 "Federe"den, yani illerden gelme 20.000 milli muhafızdan müteşekkil bir karargâh kurmağa karar verdi. Bunlar, coşkun ihtilâlci duygular beslediklerî için, seçilmiş bulunmaktaydılar. Bu son tedbir, teklifini Kırala haber vermiş olan Savunma Bakanı Servan tarafından alınmıştı.

İçeride çevrilen manevranın gizli tarafı dahi kalmamıştı hattâ. Her yandan itirazlar geldi. Paris milli muhafızları, semt ocaklarından (1) bir kısmı, La Fayette'le ordusunun subayla-

---

(1) Section = Semt ocakları: 1790'da Kurucu Meclis tarafından teşkilâtlanan "section"lar, ilk kademedeki kurullardı ve bunlara üç günlük çalışma mükelleftyetini yerine getiren 25 yaşındaki Fransızlar girebiliyorlardı. 1792'den itibaren bunlar çok kalabalıklaştı. Kiliselerde toplanıyorlar, halk da oturumlarda bulunabiliyordu. İlkin ihtilâlci ve Jakoben vasıfta olan bunlar, sonradan kudretli bir ordu haline gelerek, olaylar üzerinde büyük etki yapmağa başladılar. 9 Thermidorda, Robes-

rı "Federe"lerin çağırılmasına razı olmaması için Kırala yalvardılar. Paris ili Direktuvarı, rahiplerin sürgüne gönderilmesi aleyhindeki teşebbüsünü yeniledi. Hükümet bile ikiye ayrıldı: Dumouriez, Lacoste ve Duranthon bir yana, Roland, Clavière ve Servan öbür yana geçtiler. Kıralın durumu korkunçtu. Bakanların bir kısmı ondan yüz çevirerek aleyhine çalışıyorlar, gazeteleri ve dostları vasıtasiyle ona durmadan hakaretler yağdırıyorlardı. Çevresini casusların sardığı Kıral, Tuileries sarayında görünmeğe cesaret edemiyen en sadık hizmetkârlarından ayrılmış durumdaydı. Tehditlerle ihanetle dolu boğucu bir hava içinde yaşıyordu. Sarayın önünde, ölüm nâraları çınlamaktaydı. Bazen bir askerin, bazen bir rahibin öldürüldüğü oluyordu. Bazen de bir humbaracı askeri, Kıraliçeyi, sanki bir balıkçı kadınmış gibi, tahkir ediyordu. Kırallık Meclisi toplantı halindeyken Roland, karısının yazmış olduğu küstahça bir ihtarnameyi hükümdara okumak cüretini göstermişti. Ukalâca ve terbiyesizce bir metin olan bu ihtarı "gerçeğin sert dili" diye vasıflandırarak bunu mânalı birtakım tehditlerle sonuca başlayıp şöyle demişti: "İhtilâl, zihinlerde olup bitmiş bulunmaktadır. Eğer, henüz önlenmesi mümkün olan felâketleri sağduyu önlemezse, İhtilâl kan pahasına sona erecektir."

XVI. Louis ne yapabilirdi? Rahipler hakkındaki kararnameyi tasdik etmek demek, "ortodoksluk suçu işlemiş bulunan 70.000 rahiple rahibeyi dilenmeğe, hapse, sürgüne mahkûm etmek" demekti. Paris'te bir karargâh kurulmasına izin vermek demek, "tahtını, şahsını ve ailesini kulüpler tarafından seçilen ve Kırala karşı şiddet hareketlerinde bulunmak için mahsus toplanan gözü dönmüş 20.000 kişinin keyfine bırakmak" demekti. Fakat Kıral iki tasarı hakkındaki vetosunu kullanmadan önce, itidalinin ve iyi niyetinin parlak bir belgesini daha vermek istedi: Kendi muhafız kıtasının dağıtılmasına razı oldu, kanunla Anayasanın kendisine bahşettiklerinden gayrı her türlü güvenlikten vazgeçti. Buna karşılık, çifte vetoyu Kıralla birlikte imzalamak istemiyerek hükümdarın vicdanını zorlamak iddiasına kapılmış olan Roland, Clavière ve Servan'a 13

pierre'in devrilişi üzerine, gerici oldular. Bonapart 13 Vendemiaire'de orduyu bunların üzerine sürdü. 1795'te kaldırıldılar. "Section" sözü, bugünkü anlamda aşağı yukarı siyasî partilerin semt ocaklarına eşittir. Biz de bu deyimi kullandık. (Çeviren)

Haziranda yol verildi ve yerlerine Föyyan'lar getirildi. Dumouriez, kendisine orduda bir kumandanlık verilmesini bekleyerek, Savunma bakanlığını da üzerine aldı. Böylece bir gürültüdür koptu. Kıralın mütareke, barış imzalayacağı iddia ediliyordu. Mme Jullien: "Bu pervasızlık beni sersem ediyor," diye yazıyordu. Jironden'ler bir an için mahvolduklarını sandılar. Meclis gözden düşen bakanların "Millein eseflerini de birlikte götürdüklerini" ilân etmişti ama nafile: Bu, onları yine yerlerine oturtmuyordu. Kıralın direnişini yıkmak için bir ayaklanma, bir "gün" lâzımdı.

Bu "gün" Roland'ların salonunda hazırlandı (Mme Roland artık bakan karısı olmadığı için dehşetli kızgındı) ve profesyonel elebaşılar tarafından idare edildi, ki şunlardı: Faubourg Saint-Antoine'da birahane işleten Santerre. Gür sesli, dev yapılı olan bu adam, hep sarhoş gezerdi. Legendre, mezbahadaki kesiciler gibi davranan bir kasaptı. Adam öldürdüğü için sonunda memleketi Piemonte'de asılan Rotondo. Saint-Domingue'de çiftçilik ettiği için "Amerikalı" diye anılan solgun yüzlü, korsan suratlı Fournier. Bunların emrinde asker kaçaklarından, meyhanecilerden, hamallardan, hattâ sokağa düşüp sefil olmuş bir Markiden ibaret aşağılık bir haydut çetesi vardı. Komün makamları, hiç ortada görünmüyorlardı, ama onlar da ayaklanmadan yana idiler. Belediye Başkanı Pétion'la prokürör-sendik (1) Manuel kenar mahalleleri silâhlandırmışlar, mızraklar dağıttırmışlardı. Gösterinin bahanesi de iyi seçilmişti: Top sahası yemininin yıldönümü kutlacaktı. Föyyan'lar manastırının seddi üzerinde bir hürriyet ağacı dikilecek, "günün şartlarıyle ilgili" dilekçeler verildikten sonra Meclis'te ve Kıralın önünde geçit yapılacaktı. Alaya daha da büyüklük vermek için dilekçeyi sunacak olanlar silâh taşıyacaklardı.

Ayın 18'inde cepheye gitmezden önce Dumouriez, Kıralla vedalaşmağa geldi. XVI. Louis: "Lückner'in ordusuna katılacaksınız demek, ha?" dedi.

— "Evet Majeste, tek üzüntüm de sizi tehlikede bırakmak."

Hükümdar cevap verdi: "Ha, evet, tehlikedeyim, çok büyük tehlikedeyim..." Ve bu ikili konuşma şöyle devam etti:

---

(1) Procurerur-syndic (Prokürör-sendik): Fransa'da kıralhk devrinde belediye teşkilâtı olmayan bir cemaati temsil, onun menfaatlerini savunma ve dâvalarını takiple görevli delege, mürahhas. (Çeviren)

— "Majeste, sızınle birazdan yapacağım gibi, konuşmakta artık şahsî çıkarım yok. Meclisinizden bir kere uzaklaşınca, artık yanınıza gelecek değilim, ama size olan sadakatim, bağlılığım dolayısiyle yine de veto kullanmaktan vazgeçmenizi istirhama cüret edeceğim."

— "Bana hiç bundan sözetmeyin. Kararımı verdim."

— "Ah Majeste vicdanınızı kötüye kullanıyorlar, sizi iç savaşa götürüyorlar. Sizin hesabınıza düşmanlarınızdan çok, dostlarınızdan korkuyorum."

— "Tanrı şahidimdir ki, Fransa'nın mutluluğundan başka şey istediğim yok."

— "Bundan şüphe etmiyorum, Majeste. Herkes Majestelerini benim tanıdığım gibi tanısaydı, bütün ıztıraplarımız kısa zamanda sona ererdi. Fakat müsaadenizle tekrar edeyim: Dini kurtardığınızı sanıyorsunuz, ama, onu yıkıyorsunuz. Rahipler öldürülecek... Siz de öyle..."

Bir sessizlik oldu, sonra Kıral:

— "Ben ölümü bekliyorum," dedi, "ve düşmanlarımı şimdiden bağışlıyorum. Size gelince, hassaslığınızı unutmayacağım ve daha mutlu zamanlar gelirse, size karşı beslediğim saygının delillerini de vereceğim."

Konuşma bu sözlerle sona erdi. Kıral, çok heyecanlıydı. Dumourlez de çok müteessirdi. Kapıda Kıral onu, yine alıkoydu:

— "Güle güle" dedi. "Size mutluluklar dilerim."

Ertesi gün de güvendiği bir rahibe şunları yazıyordu: "Gelip beni görün. Tesellilerinize hiçbir zaman bu kadar muhtaç olmadım. İnsanlarla olan işlerimi bitirdim. Şimdi bakışlarımı Tanrı'ya çevirmiş bulunuyorum. Büyük felâketler olacağı haber veriliyor. Cesaretli olacağım."

Ayın 20'nci günü, sabahın saat beşinden itibaren Saint-Antoine ve Saint-Marcel mahallelerinde ilk topluluklar görülmeğe başlandı. Saat ona kadar bunlar yavaş yavaş büyüdü. Tereddüt vardı. Semt ocakları çekiniyorlardı. Robespierre'in zamansız bir hareket aleyhinde olduğu ağızdan ağıza tekrarlanmaktaydı. Salpêtrière bulvarında elebaşılar, daha fazla gecikilirse, işin suya düşeceğini anladılar ve hareket işaretini verdiler. Seine nehrinin sağ kıyısında Santerre'le adamları da ay-

nı şeyi yaptılar. İki alay birleşti ve şehrin merkezine doğru yol aldı.

İçlerinde her çeşit adam vardı: Üniformalı milli muhafızlar, hâl hamalları, kömürcüler, serseriler, alaylarından kovulmuş askerler, işsizler, mızraklılar. Bunların toplamı 8-10 bin kişiydi. Hepsi de *Monsieur Veto* aleyhinde attıkları nâralar, savurdukları tehditler ve küfürlerle birbirlerini kışkırtıyorlardı. Tuileries'ye yaklaştıkça gösteri yürüyüşü daha tehditli bir hal almaktaydı. Levhalar havaya kaldırıldı. Bir dana yüreği bir yaba'nın üzerine takılarak dolaştırıldı. Üzerine: *Aristokrat yüreği* diye yazılıydı. Nihayet, trampeteler çalınarak Manège'e (At meydanına) gelindi. Kurucu Meclisin bir kanunu, toplantıları yasak etmişti. Meclis buna verdiği önemi göstermek için dilekçe getirenleri kabule karar verdi ve onların silâhları, dövizleriyle toplantı salonundan geçmelerine müsaade etti.

Tuileries sarayında askerî kıtalar vardı ama kapıları korumakla görevli nöbetçiler bunları açıverdiler. Avlularla sofalar bir anda istilâ edildi. Dairesinde olan Kırala haber gönderildi. O da sarayın içindeki geçitlerden dolaşarak çabucak Oueil-de-Boeuf'e (yatak odasının bitişiğinde olup, yalnız tepedeki yuvarlak bir pencereden ışık alan uzun salona) gitti. Kendisini bir pencerenin girintisine götürdüler. Bakanlarla Mareşal de Mouchy, birkaç subay, birkaç asker, çevresine toplandılar. Kalabalıkla kendi arasına bir çeşit engel gibi birecek olan bir masayı öne sürdüler. Kapı, vuruşlarla yıkılmağa başlamıştı bile: Açıldı, ayak takımı da sel gibi içeriye doluverdi. Geçit, zaman zaman gülünç, yahut iğrenç sahnelerle kesilerek iki saatten fazla sürdü. Bağırışmalar arasında birkaç kişi Kırala kılıçla vurmağa kalkıştılar. Fakat humbaracılar süngüleriyle bunları uzaklaştırdılar. Bir başkası Kırala bir sopanın ucunda (hürriyet sembolü olup, ihtilâlin en aşırı taraflarının giydikleri) kırmızı bir takke uzattı. Belediye üyesi Mouchet bunu ona giydirdi. Bir başkası hükümdara bir kadeh şarap uzattı, o da Milletin sağlığına içti.

Mızraklar birbirini kovalıyordu. Kıral en ufak bir heyecan eseri göstermeksizin, tek bir taviz, yahut korku hareketi yapmaksızın bu selin geçip gidişini seyretti. Santerre'le avanesinin boyuna tekrarladıkları ihtarlara şu cevabı vermekle yetindi: "Anayasa ile kararnameler ne emrediyorsa ben de onu yaptım." Onun bu sakinliği, sonunda kalabalık üzerinde etki

uyandırdı. Herkes buraya "müstebit"i ininde arayıp bulmak için gelmişti. Şimdiyse orada biraz hantalca, temiz yüzlü, sade tavırlı, kendi halinde bir insanla karşılaşmışlardı... Saat altıda Pétion göründü: "Majeste, içinde bulunduğunuz durumu öğrendim," dedi. XVI. Louis bu iri-yarı, yavan ve kurnaz adamdan nefret ediyordu. Ona: "Hayret," dedi, "iki saattir sürüyor bu iş." Temsilciler, askerler kalabalıkta kendilerine yol açtılar. On dört saatten beri ayakta olan göstericiler çok yorulmuşlardı. Kendilerine sarayı gezdirmek bahanesiyle hepsi kapı-dışarı edilebildi. Saat sekizde, tehlike savuşturulmuştu. Olayları gözüyle gören bir şahidin anlattığına göre, Kıral, temsilcileri anlaşılmaz bir soğukkanlılık göstererek kabul etti.

"Gün" fiyasko ile sona ermişti. Bir sefer için olsun XVI. Louis sıkı durmuştu.

20 Haziran suikastı Fransa'nın hemen her yerinde öfke uyandırdı. 75 ille çok büyük sayıda Teşri ve kaza kurullarının protestolarını bildirdiler. Paris'te Kıral ve Anayasa lehinde hazırlanan bir dilekçe çabucak yirmi bin faal vatandaşın imzasını toplayıverdi. Hattâ Komün Genel Kurulunda bir çoğunluk Manuel'i, Pétion'u ve isteyerek gösterdikleri ihmalleriyle sarayın istilâsına izin vermiş olan polis idarecilerini takbih etti. On beş gün sonra, çok ciddi bir soruşturmanın arkasından aynı Pétion ile aynı Manuel, il Direktuvarı tarafından işlerinden atıldı ve Direktuvar aynı zamanda Santerre'le suç ortaklarını mahkemeye verdi. 28 Haziranda La Fayette, bizzat Meclise geldi ve ordu adına Jakoben "tarikat"ine karşı "tesirli" tedbirler alınmasını istedi. Onun bu teşebbüsü 234'e karşı 339 oyla tasvib edildi. Louis-Philippe devrinin Devlet adamlarından Dük de Pasquier, "Hâtıralar"ında şöyle yazıyor: "Şunu anladım ki, XVI. Louis, adamakıllı devrildiği zaman bir yıl öncesine, yani Varennes'e kaçtığı sıradakine göre, kendisini tutanlar çok daha fazla sayıda idi."

Fakat politikada sayı hiçbir şey değildir, hareket her şeydir. Nizam taraflısı insanlar çok bölünmüş, çok gevşek olduklarından, gösterdikleri yakınlık da tesirli olamıyordu. Bunlar, nutuklar çekiyorlar, ah-vah ediyorlar, fakat bir şey yapmıyorlardı. "Mukavemetleri söz ve yazı halinde buhar olup gitmekteydi." Fransa'nın içinde bulunduğu durum karşısında, İhtilâli durdurmak için bir tek çare vardı: Eline bir tüfek alıp, sokağa çıkmak. Elli yıllık şüphecilik ve gözü yaşlı felsefe bu

savunmaya giriş halini imkânsızlaştırıyordu. Malouet ile Montmorin Kırala, tahta sadakatleri denenmiş olan birkaç bin asilzade ile eski askeri Paris'e toplamağı teklif etmişlerdi. Bir haftada bunlardan altı bin kişi toplanabilirdi. Hepsinin tek isteği, bir şefle bir de toplantı yeriydi. XVI. Louis cevap vermeksizin iki ay geçirdi, toplantı da yapılamadı. Mme de Stäel tarafından teklif edilen bir kaçış planı da başarı kazanamadı. Ama daha da sunturlu bir şey oldu.

Mecliste yaptığı ihtarın ertesi günü La Fayette milli muhafızların bir geçidinde Kırala refakat edecekti. Anayasacı bir lejyon seçilmiş ve eski generalinin varlığı ile şevklenecek olan bu lejyonun Jakobenlere karşı harekete girişeceği, kulüplerinin de kapatılacağı sanılmıştı. Kıraliçe, La Fayette'e beslediği hınç yüzünden işi Komün'e haber verdi, geçitten vazgeçildi. Champ de Mars'daki olaydan sonra gözü açılan La Fayette, kendini yenilmiş saymadı, taraftarlarını yine yanına çağırdı. Bunlardan sadece üç yüzü gelse, darbeyi yapacaktı. Belirli günde gele gele otuz kişi geldi. Zavallıya sınırı boylamaktan başka yapacak şey kalmıyordu: O da öyle yaptı.

XVI. Louis, La Fayette'e ve Föyyan'lara karşı Marie-Antoinette kadar belirli bir nefret beslemiyordu, ama Jakoben'ler hakkında da büyük ölçüde aldanıyordu. Bunları çok küçümsediğinden, önemli bir kuvvet olarak görmemeğe alışmıştı. Müttefiklerin çok geçmeden Paris'e gireceklerine inandığından, patlamak üzere olan fırtınayı küçük birtakım çarelerle geriletere beş, yahut altı hafta kazanmaktan ibaret bir politika güdüyordu. Eski Bakanı Bertrand de Volleville cesaretli ve kararlı bir adamdı ama, entrikaya fazlaca düşkündü. Kıralı halk şeflerinin kolayca satın alınabilecekleri, sonradan da birbirlerini felce uğratacakları düşüncesi içinde yaşatıyordu. Bu uğurda Bertrand tarafından ve Kıralın şahsi ödeneklerinden büyük paralar dağıtıldı. Danton, Fabre d'Eglantine, Santerre ve daha başkaları da bu dağıtımdan pay aldılar, fakat tutumlarını hiç değiştirmediler. Aynı anda itibarlarını da yoketmeden, dediklerinin tersini söyliyemezlerdi. Dış görünüşe halel getirmeden yapabilecekleri ufak-tefek kalleşlikler için de çok fazla para ödenmiş oluyordu.

Gerçekten de 10 Ağustostaki kadar hiçbir ayaklanma, bu kadar az bir gizlilik içinde hazırlanmış değildi. Her şey açıktan açığa yapıldı, her şey önceden bilinmekteydi. 1 Temmuzda

Meclis idarî makamların müzakerelerinin açık olacağını, yani kulüpler tarafından denetleneceğini ve dinleyicilerin baskısı altında bulunacağını kararlaştırdı. 6 Temmuzda il, millî muhafız kıtalarının kurmaylarını lâğvetti ve aynı sıralarda, Paris'teki seçme bölüklerin dağıtılması işini hazırladı. 19 Temmuzda nizamiye askerlerini Paris'ten gönderdi. 16 Temmuzda bunların yerine, Bastille'in zaptı sırasında isyancılarla işbirliği eden askerlerle Fransız muhafızlardan kurulu bir jandarma kıtası geçirdi. Nihayet 6 Ağustosta Tuileries sarayındaki muhafız kıtasının her gün altmış tabura mensup, yani şeflerini bilmeyen insicamsız ve disiplinsiz askerlerden kurulmasını emretti. Nizamın bütün kuvvetlerine el atılmış bulunmaktaydı. Savunma işinin her parçası darmadağın edilirken, öbür yandan da taarruz aynı usulle hazırlanıyordu.

İlkin, başkentin "yurtsever"leri görevlerine yeterli olmadıklarından, taşradan takviyeler getirtildi. Savaş süresince yazılmış olan gönüllüler orduların gerisinde, Soissons kampında toplanacaklardı. 14 Temmuz bayramında hazır bulundurmak bahanesiyle, Jakoben'ler bunların bir kısmını Paris'e getirttiler. 14 Temmuz geçince de en ateşlilerini alıkoyup, mahallî semt ocakları tarafından büyük özenle seçilmiş başkalarını da getirtmeğe devam ettiler. En büyük partiler Marsilya, Brest gibi limanlardan getirtiliyordu. Buralarda dalgalı bir kalabalık nüfusun bulunuşu, toplama işini kolaylaştırmaktaydı.

Beri yandan, 11 Temmuzda Meclis, Yurdun tehlikede olduğunu ilân etti ve bu bildirişin yanısıra, tiyatro piyeslerinde görülen cinsten, zihinleri zıvanadan çıkaracak birtakım tedbirler de aldı. Aynı gün 48 semt ocağının daimî lokallerini 48 tane resmî toplantı yeri olarak ilân etti ki, bu, kışkırtıcılar için bulunmaz bir alandı. 13 Temmuzda cesaretlendirici bir tedbir olarak, Pétion'u yine belediye başkanlığı görevine getirdi.

10 Ağustos gününün hazırlayıcı unsurları, "federe"lerin yığınaklariyle şubelerin kışkırtmaları oldu.

Bütün bu işler Blois piskoposunun genel yardımcısı rahip Vaugeois başkanlığında bir "Ayaklanma Komitesi" tarafından idare ediliyordu ve başka kimseler arasında Merlin (de Thionville), Basire, Chabot, Fournier, Chaumette, Santerre ve Antoine da orada bulunmuşlardı. Toplantılar, Bastile meydanındaki "Altun Güneş"te, Bulvarlardaki "Mavi Kadran"da, yahut Antoine'ın Saint-Honoré sokağındaki evinde ve Robes-

pierre'in dostu ve ev sahibi olan marangoz Duplay'nin evinde yapılıyordu. Kıralın tahttan indirilmesi için "federe"lerin sundukları dilekçeleri Robespierre yazdı. Danton'a gelince o, bu sıralarda Arcis'de dinleniyordu ve ancak son anda ortalıkta görünecekti. 27 Temmuzda semt ocakları bir irtibat organı, bir mektuplaşma bürosu kurma hakkını elde ettiler. Pétion da onlara hemencecik Belediye binasında bir daire verdi: Böylece resmî ve mutedil Belediyenin arkasında, bir de kanunsuz ve azılı Belediye kurulmuş oluyordu. Daha kurulur kurulmaz oraya yerleşen bu Komün, çok geçmeden birincisini alaşağı ve kapıdışarı edecekti.

Bununla birlikte işleri yoluna koymak güç oldu. "Federe" lerle şubelerin yaptıkları çifte kampanyaya rağmen, Paris, onların ardından yürümüyordu. Anayasacı mahalleler direniyorlardı ve öbür mahalleler de çoğunluk, hareketsiz kalmaktaydı. 26 Temmuzda, Brestlilerin gelişiyle patlak verecek olan ayaklanmanın anlaşma ve hazırlık yokluğu yüzünden geri bırakılması gerekti. 30 Temmuzda Marsilyalıların gelişlerinde yapılan ikinci bir teşebbüs de daha fazla başarı kazanamadı: Herşey sokak köşelerinde yapılan kavga-döğüşlerden ibaret kaldı. 4 Ağustosta üçüncü bir hareket de yine öylece başarısız oldu.

Kendilerinin dışında hazırlanmakta olan ayaklanma ile silinip süpürülmekten korkan Jironden'ler, parlâmenter vasıtalarla iktidara yeniden geçmek için umutsuz çabalamalar yapıyorlardı. "Föyyan" bakanlar istifa ettiklerinden, onların yerlerine kendileri geçmeği teklif ediyorlardı, Kırala güven vermek için de semt ocaklarının yaptıkları kışkırtmaları frenlemeğe çalışıyorlardı. Fakat bu entrikaların orta yerinde Prusyalı başkumandan Dük von Braunschweig tarafından gönderilen bildiri 1 Ağustos tarihinde Paris'e geldi.

XVI. Louis'nin temsilcisi olan Mallet du Pan'ın düşüncesine aykırı olarak bir göçmen tarafından yazılan bu bildiri, çok ihtiyatsızca ve çok budalaca bir şeydi. İçinde, istilâcılara karşı *kendini savunmak cesaretini gösterecek olan* her millî muhafızın ve halktan herkesin asi sayılarak cezalandırılacağı yazılıydı. Kıral, Tuileries'de yeniden hakarete uğrarsa, Paris *askerlerin eline bırakılacak* ve *taş taş üstünde kalmıyacaktı.* Elinin erişeceğinden emin olmadığı kimseleri, insanın tehdit edememesi sağduyuya uygun bir şeydir. Braunschweig'ın kabadayılıkları, bundan beklenilmesi gereken etkiyi yarattı: Pa-

rislileri dehşete düşürecek yerde, cumhuriyetçilerin tasarılarının işine yaradı ve onların hazırladıkları darbeyi kolaylaştırdı. 9 Ağustos sabahı 900 yeni "federe" daha geldi. Geceleyin millî muhafız kıtaları kumandanı Mandat, Belediye Sarayına çağırılmış, görevinden atılmış ve öldürülmüştü. Pétion'a gelince, korkudan titreyen iri vücudu ve perişan yüzüyle bir süre Tuileries'den Manège'e gidip geldikten sonra ayaklanan Komün tarafından —ihtiyatlı bir hareketle— kendisini odasına hapsettirmiş, olup bitecekleri beklemeğe başlamıştı. 10 Ağustos sabahı isyancılar toplandılar ve saat altıdan itibaren, Tuileries Sarayını abluka etmeğe başladılar.

Saray dağınık ve insicamsız kuvvetler tarafından korunmaktaydı ve bunları anlaşma halinde tutmak için artık Mandat ortada yoktu. Bunlar: Üstünkörü silâhlı ve kumandansız, sivil giyinmiş iki üç yüz Saint-Louis şövalyesi; kendilerini oldukları yerde öldürtmeğe kararlı, fakat adam başına ancak on beş yahut yirmi fişeği olan, Reuil'den çağırılmış dokuz yüz İsviçreli muhafız; daha önceden, ayaklanmaya katılmağa hazır dokuz yüz jandarma; bir kısmı —yani topçuları— daha ilk el ateş edilir edilmez ihanete hazır iki bin millî muhafızdı.

Akıllı bir şef hiç emin olmayan muhafızların silâhlarını alıp bunları savar, zaaf yaratan herkesi kapı-dışarı eder, geri kalan 1500 - 2000 kişi ile de savaş alanını bir düzene sokardı. Elde top vardı, muhafızların artıklariyle de yetecek kadar tüfek ve mermi vardı. Sarayın kalın duvarları ardında, kuşatmaya karşı koymak ve bundan zaferle çıkmak mümkündü... Fakat ortada şef diye bir şey yoktu.

Bakanlar hâlâ Anayasanın tesirliliğine inanıyorlardı. İl prekürör-sendik'i Roederer üstelik kıralcıydı da, ama kanun diye tutturmuştu bir kere. "Sen Belediye Başkanının emrindesin" diyerek Mandat'yı gidip Belediye Dairesinde kendini öldürtmeğe kandıran o idi. Belediye memurlariyle sıkı yönetimi ilân yetkisi kendilerinde olan yargıçlar, telâşlanmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Sözleriyle askerin maneviyatını bozmaktaydılar. Cesaretsizlikleriyle Kıralın da peşini bırakmıyorlardı. Roederer durmadan hükümdara durumu kapkaranlık gösteriyor ve çocuklarını taarruzun korkunçluklarından esirgemek, belki de ölümden kurtarmak için gidip Meclise sığınsın diye onun üzerinde baskı yapıyordu.

XVI. Louis ile Marie-Antoinette, ilkin iradeli duygular gös-

termişlerdi. Fakat sonunda onlar da paniğe kapıldılar ve *daha hücuma geçenler tarafından bir el dahi ateş edilmeden* Kıral sarayını terkederek Veliaht, Kıralın yengesi ve kızkardeşi Mme Elisabeth'le birlikte Meclis binasına çekildiler. Kıral son anda yine de çekingenlik gösterdi: "Carrousel'de pek de o kadar kalabalık yok," dedi. Roederer bir sürü bozguncu sözle cevap verdi:

— "Mahalleler halkı gelmeğe hazır, bütün semt ocakları silâhlı, sarayda, hattâ Carrousel'de toplananlara karşı koymağa yetecek kadar bile asker yok..." dedi. Yeniden yola çıkıldı: XVI. Louis kötülüğe karşı koymamak gibi bir tavır takınmıştı.

Onun gidişi bozgun işaretini verdi. Sarayda bir avuç asilzade ile İsviçreli muhafızlardan başka kimse kalmadı. Bunun üzerine kuşatıcılar ilk bir hücum yaptılar ama bu, kayıplar verdirilerek püskürtüldü. Avlular bir anda boşalıverdi ve İsviçreli muhafızlar sığınaklarından çıkarak Marsilyalıların toplarını ele geçirdiler. Kaçaklar telâşla koşarlarken, Saint-Antoine mahallesinden gelen kolla karşılaştılar. Bu kol, çok güçlükle kurulabilmişti ama —nihayet— geliyordu. Yeniden cesaretlenen iki gurup tekrar hücuma geçtiler. Fakat İsviçrelilerin fişekleri kalmadığından, binaların içine püskürtülerek orada ciperlendiler.

Tüfek ateşi Meclisten duyulmuştu. Kırala yalan, yahut hiç değilse mevsimsiz olarak sarayın zorlanacağı bildirilmiş ve can kaybını önlemek bahanesiyle elinden İsviçrelilere ateş kesip kışlalarına çekilmelerini bildiren yazılı bir emir koparılmıştı. İsviçreliler emri dinlediler, geri çekildiler ve kol haline girmeğe çalıştılar. Fakat hemencecik hücuma uğradılar ve öldürüldüler.

Artık müdafaasız kalan Saray, istilâ edildi. Aşçı yamaklarına varıncaya kadar hemen bütün hizmetliler öldürüldü. Bu korkunç olaylar hakkında bir fikir edinmek için olup bitenleri gözleriyle görenlerin anlattıklarını okumak gerektir. Canlı insanlar, pencerelerden atılıp aşağıda, mızrakların üzerinde kazığa oturtuluyordu. Başkaları parçalanıyor, sakatlanıyordu. Çıplak vücutlar kaldırım taşları üzerine yığılıp ateşe verilmekte, külbastı gibi kebap edilmekteydi. Mahzenlerle daireler yağma edildi. Aynalar, eşya, halılar, sanat eserleri, her şey ya çalındı, yahut kırılıp döküldü. Sarayı Carrousel'den ayıran ah-

şap yapıları yangın sarıp süpürdü, itfaiye geldiğinde tüfek ateşiyle karşılandı. Ateş altı gün için için yandı ve ancak bir mucize sayesinde bütün mahalleye yayılmadı. Paris'in içinde de aynı çılgınlık vardı: Kıralların heykelleri devrildi; binalardaki taçlarla Kırallık alâmeti zambak çiçekleri kazındı; Saraya öteberi satan mağaza sahiplerinin tabelâları alaşağı edildi; sokakların adları değiştirildi. Hattâ Komün, *"derebeylik ve istibdadın bütün anıtlarının"* ortadan kaldırılmasını; yani kiliselerin Louvre sarayının ve zafer taklarının da yıkılmasını kararlaştırdı. Bereket versin, karar uygulanmadı.

Toplam olarak Kıralcılardan 8-900 kişi öldü, birçok kimse yaralandı; İhtilâlcilerden de 376 ölü ve yaralı vardı, ama özellikle yaralananlar büyük sayıdaydı.

Bir yandan insanlar öldürülürken, XVI. Louis, Meclise kapatılmıştı. Temsilcilerin yalnız üçte biri oradaydı. Ötekiler dehşete kapılmış olduklarından, artık gelmeğe cesaret edemiyorlardı. Bu mevcut üçte bir, Millî İhtilâl Meclisinin (Convention nationale) toplanmasına kadar Kırala işten el çektirilmesini ve Luxembourg sarayında, sonra da Vendôme meydanındaki Adalet Bakanlığında gözaltı edilmesini kararlaştırdı. Fakat Komün itiraz etti. Zaferi o kazandığına göre, mahpuslara istediğini yapmak onun bileceği işti. Meclis hemen itaat etti, onları Komün'e teslim etti ve 12 Ağustosta XVI. Louis ile ailesi "Templler" şövalyelerinin eski tahkimli manastırı olan Temple'ın kulesine hapsedildi.

Varennes dönüşünde olduğu gibi, iktidar mevkii yine boş kalmıştı. Hep üçte ikisi eksik olan Meclis, altı üyeden kurulu geçici bir icra-konseyi seçmeyi kararlaştırdı. İçişleri, Maliye ve Savunma Bakanlıkları yine "iyi Bakanlar" olan Roland, Clavière ve Servan'a verdi. Dışişleri Bakanlığı için Dumouriez'nin eski bir memuru olan Lebrun'ü seçti, Donanma Bakanlığına Condorcet, Bilimler Akademisindeki arkadaşlarından biri olan Monge'u seçtirdi. Kendi halinde, şaşkın bir geometri uzmanı olan bu adam, Mme Roland'ın dediği gibi, Bern ayıları misali kırıtarak nezaket gösterileri yapıyordu. Nihayet Adalet Bakanlığına da Jacques Danton getirildi.

Bronzdan heykelleri yapılan, bütün bir tarihçiler ekolü tarafından aşırı derecede övülüp göklere çıkarılan Danton, 25-30 yıl boyunca ihtilâlci yurtseverliğin ve kısaca yurtseverliğin en güzel timsali sayıldı. Müteassıp taraftarlarının gözünde o,

"Fransa'ya eski Gal ülkesinin tabii sınırlarını vererek ölmüş olan Kırallık rejiminin asırlık eserini tamamlamayı hayal eden ateşli ve gösterişsever" Devlet adamı; "Avrupa müstebitlerine meydan okumak için onlara bir Kıralın kellesini fırlatan toksözlü kürsü hatibi; yurt toprağına ayağını vurup, ondan tabur tabur gönüllüler çıkaran cüretli insan; düşmana karşı kıyasıya savaşı cisimlendirmiş olan dikbaşlı demagog"du. Bu, işin efsane tarafıdır. Gerçek ise, başka türlüdür. Tarihçi M. Albert Mathiez güç ve uzun bir araştırma pahasına gerçeği parça parça toplayıp biraraya getirme işini başarmıştır. Araştırmaları da bugün epey ilerlemiş ve hayli inandırıcı olduğundan, büyük bir güvenle onun izinden yürüyebiliriz.

İki yıldan beri avukatlık yapmakta olan Danton 1789'da çok güç bir mali durumdaydı. Gırtlağına kadar borca batmıştı, bir sürü ihtiyacı vardı, müstebit bir mizacın kölesiydi. Tıpkı ot biçen bir rençberin bir çayıra dalışı gibi, o da ihtilâlin içine atıldı. Hoyrat bir belâgati, köpek gibi bir yüzü, kabasaba, kudretli bir görünüşü vardı: O da ayak takımının Mirabeau'suydu. Üç yıl boyunca tam halktan olan din eyici yığınlarını işledi. Peşinden bir sürü macera düşkününü ve ahlâksız insanı da sürükleyerek bütün sulkastlere, bütün kışkırtmalara karıştı. Utanmaz, menfaatçi, hiçbir kayıt dinlemeyen bir adam olduğundan, iki taraflı oyunlar oynuyor, İngiltere'den de, Dük d'Orléans'dan da, Saraydan da para alıyordu. Kimisi onu kargaşalık yaratsın diye kimisi de kargaşalıkları durdursun diye satın alıyordu. Demagojiyi sanat olarak, kendisi inanmaksızın yapıyordu. İhtilâl yüzünden coşkun, şevkli, iradeli hareketlerde bulundu ama, onun devamlılığına güvenmemekteydi ve geri çekilmek için bir açık kapı bırakmağa önem veriyordu. Onun için Bretanya'daki, Paris'teki Kıralcı ajanlarla iyi geçiniyordu. Hattâ fırsat düştükçe onlara gizli hizmetlerde bulunuyor, bunlardan da faydalı birtakım minnetler sağlıyordu. Kürsüde kıyasıya savaş, gizliden gizliye de alelâcele yapılacak bir barış taraflısıydı. Herkesin içinde, 10 Ağustos olaylarını kendisi tertipleyip Kırallığı devirmiş olmakla övünüyordu. Samimi olduğu kimseler arasında ise ileride Bourbon'ların yararına olarak Kırallığın yeniden kurulacağını, istikbalin Louis-Philippe'ine haber veriyordu. Paris'te mahallelerin adamı, proleterlerin koruyucusuydu. Arcis'de toprak; bir çiftlik, iki manastır, korular, yüz hektarlık tarla sa-

tın aldı. Cezbeli memurlardan meydana gelme bir hükümette o, kurnaz, şüpheci ve menfaatçi, iktidarı seven ve onu kullanmasını bilen, modern bir politikacı tipini temsil etmekteydi.

Kendisinden hem korkan, hem de onu hor gören Jirondenler, ayaklanmaya karşı kalkan olarak kullanmak için onu istemeye istemeye seçtirmişlerdi ama, Danton hiç de Brissot ve Vergniaud için paravana ödevi görecek bir adam değildi. Onursal bir dairenin başına geçti mi, arkadaşlarının bütün sıfatlarını çabucak kendisi ele alırdı. Monge, Servan ve Lebrun bir parmak ya da göz işaretiyle ona itaat ediyorlardı. Her memurluk için arkadaşları, her pisaya için satıcıları her çeşit iş için kararnameleri vardı. Gizli ödeneklerin altından girip üstünden çıkıyor, orduya komiserler tayin ediyor, binlerce gönüllüyü kamplara gönderiyordu. Hercümerç içinde o, gayet rahattı. Bunda sevdiği her şeyi, çeşitli heyecanları, parayı, takınılacak pozları buluyordu. Fransa'yı önüne katıp götüren korkunç kargaşalık içinde adama benzer bir kimse gibi görünmek için ancak o, oldukça pervasızdı. Bir Devlet adamı değildi de, uzaktan bakınca onun gürültülü bir karikatürü idi.

İsyancı Komün, Kıralhk tahtını devirmişti. Fakat az kalsın Teşrii Meclisi de devirecekti. Onu bu işe Robespierre itiyordu. Belirsiz bir korku onu bu işten alıkoydu. Komün, Teşrii Meclisle İcra Meclisine bir sıra demagojik tedbirleri zorlamakla yetindi ki, şunlardı: Müstakbel İhtilâl Meclisinin tek dereceli olarak seçimi,şüphelilerin belediyeler marifetiyle araştırılması Kıralcıların evlerinde baskın ve araştırma yapılması, jandarma subaylariyle Paris barış yargıçlarının yeniden seçilmesi, hububatı yağma ettikleri için hüküm giyen mahpusların salıverilmesi, göçmenlerin mallarına elkonularak satı'ması, hısımlarının gözaltı edilmesi, andiçmeyen papazların sürgüne gönderilmesi, yahut sınırdışı edilmesi, hububata elkonarak bunların narhla satılması, millî atelyeler kurulması ve nihayet İhtilâl aleyhtarı suçları yargılamak üzere olağanüstü bir mahkemenin kurulması.

İlk çarpışmalardan henüz kendine gelmiş olan ordu, yine teşkilâtsız bir haldeydi. Ardennes ilini Kıra'ın hapse atılmasını protestoya teşvik ettikten sonra, La Fayette, Belçika'ya sığındı ve orada hapsedildi. Kurmay heyeti dağıldı. Bazı subaylara işten el çektirildi, bazıları da çekip gitti, çoğu ancak korkudan yerinde kaldı. 10 Ağustosta olup bitenleri öğ-

renince, Prusya ordusu harekete geçti: Ciddî bir mukavemetle karşılaşmaksızın ilerlemeğe başladı. Ayın 23'ünde Longwy şehri kendini hemen hemen savunmaksızın teslim oldu. 2 Eylülde Verdun kısa bir bombardımandan sonra teslim oldu. 13 Eylülde Prusyalılar Argonne geçidini zorladılar, Châlons yolu üzerinde ilerlemeğe başladılar. Bozgun başlamıştı. Memleketi büyük yürek ferahlığı ile savaşa itmiş olan Jironden'ler şimdi: "Her şey mahvoldu!" diye bağırıyorlardı. Bazıları hükümeti taşraya nakletmekten bahsediyordu. Başka birisi, Alman başkumandanını övmek için âdi dalkavukluklar yazıy basıyordu. İcra Meclisi, İngiltere'ye, tarafsız kalmasının bedeli olarak, Fransız sömürge İmparatorluğunun bir kısmını vermeği teklif etti. Danton'un arkadaşlarından biri olan Desportes, Prusya'dan barış istemek için Almanya'ya gönderildi. Meclis kürsüsünde gürültülü patırdılı lâflar ediliyordu. Evet, ama onun ardında bozgunculuk ve korku vardı.

Komün'de durum daha da berbattı. Orduların her çekilişi, öfkenin daha çok artmasına yol açıyordu. Orada toplumun en alt tabakalarından çıkma bir avuç insan vardı. Bunlar bugün birer Caesar'dı, ama yarın belki âdî birer suçlu olacaklardı. Koskocaman bir şehrin içinde kaybolup gitmiş durumdaydılar, sayılarının küçüklüğünü ve bulundukları yeri gaspettiklerini hissediyorlardı. Geçmişleri hatırlarına geliyordu. Başkan Huguenin Devlet Hazinesini soymuş bir mürtekipti, Rossignol adam öldürmüştü, Manuel hırsızlık, sahtecilik etmişti Mirabeau'nun mektuplarını satmıştı. Tiyatrolar denetçiçi olan Hébert dalavereciliği yüzünden Variétés tiyatrosundan, Panis de ihtilâs suçu yüzünden Kırallık Hazine Dairesinden kovulmuşlardı. Hepsi de gözetleme komitelerinin evlere yaptıkları ziyaretlerden yüzde ellisinin âdî karmanyolacılıklar olduğunu biliyorlardı. Paris zaptedilince, bütün bunların hesabını vermek gerekecekti! Diktatörlükle kürek mahkûmiyeti arasında ikisinin ortası yoktu! Fakat bütün bu adamların tam kendilerine lâyık bir akıl hocaları vardı ki, bu da yarı-deli, cinayet manyağı olan gazeteci Jean-Paul Marat idi. Onlara boyuna şu öğüdü veriyordu: "Ortalıkta kaybolmadan önce, düşmanlarınızı ortadan kaldırın, kurbanlarınızın işini tamamlayın. Arabaları, uşakları, ipekli elbiseleri olanların üzerine çullanın. Hapisaneleri dolaşın, asilleri, papazları, zenginleri öldürün. Ar-

kamızda yalnız kanla cesetler bırakın." Öldürme işi de metotlu bir şekilde teşkilâtlanmaktaydı.

On günde her şey hazır oldu: Cezalandırılacakların listeleri bastırıldı, bunları boğazlayacak olanlar seçilip 6 Frank gündelik ve içebilecekleri kadar şarap verilmek şartiyle belirli yerlere toplandı. 30 Ağustosta Belediye Meclisinin istibdadından usanan Meclis, Komün'ün yeniden seçime tâbi olmasını kararlaştırdı. 2 Eylülde buna cevap olarak öldürme işi başladı ve Komün, Jironden'leri de bunun içine almağa çahşarak Roland, Brissot ve partinin birçok temsilcilerine karşı ihzar müzekkereleri kestirdi. Carnes, Abbaya, Force, Salpêtrière, Châtelet, Bicêtre hapisanelerinde öldürme işi başladı. Abbaya hapisanesinde mübaşir Maillard bir kan mahkemesi kuruverdi. Onun çevresinde de, iş görmeğe hevesleri gelsin diye, kaatiller yiyip içiyorlar, şarkı söylüyorlardı. Bu manzarayı seyretmek isteyen "hanımlar" için sıralar yerleştirildi. Carmes hapisanesinde rahipler bahçelerden kaçmağa çalışıyorlar, ağaçların arasına gizleniyorlardı. Bir insan kovalamacası başladı ve bu, yüzden fazla kimsenin canına maloldu. Dört gün içinde 1100 kişi öldürüldü. Ölenler arasında eski Bakan Montmorin, Aries başpiskoposu, Saintes ve Beauvais piskoposları, birçok üniversite profesörleri, 10 Ağustos olayında yakalarını kurtaran İsviçreliler vardı. Prenses de Lambelle Payée sokağındaki bir binek taşı üzerinde boğazlandı, başı bir mızrağın tepesine geçirilerek Temple kulesinde, Kıraliçenin pencereleri önüne getirildi. Çocuklarla genel kadınların tutuklu oldukları Bicêtre'le Salpêtrière'de anlatılması imkânsız sahneler cereyan ediyordu. Yine 6 Eylülde Yüce Divan'a çıkmak üzere bekleyen mahpuslar, Orléans'dan Versailles'a getirildi ve 9 Eylülde "Amerikalı" Fournier tarafından öldürüldü.

Bütün bu hazırlıkları bilmekte olan İcra Meclisi hiçbir hareket yapmamıştı. Mahpusları muhafaza işini kendi üzerine almış olan Danton, onları korumak için hiçbir şey yapmadı. Harekete geçsin diye kendisine yalvaran Roland'ın bir sekreterine şu cevabı vermişti: "Mahpuslar vızgelir bana, ne halleri varsa görsünler!" Komün tarafından 3 Eylülde illere gönderilen genelgenin altında onun da imzası vardı. Genelgede şöyle denilmekteydi:

"Paris Komünü illerdeki kardeşlerine acele olarak bildirir ki, hapisanelerinde mevkuf bulunan azılı suikastçılardan bir

kısmı halk tarafından öldürülmüş bulunmaktadır. Duvarların arasında gizlenmiş olan hain sürülerini tedhiş yoluyla zaptetmek için adaletin böylece yerine getirilmesi ona çok lüzumlu görünmüştür. Kendisini uçurumun kenarına götürmüş olan uzun ihanetler zincirinden sonra, bütün millet genel selâmet için lüzumlu olan bu çareyi benimsemekte hiç şüphesiz gecikmeyecektir..."

Hemencecik Reims'te, Meaux'da, Liyon'da, Caen'de öldürmeler başladı.

Bu korkunç işler birkaç yüz tane haydudun marifetiydi. Fakat dehşet öylesine büyüktü ki, kimse ne karşı koymağa, ne de itiraza cesaret edebildi. Zaten memleketin en iyi insanları askerde idi ve orada bambaşka bir tarzda hareket ediyordu.

Braunschweig, Paris yolunda ilerlerken, Sedan'dan gelen Dumouriez ile Metz'den gelen Kellermann birleşmişlerdi. Düşmanın geçmesini önleyecek yerde, sanki onun ulaştırılmalarını kesmek istiyorlarmış gibi, geride, Argonne bölgesi boyunca yerleştiler. Braunschweig güzel bir stratejik manevra ile Fransızları bulundukları yerden atmayı tasarlamıştı. Prusya Kıralı sabırsızlandı, Braunschweig'ı Fransızlara cepheden hücuma zorladı. İki ordu 20 Eylülde Valmy'de karşılaştı. Bir kısmı eski askerlerden, bir kısmı bir yıl müddetle orduda hizmet etmiş 1791 gönüllülerinden meydana gelen İhtilâl ordusu, azimli bir şekilde iyi tutundu. XVI. Louis zamanında Gribeauval tarafından baştan başa yenilenmiş olan Fransız topçusu, Prusya topçusundan çok üstündü. Her şey bir top ateşinden ibaret kaldı, ama Fransızlar öyle iyi bir şekilde üstün geldiler ki, Braunschweig hücum emrini vermeğe cesaret edemedi. Yağmur, savaşı durdurdu. Askerî bakımdan çarpışma beraberlikle bitmişti, ama manevî bakımdan Fransa zafer kazanmış bulunmaktaydı.

Aynı gün, İhtilâl Meclisi toplandı.

X

JİRONDEN'LER

İhtilâl Meclisi (Convention) katliamlar ortasında, 2 ile 20 Eylül tarihleri arasında seçilmişti. 1789'dan beri *Genel İrade*'yi konuşturma sanatı büyük ilerlemeler kaydetmiş bulunmaktaydı. Teşrii Meclisin Anayasacıları, pasaportları olmadığından, seçim bölgelerine dönememişlerdi. Sağcı gazeteler kapatılmış, bunların malzemesi solcu gazetelere dağıtılmıştı. Mutediller, kendilerini göstermeğe cesaret ettikleri her yerde kovalanıyorlardı. Alt Meclisler daha açılır açılmaz, gevşek davrandıklarından şüphe edilen üyelerin kovulmasına karar vermişlerdi. Gizli oy en azından on ilde kaldırılmış bulunmaktaydı. Oy verilen salonların çevresinde kaatil çeteleri dolaşıyordu: İşte, egemen ulusun, egemenliğini bu şartlar altında kullanmasına izin verildi. Ağzına tıkaç sokulmuş olan memleket, sesini yükseltemedi: 7 milyon seçmenden 6.300.000'i isteyerek veya istemiyerek çekimser kaldılar. Geri kalan onda bir ise, boyun eğmekten başka şey yapamazdı.

Rekabet ancak Paris'te oldu. Orada Komün, kendi arkadaşları olan Robespierre'i ilkin, sonra da Danton, Marat, Collot d Herbois Billaud-Varenne Taillen, Panis ve nihayet kuyruğun sonunda da "Vatandaş Eşitlik (Citoyen Egalité)"yi, yani öbür adiyle Dük Philippe d'Orléans'ı kendi içine aldı. Dük d'Orléans'ın bu, kimbilir kaçıncı dönekliğiydi. Bütün başka yerlerde tek liste yapılmıştı ve Jironden'ler daha tanınmış olduklarından, çok büyük sayıda seçilmişlerdi. Teşrii Meclisin bütün şefleri geri gelmişti. Onlarla birlikte eski Kurucu Meclis üyeleri olan Buzot ile Lanjunais, henüz temsilci seçilmemiş olan Pétion, Roland ve Barbaroux da İhtilâl Meclisine girenler arasındaydı.

İhtilâl Meclisinin 749 üyesi, 298 de yedek üyesi vardı. Bu 749 üyeden, 20 Eylüldeki toplantıda ancak 371 tanesi hazır bulundu. Başkan seçimi için isim tayin edilerek yapılan yoklamada da 253 kişinin, yani tam sayının üçte birinin cevap ver-

dikleri görüldü. Gerçi kanunî sayı, yeni yeni iltihaklar oldukça, sonradan 903'e çıkarıldı ama mevcut çok seyrek olarak üçte birin üstüne çıkabildi. 1793 Temmuzunda bir ara mevcut, 186 kişiden ibaretti. Bir azınlık tarafından seçilmiş olan İhtilâl Meclisi, kendi kendisinin de azınlığı oldu. Kuvvetini olduğu kadar, zaafını da teşkil eden bu idi. Korku ona pervasızlık verdi. Acizlerin hükümet etmesi demek olan Tedhiş'le hüküm sürdü ve tedhişçilik hem ihtilâlcilere, hem onların düşmanlarına karşı uygulandı. "Hiç kimse yoktu ki, şüpheli sayılmasın, çünkü hiç kimse ne yarınından, ne de komşusundan emindi."

Bununla birlikte, ilk oturumlar epeyce belirsiz oldu ve hiçbir parti ortaya çıkmağı ister görünmedi. 20 Eylülde Pétion hemen hemen oybirliği ile başkanlığa seçildi. 21 Eylülde Kıralllık oybirliği ile ilga edildi, kişilerle mülkler, Milletin muhafazasına tevdi olundu. Ertesi gün, resmî evrakın bundan böyle "Cumhuriyetin 1 inci yılı" tarihini taşıyacakları tartışmasız olarak kabul edildi ve 25 Eylülde de Cumhuriyetin tek ve bölünmez olduğu oybirliği ile ilân edildi. Fakat daha o zamandan bu oybirliği bir gözboyacılıktan ibaretti ve iki grup, daha doğrusu iki cereyan, belirli olarak ortaya çıkmış bulunuyordu: Bir yanda Jironden'ler, öbür yanda da Meclisin en yüksek sıralarında oturup en aşırı kararlara oy verdikleri için kendilerine Dağlılar = Montagnards (Montanyar) denen grup vardı.

Jironden'ler sağ kanadda yer aldılar ki bu, Teşrii Meclisin eski sol kanadıydı, cumhuriyetçiydi, demokrattı ve rühban aleyhtarıydı. Üyeleri kültürlü ve hayal peşinde burjuvalardı. Gerçeğin ancak kendilerine malûm olduğuna inanıyorlardı, taassupları da sınırsızdı. Fakat terbiyeli ve samimi insanlardı. Ayak takımından nefret ediyorlardı. İhtilâlci ilkelere göre çalışan, fakat bir kere seçildikten sonra Faubourg Saint-Antoine'ın ayaklanmalarından ve baskınlardan masun kalacak olan nizamî ve saygı gören bir hükümet istiyorlardı. Fizyokratların çömezleri, köyler halkının temsilcileri olduklarından üretim ve alışveriş alanlarına Devletin yapacağı bütün karışmalara düşman bulunmaktaydılar. Mülkiyete saygı, serbest rekabet, ihtiyaç maddelerinin serbestçe tedavülü ekonomi politikalarının temelini teşkil etmekteydi. Daha 1792 yılı sona ermemişti ki, 10 Ağustostan sonra iller ve belediyelerce alınmış olan —narh ve elkoyma gibi— bütün nizamlayıcı tedbirleri kal-

dırttılar. Taşralı olduklarından, İhtilâl Meclisinin Paris Komün'ünün elinde oyuncak olmasından korkuyorlardı. Hedeflerine varmış ihtilâlciler olduklarından kendilerini işbaşına getirmiş olan ayaklanmadan —ki o olmasa idi, hiçbir şey olamıyacaklardı— kendilerini kurtarmak iddiasındaydılar. Anayasaya ya karşı, Kırala karşı, Föyyan'lara karşı hiçbir vicdan azabı duymaksızın Santerre'le adamlarını yardıma çağırmışlardı. Condorcet'nin dediği gibi, bunlar, "faydalı, şanlı ve lüzumlu bir ihtilâlin çok aşağılık âletleriydi." Fakat dünkü yardımcılarının bugün efendileri olduklarını düşündükçe öfkeden tüyleri diken diken oluyordu. Kendileri kanun yapmağa başlayalıberi, kanun onlar için kutsal olmuştu. Mounier'nin, Mirabeau'dan ve Barnave'dan sonra: "İhtilâl gitmiştir. İhtilâl bizde durmaktadır," demek sırası onlara gelmişti. Gerçekten de, İhtilâl günün birinde duracaktı ama, bunu, ilkelerini en son neticelerine kadar geliştirdikten sonra yapacaktı. Halbuki iş henüz o noktaya varmış değildi. Jironden'lerin parlâmenter radikalizmi bir son değildi, Montanyar'lar arasında görülmeğe başlanan komünizm diktatörlüğüne doğru ancak bir adımdı.

Bu komünizme ne çok belirli çizgiler, ne de çok tam formüller verilebilir. İlkel bir komünizmdi bu; yoksulların, yani az malı olanların zenginlere, yani çok malı olanlara karşı hemen hemen içgüdüsel bir ayaklanmasıydı. Madem ki siyasî eşitlikle medenî eşitlik kurulmuştu, servetlerin yeni bir dağıtımı, yahut Devlet yararına genel bir kamulaştırma ile sosyal eşitliği kurmayacak ne vardı? Gazeteciler bu ikinci ihtilâlin lüzumlu olduğu, o olmazsa birincisinin boşa gitmiş olacağı fikrini yayıyorlardı. Anayasacı papazlar da bu vaazı andıran sözleri yankı gibi tekrarlamaktaydılar. İçra Meclisinin komiserleri de buna katıldılar.

10 Ağustos civarında bu hareket üzerinde istediğimiz kadar bilgiye hiç de sahip bulunmamaktayız. Bununla birlikte M. Albert Mathiez tarafından toplanan metinler epey çok sayıda ve epey belgeli olduklarından hiç değilse bunlar hakkında bir fikir edinebiliriz. Brie'deki çarşıları yağma etmiş olan ayaklanmacılar lehinde Meclise bir önerge sunmuş olan papaz Dolivier, talebinin başına şu tarzda mütalâalar yazmış bulunmaktaydı: "Mülkiyet hakkında beslenen fikir nedir? Toprak mül-

kiyetinden sözediyorum. İtiraf etmek gerektir ki, bugüne kadar bunun hakkında pek az fikir yürütülmüştür ve söylenenler de çok yanlış bilgilere dayanmaktadır. Görünüşe göre herkes bu konuya girmekten kaçınmaktadır. Sanki bunun incelenmesine engel olunmak isteniyormuş gibi, üstüne hemencecik esrarlı ve kutsal bir örtü örtülmüştür. Fakat asıl, kendisine körü körüne bir saygı, mütaassıp bir boyun eğme emreden hiçbir politik dogmayı tanımamalıdır. Mülkiyetin varolmasını mümkün kılan ve gerektiren gerçek ilkelere kadar çıkmağa hacet kalmaksızın şurası muhakkaktır ki, mülk sahibi diye adlandırdığımız kimseler, ancak kanun sayesinde böyledirler. Yalnız millet kendi toprağının gerçek sahibidir..."

Cher temsilcisi olan bir başka papaz da kendi ruhanî bölgesindeki insanları, artık toprak kirası vermemeğe çağırarak, şöyle diyordu: "Mülkler herkesin olacaktır. Tek bir şarap mahzeni, tek bir tahıl ambarı olacak, herkes buradan kendine gerekli olanı alacaktır..." İcra Meclisinin komiseri ve Kordelye'ler kulübünün nüfuzlu üyesi olan Monmoro, Normandiya'da yeni bir haklar bildirisi yaymaktaydı ki, içinde şu iki madde bulunmaktaydı: "1 — Millet ancak sınaî mülkiyetleri tanır ve ancak bunların garantisini ve dokunulmazlığını sağlar. 2 — Keza millet vatandaşlarına —yanlış olarak toprak mülkleri diye adlandırılan— mülklerin garantisini ve dokunulmazlığını, bu konuda kanunlar çıkartıncaya kadar, sağlar." Yani bu demekti ki, mülk sahipleri topraklarını sadece geçici olarak ve Meclis bu konuda başka bir karar vermediği sürece ellerinde tutabileceklerdi.

Geçim güçleştikçe komünist kampanya da daha faal hale geliyordu. Papaz Jacques Roux bu kampanyayı hiçbir güçlükten yılmayan, kurnazca bir inatla idare etmekteydi. Kordelye ve Jakoben kulüplerinin, Komün Genel Meclisinin üyesiydi ve kendi semt ocağı olan Gravilliers ile ona komşu olan Temple ve Observatoire semt ocaklarını propaganda yuvaları haline getirmişti. Serbest ticarete, kapitalistlere, burjuvalara karşı bütün ardı arası gelmeyen dilekçeler, önergeler hep buradan yola çıkıyordu. Böylece Montanyarların solunda Anrajeler (Enragés = Kuduruklar) grubu meydana geliyordu ki, onun düşünceleri yavaş yavaş Montanyarlara da bulaşacaktı.

Hiç şüphesiz 1792 yılının o kışında ne Robespierre, ne Marat, ne de Jakoben'lerin çoğunluğu komünist olduklarını itiraf

etmemekteydiler. Tersine, mülkiyetin taraftarı ve koruyucusu olduklarını iddia ediyorlardı. Fakat toptan reddettiklerini, perakende olarak kabul etmekteydiler. Başta gelen, müşteri taraftar meselesiydi. Anrajelerin safında başkentin kavgacı, gürültücü bölgeleri vardı: İhtilâli bunlar yapmışlardı ve bunlar olmadıkça İhtilâl ayakta duramazdı. İkinci olarak da mantık meselesiydi bu. Aşağı halk tabakasının ıztırabını çekmekte olduğu ekonomik güçlükler geniş ölçüde kaimelerden ileri gelmekteydi. İhtilâlci hastalıklar için ihtilâlci ilâçlar lâzımdı. Roland'ın çekimser politikası ve "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" parolası İhtilâli yarım asır geriye liberal eleştirmenin başlangıcına götürecekti. Anrajelerin sosyalist politikası ise sistemin dehasında yeralmış bulunmaktaydı. Onun rasyonel gelişmesiydi. Robespierre gibi istidlâlci ve kesin bir kimse, bu gereklik karşısında hareketsiz kalamazdı. Anrajelerden çok çekiniyor, tiksiniyordu ama, düşüncesinin ilerleyişleriyle olduğu kadar çalışan sınıfların baskısiyle de, Anrajelerin bütün programını, parça parça olarak, sonunda benimseyecekti. Bunu İhtilâl Meclisine kabul ettirecek, memlekete kabul ettirmeğe çalıştığı sırada da devrilecekti.

Jironden'ler ilkin Komün'den ve onun dostlarından kurtulmak ister gibi bir tavır takındılar. 15 Eylülden itibaren Robespierre, Marat ve Danton'a karşı taarruza geçtiler, fakat ne önceden tasarlanmış bir plana dayanan, ne de fikirlerinde teselsül bulunan manevraları, kötü sevk ve idare edildi. Bir sürü kof tehditler savurdular, belirsiz suçlamalar yaptılar, herkesi korkuttular, hiçbir amaca ulaşamadılar ve bu monoton, karışık ve sonuçsuz olaylar içinde taraftarlarının bir kısmını da sonunda kaybettiler. Bunlar Plen (Plaine = Ova), yahut Mare (Maaris = Basık, bataklık toprak) adları altında, kararsızlarla tarafsızlardan meydana gelme, üçte bir nisbetinde ayrı bir parti, her zaman en kuvvetlinin yahut en fazla tehdit edenin yanında yer almağa hazır şekilsiz, irdesiz bir merkez kurdular.

Eylül katliamlarını yapanlara ilham vermek ve diktatörlüğe göz dikmekle suçlanan Robespierre ile Marat, düşmanlarını şaşırttılar. Çünkü Robespierre çok yüksekten ve kibirli konuşuyor, Marat ise, hayâsızca, utanmazca davranıyordu.

Danton daha boynu eğri durumdaydı. Meclise seçilince temsilcilikle bakanlık arasında bir seçim yapmak zorunda

kalmıştı. Temsilciliği seçti, oysa ki, aynı durumda olan Roland, bakanlığı seçti. İkisi de 10 Ağustostan beri mali işleri nasıl idare ettikleri hakkında hesap vermek zorundaydılar. Roland bu işi faziletli bir resmiyetle yaptı ama Danton ancak yetersiz, eksik birtakım belgeler verebildi. Sorularla sıkıştırılınca gizli giderler için emrine verilmiş olan 200.000 frankın kullanılış tarzıyla ilgili belgeleri vermek durumunda o'madığını itiraf zorunda kaldı. Bununla birlikte, sözlerine inanmak gerekirse, her şey İcra Meclisinde hep bir arada görüşülüp kararlaştırılmıştı ve öteki bakanlar da giderleri peyderpey onaylamışlardı. Roland, hemencecik, böyle bir şeyi hiç hatırlamadığını söyledi. Monge, Clavière ve Lebrun'den, Danton'un sözlerinin doğru mu yalan mı olduğunu söylemeleri istendi. Bunlar da dolambaçlı bir dille:

— "Gerçekten Danton bize Roland yokken gizli ödeneklerin nasıl dağıtıldığını gösteren bir cetvel verdi, fakat biz bunun kayda geçirilmesine lüzum yok sandık," dediler.

Bozgun acıklıydı, hakikatte adamakıllı göze batıyordu: Bu 200.000 Frankın büyük kısmı Danton'un cebine girmediyse bile, çevresindekilerin cebine girmişti. Bunun başında da Danton'un genel sekreteri, meteliksiz-şair Fabre d'Eglantine vardı. Jironden'lerin durumu gayet üstündü ama, bunu kullanmasını bilemediler. İş sarpa sardı. İhtilâl Meclisi Danton'u ibra etmedi, ama hakkında adlî kovuşturma da açmadı ve her şey, gazetelerde yapılan küfürleşmelerle sona erdi.

İhtilâl Meclisinin muhafız kıtası içinde de aynı aciz gösterildi. Komün'ün girişeceği teşebbüslerden korunmak için, Jironden'ler, İhtilâl Meclisinin bir muhafız kıtası olsun istiyorlardı. Bu muhafız kıtası, iller tarafından —her temsilci için iki süvari ve dört piyade hesabiyle— aşağı yukarı 4 500 kişilik olarak kurulacaktı. 24 Eylülde başlayan görüşme sonuçlanmadı. Birkaç il kendi temsilcilerini korumak üzere daha fazla beklemeksizin "federe"ler göndermek yolunu tuttular. Bunlardan birkaç bin tane geldi, ama Jakoben'ler bunları baştan çıkarmakta gecikmediler ve hepsi Montanyar'lardan yana geçti.

Jironden'ler, gülünç bir duruma düşmüşlerdi: Çoğunluk halindeydiler ama, işleri yürütemiyorlardı ve pervasız bir azınlık durmadan bunlarla alay etmekteydi. Danton'un gidişiyle hükümette değişiklik yapmak gerekiyordu. Yorgun olan Servan da çekilmek istedi. Roland'la karısı ona, güvenilir kim-

seler sandıkları halefler buldular ki, bunlar, Adalet Bakanlığı için eski bir Kurucu Meclis üyesi olan gazeteci Garat ile Savunma Bakanlığı için Dük de Castries'nin eski bir memuru olan Pache'dı.

Roland la karısı, insanları pek tanımıyorlardı. Garat karaktersiz, geveze bir adamdı. İddialı ve yapmacıklı övgüler "imal" ederek ün kazanmışlardı. Kendi fikrini açıklamaksızın partiler arasında bocalayıp duracaktı. Pache'a gelince makamına geçer geçmez Montanyar olduğunu ilân ve Savunma Bakanlığı kalemlerini Anraje'lere teslim ett.

Yıl sonunda Komün nihayet yenilenmişti: Belediye başkanlığına Brissot'nun bir arkadaşı geçmişti, ama iki önemli şahsiyet, baş prokürör-sendik ile yardımcısı, iki aşırı solcu olan Chaumette ile Hébért'tî. Az sonra, Belediye Başkanlığı seçimini kazanamayan Montanyar rakip, il prokürörü oluyordu. Nihayet, bu bir sıra başarısızlıklara ve hayal kırıklıklarına ilâve olarak, üstelik Jironden'ler, İhtilâl Meclisi Başkanlığı-ilâve olarak, üstelik Jironden'ler, İhtilâl Meclisi Başkanlığını da kaybettiler. Bu makama Mare'den bir adam olan piskopos Grégoire getirildi. Böylece, Jakoben'ler her işte Jironden'leri parmaklarında oynatıyorlardı ve onu bir mevziden öbürüne püskürtüyorlardı. Roland'ların "Triumvir"lere, yani Robespierre, Danton ve Marat'ya karşı giriştikleri taarruz akim kalmıştı. Priumvir'ler, XVI. Louis'yi resmen suçlatarak karşılık verdiler.

Kıralın yargılanması tarihin en heyecan verici facialarından biridir. XVI. Louis'nin mevkufiyetinin ve son anlarının sadece anlatılması dahi, yazılması mümkün olan kitapların en güzelini en beşerîsini meydana getirir. Fakat olayların devamına ilgilenen bir kimse için asıl önemli olan, Kıralın suçlu sayılıp idamını gerektiren politik sebeplerdir. Montanyar'ların hesabı müthiş bir basitlikteydi: Kıralı öldürme fiilini, cumhuriyetçi ilkelerin samimiliğini ispat eden bir işaret ve bir imtihan haline getirmek için, Kıralın kafasını giyotinle kesmek gerekir. Kıralın öldürülmesi işinde temsilciler bölündüler ve birbirlerini saydılar. Öldürülmesini reddedenlere Kıralcı, hain göçmenler ve Avusturyalılarla işbirliği yapan kimse damgası vuruldu. Öldürülmesi lehinde oy verenler ise, bir tepkinin korkusu ile, birbirlerine çözülmez şekilde bağlı kaldılar. Kulüpler nezdindeki itibarlarını da, mutedillerin desteğini de kay-

betmiş olsalar, muhakkak olan şu ki, Jironden'ler zayıflamışlar ve belki de öldürücü bir darbe yemişlerdi. Savaşın ilânı nasıl meşruti kırallığın sonu olduysa, XVI. Louis'nin yargılanması da burjuva Cumhuriyetin sonu demek oldu. Danton: "Biz Kıralı yargılamak değil, öldürmek istiyoruz," dedi. Jeanbon: "Louis Capet (Kape) 10 Ağustosta yargılanmıştır. Hakkındaki kararı yine görüşmek, İhtilâli yargılamak ve sizleri âsi ilân etmek olacaktır," dedi. Robespierre: "İsyan hakkına uygun olarak, onu derhal ölüme mahkûm etmek gerektir," dedi ve bütün bu sebepleri, en meşhur söylevinde şöyle özetledi: "Görülecek hiçbir dâva yoktur. Louis hiç de bir suçlu değildir. Nitekim sizler de yargıç değilsiniz. Sizler, Devlet adamlarısınız, Milletin temsilcilerisiniz ve ancak öyle olabilirsiniz. Bir adamın lehinde veya aleyhinde bir karar verecek değilsiniz, bir genel selâmet tedbiri alacak, bir milli korunma fiili işleyecek siniz. Cumhuriyet devrinde tahtından indirilen bir Kıral, ancak iki işe yarar: Ya Devletin rahatını bozar ve hürriyeti sarsar; ya da aynı zamanda her ikisini de sağlamlaştırır."

Tuzağa düşen Jironden'ler bundan çıkamadılar. Kan dökülmesini takbir etmişlerdi, XVI. Louis'yi de kurtarmak istiyorlardı ama, kararlarını açıktan açığa söylemeğe cesaret edemediler. Yaptıkları kaçamaklar, usul bakımından ileri sürdükleri boş ve saçma deliller, müfritleri kendilerine karşı ayaklandırmaktan ve Kıralın katline —bu fiili daha da iğrenç hale sokan— adli bir riyakârlık çeşnisi vermekten başka şeye yaramadı.

Kavanin Komitesinin verdiği bir ilk rapor üzerinde görüşmeler yapılırken, 20 Kasım günü Tuileries sarayında gizli bir dolabın meydana çıkarıldığı öğrenildi. Bu demir dolapta, önemli birtakım evrak ve özellikle Mirabeau ve Kırallık ödeneklerinin sarfına memur Talon'la hükümdar arasındaki yazışmalar vardı. Netice itibariyle bunlar, Bertrand de Molleville tarafından kurulan baştan çıkarma şebekesinin kalıntılarıydı. Bu tiyatro oyunlarındaki gibi beklenmedik olay, müsamahadan yana olanların şaşkınlığını büsbütün arttırdı. Ölüm lehinde oy vermeyenlerin hepsi, satın alınmış sayılacaklardı. Şüpheliler de kendilerini temize çıkarmak için tek bir çare gördüler: Kıralı giyotinlemek. Mara karar hakkındaki oylamanın kürsüde yüksek sesle ve ad tâyini suretiyle yapılmasını istediği zaman, hiç itiraz eden olmadı. Jironden'lerin bü-

tün elde edebildikleri, Kıralın avukatlar tarafından savunulması oldu ki bunlar, Tronchet, de Sèze ve —eski kitap işleri müdürü olup kendi idaresindeki makamlara karşı filozofları sık sık korumuş olan ve vaktiyle koruduklarının şimdiki çömezlerini de yakından temaşa etmek imkânına sahip bulunan— Malesherbes'di.

Kıral, 11 ve 26 Aralıkta olmak üzere, iki defa mahkeme huzuruna çıktı. Sade ve vakur davrandı. Mahkeme başkanı Barère'in sorularına, Anayasayı hatırlatarak cevap verdi: "Anayasa benim dokunulmaz olduğumu ilân etmiştir. Ben de tutumumu hep Anayasaya uydurdum," dedi. De Sèze'in ustalıklı ve dokunaklı savunması alelâde bir mahkemeyi ikna edebilirdi, ama burada tesirsiz kaldı. Vergniaud, kararın genel oy yolu ile verilmesini istedi ama Robespierre, Saint-Just ve Marat buna şiddetle karşı koydular. Halk oyuna başvurmak meçhul demekti, beraat demekti, Kırallığın yeniden kurulması demekti belki! Marat şöyle dedi: "Hikmet-i hükümet dolayısiyle verilen bir mahkeme kararını halkın tasvibine sunmak, yalnız bir aptallık değil, bir delilik alâmetidir. Böyle bir şey ancak müstebidin suç ortakları tarafından tasavvur edilebilmiştir: Bunlar, cinayetlerini örtüp, onu idamdan kurtarmak için Devleti iç savaşın korkunçlukları içine atmaktan gayrı bir çare görmemektedirler."

Oy verme işi Tuileries'yi dolduran zincirden boşanmış kulüplerle, Eylül ayı kaatillerinin denetı altında 15 Ocakta başladı. Birbiri ardınca suçluluk, halk oyuna başvurma ve ölüm için oy verildi... "Louis Capet", 683 oyla "Devletin genel güvenliğine karşı suikast hazırlamaktan suçlu" ilân edildi. Halk oyuna başvurma teklifi 424 oyla reddedildi. 16 Ocak akşamı saat sekizde, son oylama başladı. "G" harfinden başlayarak beher il hesabiyle oy veriliyordu. Jirond (Gironde) ilinin 12 temsilcisi daha bir gün önceye kadar müsamaha gösterilmesine kararlı olduklarını söyledikleri için, onların örneğinin, peşinden bir çoğunluk da sürükleyeceği düşünülmekteydi. Oturuma Vergniaud başkanlık etmekteydi: Ölüm lehinde oy verdi, peşinden onun Bordeaux'lu sekiz arkadaşı da öyle yaptılar. O andan itibaren de çekingenler savuştular. Halkın bağırıp çağırışmaları arasında temsilciler yirmi altı saat boyunca kürsüden birbiri ardınca geçtiler ve giyotin ya da af lehinde oy verdiklerine göre, ya alkışlandılar, ya yuhalandılar. XVI. Lou-

is'nin olduğu kadar, onu yargılayanların kaderi de belli olmaktaydı. Oy kullanan 721 kişiden 361'i ölüm lehinde, 360'ı ölüm aleyhinde oy verdi. Fakat 26 temsilci sakınca ile ölüm lehinde oy kullanmış oldukları için, tasnif kurulu bu 26 oyu da öbür 361'e ekledi, hepsi 387 etti. Ertesi gün Brissot ile Buzot, cezanın tecili meselesini yine ortaya atmaya çalıştılar. Bu da 310'a karşı 280 oyla reddedildi. 20 Ocak günü öğleden sonra Glarat kararı Kırala tebliğ için Temple hapisanesine gitti; hükümdar, ailesinin yanında kalmak ve andiçmemiş bir rahibe günah çıkarttırmak için iki saat izin aldı.

İdam hükmü 21 Ocakta, dehşetli askerî tedbirler arasında, hüzünlü bir şehrin ortasında yerine getirildi. Semt ocakları mensuplariyle "federe"ler çift sıra halinde Temple'dan Tuileries sarayına kadar uzanmışlardı. Kıralın bindiği arabayı 1.500 asker muhafaza ediyordu. Giyotin İhtilâl meydanında kurulmuş, buraya da 20.000 asker yığılmıştı. Saat sekiz buçuğa doğru Temple'den çıkıldığı sırada "Af!" diye birkaç ses yükseldi, fakat Santerre muhafız kıtasının trampetlerini çaldırdı ve yol boyunca bu, böylece aralıksız devam etti. Saat onda kafile İhtilâl meydanına geldi. Kıral ağır ağır arabadan indi, ellerini bağlattı, basamaklardan çıktı ve sahanlığı andıran düzlükte çok yüksek sesle: "Ey Millet! Masum olarak ölüyorum," dedi ama Santerre'in trampetleri onun sesini bastırdı. O sırada bir itişme oldu. O zaman Kıral, cellât Samson'la yamaklarına döndü: "Baylar, bana yükledikleri suçu işlemiş değilim, masumum. Kanımın, Fransızların mutluluğu için birleştirici bir unsur olmasını dilerim," dedi. Giyotinin bıçağı düştüğü zaman, büyük bir feryat duyuldu. Ertesi gün Samson bu olayların ayrıntılarını anlatırken, şunları eklemişti: "İşin doğrusu şu ki, Kıral bütün bunlara bizi şaşırtan bir soğukkanlılık ve metinlikle katlandı. Bu metinliği dinin prensiplerinden almış olduğuna inanmaktayım."

Albert Sorel şöyle diyor: "Louis, şöyle böyle bir saltanat sürmüştü; üç ay onu hâtırasını iğrenç hale sokabilir; sürgüne gönderilmesi onu unutturabilirdi; darağacı onun için bir hâle olur. Kendisini ezmekte olan hükümdar harmanisiyle tacı üzerinden atarak, İhtilâl Meclisi onun eşsiz derecede yumuşak başlı bir insan olduğunu ortaya koydu: Öyle bir insan ki sevdiği her şeyden ayrıldığı, işittiği hakaretlerle küfürleri unuttuğu ve nihayet öldüğü sırada, insan cinsinin en yüce faziletle-

rinin kaynakları olan nefsini feda ve ebedî adalete tam güven gibi hasletlere sahip olduğunu gösterdi. İhtilâl Meclisi onu —rütbesinin zaten aşağı olduğu— politik hükümdarlar listesinden çıkardı, kaderin kurbanları arasına yerleştirdi ve böylece ona kıralların meratip silsilesinde üstün ve nâdir bir şeref bahşetmiş oldu. Saltanat sürmeğe başladıktan beri ilk defadır ki, Louis görevine hâkim göründü. O gün, onu bütün dünyaya olağanüstü bir şatafatla teşhir ettikleri, böyle bir gün milletlerin tarihindeki sayılı günlerden biri olduğu için, halk yığınlarının zihinlerinde Kıralın adı, en soylu cesaretle katlanılan en büyük bahtsızlık fikrine bağlı olarak kalmaktadır."

Montanyarlar partiyi kazanmışlardı: İhtilâl Meclisi bir daha hiç ayrılamadığı bir yola girmiş bulunuyordu, Jironden'ler de bu yüzden ölümü boyladılar. 23 Ocakta hayat pahalılığından sorumlu tutulan Roland İçişleri Bakanlığından ayrıldı. İki aya kalmadan arkadaşlarına karşı bir ayaklanma patlak verdi. Marat, "Ami du Peuple"ün devamı olan "Journal de la République Française" adlı gazetesinde: "Artık gerileme imkânı yoktur," diye yazıyordu. Cambon: "Nihayet hürriyet adasına yanaşmış ve bizi oraya getiren gemiyi yakmış bulunuyoruz," diyordu. Lebas ise daha sade, fakat daha açık bir şekilde: "Bir kere yola çıktık, arkamızdaki yollar kesiktir, istesek de istemesek de ilerlemek gerek ve asıl şimdi: Hür yaşamak yahut ölmek! diyebiliriz," diyordu. İhtilâl Meclisi üyesi Lepeletier de Saint-Fargeau'nun eski bir muhafız tarafından katledilmesi de bu sözlerin teyidi gibi bir şeydi.

İşledikleri hataların rağmine, Jironden'lerin hâlâ büyük bir itibarları vardı: Savaşı istemişlerdi ve zaferden zafere koşuluyordu. İktidara savaş yoluyla tırmanmışlardı ve burada askerî başarılar sayesinde tutundular.

Valmy savaşından sonra Prusyalıların durumları çok tehlikeli bir hal almıştı. Dizanterinin kırıp geçirdiği, Fransızların beklenmedik mukavemetinin maneviyatlarını bozduğu kıtalar yorgundu. Askerlerin üçte ikisi hastaydı, ikmal ve lâşer işleri yetersiz, yahut intizamsızdı. Halk, Prusyalılara düşmandı, hava berbattı, yerler çamur içindeydi. Toplarla arabalar su basmış yollara saplanıp kalıyorlardı: Cebri bir geri çekiliş bu, az kalsın felâket halini de alacaktı. Eğer Dumouriez, Argonne sıradağlarında Braunschweig'a hücum etmiş olsaydı, Prusya ordusunun mahvolduğu gündü. Fakat Dumouriez'nin gönüllü

lerine yeteri kadar güveni olmadığı için, onların yeni kazandıkları şanı, şerefi güç bir savaşta tehlikeye sokmak istemiyordu. Beri yandan, Fransa'nın tek düşmanının Avusturya olduğuna fazlaca inandığından, Prusya ile uzlaşma yolunu araştırmaktaydı. Vakit kazanacağına pek sevinen Friedrich-Wilhelm, görüşmelere hemen razı oldu ve yaptığı müphem vaitler, İmparatora ve Avusturya hanedanına atıp tutmalarla, İcra Meclisi komiserleri Westermann ile Benoist'yı epey güldürdü. Vaitlerle beyanlar hiçbir taahhüt demek değildi, fakat Paris'te bütün bunlar ciddiye alınıyordu, öyle ki, kovalanan, fakat taciz edilmeyen Braunschweig, 23 Ekimde gezici hastanesiyle birlikte sınırı geçiverdi. Fakat Ren'in sol kıyısı başka bir yerde istilâ olunmuş, fetih savaşı başlamıştı.

Avusturya ile münasebetlerin kesilmesinden önce yapılan tartışmalar, İhtilâlin Jironden'ler için basit bir Fransız iç politika meselesi değil, fakat evrensel ihtilâlin ilk safhası; kıralara, rahiplere, asillere karşı genel ayaklanmanın birinci merhalesi olduğunu iyice göstermişti. Bu milletlerarası niteliği iyice belirtmek için, yabancı mülteciler kulüplere, meclislere, idarelere belirsiz sayıda olarak kabul ediliyorlardı. Savaşın ilân edildiğinin daha ertesinde, bu mültecilerin en hareketlisi olan ve kendini insan cinsinin hatibi diye adlandıran Prusyalı Anacharris Clootz Meclis'te kürsünün karşısına geçerek şunları söylüyordu: "Evren'in buhranı burada cereyan etmektedir. İnsan cinsinin kaderi Fransa'nın elindedir... İnsan hakları dini yalancı peygambeerlerin dinine göre daha az mı fazilet, hamiyet ve şevk-heyecan ilham edecektir?" İnsan hakları dini! Başlayan artık bir savaş değildi de, bir haçlı seferiydi: Sınıfların dağılmaları için girişilen bir haçlı seferi.

İlkin çıkan bir kararname ile düşman ordularından kaçacak olanlara aylık bağlandı. Bu kararname almanca ve ispanyolcaya çevrilerek binlerce sayı halinde her yana dağıtıldı. Duvarlara, ağaçlara asılıyor, arabaların içine atılıyor, içki şişelerinin üzerlerine yapıştırılıp, sonra şişeler ileri mevzilere bırakılıyordu: Bu bönce hiyle, pek başarı kazanamadı. Yabancı lejyonlar kurulması daha ustalıklıydı. Bunlar asıl kendi memleketlerinde harekete geçecek olan ihtilâl ordularının çekirdeğiydi, Liyejli, Belçikalı, Hollandalı, Savualı, Cermen İngiliz lejyonları kuruldu. Hepsi de masrafı Fransa'ya ait olmak üzere teçhiz edilip bakıldı, beslendi. Her lejyonun yanı-sıra bir

de yurtsever kulübü vardı. Bunların mektupları, gazeteleri, broşürleri ve bildirileri en ufak prensliklere varıncaya kadar her yere ihtilâlci düşüncelerle kışkırtmaları yaymaktaydılar. Strasbourg'dan yola çıkan görevliler mason localarının da desteği ile Renanyalıları elektörlere ve göçmenlere karşı ayaklandırıyorlardı. Cenevre'de Clavière'in dostları kıpırdanmaktaydılar. Londra'da bir tarih cemiyetinde toplanmış olan demokratlar, birbiri ardısıra boyuna yakınlık gösterileri yapmaktaydılar. Fransa olayları her yanda sefillerle hoşnutsuzların umudunu uyandırıyordu. Her yerde bu olayları savunup göklere çıkaran edebiyatçılara raslanmaktaydı. İhtilâl Meclisi için yapılacak seçimlerin arifesinde, Marie-Joseph Chénier, "istibdadın temellerini yıkıp, hürriyete giden yolları hazırlamış olan" yabancı yazarlara Fransız uyrukluğu vermesini Teşrii Meclisten istiyordu. Müstakbel Meclisin "bütün dünyanın kongresi" haline gelmesi için bunlardan çoğunun Meclise üye olmalarını dileyordu. Bunlardan iki tanesi, Thomas Paine ile Anacharsis Clottz, biri Pas-de-Calais'den, öbürü Oise'dan olmak üzere, seçildiler. Thomas Paine sağ, Cooltz sol kanadda yer aldı. Brissot şunları yazıyordu: "Ancak Avrupa, ve bütün Avrupa ateşler içinde kaldığı zamandır ki, rahat edebiliriz..." Danton da şöyle demekteydi: "Fransız milleti bizi buraya temsilci olarak göndermekle, dünyanın bütün kırallarına karşı milletlerin büyük bir genel ayaklanma komitesini kurmuş bulunmaktadır!"

Dumouriez, Prusya istilâsını durdururken, Dük von Sachsen-Teschen'in Avusturyalı askerleri de kuşatmak için Lille önüne gelmişlerdi. Fakat Dükün şehri tamamen kuşatmağa yetecek kadar askeri yoktu, Braunschweig'ın bozguna uğradığını öğrenir öğrenmez, geri çekildi. Bu işler olup biterken Dumouriez, İhtilâl Meclisine Belçika'nın fethini teklif etmek üzere Paris'e geldi. Zafer alaylariyle karşılandı. Şerefine şenlikler tertiplendi. Övülüp göklere çıkarıldı. Jakoben'ler ona kırmızı bir takke hediye ettiler. Robespierre onu kucaklayıp öptü. Santerre ona Paris'teki topçunun bir kısmını vermeğe razı oldu. İcra Meclisi de Cumhuriyetin düşmanları, Ren nehrinin öbür kıyısına püskürtülmedikçe, orduların kışlık karargâha çekilmeyeceklerini 24 Ekimde açıklayarak, onun tasarısını benimsedi.

Savunma Bakanlığının dairelerinden birini idare etmekte olan general Vergues, 1672'de XIV. Louis ile Turenne'in; 1745

te Mareşal de Saxe ile Loewendal'ın uyguladıkları geleneksel planı yine ele almasını Dumouriez'ye teklif etmişti: Yani bir gözetleme ordusu, bir de kuşatma ordusu bulunacak, birincisi ikincisini koruyacaktı. Fakat İhtilâl kıtaları bilgili bir savaş yapacak durumda değildiler. Ateşli ve cesaretle dolu olduklarından, yavaş ve metotlu bir sefere katiyen katlanamıyacaklardı. Onları ileriye sürmek, sürekli bir taarruz yapmak üzere sürükleyip götürmek, cabadan uğranılan can kayıplarına aldırmaksızın onların coşkunluklarını, şevklerini bildikleri gibi göstermelerine razı olmak lâzımdı. Zaten bu yiğitliği desteklemek için elde nicelik ve nitelik bakımından üstün maddî araçlar ve özellikle birinci sınıf bir topçu da vardı. Gerçi, ihtilâlci çarpışma kaba ve kanlı olacaktı ama, yine de basit bir göğüs göğüse savaş olmayacaktı.

6 Kasımda Dumouriez, İmparatorluk kıtalarına Belçika'daki Mons yakınında rasladı. Üç saatlik bir topçu hazırlığından sonra askerleri süngü hücumu ile Jemmapes'daki tahkimli tepeleri ele geçirdiler ve Dük von Sachsen-Teschen'i geri çekilmek zorunda bıraktılar. Birbiri ardından Brüksel, Malines, Louvain, Liyej, Gand, Namur kapılarını açtılar. Anvers dört günlük siper savaşından sonra teslim oldu. Bir ayda bütün Belçika fethedilmişti. Fransızlar her yanda alkışlarla, şenliklerle karşılanıyorlardı. Sınırın öbür ucunda, Ren nehri boyunda, Loren ve Şampanya yollarında ikinci bir general, yani Custine de ilerlemiş, Braunschweig ise olduğu yere saplanıp kalmıştı. Memleket uzun zamandır Fransız nüfuzu altına girmiş bulunmaktaydı. Kaleler boşaltılmış, halk geniş bir propaganda ile işlenmişti. Her yanda göz yumup hoşgörmelere, suç ortaklıklarına rastlanıyordu: Speyer, Worms, Mainz, Frankfurt koşar adımla zaptediliverdi. Prenslerle prenscikler ya kaçtılar yahut boyunları bükük bir halde hizmet teklifinde bulundular. Alplerde Montesquiou kumandasındaki üçüncü bir ordu savaş ilân etmeksizin Piemonte'ye çullandı, Montmélian'ı aldı, Chambéry'ye girdi, Sardunyalıları bütün Savua'yı boşaltmak zorunda bıraktı. Beri yandan Truguet ile Anselme de fazla güçlüğe uğramaksızın Nis ile Kontluğu işgal ettiler.

Bir asker gözüyle bütün bu sefer, parlaklığına rağmen, yanlışlıklar ve beceriksizliklerle doludur. Özellikle Dumouriez ve Custine Braunschweig'ın gerileyişini kesmek için birlikte hareketo geçmeği denememişler, o da oldukça kolaylıkla kaç-

mıştı. Fakat bu bilgi eksikliği Fransızlara zarar verecek yerde, onları daha korkunç hale sokuyordu: Sırf varlıklariyle zafer kazanıyorlardı sanki. Sadece hürriyet sözü, düşmanı bozguna uğratıyor dense yeriydi. Hayalî Kutsal Kitabın anlattıklariyle dolu bir Alman yazarı Fransız generali Custine'i, Eriha'nın duvarını borular çaldırarak yıkan Yesu'a benzetmiş, buna da kimse gülmemişti.

Zafer ortaya bir sürü meseleler çıkarıyordu. Pazarlığa mı girişilecek, savaşa devam mı olunacaktı? Dış memleketlerde propaganda yavaşlatılacak mı, genişletilecek miydi? Fethedilen topraklarda da İhtilâl ilkeleri mi uygulanacak yoksa eski nizama saygı mı gösterilecekti? Buralar himaye altında birer Devlet mi olacak, yoksa ilhak mı edilecekti? 28 Eylülde İhtilâl Meclisi, talimat istemekte olan Montesquiou'nun bir mektubunun okunuşunu dinledi. Hemencecik de, içinde görülen tezatlar dolayısiyle ilgi çeken ilk bir tartışma başladı. 1789 barışçılığı, Jironden kozmopolitizmi, evrensel ihtilâl tasarıları, kırallık devrinin eski tabii sınırlar hülyası, bitmez tükenmez bir savaşa girişmek korkusu... Bütün bunlar aynı anda ele alınıp ortaya döküldü. Fakat İhtilâl Meclisi henüz bir karar vermeğe cesaret edememiş ve Montesquiou'nun mektubunu, incelesin diye, Diplomatik Komiteye havale etmekle yetinmişti ama, söylevlerin edasından, terazinin gözünün savaştan yana ağır bastığı hissediliyordu. Zaten kulislerde bakanlar herkesi vargüçleriyle savaşa doğru itiyorlardı ve ileri sürdükleri sebepler tamamen ideolojik olmakla beraber yine de çok ağır basmaktaydı. Maliye bakanı Clavières, ordularının bakımının Hazineyi iflâsa sürüklediğini iddia ederek, bunların düşmanın sırtından geçinmelerini istedi. Roland da kendi hesabına askerlerin dönüşlerinin askerî bir gerici hareketin işareti olmasından korkmaktaydı; "Onları bacaklarının taşıyabileceği kadar uzaklara yürütmek gerektir, yoksa geri gelip, bizim gırtlağımızı keserler," diyordu.

Başlangıçtaki biçimiyle Jironden politikası, ortalığı ateşe veren belâgat gösterilerine bahane olmaktan başka hiçbir şey değildi. Olayların sınavından geçince, şekillenmek zorunda kaldı. Altı, yahut sekiz aydan beri Brissot tehdit dolu büyük büyük lâflar ediyordu. Bunların altında ne'er gizli o'duğunu söylemenin zamanı gelmişti. Artık sözkonusu olan kürsüden hitabet örnekleri savurmak değil, menfaatler ve müsbet ka-

rarlar olduğuna göre tarih, coğrafya, politik ve askerî icaplar yeniden değer kazanıyor ve İhtilâl Meclisi üyelerinin tartışmalarını geleneğin hep bilinen yollarına meylettiriyordu. Hürriyetlerini elde etmek zorunda olan bütün milletlere kardeşlik ve yardım vaadinde bulunan 19 Kasım kararnamesi, henüz sadece sözlü bir insanseverlik gösterisinden ibaret kalmıştı. Fakat 15 Aralıkta İhtilâl Meclisi, Fransa'nın yardımının bedava olmayacağını, yardım gören milletlere de ihtilâlci diktatörlüğe ve kanunlara tam bir boyun eğme yükleyeceğini kararlaştırarak 19 Kasım kararnamesini tamamlıyordu. Bu ise ilhaka doğru ilk adım demekti. İkinci adım da hemencecik atılıverdi. Yayınlanan bir sıra kararnamelerle Bâl'in, Palatinat'nın otuz beş kamununun, Liyej'in, Belçika'nın ve nihayet Moselle ve Ren nehirleri arasındaki bütün bir memleket parçasının ilhak olunduğu ilân edildi. İhtilâl, iki yahut üç asırlık geçmişi bulunan eski bir tasarıyı gerçekleştiriyordu ki bu, Hollanda'nın fethiyle Avusturya İmparatorluğunu parçalamaktı. Richelieu'nün eserini tamamlamak için, ihtilâlci propagandanın sadece yeni bir çare olmak gibi bir hali vardı.

Kırallığın mirasını kabul edip, onun düşüncelerini tekrar ele alarak, İhtilâl, kendisini aynı güçlükler ve aynı tehlikeler karşısında bırakmaktaydı. Anvers'in zaptı ve o zamana kadar Hollandalıların kontrol ettikleri Escaut nehri ağızlarının açılması, Fransız deniz ve ticaret teşebbüslerine karşı Londra hükümetinin düşmanlığını yeniden canlandırmıştı. İngiliz başbakanı Pitt, İhtilâlin Fransızları bitkinleştireceğini ve kendisine de Amerika savaşının öcünü barışçı yollarla alma imkânını sağlayacağını sandığı için, bu İhtilâli memnunlukla selâmlamıştı. İhtilâlin hiç de anarşi kılığı altında değil, fetihçilik kılığı altında ortaya çıktığı andan itibaren, onun duyguları da baştan aşağı değişiverdi. Fransa'nın Kuzey kıyılarına, Thames nehrinin karşısına, dünyanın en iyi bahrî mevkilerinden birine rakip sıfatiyle yerleşmesini İngiltere hiçbir zaman hoşgörmemişti. Onu bundan alıkoymak için bütün Avrupa'yı XVI. Louis'ye karşı ayaklandırmıştı. Şimdiyse, aynı Avrupa'yı İhtilâle karşı daha fazla kolaylıkla ayaklandıracaktı. Bu, Seeley'nin "Üçüncü Yüz Sene Savaşı" diye adlandırdığı şeyin, —ekonomik ve kolonyal hegemonya için yapılan savaşın— sonuncu ve en uzun dönemi olacaktı. Yavaş anlayan, yavaş harekete geçen İngiltere, bu eski hesabı tasfiye etmeden duracak değildi.

Devletler koalisyonu kendisine bir başla bir de Hazine bulmuştu. XV. Louis devrinde olduğu gibi Fransa, gerçek düşmanı denizlerdeyken bir kıta savaşına gömülüp kalacaktı.

Jacques Bainville bu nokta üzerinde haklı olarak büyük bir basiretle ayak diremiştir. Diyor ki: "İhtilâlin hataları arasında en az göze çarpanı ve en önemlisi, kendisi bir donanmaya sahip olmaksızın ve donanma bulmağı da ummaksızın dünyanın en büyük denizci Devletiyle çatışma haline girmek olmuştur. Çünkü, dakik bir âlet olan bir donanma, hemencecik yapılıp çatılamaz." Ayaklanmalar ve göç, Fransız donanmasını çökertmişti. Personel, tecrübe ve para yokluğu dolayısiyle yeni bir donanma kurmağa imkân yoktu. Pitt de bunu biliyordu. Kararını daha Kasım ayı sonunda verdi. İki ay boyunca, hâdise üzerine hâdise çıkardı, birbiri üstüne kötü usuller kullandı, kışkırtmalar yaptı. Nihayet XVI. Louis'nin idamı üzerine Fransız elçisini kapıdışarı etmek bahanesini buldu. Böylece de İhtilâl Meclisini Kıral George'a, müttefiki Hollanda genel valisine, Bourbon hanedanından ve Fransa Kıralının kuzeni olan İspanya Kıralı IV. Carlos'a savaş ilânına sevketti (1 Şubat - 7 Mart).

İhtilâl, Avrupa'nın yarısını kendisine karşı ayaklandırmıştı. Fakat —Pitt'in deyişiyle— tam bu yoketme savaşının başlayacağı sırada, kaderin korkunç bir cilvesiyle, Fransız orduları öyle yorgun, öyle perişan bir halde bulunuyorlardı ki, hiç savaşacak halde değillerdi. Bir kanun 1792 gönüllülerine —sadece yüzbaşılarına iki ay önceden haber vermek şartiyle— her yılın 1 Aralığında ordudan ayrılmak imkânını veriyordu. O gün, tabur tabur askerler savuşup gittiler. Beri yandan, kaçış olayları da ordu saflarında büyük açıklar meydana getirmekteydi. Alaylar haftadan haftaya eriyip gidiyorlardı. Moselle, Meuse, Ren nehirleri üzerinde, Pirene'lerde, her yerde yollar, silâhlarını ve üniformalarını da götürerek izin almaksızın evlerine dönen askerlerle kaplıydı. Belçika'da Ekim ayı sonunda 100.000 Fransız vardı. Aralık ayı sonunda, garnizonlar da dahil, kala kala 45.000 kişi kalmıştı.

İkmal ve iaşe menzil işleriyle uğraşan dairelerde kargaşalık daha da korkunçtu. Savunma Bakanı Pache, eski bir kalem efendisinin yumuşak ve tozlu dış görünüşü altında kinci, hırçın ve iktidara susamış bir ruh gizlemekteydi. Bakan olur olmaz, Anraje'lerin adamlarını kayırmak için daireleri,

kalemleri altüst etmişti ki bunlar Saint-Thomas'nın eski rahip yardımcısı Audouin, hırpanilik ve pisliğe olan sevgisinden Sankülot (1) olan kafadan sakat kimyager Hassenfratz, 10 Ağustosta Komün'de üyelik yapmış iddialı bir külhanbeyi olan Vincent, çok konuşup az çalışan ve generallere hakaretle kötü muameleden başka şey düşünmeyen dört beş yüz yeni memurdu.

Ordunun giyim, iaşe ve araba nakliyatı işleri özel kumpanyalara bu arada taşıt işleri Masson-d'Espagnac, ekmek ve yem işleri de Doumerc kumpanyasına ihale edilmekteydi. Doğrudan doğruya Dumouriez'ye çatmağa cesaret edemeyen Pache, onun müteahhitlerini hırsızlıktan tevkif ettirdi. D'Espagnac rezilce kârlar sağlayan ve sözleşmelerinde elinden geldiği kadar hiyle yapan dalaverecinin biriydi. Fakat Pache'ın satınalma işlerinin başına geçirdiği Bidermann, Max Beer, Cerfbeer, Pick ve Moselman'ın ondan kalır yerleri yoktu, daha kötüydüler hattâ, Âmir-i ita Malus'nün dalavereli işler yapmış olması mümkündü ama, onun yerine geçen Ronsin'in elinden hiçbir iş gelmiyordu ve haklarında hiçbir fikir sahibi olmadığı işleri yaptığı için şaşkın bir hali vardı. General Montjoye şunları yazıyordu: "En korkunç bir kıtlık içindeyiz. Atlarımız açlıktan ölüyor. Birçoğu iş görmek istemiyor. Memleket bitkin halde. Köylüler de besleyemedikleri için, hayvanlarını kesmek zorunda kalıyorlar." Moselle ordusuna kumanda etmekte olan Beurnonville, Paris'ten çorap, tozluk, battaniye, elbise ve kundura istemişti. Kendisine çocuk çoraplariyle çocuk kunduraları gönderildi. Escaut nehrinden Pirenelere kadar her şey de ona göreydi: Kunduraların tabanları mukavvadandır, çizmeler kâğıttandı, arabalar takımsız ve koşumsuzdu, elbiseler yırtık-pırtıktı, çadır bezleri çürüktü, kumaşlar çok inceydi, hastanelerde yatak takımı, karyola ve ilâç diye bir şey yoktu. Kasım ayının büyük ordusu bir dilenci sürüsünden ibaret kalmıştı.

---

(1) Sans-culotte = Sankülot: 1793'e doğru "yurtseverler" kendilerini kıralcılardan ayırdetmek için "kısa külot" yerine aba "pantalon" giyer olmuşlardı. Düşmanları olan asiller alay için onlara "sans-culotte (külotsuz, donsuz)" deyince, bunu gururla benimsediler ve deyim yiğit, yurtsever, cumhuriyetçi anlamına gelmeğe başladı. (Çeviren)

Orduların ne düşündüklerini gözetleyip fethedilen memleketleri idare etmek üzere, İhtilâl Meclisi, kendi üyelerinden bazılarını tâyin etmiş ve bunlara komiser unvanı verilmişti. Bunlar her bakımdan berbat bir iş gördüler. Moselle ordusu komiseri Joseph Cusset, sabahtan akşama kadar sarhoştu. Sabahleyin uyanır uyanmaz generalin oda hizmetçisiyle birlikte mutfakta oturuyor, ona, "arkadaşım, kardeşim" diyor, nöbetçiyi de çağırıp masanın altına yuvarlanıncaya kadar içiyordu. Namur'le Liyej'de de Danton'la Delacroix etrafı kasıp kavurmaktaydılar. Hep sofra başında yahut yosmalarla birlikteydiler. Keyiflerine ancak ayak takımına nutuk çekip, onu aşırı hareketlere kışkırtmak için ara veriyorlardı. "İhtilâl dediğiniz çayla yapılmaz," diyorlardı. "Adalet ve insanlık ilkeleri teorik olarak ve felsefe kitaplarında iyidir. Fakat fiiliyatta iş görmek için başka vasıtalar lâzımdır, elinin altında kiralık kaatiller bulundurmak gerektir."

İhtilâl Meclisi gibi İcra Meclisinin de kendi komiserleri vardı: Yalnız Belçika'da bunlardan otuz tane bulunduruyordu. İdarî makamların, elkoymaların, kaimelerin tedavülünün ve Kilise mallarının müsaderesinin "vasi sıfatiyle denetlenmesi" görevi bunlara verilmişti. Adı sanı belirsiz edebiyatçılar, küçük memurlar, sözümona kanun adamları olan bunların, önemli görevleri karşısında gözleri kamaştı. Kendilerini iğrenç ve gülünç hale sokan budalaca işler yaptılar. İçlerinden biri Namur belediyesine, general Valence'a verdiği akşam ziyafetine her bakımdan tıpatıp benzeyen "güzel ve muhteşem bir ziyafet"i kendisine de vermesini emretti. Bir başkası Ypres ve Courtral halkına asillerle rahipleri Nil nehrinin canavarlarına benzeyen ve "insan sesini ancak bahtsızları kendilerine çekip paralamak için taklit eden" kan emici yarasalar olarak ihbar ediyordu. Nihayet bir üçüncüsü Brükselliler Brabant'ın büyük bir hayvanat bahçesi olduğunu ve orada yirmi otuz kafayı kesmenin gayet yerinde bir iş olacağını tekrarlayıp duruyordu.

Şahsen namuslu kimseler olan millî komiserler, yanlarına yardımcı olarak korkunç birtakım serseriler aldılar. Bunların hoyratlıkları, yağmacılıkları ve haydutlukları halkı isyana sevkediyordu. Bunlardan biri olan Saghman bu yüzden meşhur

oldu. Bu adam, Brükselli bir marangozdu, deli olduğu herkesçe bilinen bir şeydi. Yeni görevini kutlamak için beş at, üç araba, akaju tahtasından iki tekerlekli bir başka araba ve üç bin tane de teneke maşrapa satın almıştı. Kendini bakan sanıyordu ve kenarları kakım kürkle süslü al kumaştan elbise giymesini önlemek için çok uğraşmak icabetti.

Nihayet ve özellikle ne Belçikalılar, ne de Almanlar, ihtilâlci kanunları istiyorlardı. Fransızlar, onlara hürriyet getirdiklerini haber vermişlerdi. Onlar da bundan muaf ıklara, mülkiyete, müesseselere saygı gösterileceğini anlamışlardı. Oysa ki, iş hiç de böyle değildi. Bu hürriyet, yabancının diktatörlüğü, kaimeler, alışverişin durması, rahiplerin sürülmesi, elkoymalar, cebrî mükellefiyetler, asillerle Kilisenin mallarının zaptı, gammazlık, yağma demekti! Dumouriez, 15 Aralık kararnamesine vargücüyle karşı koymuştu. Askerî harekâtla diplomatik görüşmeleri bağdaştırmak için 1 Ocakta kurulmuş olan genel savunma komitesi onu Pache'tan kurtarmağa razı oldu, o da hemen Paris'e belediye başkanı seçildi ama, Komite, kararnameyi yürürlükten kaldırmadı. Ondan sonra da hoşnutsuzluk ve düşmanlık arttıkça arttı.

Son bir olay, Belçikalıları iyice çileden çıkardı. İhtilâl Meclisi komiserleri, dinî cemaatlerin gümüş eşyasını zaptetmişlerdi. İcra kuvvetinin memurlarına, daha emin bir yerde olsun diye, bunları Lille'e götürmelerini emrettiler. Bu tedbir ne ruhanî bölgeler kiliselerine, ne de ibadet eşyasına uygulanacaktı. Fakat bu tefrike aldırış edilmedi. Tam üç gün, Brüksel'in koruyucusu olan azize Sainte-Gudule'un kilisesi, Sankülot'lar elinde oyuncak oldu. M. Arthur Chuquet şunları anlatıyor: "Kapıları kırdılar, kutsal emanetlerin durduğu sandıkları parçaladılar, azizlerin kemiklerini darmadağın etti'er, mezarları soydular, iane kutularını yağma ettiler, vaftiz defterlerini kaldırıp götürdüler. Subaylar kutsal hamursuz ekmekleri birbirlerine atıyorlar, yahut ayakları altında çiğniyorlardı. Papazların âyin cübbelerini sırtlarına geçiren ve açık-saçık şarkılar söyleyen askerler, katedralin içinde gülünç bir alay halinde dolaşıyorlardı." Komiserlere işe müdahale etsinler diye yalvarıldı ama onlar: "Elimizden bir şey gelmez," diye cevap verdiler. Çok dindar kalmış olan memlekette kaynaşma başladı. Birçok yerlerde Fransız birlikleri hücuma uğradı, silâhları ellerinden alındı, yahut kendilerine ateş açıldı.

Avusturya-Macaristan orduları baharda yeniden taarruza geçtiler. Daha Aralık ayında şehir halkının ayaklanmasından faydalanan Friedrich-Wilhelm, Frankfurt'a girmiş, fakat daha ileriye gitmemişti. 1 Martta Koburg kumandasındaki Avusturya ordusu, Roer'de karargâh kurarak oraya buraya dağılmış olan Belçika ordusunun üzerine çullanıp, onu kılıçtan geçirdi. Hollanda'ya karşı bir sefere girişmiş olan Dumouriez de Neerwinden'de (18 Martta) ve Louvain'de yenildi. Ren nehri üzerinde de Custine yine böylece tarlaklanmaktaydı ve yaptığı bütün fetihlerden Fransa'ya kala kala kuşatılmış olan Mainz kalmaktaydı.

Orduların bozguna uğraması ve dış tehlike, Dumouriez'nin ihaneti ve Mart ayındaki "gün"ler gibi politik olayların sebebi, yahut bahanesi oldu, ama bunlar tarih bakımından karanlık kalmıştır. Dumouriez'de yükselme hırsı vardı ve ancak büyük bir rol oynamak umuduyladır ki, Cumhuriyetten yana olmuştu. Başarılı bir askerin diktatörlüğü için Fransa'nın henüz olgunlaşmamış olduğunu yavaş yavaş anlamış ve Belçika ile Hollanda'yı içine alacak olan bağımsız bir prenslik kurup bunun başına geçmeyi tasarlamıştı. Avusturya ordusunun taarruzu yüzünden Kuzeye doğru yürümekten vazgeçmek zorunda kalınca, planlarını bir kere daha değiştirmesi icabetti ve Temple'da mahpus olan küçük XVII. Louis'nin (yani idam edilen kıralın oğlunun) şahsında kırallığın yeniden kurulması lehinde karar verdi.

Bozgun, onu en aşırı hareketlere sevketti. Sainte-Gudule katedrali olayından sonra, kendi yetkisini kullanarak 15 Aralık kararnamesinin uygulanmasını durdurduğu için, suçlu sayılacağını bildiğinden, artık işin idare edilir tarafı kalmadığını görüp, son kozunu oynamağa karar verdi. Kurmay heyetiyle İhtilâl Meclisinin "utanç verici kavgalar"ının usandırdığı subayların bir kısmına güvenebilecek durumdaydı. Fakat askerlerini Paris üzerine sürükleyebilmesi için, arkadan taarruza uğramayacağından emin olması lâzımdı. Onun için ayın 23'ünde, Hollanda'nın tamamen boşaltılmasına karşılık geçici bir mütareke yapma ve tarafsız kalma vaadi üzerinde Koburg'la anlaştı.

Buraya kadar her şey açıktır. Asıl açık olmayan, Danton'un Paris'le ordular arasında mekik dokuması ve özellikle, ayın 26'sında, Dumouriez'nin karargâhında Proli, Dubuisson

ve Pereyra gibi üç tane aşırı heyecanlı Jakoben'den kurulu bir heyetin gelmiş olmasıdır ki, bunları ileride Anraje'lerin komplolarına ve 1794'teki büyük ihanet işlerine karışmış olarak tekrar göreceğiz. Neerwinden bozgunundan sonra, ayın 21'inde Danton, Dumouriez'den ayrıldı. Olayları rapor etmek üzere Paris'te bulunmak için acele etmesi gerekti. Fakat Paris'e ancak ayın 26'sında geldi. Dumouriez hazırlanan işleri ona haber mi vermişti? Hangi taraf zaferi kazanırsa, emin bir şekilde ondan yana olmak için, olaylar belirli bir hal alıncaya kadar, ortadan kaybolmayı ihtiyata uygun mu bulmuştu? Bu, daha akla yakın geliyor. Proli ile arkadaşlarına gelince, bunlar ne türlü bir hizmette bulunmak üzere gelmişlerdi? Dumouriez'nin kendilerine söylediklerini, raporlarında iddia ettikleri kadar büyük bir öfkeyle mi dinlediler?

İşleri daha çok karıştıran bir şey de, ilk kötü haberler gelince, Dumouriez Proli ve Anraje'lerin Paris'te bir panik havası yaratmaları ve 8, 9, 10 Mart tarihlerinde semt ocaklarını Meclise karşı ayaklanmaya kışkırtmalarıdır: Çünkü semt ocakları Meclisi, harbi fena yönetmekle ve suikastçilere karşı kovuşturma yapmamakla suçluyorlardı. Ayaklanmayı bastırmak için İhtilâl Meclisi bir ihtilâl mahkemesinin kurulmasını kararlaştırmıştı ve bu Jironden'ler tarafından lâğvedilen 17 Ağustos mahkemesinin bir direnişi demek olacaktı. Bu ayaklanma günlerini, Jakoben'leri zora başvurarak Jironden'lerin çoğunluğundan kurtulmak için yaptıkları ilk bir çaba olarak mı görmek gerektir? Yoksa tersine olarak bu Paris'te askerî hükümet darbesini destekliyecek olan bir isyan teşkilâtı kurmak üzere yapılmış bir teşebbüs müydü? O sırada Marat, Robespierre ve Danton'un kendi aralarında iyi anlaşmaları birinci faraziyeyi haklı gösterir gibiyse de, ikinci faraziyenin lehine olarak Danton'un —üyeleri İhtilâl Meclisinden seçilecek olan— yeni bir hükümet kurdurmak için yaptığı gayretleri ve Dumouriez'yi savunmak için ayın 28'ine kadar yaptığı çabalanışları kaydetmek gerekir.

Her ne hal ise, iyi bir başlangıçtan sonra işler, Dumouriez için kötü gitmeğe başladı. Yanına gönderilen Savunma Bakanıyla İhtilâl Meclisinin dört üyesini Koburg'a teslim etti, fakat bin kadar asker hariç, ordusu aleyhinde cephe alınca kaçmak zorunda kaldı. Danton bu işte kendisinin de lekelenmiş olduğunu hissettiğinden, bu yüzden daha büyük bir coşkunlukla aşı-

rı sol kanadı tuttu. Görülmemiş şiddette iki söylev vererek Jironden'leri Dumouriez'nin suç ortakları olmakla itham etti ve İhtilâl Meclisinden "kendi iç düşmanlarına savaş ilân etmesini" istedi. Onun peşinden giden Merkezle Montanyar'lar, tethiş devresinin başlangıcı demek olan bir sıra tedbirler kabul ettiler ki, şunlardı: "Zenginler"den özel bir vergi alınması, "yoksullar" arasından toplanacak olan bir İhtilâl ordusu kurulması, çabuk yargılanma usulüyle çalışacak bir İhtilâl Mahkemesinin faaliyete geçmesi ve nihayet, müzakerelerini gizli yapacak olan dokuz üyelik bir Genel Selâmet Komitesinin kurulması (28 Mart - 6 Nisan).

Şubat sonunda, Meclis 300.000 kişinin askere alınmasını kararlaştırmıştı. Her kamundan alınacak asker sayısı, nüfusa nisbet edilerek tesbit olunmuştu. Yeteri kadar gönüllü yazılmazsa, aradaki açık, bekârlar ve karısı ölmüş olup da çocukları olmayan 18-40 yaş arasındaki dullar içinden, seçim yapılmak suretiyle kapatılacaktı! Askere alınacakları savaşın en civcivli zamanında seçimle tesbit etmek, saçmalığın sınırlarını aşıyordu ve bu yüzden bütün Fransa'da patlak veren korkunç öfke, kolayca tasavvur edilebilir. Bunun üzerine bazı iller yolsuzlukları önlemek bahanesiyle seferber edilecek kimseleri seçme işini belediyelere bırakmayı kararlaştırdılar. Bu da "aristokratlar"la "burjuvalar"dan kurtulmak için mükemmel bir çareydi! Paris'te semt ocakları Jakoben aleyhtarı olarak tanınmış noter kâtiplerini, banka, ticarethane ve büro memurlarını birer birer, ad göstererek tesbit ettiler. 4 ve 5 Mayıs tarihlerinde Luxembourg ve Champs-Elysées'de askere alınan gençler iki defa ayaklandılar. Bunlar: "Kahrolsun anarşistler! Marat, Danton ve Robespierre'in canları cehenneme!" diye bağırdılar. Sonunda Santerre tarafından hoyrat bir şekilde dağıtıldılar. Nitekim 1795 yılı Müskaden'leri (Muscadin: şık giyinen elleri sopalı Kıral taraftarları) 1793'teki asker almaları unutmayacaklardı.

Vendée ayaklanmasının sebebi de asker alma işi oldu. O bölge dinine, papazlarına ve asillerine çok bağlıydı. İhtilâli kötü karşılamıştı ve ayaklanma orada aylardır için için kaynıyordu. 300.000 kişinin askere alınması hakkındaki kanun, bunun patlak vermesine sebep oldu. Memleket birkaç gün içinde ateşler içinde kaldı. Ayaklanmanın kurmay heyetinde Stofflet ve Cathelineau gibi köylüler; Charette, Bonchamp, d'Elbée,

La Rochejaquelin gibi asiller, hattâ rahip Bernier gibi papazlar vardı ve bunlar birbirlerine kardeşçesine bağlıydılar. Vendée'liler, Machecoul kasabasındaki "yurtseverler"i öldürdüler, kendilerine karşı koyan millî muhafızları, jandarmaları ve Bastille'in zaptında zafer kazananları tartakladılar. Cholet, Thours ve Fontenay'i ele geçirdiler, Nantes'ı tehdit ettiler, hattâ bir ara bu şehre girdiler.

Jironden politikası her yanda çökmekteydi. İktidarda kalabilmek için Jironden'ler sürekli zaferlere muhtaçtılar. İç ve dış bozgunlar, onların sonu geldiğini haber vermekteydi. Fakat İhtilâl Meclisinde çoğunluğu elde tuttukları için, ancak bir halk ayaklanmasiyle yenilebilirlerdi. Montanyar'lar ne Paris millî muhafızlarını, ne semt ocaklarını kullanabildiklerinden, bu ayaklanmayı tek başlarına hazırlayacak kudrette değillerdi. Millî muhafızlar Komün'ün emrinde, semt ocakları Anrajelerin nüfuzu altındaydı. Tesirli kuvveti gerçekten bunlar temsil etmekteydiler. İhtiyaç maddelerinin azalması ve fiyatların durmadan yükselmesi propagandalarını korkunç şekilde geliştirmişti. Şubatta bakkal dükkânlarının yağması işini tertipleyerek bu propagandayı bir sınavdan da geçirmişlerdi. Teşrii Meclisçileri devirmek için Jironden'ler, Danton ile Santerre'den yardım istemişlerdi. Montanyar'lar da Jironden'leri devirmek için Jacques Roux ile Varlet'den yardım istediler. Marat adlî kovuşturmalardan kaçmağa çalıştığı sırada, Jacques Roux'nun evinde saklandığı için, onu şahsen tanıyordu. İkisi arasındaki anlaşma Nisan başlarına doğru yapılmış olsa gerek. Anrajeler kendi adamlarını vermeği vaadettiler. Montanyar'lar da Anraje'lerin sosyal programını kendi üzerlerine aldılar. Ayın 11'inde İhtilâl Meclisi kaimeler için cebrî rayiç tesbit etti. 4 Mayısta hububat stoklarının tesbit edilip narha tâbi tutulmasını kararlaştırdı. 20 Mayısta zenginlerden bir milyarlık cebrî bir istikraz yapılması esasını kabul etti.

Jironden'ler, Montanyar'ların en göze çarpan adamı Marat'yı vurarak kendilerini korumağa çalıştılar. Firengi illeti Marat'nın iliklerine işlemişti. Vücudü şankırlarla kaplıydı. Sapsarı bir teni, sarsak bir yürüyüşü vardı. Sürekli nevraljiler geçiriyordu. Yarı-deli bir haldeydi. Hastalığı içinde bu adam sapına kadar gazeteci kalmıştı ama, çektiği acılar ondaki dövüşme ve cinayet arzusunu son hadde çıkarıyordu. Ayak takımı üzerinde hiç kimsenin onunki kadar büyük nüfuzu yoktu.

XVI. Louis'nin yargılanması sırasında halka hitaben yayınlanan çağrıyı imzalayan temsilcilerin sürgüne gönderilmesini isteyen bir genelgeyi Jakoben'lerin başkanı sıfatiyle imzaladı diye, Jironden'ler onu İhtilâl mahkemesine sevketmeği düşündüler. Marat'yı jürinin önüne göndermek demek, onu kendisi tarafından yargılatmak demekti. Lâf olsun diye sorguya çekildikten sonra 24 Nisanda beraat etti ve omuzlar üzerinde İhtilâl Meclisine getirildi.

Fakat Jironden'ler henüz yenilgiyi kabul etmemişlerdi. 12 Mayısta, Komün'ün yolsuzlukları üzerinde soruşturma yapmakla görevli, 12 üyelik bir komisyon seçtiler. Onikiler, hemen işe koyuldular, semt ocaklarından defterlerini getirmelerini istediler gece toplantılarını yasak ettiler, prokürör-sendik vekili Hébert'le Jacques Roux'nun yardımcısı Varlet'yi ve Cité semt ocağı başkanı Dobsen'i tevkif ettirdiler. 26'sında semt ocakları mensupları Meclisi istilâ ettiler, tutukluların serbest bırakılmasını ve Onikilerin görevlerinden atılmasını ona zorla kabul ettirdiler. 27'sinde Jironden'ler onları tekrar işbaşına getirdiler. 29'unda Başpiskoposlukta Varlet ile Dobsen'in de dahil oldukları dokuz üyelik bir ayaklanma komitesi kuruldu. 31'inde, Montanyar semt ocakları delegelerinin de katılmasiyle genişleyen bu komite, Belediye Dairesine taşındı, alârm işareti olarak kilise çanlariyle trampete ve boru çaldırdı, şehrin kapılarını kapattırdı. Verdiği kesin emirler üzerine Komün milli muhafız kıtaları kumandanlığına, Vendée'ye gitmiş olan Santerre'in yerine, bir panayır çığırtkanı olup, sonradan şehir kapılarında memurluk eden general Hanriot'yu tayin etti. İsyancılar saat beşe doğru İhtilâl Meclisini istilâ ettiler. Onikilerin kesin olarak işten atılmasını, belli başlı 22 Jironden'in tevkifini, zenginlerden vergi alınmasını, resmî idare'erde temizlik yapılmasını istediler. Jironden'ler de kalabalık bir halde gelmişlerdi. Bu dilekleri ileri sürenlerin geçidine yiğitçe itirazda bulundular ve isteklerine muhalefet ettiler. İhtilâl Meclisi ancak Onikilerin işten atılmalarını kabul etti.

Ayaklanma başarı kazanamamıştı. 2 Haziranda işe yeniden başlandı, ama bu sefer bu bütün kurallara uygun olarak yapıldı. Geceleyin İhtilâl Komitesi, Roland, Clavière ve Lebrun hakkında tevkif müzekkeresi kestirdi. Roland kaçabildi, ama onun yerine karısı tevkif edildi. Clavière ile Lebrun, İcra Meclisinden çıktıkları sırada yakalandılar. Jironden'lerin gazeteleri

toplatıldı, yazarları hapse atıldı. Hanriot, İhtilâl Meclisini toplarla kuşattı ve Meclis Yirmilikileri teslim etmedikçe, hiçbir temsilcinin dışarıya çıkamıyacağını bildirdi. Kaçmağa kalkışan temsilciler dipçik vuruşlarıyla tekrar salona tıkıldılar. Bu sefer temsilciler toplu halde, dışarıya çıkmağı denediler. Çember açılmadı. Hanriot toplarını doldurttu ve temsilciler, askerlerin alayları, yuhaları arasında yine içeriye girmek zorunda kaldılar. İşin sonuydu bu. Oturum yine açıldı. İhtilâl Meclisi yirmi dokuz temsilcinin tevkif edilmesine karar verdi. Fakat bunların hapse götürülmeyip, evlerinde muhafaza edileceklerini belirtti.

Bu 29 kişi arasında Vergniaud, Brissot, Gensonné, Buzot, Guadet, Isnard ve Barbaroux da vardı. Jironden partisi ölmüştü. Jakoben'lerin diktatörlüğü başlamaktaydı.

XI

İHTİLALİN ZAFERİ

Montanyar'lar, Jironden'lere karşı Federalizm diye bir suç icad etmişlerdi. Jironden'ler ise hep böyle bir düşünceleri olmadığını söyleyerek kendilerini savunmuşlardı. Gerçekten de, Paris'e karşı besledikleri çekingenliğin Cumhuriyetin parçalanmasına kadar vardıracaklarını gösteren bir sebep yoktu. 2 Haziran ayaklanması ise tersine, Paris makamlarının taşra temsilcilerine karşı yaptıkları gerçek bir hükümet darbesiydi ve bunun ilk sonucu da, taşranın başkente karşı ayaklanmaları oldu.

Tevkifleri kararlaştırılan 29 temsilciden Brissot dahil, dokuzu hemen; Barbaroux, Lanjuinais ve Pétion dahil sekizi de o ay içinde kaçabildiler. Bunların, "haklarında karar çıkmayan" birkaç arkadaşı da onlarla buluşmak ve mukavemet hareketini teşkilâtlamak üzere Paris'ten ayrıldılar. Fransa'nın bir başından öbür başına, Komün'e karşı bir öfke haykırışı yükseldi. 69 ilin direktuvarı protestoda bulundu ve Batı, Merkez ve Güneydeki şehirlerin hemen hepsi, onlara katıldı. İstilâ tehdidi altında olan ve orduların işgali altında bulunan Doğu ile Kuzey ihtiyatlı davranmak zorundaydılar. Bununla beraber ilk anda Marne ilinin iki ilçesi olan Meurthe ile Nancy, Vosges'ların ve Yukarı-Ren'in bir kısmı, Strasbourg'un birçok semt ocakları takbih bildirileri yayınladılar. Hattâ Paris'te dahi 75 temsilcinin bu bildirilerden bir tanesini imzaladığı görüldü.

Taşradaki ayaklanma, yerine göre, eda ve usul bakımından ayrı ayrıydı. Fakat döne dolaşa her şey gelip aynı prensiplere dayanıyordu: İhtilâl Meclisi artık serbest değildir, kararnameleri kanun hükmünü haiz değildir; Paris'in istibdadını alaşağı etmek ve bir yandan geçici bir İhtilâl Meclisi toplamak gerektir. Görevle yola çıkmış olan temsilciler, Caen'da, Bordeaux'da ve Toulon'da tevkif edildiler. Nîmes'de kulüpler kapatıldı ve Marat taraftarları hapse atıldı. Montpellier bü-

tün temsilcilere, tutumları hakkında mahallî Meclislere izahat vermek için seçim bölgelerine dönmelerini emretti. Nantes, İhtilâl Meclisinin boyuna yetkilerini aştığını bildirdi ve görevli olarak temsilcilerin oraya buraya gönderilmelerine itiraz etti. Jura yedek temsilcilerin Bourges'da toplanmalarını istedi. Nièvre mahallî bir güvenlik komitesi kurdu. Normandiya ile Bretanya birleştiler ve ortak bir Meclis kurdular. Eure temsilcisi Buzot Evreux'yü ayaklanmanın merkezi haline getirdi ve orada küçük bir ordu kurdu, Félix Wimpfen de bunun kumandasını ele aldı. Seine'den Jura'ya kadar bütün Fransa ayaklanmıştı, Komün de çabucak çökeceğe benziyordu.

Fakat bu sadece işlerin dış görünüşüydü. İllerde olduğu gibi, Paris'te de Jironden partisi köksüzdü. Taine bunu çok iyi ispat etmiştir. Memleketin bütünü meşruti kırallığa bağlı kalmaktaydı ve İhtilâl Meclisindeki kavgalara ilgi duymuyordu. Montanyar'lara suç olarak bulduğu Kıral kaatilliği, baskı, haksızlık ve zulüm gibi her şey için Jironden'leri de aynı derecede suçlu görmekteydi. Belki karakterleri ve bilgileri için onlara biraz daha fazla saygı beslemekteydi ama, bu, can bahasına onları savunmağa yeter değildi. İsyan hareketi ancak kıralcı bir mahiyet aldıktan sonradır ki, genişlemeğe başladı; Liyon'da bu hareket bir göçmen olan Kont de Crécy tarafından idare edilmekteydi ve yine orada Montanyar Chalier giyotinle idam edildi. Toulon'da Trogoff ve Chaussegros adlı amiraller, İngilizleri yardıma çağırdılar. Başka her yerde de sözlü bir taarruz, "ordusuz bir kurmayın umutsuz feryadı" duyulmaktaydı. İlkin herkes bunu Fransa'nın sesi sandı: Oysa ki bu, onun seçim komitelerinin ve bunların seçtiklerinin sesiydi. Üstelik bu belediye başkanlarında, bu prokürörlerde, bu her rütbeden idarecilerde çok çekingenlik ve gevşeklik vardı. Ya tereddüt ettikleri ya da korktukları için iyiden iyiye kendilerini bu işe vermeğe cesaret edemiyorlardı. Öfkelerinin en kuvvetli ânında dahi, solcu insanlar olarak kalmak istiyorlardı. Komün'den korkuyorlardı ama, kıralcı tanınmaktan daha da çok korkuyorlardı. İşin ilk hızı geçince Paris'ten yana döndüler ve bu işe belediye başkanlıklarını, temsilciliklerini kaybetmeksizin, şerefle son vermenin çarelerini araştırmağa başladılar.

Bununla birlikte taşranın ayaklanması, ünlü yazar Corneille'in küçük yeğeni Charlotte Corday tarafından Marat'nın

öldürülmesine dolayısiyle sebep oldu. Charlotte Corday, Caen'da, teyzesi Mme de Bretteville'in yanında oturuyordu. Akıllı, ciddî, yumuşak başlı bir genç kızdı. İliklerine kadar kıralcı olduğundan, ayaklanmanın başlangıcına şahit olmuş, sürgüne gönderilenlerin ateşli bildirilerini okumuş ve bütün bunların hep lâfta kalacağını hemencecik anlamıştı. 7 Temmuzda Caen millî muhafız kıtaşını teftiş eden Wimpfen , Paris'e karşı yürümek için gönüllü istedi. Sıralardan yalnız on yedi kişi çıktı. Bir tragedya kahramanı gibi düşünceli ve yüksek duygulu olan Charlotte Corday, ölüme meydan okuyan bir genç kızın neler yapabileceğini hemşerilerine göstermeğe karar verdi. Ünlü Yunan tarihçisi Plutarkhos'un kitabını koltuğuna sıkıştırdığı gibi ayın 9'unda Caen'dan posta arabasına binip, 11'inde Paris'e geldi. 12'sinde İhtilâl Meclisinde Marat'ya yaklaşmağa çalıştı ama nafile. Fakat 13'ünde, Normandiya'daki durum hakkında ona bilgi vermek bahanesiyle Cordeliers sokağında 20 No. lı eve girmeğe muvaffak oldu. Marat burada, kendisinden yirmi yaş daha küçük olan Evrard adında bir genç kızla birlikte oturuyordu. Boyuna kükürtlü banyolar yapmak zorunda olduğundan, Charlotte Corday'yi kabul ettiği zaman henüz banyosundaydı. Ona Caen'a sığınan temsilcilerin adlarını sordu. Charlotte Corday söyler, o da adları not ederken, genç kız onun kalbi hizasına bıçağı saplayıverdi. Marat hemen hemen o anda öldü. Charlotte da altı gün sonra giyotinle idam edildi.

Cinayetini aklın almıyacağı bir soğukkanlılıkla işlemişti. Mahkemede ve darağacında da buna eşit bir metinlik gösterdi. Yargıçlara: "Yüz bin insanı kurtarmak için bir tek adam öldürdüm," dedi. O sırada bir ressam, onun portresini yapmak için hapisanedeki hücresine girme izni almıştı. Ona da aynı soğukkanlılıkla aynı şeyi tekrarladı: "Yaptığıma pişman değilim. Fransa'nın mutluluğu için yaptığım bu işten memnunum: Onu bir canavardan kurtardım çünkü," dedi. İhtilâl Meclisi tam takım halinde Marat'nın cenaze törenine katıldı ve ölüsü Tuileries'de yapma bir mağaraya gömüldü. Yüreği Kordelyeler manastırının tonozlarına asıldı ve, bakan Garat'nın dediği gibi, "Cumhuriyetin bağrına, onun heykellerinden, tasvirlerinden elli bir tanesi dikildi, yahut asıldı."

Genel Selâmet Komitesi, Jirondenler tarafından gaafil avlanmıştı ama, kendini toparlamakta gecikmedi ve Montanyar'lar hasımlarını bölmek için ustalıklı manevralara giriştı-

ler. Eure ilinin merkezi, Evreux'den Bernay'ye nakledildi, Loure ve Vaucluse illeri ihdas edildi ve böylece Liyon'un karşısına Saint-Etienne, Avignon'un karşısına Marsilya çıkartıldı. Köylülere kamun malları taksim edildi. Memurların aylıkları arttırıldı. Küçük burjuvalar cebrî istikrazdan bağışık tutuldu. Nihayet 15 gün içinde de hükümetin teşebbüslerine karşı vatandaşlara istenen bütün inancaları veren yeni bir Anayasa çıkartıldı.

Jironden'ler, Montanyar'ların memleketi baskı altında tuttuklarını mı iddia etmişlerdi? Anayasa ona serbestçe ibadet hürriyeti, çalışma hürriyeti, sınırsız bir basın hürriyeti, toplanma ve dilekçe verme hakkı, yardım görme hakkı, çalışma hakkı ve hepsinin üstünde de ayaklanma hakkı veriyordu: "Kanun, kamu ve fert hürriyetini hükümet etmekte olanların başkısına karşı korumak ödevindedir... Hükümet halkın haklarını çiğnerse, ayaklanma halk için ve halkın her tabakası için hakların en kutsalı, görevlerin en lüzumlusudur."

Jironden'ler, Montanyar'ların komünizmi yerleştirdiklerini mi iddia ediyordu? Anayasa mülkiyet hakkını kayıtsız şartsız ve "malından mülkünden, gelirlerinden, çalışmasının ve endüstrisinin meyvesinden istediği gibi faydalanıp bunları dilediği gibi kullanmak üzere" her vatandaşa ait bir hak olarak tanıyordu.

Jironden'ler, Montanyar'ların millet temsilciliğini kölelik altında tutan bir ahbaplar cemiyeti olduğunu mu iddia ediyorlardı? Anayasa, Teşrii Meclisin her yıl yenilenmesini ve malî, hukukî, cezaî mevzuatın genel oya sunulmasını ihdas etmekteydi. Bundan daha alâsını insan hayalinden geçirebilir miydi? Yolsuzlukların önlenmesi için tabii ve hukukî yollar yeniden açılmış olduğuna göre, silâhları hemen bırakmamak caniyâne bir şey olmaz mıydı? Ayaklanma yoluna sürüklenmiş oldukları için pişman durumda olanların hepsi, teslim olmak için çıkan fırsata hemencecik sarıldılar.

Temmuz başından itibaren çözülmeler başladı. Bir il ötekini sürüklüyordu. Resmî idareler eski sözlerinden cayıyorlar, özür diliyorlardı. Kulüpler yeniden kurulmaktaydı. Montanyar'larla savaşmak için tabur toplamış olan Puy-de-Dôme, bunu Vendée'ye karşı yolladı. İlk karşılaşmada Wimpfen'in ordusu darmadağın oldu. Bordeaux Belediye Başkanı Saige İhtilâl Meclisinin "bir anlık hatâyı" unutup "yollarını şaşırmış kar-

deşleri" bağışlamasını elde etmek üzere Paris'e bir heyet gönderdi. Tallien, İhtilâl ordusunun 1.800 askeriyle şehre girdiği zaman millî muhafız kıtalarının 12.000 askeri en ufak bir direnme hareketine dahi kalkışmaksızın rütbelerini söktürdüler, silâhlarını bıraktılar ve dağıldılar. İtaatliliğine mükâfat olmak üzere Saige hemen öldürüldü ve hemşerilerinden 881'i de uzun boylu muameleye hacet kalmaksızın onun peşinden darağacını boyladılar. Şehir Lacombe adında bir sabıkalının başkanlığı altındaki bir askerî komisyonun idaresine verildi, bu adam da zenginleri haraca bağlayıp yoksulları aç bıraktı.

Anayasa enayileri kandırmak için yapılmış bir şeydi tabiî. Etkisini gösterdikten sonra Jakobenler onu hemencecik gömdüler ve bu da yeni bir komedyanın oynanmasına vesile oldu. Anayasayı tasdik için kurulan alt meclisler kararlariyle dileklerini Paris'e götürmekle görevli beş altı bin delege seçmişlerdi. Bu belgelerin büyük çoğunluğu Anayasadan yana idi. Fakat ayrıca bunlar yeni rejimin gecikmeksizin uygulanmasını ve seçimlerin en kısa zamanda yapılmasını istemekle de görevliydiler. Montanyar'lar için kesin an gelmişti: Komiserler ödevlerini yapma işini başarırlarsa, Montanyar'ların on aydır iktidarı ele almak için yaptıkları çabalar boşa çıkacaktı. Fakat Jakoben'ler seçmenlerin nasıl kullanılacağını biliyorlardı...

Derken beş bin kişi yola çıktı. Bunlar saf, iyi yürekli insanlardı, kendilerini kardeşlik hulyalarına kaptırmış bulunuyorlardı. Paris'e birkaç fersah kala, eşya muayenesi ve evrakın incelenmesi için arabaları durduruldu. Kendilerini bir şeyler sanan bizim taşralılar, Komün'ün bir polis memuru karşısında pek de ağır basmadıklarını farkettiler. Ne araştırmalar, ne şüpheler, ne de sorgular bunlardan esirgendi. Ara yerde Genel Selâmet Komitesinin bunlara kendi aralarında toplanıp görüşmeler yapmağı yasak ettiğini ve menfi mazbatalar getirmekte olanları tevkif ettirdiğini öğrendiler. O zaman komiserler işi anlamağa başladılar... Paris'in kapılarında bunları taharri memurları bekliyordu, alıp Belediye Dairesine götürdüler, kendilerine oturacakları yerleri gösteren varakalar verdiler, ikametgâhlarına kadar götürdüler, sonra da hiç peşlerinden ayrılmadılar. Hemen arkasından şenlikler başladı. Kendilerine "vatanseverlik"lerini en çok ateşleyecek olan giyotin, ihtilâl mahkemesi, semt ocakları, Jakoben'ler ve İhtilâl

Meclisi gibi manzaralar gösterildi. Bu arada "Brutus", "Wilhelm Tell" gibi birkaç tane iyi cinsten Sanküllot tragedya seyretmişler, ya da Komün makamlarının birkaç iyi söylevini dinlemişlerdi. 10 Ağustosta zafer arabaları, buhurdanlar, mihraplar, ölü külü taşıyan kavanozlar, değnek demetleri, borular, top atışları ve mızraklarla karışık büyük bir tören ve büyük bir süvari geçidi yapıldı. 11'inde Anayasa bir sandığa konuldu ve büyük bir törenle İhtilâl Meclisine götürüldü, o da onu sevgiyle karşıladı ve seçimle ilgili işlemlerin en kısa süre içinde başlamasını kararlaştırdı. Fakat 12'sinde, adamakıllı evcilleştirip, ateşlendirilen komiserler, Fransa'yı enerjisinden bilgisinden yoksun bırakmamasını Meclise rica ettiler. İhtilâl Meclisi bu hoş baskıya boyun eğdi. Anayasa sandığı, Başkanlık kürsüsünün ardından bir oyuğa yerleştirildi, bir daha da oradan çıkmayacaktı. Oyun oynanmış, Jironden'lerin direnmesi altedilmiş, İhtilâl Meclisi de kendisini dağıtmakla görevli olanların ta kendileri tarafından yerinde bırakılmıştı.

Ondan sonra facianın sonuncu perdesi oynanmakta gecikmiyecekti. 3 Ekimde, 2 Haziran olaylarını protesto için hazırlanan önergeyi imzalayan temsilciler, Meclis sıralarında tevkif edildi. Bunlar, Force hapisanesine götürülerek orada ölümle hayat arasında, bıçak altında tam altı ay kaldılar. Kanundışı edilmiş olan Jironden Gorsas, 7 Ekimde sadece kimliği tesbit edildikten sonra giyotinle idam edildi. 24 Ekimde 21'lerin yargılanmasına başlandı. Bunlar, Kırallığı yeniden kurmağa kalkışmak, Vendée ayaklanmasını teşkilâtlamak Dumourlez'nin ihanetini tertiplemek, Marat ile Lepeletier'nin katillerine sebep olmakla karmakarışık bir halde suçlandırılıyorlardı.

Verecekleri güzel söylevlerden korkulduğu için, Robespierre ile Jakoben'ler İhtilâl Meclisinden, mahkemeyi "vicdanı susturan ve inancın meydana gelmesine engel olan" şekillerden kurtarmasını istediler. Bundan böyle, üç gün sürecek olan tartışmalardan sonra jüri üyelerinin, edindikleri kanaati söylemek suretiyle dâvanın sorgu safhasını kapamak imkânına sahip olabilmeleri kararlaştırıldı. Kararname hemen o anda mahkemeye götürüldü. O günün akşamı jüri üyeleri, sorguları durdurdular ve herkese ölüm cezası verdiler. Hébert onlara şöyle yazmıştı: "Zavallı adamcağızlar, ateşle oynamayın. Halkın zaten yargılamış olduğu haydutların kellelerini uçurmak için bu kadar merasime ne lüzum var?"

Mahkûmlardan biri olan Valazé hemen o anda kendini bıçakladı, aralarında Vergniaud, Brissot ve Gensonnè'nin de bulunduğu öbür 21 kişi, ertesi gün giyotinle idam edildi. İdam işi otuz bir dakika sürdü (31 Ekim). Sekiz gün sonra Mme Roland'ın da başı kesildi. Bu kadın, büyük hayranlık beslediği antik çağ kahramanları gibi mertçe öldü.

Jironden'lerden kaçabilmiş olanlar daha da sefil bir halde öldüler. Hayvanlar gibi kovalandılar, kılık değiştirip gizlendikleri bir yerden öbür yere avare dolaştılar, sonunda ele geçtiler, ya öldürüldüler yahut canlarına kıymak zorunda bırakıldılar. Lidon tabanca ile beynini uçurdu, Condorcet zehir içti, Roland bıçakla intihar etti, Marsilya limanında da Rebecqui'nin ölüsü bulundu. Sainte-Emilion fundalıklarında Buzot ile Pétion'un kurtlar tarafından yarı parçalanmış ölüleri bulundu. Valady Périgueux'de, Déchezeaux Rochefort'da, Guadet, Barbaroux ve daha üç kişi Bordeaux'da, eski bakanlar olan Labrun ile Clavières Paris'te başları kesilerek idam edildiler.

Geriye Liyon, Toulon ve Vendée kalıyordu.

Liyon 9 Ağustosta kuşatıldı, 22 Ağustosta bombardıman başladı fakat kuşatma ancak Eylül ortasında iyice tamamlandı. Précy 8 Ekimde yapılan bir çıkış hareketi sırasında kaçabildi. Ertesi gün şehir teslim oldu. İngilizler tarafından işgal edilmiş olan Toulon, Dugommier'ye 19 Aralığa kadar karşı koydu.

Montanyar'lar bir hizipten başka şey olsalardı "insanseverlik kaygısiyle değilse bile, hiç olmazsa menfaat kaygısiyle daha insanca davranırlardı". Robert Lindet'nin hesaplı itidali, Normandiya'yı kolayca itaate sevkedivermişti. Charlotte Corday'nin şehri olan Caen, Buzot'nun şehri olan Evreux vakit geçirmeksizin teslim olmuşlardı. Fakat Liyon'la Güneyde kulüpçüler, ancak öcalmak hırsiyle yaşıyorlardı. 12 Ekimle 24 Aralıkta, İhtilâl Meclisi "Liyon şehrinin yıkılmasını, zenginlerin oturdukları her yerin yokedilmesini" kararlaştırdı. "Yalnız yoksulların evleri, boğazlanan yahut sürülen yurtseverlerin konutları, özellikle endüstride kullanılan yapılar, insanlığa ve halk eğitimine adanmış anıtlar ayakta kalacaktı." Toulouse'da da öyle yapılacak, "şehrin içindeki evler yerle bir edilecek; burada yalnız harbiye ve bahriye ikmal ve iaşe hizmetleri için gerekli kurumlar muhafaza edilecekti." — "Toulon adı yokolacak, bu şehir bundan böyle Port-la-Montage adını taşıyacaktı."

— "Liyon adı Cumhuriyet şehirlerinin cetvelinden silinecek; muhafaza edilen evler topluluğu bundan böyle "Ville-Affranchie (Kurtulan Şehir)" adını taşıyacaktı. Liyon'un yıkıntıları üzerine şu yazıtı taşıyan bir sütun dikilecekti: *Liyon hürriyete karşı savaş açmıştır, Liyon ölmüştür artık.* Şehrin kuşatılması işini Couthon'la Dubois-Crancé yönetmişler ve otuz kadar idam emri vermekle yetinmişlerdi. On beş gün sonra geri çağırıldılar, yerlerine de Oratoire tarikatinden ayrılma Fouché ile aşağılık bir komedyacı olan Collot-d'Herbois getirildi.

Bu iki prokonsül, daha gelir gelmez, ihtilâlci dinin tanrısı ve şehidi Chalier'nin şerefine hem iğrenç, hem gülünç bir tören tertiplediler ki, M. Louis Madelin bunu iç bulandırıcı bir şekilde anlatmıştır.

İlkin yanlarına kazmalar, baltalarla silâhlanmış bir tabur Jakoben alan temsilciler, şehri alayıvâlâ ile dolaştılar. Haçları devirdiler, ibadet eşyasının konulduğu kilise odalarını yağma ettiler. Anayasaya sadık rahipleri mihraplardan kovdular ve taassubun ilga olunduğunu ilân ettiler. Ondan sonra eski ibadetin yerine yenisini kurdular.

Chalier'nin, üç renkli bir tahtıravana yerleştirilmiş büstü görüldü. Fouché ile Collot, onun ardında yer aldılar. Daha geriden başına sivri bir tac, sırtına uzun bir cübbe giydirilmiş, kuyruğuna çarmıha gerilmiş İsa'yı gösteren bir haçla Kutsal Kitap ve İncil bağlanmış bir eşek geliyordu. Onların ardından, kiliselerden yağma edilmiş kutsal kâseler, vazolar, okunmuş ekmek kapları yüklenmiş bir Sankülot topluluğu ve en nihayet de: "Kahrolsun asiller! Yaşasın Cumhuriyet! Yaşasın giyotin!" diye bağıran bir kalabalık ilerlemekteydi. Bu maskara alayı, Terreaux meydanında durdu. Temsilciler, tahtıravanın önünde dize gelerek: "Ey kurtarıcı tanrı (bu, Chalier idi), secdeye kapanıp senden af dileyen milleti gör. Chalier'nin ruhları, biliniz ki öcünüz alınacaktır! Cumhuriyetin bâşı için andiçiyoruz buna." — "Chalier, sen artık yoksun! Hürriyet şehidi olan seni, haydutlar kurban ettiler! Haklı olarak öfkelenen ruhunu yatıştıracak tek kutsal su, haydutların kanıdır! Chalier, Chalier, senin kutsal tasvirin üzerine andiçeriz ki, öldürülüşünün öcünü alacağız! Evet, asillerin kanı, senin için buhur yerine geçecek!" Büyük bir ateş yakıldı, bunun içine bir İncil'le çarmıha gerilmiş İsa'yı gösteren bir haç atıldı. Eşeğe, bir kâsenin içindekiler içirildi. Kıralcılar sonradan: "Hayvana hamursuz

ekmek de yedireceklerdi," dediler, ama tufanı andıran bir yağmur, şenliğe son verdi.

"Hürriyete kavuşan Komün"ün üzerine ertesi günden itibaren sağanak halinde kararnameler yağmağa başladı ve bunlar, en âciz ve yoksul insanların evlerine bile sefaleti, köleliği soktular: Kunduralarla elbiselere elkondu, mal-mülk müsadere edildi, evler yıkıldı, vergiler ihdas edildi, evler arandı, tevkifler yapıldı. Hapisanelerin dolu olmasının ne önemi vardı? İhtilâl mahkemesi bunları temizlemek işini başaracaktı. Başkanı olan Parein, iyi bir Sankülot'tu çünkü. Onun marifetiyle 1667 sanık, darağacına gönderildi. Balıkçı kadınlar, halkçı topkumun üyelerine saygısızlık ettikleri için ölüme mahkûm edildiler. İtfaiyecilere kuşatma sırasında bir yangını söndürdüler diye idam cezası verildi. Habire giyotinle kafalar kesiliyor, insanlar kurşuna diziliyor, sağa-sola silâhlar atılıyordu. 4 Aralıkta Brotteaux ovasında, birbirlerine ikişer ikişer bağlanan 64 delikanlı kendilerine mezar vazifesi görecek olan paralel hendeklerin kıyısına sıralandı. Karşıda İhtilâl ordusunun topları vardı. Bir kürsüde de temsilciler duruyorlardı... Onlar işaret verince toplar ateş açtı ve mahkûmlar, olgun buğday başakları gibi yere yıkılıverdi. Çoğu sadece yaralanmıştı. Askerler kılıçlariyle vurarak işlerini bitirdiler. Ertesi gün, yeni bir katliam yapıldı. Fakat bu sefer cellâtlar işi daha geniş tuttular, ölüm alanına 209 Liyon'lu götürüldü ve bu, iğrenç bir kasaplık sahnesi oldu. Kurşunlardan canlarını kurtaranlar kılıçtan geçirildi, kazma ve balta vuruşlariyle sakatlandı, parçalandı. Collot ile Fouchet, Paris'e: "Gizli memnuniyetler, sağlam sevinçler duyuyoruz," diye yazıyorlar ve yardımcılarından biri olan Achard da arkadaşı Gravier'ye şunları bildiriyordu: "Daha daha kafalar ve her gün yeni kafalar düşüyor! Evvelki gün o 209 haydudun mil'î adaletin hışmına uğradığını görseydin ne zevkler tadardın kimbilir? O ne ihtişamdı! Ne heybetli manzaraydı! Hepsi çok öğreticiydi! Brotteaux alanında o gün kaç tane halis namussuz yerlere yıkıldı! Cumhuriyet için ne birleştirici bir unsur bu!" Kurşuna dizmeler ancak Şubat ayında sona erdi.

Toulon'da durum daha da kötüydü. Yığın halinde, hemen hemen rasgele öldürmeler yapılıyordu. Fréron ve Barras adındaki temsilciler bu işe ellerini zaten Marsilya'da alıştırmış-

lardı. 250 kişi idam edilmiş, 24 anıt yıkılmıştı: Fakat İhtilâle başkaldıran her şehrin "yeryüzünden yokolması gerektir" diye haykıran insanlar için bu, az şeydi. Toulon, cezayı iki misli ödedi. Ayaklanmanın tertipçileriyle 4.000 asker, İngiliz gemilerine binip kaçmışlardı ama, bütün şehir suçlu sayıldı. 11 Aralıkta cumhuriyetçiler başlarında mızıka, ellerinde bayraklarla kendilerini karşılamağa gelen halktan ve denizcilerden 200 kişiyi kurşuna dizdirdiler. 20 sinde 18 topçu subayı, 22'sinde halktan 200, 24 ünde de 300 kişi kurşuna dizildi, Ocak ayının başında kurşuna dizilenler 800 kişiydi. Ondan sonra da üç ay boyunca sıra, giyotine geldi. Bir gün dört kadın, bir başka sefer on bir kadın, yine bir başka sefer 94 yaşında bir ihtiyar idam edildi ve bu adamcağız, damağacına sandalyesinde taşındı. İdam edilenlerin hepsi 1000 kişi kadardı.

Şehri yıkmak için Var'la komşu illerden 12.000 işçi zorla toplandı. Birçok mahalleler altüst edildi. Binlerce aile, evlerinden atıldı. Şehrin 29.000 olan nüfusu, 7.000'e indi. Bu yıkıntılar üzerine Manş'la Atlas Okyanusu limanlarından alelâcele toplanıveren ihtilâlci bir koloni yerleştirildi: Bu, gezginci bir kıta idi, İhtilâl Meclisi "donanmayı diriltmek" işini ona vermişti ve o da pislik, haydutluk, tembellik içinde maceralı bir hayat sürüyordu. Bunları gören "bir altın bölgesine kamp kurmuş altın arayıcıları" sanırdı. Bu anarşi altı ay sürdü.

İhtilâl Meclisinin kazandığı zaferin izahı kolaydı: Lyon hemencecik tecrit edilmiş ve kendi zayıf kuvvetleri ile yalnız kalmıştı. İlânihaye yardım alabilecek durumda olan Toulon ise, İngilizlerden çok küçük bir yardım elde edebilmişti. Vendée'de ise, tersine, savaş çok daha uzun ve çok daha güç oldu.

Sık ağaçlı, sarp, esrarlı, yer yer sel çamurlariyle kaplı, çitler ve basık yollarla kesili olan bu memleket, büyük çapta askeri harekâta elverişli değildi. Buna karşılık, baskın ve pusu savaşları için çok uygundu. Vendée'li şefler iki üç defa çok büyük sayıda insan yığınlarını ayaklandırma işini başardılar, ama bu yığınlar toplandıkları kadar çabucak dağılıverdiler. Bir gün ortada bir ordu vardı, ertesi gün hiçbir şey yoktu. Meşakkat ve ıztırap çekmeğe alışık olan bu köylüler ne yorgunluktan, ne ölümden korkuyorlardı ama, kafaları da ufukları gibi dardı. Kiliseleri ve köyleri için çarpışıyorlardı. Onları kurtarınca da görevlerinin bittiğine inanıyorlardı. Ne garnizon kurmağa, ne devriye gezmeğe yanaşıyorlardı: Hemence-

cik kiliselerinin çan kulesini görmeğe gidiyorlardı, zaferleri de bu yüzden sürekli olmuyordu.

Cumhuriyet ordusu çabucak, intizamsız bir şekilde toplandı. Bütün birliklerden alınma asrkerlerle meydana gelmiş başıbozuk bir kıtaydı bu. Paris'teki semt ocaklarının ne kadar tortusu varsa, onlarla takviye edilmişti. Bu adamlar da soygun, yağma yapacaklarını umarak 500 frank karşılığında gönüllü yazılmışlardı. Mavi renkli üniformalar giymiş İhtilâl askerlerinin başında, ödevlerini tiksinerek yerine getiren iki eski asil, Djik de Biron'la Kont de Canclaux vardı. Kargaşalığı arttırmak için, İhtilâl Meclisi ile İcra Meclisi temsilcilerden, komiserlerden ve bunların yardımcılarından meydana gelme bir ayak takımı güruhu da göndermişlerdi.

Biron pazarlığa girişme çarelerini araştırırken, temsilciler de Saumur'e yerleştiler. Otellere, arabalara, aşçılara, yosmalara elkoyup yemek içmek, subayları gammazlamakla vakit geçirdiler. Olup bitenleri gözleriyle gören bir tanık şunları yazıyor: "Saumur'de 10.000 kişilik bir ordunun tembel tembel oturmakta olduğunu üzülerek görüyordum. Sokaklar emir subaylariyle doluydu. Bunlar peşleri sıra kocaman kocaman kılıçlar sürüklüyorlardı palabıyıklıydılar. İcra kuvveti komiserleri görüyordum, bunlar da anarşi ve toprak kanunu, katil ve cinayet için nutuklar çekmekteydiler... General kılığına girmiş soytarılar; peşlerinde en iğrenç kaldırım sürtüklerini gezdiren orduda rütbe sahibi, yahut yiyecek, yem ve taşıt işleriyle uğraşan, levazım dairelerinde makam sahibi hokkabazlar görüyordum. Değdikleri yeri çürüten bütün bu mikroplar, üstelik cumhuriyetçi olduklarını söylemek küstahlığını da göstermekteydiler..."

Olaylar ancak Mainz garnizonunun gelmesiyle değişti. Şehir teslim olduğu sırada bu garnizona cephede bir daha hizmet görmemek vaadi karşılığında Fransa'ya dönme serbestisi verilmişti: Bunlar, Kléber ile Marceau kumandasında gayet mükemmel 15.000 kişiydi. 17 Ekim 1793'te Cho'et'de bozguna uğrayan Vendée'liler, yine de Loire nehrini geçip Cadoudal'la Cottereau'nun Breton isyancılarına katılmak cüretini gösterdiler. Laval'le Fougères'i aldılar, Granville önünde başarı kazanamadılar, Pontorson, Dol ve Angers yoluyla geri çekildiler. Angers'den püskürtülüp her yandan sıkıştırıldılar, yorgunluktan ve yoksunluklardan bitkin hale geldiler ve Mans şehrine daldılar. Orada 12 Aralıkta gece olurken bastırıldılar ve 14

saat süren kıyasıya bir savaştan sonra, yenilip öldürüldüler. Vendée isyanını bastıran askerlerden biri şunları anlatıyor: "Her yanda cesetlerden tüfeklerden, devrilmiş yahut parçalanmış arabalardan başka şey görülmüyordu. Ölüler arasında askerler tarafından soyulan ve ırzlarına geçildikten sonra öldürülen birçok çıplak kadın vardı." Kaçabilen 6.000 kadar insana da arkadan yetiştiler, bunlar Savenay'de kuşatılıp kurşuna dizildi.

Bunlardan 1.200 tanesi, canlarının bağışlanacağı vaadi üzerine teslim olmuşlardı: İhtilâl Meclisi üyesi Prieur (de la Marne)'ın emri ile öldürüldüler. Marceau, kızkardeşine şunları yazıyordu: "Vendée'ye hiçbir zaman bir daha ayak basmayacağım. Dışarıda savaşmak istiyorum. Ancak orada şan ve şeref var."

Üstelik Marceau, sadece savaşı görmüştü! Tenkil hareketi içler acısı oldu. İl mahkemelerinin adalete ve şekle az çok bağlı olduklarından şüphe edildiği için yerlerine sabit ya da gezici komisyonlar getirildi. Bu komisyonlar mezarlıklar dolusu adamlar öldürdüler. Angers'de bir komisyon 1896 mahpusu sekiz "zincir" halinde kurşuna dizdirdi. Ayrıca 292 mahkûmu daha idam ettirdi ki, bunlar, iki sıra asker arasında, mızıka çalarken ölüme sevkedildiler. Rennes'de Noel yortusunun arifesiyle Noel günü ve ertesi gün 90 kişinin başları giyotinle kesildi. Sel halinde akan kanı yalamak için, köpek sürüleri darağacının çevresini almışlardı. Aynı şehirdeki burjuva aileler içinden bir çocuklar bölüğü toplandı ve bunlar Saint-Etienne mezarlığında esirleri kurşuna dizme işinde kullanıldı. Her seferinde 15-20 kişi idam ediliyordu ve cellât çırakları iyi nişan almadılar mı, panayır yerlerindeki gibi, işe yeniden başlanıyordu. Laval ile Saumur arasında bir mekik dokuyan Félix başkanlığındaki komisyon artık bir yargılama komedyası oynamak zahmetine dahi katlanmıyordu. Sadece tutukluları sayıp, davarlar gibi işaretlemekle yetiniyordu. K. harfi "kurşuna dizilecektir", G. harfi "Giyotinle kafası kesilecektir" anlamına gelmekteydi. 700 kurban böylece idama gönderildi.

Nantes'da İhtilâl Meclisi üyesi Carrier vardı. Bu adam, Auvergne'li bir prokürördü 37 yaşında, zayıf, uzun boylu, zeytuni renkli, seyrek sakallı, yamyassı saçlıydı. Kırmızı gözkapakları, durmadan kımıldayan uzun kolları vardı. Bakışında marazi ve dalgın bir şeyler görülmekte idi. Bu adam Cholet'de de boy gösterdi ama, savaşın gürültüsünü duyunca kaçtı.

O gün bugün korkunun pençesinde kıvranmakta olduğundan, ölmemek için öldürmekten başka şey düşündüğü yoktu. Bu kara saplantı, sarhoşluğun da yardımiyle, deliliğe kadar varıyordu.

Carrier bir gün sofrada: "Fransa kalabalıklaşan nüfusunu besleyemiyor," dedi, "bunun tek çaresi, papazları, asilleri, burjuvaları gebertmektir." Sonra coştu, ayağa kalkarak sanki bu iş yapılıyor, o da kumanda veriyormuş gibi: "Öldür! Öldür!" diye bağırmağa başladı. Her yanını ölüm hayalleri sarmıştı. Başlıca zevki, işi-gücü buydu. Ayrıca: "Fransa'yı kendi bildiğimiz gibi diriltemezsek bir mezarlık haline getireceğiz," de demişti.

Nantes limanındaki dubalarda yüz kadar yaşlı ve alil papaz vardı. Bunlar sürgüne yollanamadıkları için o hapisaneden bu hapisaneye gönderilmekle yetiniliyordu. 16 Kasımı 17'ye bağlayan gece, bunlar bir kere daha karaya çıkarılmak bahanesiyle eski bir mavnaya bindirildi. Bu mavna, vaktiyle aşağı Loire nehrinde sefer yapmaktayken ticaretin durgunlaşması üzerine kullanılmaz olmuştu. Önceden üstlerindeki paralarla saatleri alındı ve hepsi ikişer ikişer bağlandı ama, bunlar hiçbir şeyden şüphelenmeksizin kendilerine söylenenleri yaptılar. Esirlerden biri olan Machecoul kasabası papazı Hervé birdenbire mavnanın su kesiminden biraz yüksekte yer yer delinmiş olduğunu ve üstünkörü tıkanmış deliklerden içeriye su sızdığını gördü. İdamın ne şekilde yapılacağı belli olmuştu; rahipler dize geldiler ve rasgele hepsi birbirlerinin günahlarını çıkarttılar. Bir çeyrek saat sonra mavna, dördü hariç, bütün yolcularıyle birlikte sulara gömülüyordu. Bu dört kişiden üçü yakalanıp öldürüldü. Balıkçılar tarafından sudan çıkarılan bir teki saklanabildi. Kurbanların son anları hakkında edinilen az-buçuk bilgiler de ondan öğrenildi.

Bunlar olup biterken, Carrier büyük bir vatanî şenliğe başkanlık etmekle meşguldü: Eski Sainte-Croix kilisesine Vincent-la-Montage kulübü yerleşmekteydi. Ertesi gün İhtilâl Meclisine törenin tafsilâtiyle birlikte söylevinin bir özetini ve piskopos Minée ile papazlarından beşinin nasıl yeminlerinden döndüklerini anlatan haberleri gönderdi. Sonra mektubuna şunları ilâve etti: "Başka çeşit bir olay da papazların sayısının azalmasına sebep olmuşa benzemektedir: Bizim "yemin etmek istemiyenler" diye adlandırdıklarımızdan doksan tanesi Loire nehri üzerindeki bir mavnada muhafaza edilmekteydi. Şu

anda çok güvenilir bir kaynaktan öğrendiğime göre, bunlar nehirde ölmüşler. Ne acı fe.âket!"

5 Aralıkta yemin etmeyenlerden 58 tane alil, kötürüm papaz daha geldi. Carrier: "Bu herifleri suya atın!" diye emretti. Bunlar da 9 Aralığı 10'a bağlayan gece Indret burnunda boğuldular. Prokonsül, İhtilâl Meclisine yeni "deniz kazasını" da hemen bildirdi ve mektubuna şu hayâsızca şaka ile son verdi: "Bu Loire nehri de ne ihtilâlci bir selmiş!" Bunu bazıları gece, bazıları gündüz cereyan eden başka boğulma olayları takibetti ki en azından on bir taneydi ve kurbanların sayısı da 4.800 dü. Bunlara, yargılamadan sonra giyotinle kafaları kesilenleri de eklemek gerektir: Üç komisyon hemen orada çalışmaktaydı ve Paris mahkemesi de kendisine Bretanya'dan gönderilen kurban namzetlerini hiç geri çevirmiyordu. Gerçi bir tarihçi, Carrier'nin, Nantes hapisanelerinde hüküm sürmekte olan tifüsle öteki hastalıklardan daha fazla ölüme sebep olmadığını bize temin etmektedir ama, bu muhakkak ki, bir avuntudur.

Oradaki kulüple arası açıldığı için, Carrier 1794 Şubatında geri çağırıldı. Onun gidişiyle boğulma olayları son buldu, ama Vendée'de Marceau'nun yerine gelen general Turreau, tethişçilik işine kendisine göre usullerle yeniden başladı. Emrindeki kıtaları bir düzüne kadar geçici kola böldü bunlar da memleketi metotlu şekilde yağma edip, harabeye çevirdiler. Fakat Merlin (de Thionville) zaten üç ay önce burasının "kanla sulanmış bir kül yığını"ndan başka şey olmadığını söylüyordu. Hemen hemen bütün Vendée'li şefler öldürülmüştü. Hayatta kalan iki tanesi, Charette'le Stoffiet yeniden silâha sarılmak zorunda kaldılar: Birisi Marais'de, öbürü Locage'da çarpıştı. İdamlara, yağmalara, yangınlara nöbetçileri, yürüyüş kollarını ve küçük birlikleri öldürerek karşılık verdiler. Bu da faydasız, korkunç yeni bir savaş oldu: Geceleyin, bıçakla yapılan bir savaş. Birçok acıklı, dramatik safhaları olan bu savaş genel olarak çok mahalli kaldı ve rejim için hiçbir zaman ciddi bir tehlike haline gelmedi.

Şu halde, 1794 yılının başlangıcında İhtilâlin içerdeki düşmanlarına karşı tam bir zafer kazanmış olduğu söylenebilir. Jironden'ler diye bir şey kalmamıştı. İller boyunduruk altında dize gelmişlerdi. Montanyar'lar kılıçla ateşle hüküm sürüyorlardı. Jakoben'lerin giriştikleri fetih işini tamamlamışlardı.

Dış düşman da gerilemekteydi. Onun için bu, henüz bozgun değildi ama, şimdiden ricattı. Dumouriez'nin yeni gilerinden Hoche'un zaferlerine kadar, askeri olaylar, 2 Haziranda Toulon'un yeniden zaptına değin, iç savaşla aynı eğriyi takibetti: İlkin aynı hareketsizlik ve aynı körlük, sonra tehlike yaklaşınca aynı irade, aynı umutsuzluk hamlesi ve, aynı hatalara rağmen, aynı zafer görüldü.

Genel Savunma Komitesinin yerine 5 Nisanda kurulan Genel Selâmet Komitesi, Danton'la Cambon'un nüfuzu altında olan Montanyar'larla Merkez mensuplarından teşekkül etmekteydi. Cambon maliyeyi, Danton dışişlerini idare etti. Politikası eskiden hep nasılsa öyle kaldı. Dış cephede tehditler, bağırıp çağırmalar; kulisle çapraşık pazarlıklar, küçük entrikalar, dolambaçlı kombinezonlar vardı ve bütün bunlar gizli diplomasinin en eski metotlarına göre yapılmaktaydı. Hem de kimler tarafından! Jakoben bir Marki, züğürt bir general, mesleğini terketmiş bir rahip, prens von Kaunitz'in gayrımeşru bir çocuğu, Mirabeau'nun bir eski memuru, Fransız protestanların soyundan gelme olduğunu iddia eden şüpheli bir İngiliz, yani kısacası bir karıştırıcı, maceracı ve dalavereci çetesi tarafından. Müttefik Devletler büyükelçileri. Fransa'nın parçalanması planını hazırlamak için Anvers'te toplanırlarken, Komite hâlâ gizli diplomasi yoluyla koalisyonu dağıtıp Avusturya'ya karşı Prusya ile birlikte savaşa yeniden başlayabileceğini sanmakla meşguldü!

Olayların gidişine göre, en ateşli emperyalizmden en kara bozgunculuğa geçen Danton, muhakkak ki doğru bir fikirle karşılaşmış bulunmaktaydı: Bu da, kendini bitmez tükenmez bir savaşa mahkûm etmeksizin bütün dünyaya ihtilâli yayma iddiasında bulunulamıyacağı idi. 13 Nisanda Danton İhtilâl Meclisinin bir kararnamesine Fransa'nın "hiçbir suretle başka Devletlerin idaresine karışmayacağını" kaydettirmişti. Bu ise yapılan propagandayı inkâr etmek ve zulüm altındaki milletlerin kurtarılmasına dair 19 Kasım ve cebrî ihtilâle dair 15 Aralık tarihli kararnameleri hükümsüz bırakmak anlamına geliyordu. "Millet" yerine kullanılan "Devlet" sözünün dahi bir anlamı vardı hattâ. Bu, yerleşmiş hükümetlerin tanınması demekti. Sorel'in çok yerinde olarak söylediği gibi, bu: "Eski kamu hukuku çerçevesine girmek ve ihtilâl savaşının yerine, Devlet savaşını ikame etmekti". Günün birinde, döne dolaşa yine o noktaya gelmek gerekecekti. Fakat o anda yapılan dö-

nüşün bir zararı yoktu ve Müttefiklerin eğilimleri dolayısıyle, ancak savaşmak sözkonusu olabilirdi. Pitt'in temsilcisi olan Lord Auckland, meslekdaşlarına Bourbon'ların yeniden tahta çıkmalarına hükümetinin pek az ilgilendiğini, fakat buna karşılık Fransa'yı "politika bakımından bir hiç haline getirmeğe" iyice kararlı olduğunu açıkça söylemişti. Sonra Koburg anlaşma diye şunları eklemişti: "Sınırdaki bütün tahkimli mevkileri kendinizden yana alın, Hollanda için de iyi bir sed tedarik edin. İngiltere'ye gelince, açıkça söyleyeyim ki o, fetihler yapmak isteğindedir ve bunları da elinde tutacaktır." Danton'un elçileri gidip de başbakanlıkların arka kapılarına gizlice vurdukları zaman, sadece küstahlıklar, hakaretler ve red cevaplariyle karşılaştılar.

Başka türlü de olabilir miydi? Fransa her yanda yenilmişti: Düşman da bundan faydalanmak niyetindeydi. Bir zaferden ya da sonu belirsiz bir savaştan sonra şerefli görüşmeler yapmak anlaşılır bir şeydi ama gerilemenin en civcivli ânında böyle bir şey olamazdı. Şayet mucize kabilinden mümkün olsa bile Danton bunları o mütefessih ve esrarh hava ile örteceğinden ve bu işte tamamen ehliyetsiz kimseleri kullanacağından, görüşmeleri yine de boşa çıkaracaktı.

Sınırlarda durum daha iyi değildi. Savunma bakanı Bouchotte yine Pache'ın usullerine başvurmuş, kurmay heyetlerini Sankülotlaştırmağı kafasına koymuştu. Ordularda daha şimdiden 67 görevli temsilci vardı. Bouchotte, bunların başlarına ayrıca "icra kuvvetleri komiserleri"ni de gönderdi. Bunların yapacakları iş, generallerin politik düşüncelerini gözetlemek, askerler arasında da iyi sözlerle iyi gazeteleri yaymaktı. Alaylar da memleket gibi kulüplerin, hiziplerin ellerinde birer âlet haline geldi. Öteki bölükleri Jironden ya da gerici olmakla suçlayan Maratist bölükler vardı. Subayların çoğu eski kadrolardan olduklarından, istifalarını vermek zorunda kaldılar. Rejime bağlılıklarının açık kanıtlarını vermiş olanlar yerlerinde bırakıldılar ama, gammazlıklardan korktukları için artık emir veremez hale geldiler ve bütün hatalara göz yumdular. Halkça aşırı derecede sevildiği için ölüme mahkûm edilen Custine'in idamı, en fazla yükselme hırsına sahip olanların dahi iştihasını kesecek nitelikteydi. İtaatsizlikten değil de, kumanda yokluğundan, orduda disiplin diye bir şey kalmadı.

Korkunç bir buhran oldu bu. Bir ordu idare edebilecek kabiliyetteki birkaç general, o ânın kombinezonlarına göre bir

cepheden öbürüne gönderilmekteydi. İki ay içinde Ren ordusu beş defa başkumandan değiştirdi ve yılın sonuna kadar da bu ordunun başında şef, yahut şef yardımcısı olarak ehliyetsiz fakat kulüplerde iyi konuşan bir birtakım kaltaban kimseler bulundu. Hattâ bir ara bu ordunun kumandanlığını başkası bulunmadığından, süvari hayvanları alımıyla görevli bir depoda keşfedilen bir süvari binbaşısına verdiler. Bu uydurma başkumandan uzun uzun düşündükten sonra emrinde hizmet gören kıtaları numaralarına göre sıralamağa karar verdi: Birinci alayı en sağ kanaddaki Huingue'e, yüzüncü alayı da en sol kanaddaki Lauterburg'a yerleştirdi. Temsilcilerin, tesadüfler yahut tavsiyeler nasıl denk gelirse, öylece sivrilttikleri birçok genç subaya ise birkaç gün sonra ya yer değiştirtmek, ya da bunları işten çıkarmak gerekti. Yukarıdan aşağıya kadar insicamsızlıktan, budalalıktan başka şey yoktu. Haziranla Temmuzda Fransa'nın gerçekten mahvolduğu sanıldı. Ren ordusu Alsas'a sürülmüş, Mainz teslim olma raddesine gelmiş, Kuzey ordusu dağılmış. Escaut nehri üzerindeki tahkimli mevkiler bir baskınla düşüverecek durumu bulmuştu: Koalisyon şöyle bir gayret yapsa, Paris yolunu kendisine açacaktı. 1792'de olduğu gibi, Fransa yine Müttefiklerin gecikmeleri ve birbirlerini çekememeleri yüzünden kurtuldu.

Bütün bunların izahı, birbirine yakın şu iki tarihten anlaşılır: 21 Ocakta XVI. Louis idam edilmişti. 23 Ocakta da Rusya ile Prusya, *Avusturya'yı aralarına almaksızın*, Polonya'nın paylaşılması hakkındaki ikinci andlaşmayı imzalamışlardı.

Prusya ile Avusturya Fransa'ya karşı müttefiktiler ama, Doğu'da birbirlerine rakiptiler. Koburg, Dumouriez ile adamakıllı uğraşmak zorunda olduğu sırada, Prusya kıtalarının büyük kısmı Almanya'nın öbür ucunda toplanıyor, Vistül üzerine yürüyor, Danzig'i, Thorn'u, Poznan'ı ve 150.000 nüfuslu bir arazi parçasını işgal ediyordu. Gerçi Friedrich-Wilhelm, Fransa ile bir ayrı barış yapmamağa ve hesapların umumi tasfiyesinde Avusturya'nın, zararlarını telâfi edici mahiyetteki, isteklerini desteklemeğe karar vermişti, ama bütün bu güzel sözler, bütün bu sudan vaitler II. Franz'ın enayi yerine konulduğu için duyduğu öfkeyi ve Doğu'daki dengenin kesin olarak kendi zararına bozulduğunu görerek hissettiği korkuyu hiç azaltmıyordu. Hattâ Avusturya'nın kararlarını kapatmak için ele geçirmesi gereken toprakları gidip Fransa'da kendisinin

zaptetmesi bakımından müttefiklerin gösterdiği aldırmazlıkta da alaycı ve tahkir edici bir taraf vardı.

Avusturya güçenince, İngiltere hemen hemen ordusuz olunca, Prusya da Polonya'da meşgul bulununca savaşın yönetiminin ne hale girdiği anlaşılabilir. Jomini şunları yazıyor: "Müttefikler iki büyük kitle meydana getirebilirler, bir yandan Valenciennes'den Soissons üzerine, öbür yandan da Luxembourg yoluyla Reims üzerine çabucak ilerliyebilirlerdi. 15 yürüyüşte Paris üzerine 180.000 asker sevkedebilirlerdi." İstilâların klasik planıydı bu. Damla hastalığının bir krizini geçirdiği sırada oyalanmak için, II. Friedrich 1770'de buna başlar gibi olmuştu. Küçük yeğenleri de bu işi 1814 ve 1815'te gerçekleştireceklerdi. 1793'te bu işi geri bıraktılar.

Ren üzerinde Mainz'ın kuşatılmasına 1793 yılının ilk günlerinden itibaren başlanabilirdi. Asker ve malzeme yokluğundan kuşatma ancak Nisanda başladı ve Haziranda fiili bir hal aldı. Avusturyalılar, Braunschweig'a 5.000 kişilik bir takviye vaadetmişlerdi. Müttefiklerine kötü bir oyun oynamaktan pek hoşlandıkları için, bu takviyeyi göndermediler. Buna karşılık Wurmser aşağı Alsas'ı istilâ edince, Braunschweig, onu desteklemek için öylesine yavaş davrandı ki, kesin bir başarı kazanmasına engel oldu. Kuzeyde, Prusyalıların 1792'de uğradıkları başarısızlığa saplanmış olan Koburg, bütün yollardan ve bütün tahkimli mevkilerden emin olduktan sonra, ilerlemek istiyordu. Uzun bir kuşatma seferi başlayacağa benzemekteydi. Müttefikler başbakanlıklara gittikçe çapraşık bir hal alan Polonya işlerini halletmek için zaman bırakmak üzere bunu kabul ettiler. Fakat plan benimsendikten sonra generaller bunu kendi millî çıkarları ölçüsünde uyguladılar. Dük of York kumandasındaki küçük bir İngiliz - Hollanda - Hannover kıtasının yardımiyle Koburg, Condé ve Valenciennes'i zaptetti. Sonra Dük of York Dunkerque'i zaptetmek için onu bıraktı, kendisi de Quesnoy ve Maubeuge üzerine yürüdü. Londra'da Pitt bundan böyle, Fransa'nın abluka altına alınmış sayılabileceğini şatafatlı bir şekilde ilân etti, ama ne Toulon'u kurtarmak, ne de Vendée'lilere silâh yetiştirmek için etkili deniz üstünlüğünü kullanmadı. Mercey-Argenteau'nun dediği gibi, koalisyon bir lâbirent içinde kaybolmuştu.

Müttefik'lerin hataları yalnız aralarındaki ayrılıklarla değil, Fransa işlerini yanlış görmeleriyle de izah edilebilir. Bunlar, Polonya işinde olduğu gibi, ihtilâlci hiziplerin parçalanış-

larının hep sürüp gideceğine ve memleketin anarşiye boyuna daha fazla gömüleceğine inanmaktaydılar. Bu hesap yanlıştı. Avusturya - Prusya orduları sınırda altı ay boyunca mıhlanıp kalırlarken, Montanyar'lar, Jironden'leri ezme işini başarmışlar ve çok geçmeden de —o zamana kadar Fransa'nın başına hiç gelmemiş olan— en mutlak diktatörlüğü kendi lehlerine kurabilmişlerdi. Danton - Cambon komitesi, 10 Nisanda bir ay için kurulmuştu. Yetkileri 10 Mayıs ve 10 Haziranda yenilendi, fakat 10 Temmuzda onun yerine tamamen Montanyar'lardan kurulu yeni bir komite geçti. Robespierre de buna girmekte gecikmedi. İlk işi, Danton'un şüpheli pazarlıklarını kesmek ve hattâ, daha köklü bir tedbirle, savaşın devamı boyunca Cumhuriyet hükümetinin yalnız İsviçre kantonları ve Amerika Birleşik Devletleriyle sürekli münasebetlerde bulunmasına karar verdirmek oldu. Nihayet, sanki yeniden Avrupa'ya meydan okunmak istenirmiş gibi, Kıraliçe Marie-Antoinette, İhtilâl mahkemesine verildi. Savcı Fouquier-Tinville'in kendisini kirletmek için boş yere çabalandığı iğrenç bir yargılamadan sonra Kıraliçe 16 Ekim günü sabah saat 4'te ölüme mahkûm edildi, öğle üzeri de idam olundu. Artık bundan sonra söz sırası topçulara gelmişti.

İhtilâlciler, Fransa'nın, Orta ve Batı Avrupa'nın nüfus bakımından en kalabalık memleketi olduğunu biliyorlardı. Ana fikirleri bu sayı üstünlüğünü kullanıp, o zamana kadar bilinenlerle hiç kıyaslanamıyacak şekilde, çok büyük ordular ileri sürmek oldu. "Nefr-i âm"dan maksat buydu, İhtilâl Meclisi de bunun prensibini Ağustos başlangıcında kabul etti. Fakat bu, ne Bouchotte'un, ne Genel Selâmet Komitesinin, ne de Askeri Komitenin başarabilecekleri, ezici bir işti. Sanki'ot bir gazete Pyrrhos'la Hannibal'i yenenlerin "sanatlarının daha alfabesini dahi bilmedik'erini" boş yere söyleyip duruyordu ama, Genel Selâmet Komitesi iki bilgili istihkâm subayını, Carnot, ile Prieur (de la Côte d'Or)'ü de içine almağı ihtiyata uygun buldu. Bunlar görevli olarak Flandre'da bulunmaktaydılar ve Carnot, Jironden'lerin devrilmelerini doğru bulmadığını da söylemişti. Bu zındıkın beriki evliyalar arasında yer alması, o sırada (14 Ağustos) hükümetin ne gibi bir kargaşalık içinde bocaladığını göstermeğe yeter.

Carnot hem işleri, hem de Komitenin kendisini kurtardı. Kırk yaşındaydı, eski ordunun aydın seçkinlerini teşkil eden askeri mühendisler arasından yetişmeydi. Tam bir teknisyen

tipiydi. İlk eserlerinden biri "Vauvan'a Övgü" başlığını taşımaktaydı. Kendisi de örnek tuttuğu bu büyük adamla zekâ, yiğitlik, hayal kudreti bakımından eşit hale geldi. Gördüğü hizmetler bakımından belki onu geçti de, ama politik zihniyet bakımından ondan çok aşağı kaldı. Birçok bilginler ve birçok askerler gibi, o da yurdundan dışarıda büyük lâflara ve ufak kişilere kolayca kanıveriyordu. Yanıbaşında olup bitenleri görmemek için de gözlerine daha büyük bir kolaylıkla —atlara takılan cinsten— koşum gözlükleri takmasını biliyordu. "Ben askerim, az konuşurum, hiçbir partiden olmak istemem... Silâhlı kuvvet münakaşa etmez; kanunlara boyun eğer; onları tatbik ettirir..." diyordu. Savaşla görevlendirilince, kendisini savaşa adadı. Albert Sorel şunları yazıyor: "Millî tehlike içinde o, yalnız savunmanın icaplarını gözönünde bulundurdu. Rolünün içine kapandı, kendine bir çeşit Devlet stoacılığı yükledi ve görevinin mükelleflyeti olarak kendisine şöyle bir vazife verdi: Tethişçiler Fransa'nın savunması işinde onu rahat bıraksınlar diye, o da onların giyotinle kafaları kesmelerine göz yumdu."

Genelkurmayı çabucak yeniden teşkilâtlayıp düşüncelerine ve köklerine aldırmaksızın buraya eski rejimin subaylarını da aldı: Harita şubesine Clarke'ı, Topçu şubesine Montalembert'i, Tahkimat şubesine Le Michaud d'Arçon'u getirdi. Komitenin iki üyesinden Robert Lindet yiyecek ve giyecek, Prieur (de la Côte d'Or) da hastaneler ve cephane işini üzerlerine a'dılar. Carnot, kendisine orduların genel yönetimini ayırdı. XVI. Louis devrinde sınırların korunması bakımından gerek harita, gerekse arazi üzerinde birçok hazırlık incelemeleri yapılmıştı. Carnot bu muhtıraları getirtti, inceledi kullandı. İş arkadaşları devrin en birinci mühendisleriyle en birinci kimyagerleri olan Monge, Berthollet, Fourcroy, Chaptal, Perler ve başkalarını yanlarına çağırdılar, barutlarla silâhların yapımı işini bunlara verdiler. Elde hiçbir şey kalmamıştı. Her şeyi yeniden yapmak gerekiyordu. Birdenbire girişilen başdöndürücü bir iş oldu bu ve sonuçları da 1793 yılının sonundan itibaren kendini hissettirmeğe başladı.

Bunlar olup biterken, işin en acele olanı ele alındı, en acele iş de seferberlikti. Barère bir raporunda bir sel baskınına benzeyen hürriyetin "kabaran dalgalariyle düşman sürülerini kaplayacağını ve istibdadın sedlerini bir anda devire-

ceğini" bildirmişti. Bu sözler, kulağa hoş geliyordu ama, bir anlamı yoktu. 23 Ağustosta, Carnot'nun telkiniyle çıkarılan bir kararname, bundan böyle bütün Fransızların ordularda hizmet için daimî olarak seferber halde bulunacaklarını fakat yalnız 18 ile 25 yaş arasındaki gençlerin savaşmağa gideceklerini bildiriyordu. Ötekiler içeride ve fabrikalarda hizmet göreceklerdi. Bu da sağduyulu bir tahditti, çünkü silâhlandırılamıyacak, kadrolaştırılamıyacak olduktan sonra bunca insanı askere almak neye yarardı?

Fakat o sırada askerî anarşi o haldeydi ki, bazı temsilciler İhtilâl Meclisinin kararnamesini hiç dinlemediler ve görevli bulundukları illerin bütün erkek nüfusunu silâh altına çağırdılar. Böylelikle de Yukarı Ren'de, Aşağı Ren'de, Moselle'de, Vosges'larda Lacoste ile Guyardin, teçhizat namına sadece bir tırpana, yahut bir mızrağa sahip binlerce yaşlı köylüyü askere yolladılar. Bunlar, beslendikleri sürece orada kaldılar ve ilk tahditlerde savuşup gittiler.

Bir Alsaslı bu komik teşebbüsü şaşırtıcı çizgilerle tasvir etmişti. Bu adam çok uzakta, Bittche ile Petite-Pierre arasındaki ikinci, hattâ kimsenin tehdit etmediği bir geçitteki bir tabura mensuptu. Askerlerin ayaklarında tahta kunduralar, sırtlarında uzun gömlekler vardı. Bazıları av tüfekleri taşıyorlardı. Bir ihtiyat tedbiri olarak yanlarında inekler, koyunlar ve un yüklü birçok arabalar getirmişlerdi. Herkes rahatına baktı ve topraktan ağaç dallarından yapılma bir köy çıkıverdi. Askerlik hizmeti uyumaktan, içmekten, inekleri sağmaktan ve milletin ekmeğini yemekten ibaretti. Pazar günleri köyün kadınlariyle kızları, arabalarına binerek erkeklerine jambonlar, çörekler, yemişler getiriyorlardı. Panikler oldu, yalan alârm işaretleri verildi: Bu bazen bir nöbetçinin oradan geçen bir kömürcüye ateş etmesi, bazen de uzaklarda bir köpeğin havlaması yüzünden oldu. Aradan zaman geçti. Sonunda, et, bira, şarap ve rakı kıtlığı çekilmeğe başlandı. Kimsenin beş para aldığı yoktu. Günün birinde top sesleri duyuldu. Bütün tabur kaçıp gitti, yalnız subaylar kaldı. Bu örnek, Carnot'nun sözünü dinletebilmek için karşılaştığı güçlükleri ve kumanda birliğini yeniden kurmak için kendisine ne kadar zaman lâzım geldiğini ölçmeğe yeter.

Kuzeyde, alaydan yetişme yaşlı bir asker olan Houchard, Dük of York'u Hondschoote'da yendi ve onu, Dunkerque ku-

şatmasını kaldırmak zorunda bıraktı (6 - 8 Eylül). Avusturyalılara karşı talihi o kadar yaver gitmedi, Koburg'un Quesnoy'yı ele geçirmesine engel olamadı. Yine 13 Ekimde Borie ve Ruamps adlı temsilciler tarafından tamamen karmakarışık edilen Ren ordusu, Wissenburg'daki tahkimli hatları Wurmser'e bıraktı ve Saverna ile Strasbourg'a kadar kaçtı.

Bu, Fransa'nın işlerinin ters gidişinin sonucuydu. Bizzat Carnot Kuzey ordusunun başına gitmişti. Tam mânasiyle muzaffer olmak için bunu her yerde aynı anda kazanmanın faydasız olduğunu, fakat tam yerinde ve tam zamanında katıksız bir zafer kazanmak gerektiğini biliyordu. Hiç çekinmemek gerekti: Koalisyonunun hassas noktası, Flandre'da, İngilizlerle Avusturyalıların birleştiği yerdeydi. Prusyalıların başları Polonya'da dertte olduğu sürece, Ren üzerinde müdafaada kalmak yetecekti. Carnot Doğuda işe yarayabilecek ne kadar kıta varsa hepsini Kuzeye çağırdı: Bu, Savunma Bakanlığının dairelerinde uzun zamandır ayarlanmış eski bir hareketti ve icra şekli de daha XV. Louis zamanında Metz'den Dunkerque'e giden stratejik yolların yapımıyla hazırlanmıştı. Gerçekçi bir deha olan Carnot, kendisinden önce yapılmış olan her şeyi kullandı. Fakat, kendisine özgü harikulâde bir seziş hassası ile zaferi zorlayacak olan, kendilerini de son kademelerden en başa geçirecek bulunan insanların kimler olduğunu hissetti ki bunlar, 24 Eylülde Kuzey ordusundan Jourdan, 28 Eylülde Ren ordusundan Pichegru ve 22 Ekimde Moselle ordusundan Rochc'du.

15 Ekimde Carnot ile Jourdan, Maubeuge yakınındaki Wattignies'de Koburg'a hücum ettiler. İmparatorluk orduları sağlam bir şekilde siperlere yerleşmişlerdi. On beş saat boyunca Cumhuriyetçilerin şiddetli çabalarına karşı koydular. Geceleyin bir harb meclisi toplandı. Jourdan zayıflayan sol kanadı kuvvetlendirerek savaş hattının dengesini yeniden kurmağı ileri sürdü. Carnot ise bunun tersine bir plan teklif etti: Sol kanad kendi haline bırakılacak, ilerlemiş olan sağ kanad takviye edilecek ve elde edilmiş olan üstünlükler köküne kadar sömürülecekti. Gün ışımağa başlıyordu, kurşuni ve biçare bir sonbahar günüydü. Sis içinde üç hücum kolu teşekkül etti. Başlarında Jourdan, Carnot ve temsilci Duquesnoy vardı. Herbiri büyük üniformalarını ve üç renkli kocaman şapkalarını gi-

yip kemerlerini takmışlardı. Akşama kadar dövüşüldü. Zaptedilen, elden çıkarılan, sonra tekrar zaptedilen Wattingnies, sonunda Fransızların elinde kaldı. Koburg yenilmiş, Maubeuge kuşatması yarılmıştı. Carnot, çabucak Paris'e geldi. Döner dönmez Kuzey ordusuna gösterdiği yiğitlikten ve kazandığı zaferden ötürü onu kutlamak için bir mektup yazdı. Mektubundaki tek bir satır, onun da savaşa katıldığını sandırmıyordu. Haritalarının, kâğıtlarının başından ayrılmamıştı sanki.

Alsas'ta, başarıların başarısızlıklarla denk geldiği birkaç hareketten sonra Hoche birleştirilen Ren ve Moselle ordularının kumandasını ele aldı ve 26 Aralıkta Wissenburg hatlarını çökertti, beri yandan da eski bir asilzade olan Desaix Lauterburg'a girdi. Wurmser hemencecik Ren'i geçti, Braunschweig da Worms'a ve Mainz'a yerleşti.

Kış boyunca harekât durdu. Carnot bundan faydalanarak kuvvetlerini toparladı ve birkaç defa geri bırakılmış olan bir tasarıyı, karıştırma işini gerçekleştirdi. Bu karıştırma işi, o zamana kadar ayrı teşkiller halinde kalmış olan çeşitli kökten askerleri, yani 1789'dan önceki meslek askerlerini, 1792 gönüllülerini ve 1793'te silâh altına alınanları aynı alaylarda veya tugaylarda birleştirmekten ibaretti. Eşitlik bahane edilerek, yeni askere gelenler eski disiplinle yetişip kaşarlanmış olanların yanına veriliyor ve artık subaylar da pek bollaşmış olduğundan, rütbelerini yalnız seçim yoluyla elde etmiş olanlar, rütbesine uygun bir görev olmadığı ileri sürülüp, başka bir birliğe kadro-dışı yerleştiriliyor, idare işlerine veriliyorlardı.

Yeni taarruz Mayısta, tam Kosciuzsko Polonya'yı ayaklanmağa çağırdığı sırada başladı. Çarpışma ilkin Sambre nehri üzerinde —ki Jourdan bu nehri geçme işini 18 Haziranda başardı—, sonra da Charleroi önlerinde toplandı. Koburg hemen koşup gelerek bu şehri 26 Haziranda kuşatılmaktan kurtarmağa çalıştı. Fransız cephesi Fleurus'ün her iki yanında otuz kilometre boyunca uzanmaktaydı. On dört saat boyunca Koburg bu cepheyi yarmak için uğraştı durdu. Birbiri ardında beş hücum büyük kayıplarla püskürtüldü. Akşam Charleroi'nın teslim olduğunu haber alan Koburg çekildi, Belçika yeniden Fransa'nın eline geçmişti.

9 Ekimde Liyon alındı; 16 Ekimde Wattignies bozgunu ol-

du; 17 Ekimde Vendée'liler Cholet'de bozguna uğradılar; 19 Aralıkta Toulon alındı; 23 Aralıkta Vendée'liler Savenay'de bozguna uğradılar; 26 Aralıkta da Wissenburg zaferi kazanıldı. İhtilâl hem içerideki, hem dışarıdaki düşmanlarına karşı zafer kazanmıştı. Jakoben'ler her zaman olduğu gibi, iç ve dış düşmanları eş tutan bir tavır takındılar ve tenkil işi kolay olsun diye, aynı zamanda Pitt'i, Brissot'yu, Braunschweig'ı, Koburg'u ve Cathelineau'yu içine alan büyük bir koalisyonun varlığına herkesi inandırmağa çalıştılar. Böylelikle Tethiş haklı gösterilmiş değilse bile, hiç olmazsa millî savunma çerçevesi içine alınmış oluyordu. Bu ise yalandır. Vendée isyaniyle Jironden ayaklanması fevrî hareketlerdi. Toulon gerçi İngilizlere kapılarını açmıştı ama, İngilizler bu şehri terketmişlerdi. Montanyar'lara karşı hiç tek cephe kurulmadı. Birbirinin yanısıra cereyan eden, fakat aralarında bağlantı ve âhenk bulunmayan dört beş savaş oldu ve taarruzda gösterilen bu insicamsızlık ve başıboşluktur ki hücuma geçenleri bozguna uğrattı.

Beri yandan, fikirlerin karışıklığı ve ihtirasların körlüğü içinde birkaç hafta boyunca iyi niyet gösterilerek millî savunma ile ihtilâlin savunması birbirleriyle eş tutuldu ama, herkes bunda aldandığını anlamakta gecikmedi. 1793 yılının Aralık ayında İngilizler, Prusyalılar, Avusturyalılar yenilmişti. Vendée can çekişiyordu. Jironden partisi bir hâtıradan ibaretti. Toulon ile Liyon harita üzerinde birer ad bile değillerdi. Bununla birlikte, Tethiş arttı. Fleurus'den sonra da en yüksek noktasına ulaştı. İhtilâl hükümeti durumunu ne kadar sağlamlaştırırsa, o kadar çok kan döküyor, giyotin o kadar fazla çalışıyordu. Montanyar'ların doldurdukları mezarlıkları bize ne pahasına olursa olsun meşru bir karşıkoymanın esef verici aşırılıkları olarak göstermek isteyen tarihçiler, 1794'ten itibaren çok güç bir duruma düşmektedirler. Sistemi temize çıkarmak için, besledikleri körü körüne arzu dolayısiyle, başka türlü izah edemedikleri bütün suçlar için bir tek adama, Robespierre'e yüklenmektedirler. Robespierre'in yükselme hırsı, Robespierre'in ikiyüzlülüğü, Robespierre'in gaddarlığı... gibi sözler her sayfada ortaya çıkmaktadır. Çocukça bir bozguna uğramadır bu! Tethiş İhtilâlin özüdür, çünkü, İhtilâl basit bir rejim değişikliği değil, sosyal bir devrim, bir mal-mülk gasbetme ve insanları yoketme teşebbüsüdür.

Düşmanın baskısı altında ordular hareketin —birlik, meratip silsilesi ve disiplin gibi— normal şartlarına yeniden kavuşurlarken, Fransa'nın içi komünist bir deneye tâbi tutulacak, bu da onu kansız ve müflis hale getirecek, ortaya çıkan ilk kurtarıcıya teslim olmağa hazır bulunduracaktı.

XII

KOMÜNİST TEDHİŞ

İhtilâl devrinin clayları arasında insanı Teşriî Meclisten itibaren en çok şaşırtan, buna karışmış kimselerin küçük sayıda oluşudur. Seçimlerde, oy verenler pek azdır. Sokakta gösteri yapanların sayısı günden güne azalmaktadır: Paris'te bu en fazla altı yedi bin kişiydi ve zaten hepsi de kargaşalığı sanat haline getirmiş aynı insanlardı. Kırallık devrildiği sırada Fransa da kamu işlerinden elini çekmişti. Fırtınanın altında âciz, boynu bükük adı var kendi yok hale geldi. Daha iyi günler gelsin diye sessiz sessiz bekledi ve susan büyük halk yığını üzerinde, konuşan küçük halk yığını ,yani Jakobenler hüküm sürdü.

Cemiyetler 1789'den başlayarak İhtilâli harekete getiren araçlar olmuşlardı. Sürekli ve birleşik halde olduklarından, gittikçe büyüyen anarşi içinde iktidarlarını sağlamlaştırıp arttırmışlar, fakat 10 Ağustosa kadar kırallık hükümeti üzerinde baskı yaparak, ancak dışarıdan faaliyet göstermişlerdi. Kırallık ise taviz vere vere zaafın en alt basamağına düşmüştü ama, söz dinlememesine yetecek kadar cürete de henüz sahip bulunuyordu ve bu cüreti kırmak gerekmekteydi.

O zaman Fransa kırasız, fakat kıralî anayasaya tâbi olmak gibi acayip bir duruma düşmüştü. Gerçi İhtilâl Meclisi, icra kuvvetini kendisi kullanmak iddiasına kalkışmıştı ama, evvelce Saraya karşı alınmış olan ihtiyat tedbirleri, şimdi kendisinin aleyhine dönmüş bulunuyordu. Mahallî makamların bağımsızlığı, meratip silsilesi yokluğu, idare mekanizmasının boyuna yenilenmesi, seçimle işbaşına gelen yargıç ve memurların iktidarsızlığı, silâhlı kuvvetlerin Komün'lere bırakılması gibi Kırallığı felce uğratmış olan bütün şeyler, şimdi Cumhuriyeti felce uğratmaktaydı. Kırallıkla Meclis arasındaki ikillik şüphesiz artık yoktu ama, Meclisin kendisi de birbirine düşman iki hizibe bölünmüş olduğundan, merkezin etkisi tek olacak yerde, eskiden olduğu gibi, değişik ve çelişik

olarak kalıyordu. Toptan olarak ele alınan İhtilâl Meclisi karşısında Jakoben'ler, daha da artmış kuvvetlerle, iki ay önce Kıralın karşısındaki aynı durumda —yani resmî efendiyi tehdit edip zor ve baskı altında tutan yarı resmî bir efendi durumunda— bulunmaktaydılar. Onun için ürkütme usulleri de değişmemişti: Aynı basın ve söylev kampanyasına, aynı şiddet hareketlerine başvuruyorlardı. Kulüpler 2 Haziranda Meclisi çoğunluğunun şeflerini fedaya zorlayarak, halk egemenliğine karşı da şahıs egemenliğine yaptıkları muameleyi yapmak niyetinde olduklarını gösterdiler. Bununla birlikte, bazen sanıldığının tersine olarak 2 Haziran bir sonuç değil de, bir merhale oldu. Peşinden bir kargaşalık geldi ki, bu, 1793 sonunda İhtilâl hükümetinin, yani Jakoben diktatörlüğünün kurulmasına yol açtı.

Beş yıldır âdet olduğu üzere bu buhranda Montanyar'lar, "Anrajeler partisi" diye adlandırılan aşırı sol kanadlarının elinde oyuncak oldular. Bu parti nerede başlıyor, nerede bitiyordu? Bunu belirli bir tarzda sınırlamak güçtür. Üyeleri arasında dargınlıklara, hınçlara sık sık raslanmaktaydı ve iki taraf da birbirini hemencecik afaroz edivermekteydi. Fakat, bu sakıncalar yapıldıktan sonra denebilir ki, bu hareket Jacques Roux ile çömezleri olan Varlet ve Leclercq'in komünistçe vaazlarından doğmuştur. Politik ihtilâlin sosyal bir ihtilâlle tamamlanması gerektiği, servetlerde eşitlik olmadıkça, medenî haklarda eşitliğin katiyen yürümeyeceği düşüncesini ortaya atanlar onlardı. Bunlar ihtilâlci şeflerden yüz bulamayınca enflâsyonun korkunç bir sefalete sürüklediği, şehirlerdeki yoksul halk tabakalarına kendilerini dinlettiler. Mayıs ayından itibaren de epey kuvvetli hale gelmişlerdi. Bu yüzden Marat ile Robespierre Jironden'lere karşı onların yardımlarını satın almak zorunda kaldılar ve Eylüle kadar da bunların nüfusları durmadan arttı.

Bu üç ayın tarihi şu son zamanlara kadar hemen hemen bilinmemekteydi. Bu devreyi ilk olarak bütün ayrıntılarına kadar anlatmış olan M. Mathiez bunu "çok karışık ve belirsiz" bulmaktadır. Yazdığına göre, "kişiler karanlıktır. Yapıp ettikleri, ve hele ne yapmak istedikleri iyice bilinmemektedir. İnsan boyuna bir dilekçe, gösteri kargaşalık ve entrika med ve cezriyle karşılaşmaktadır. Devlet gemisi bazen başıboş yüzmektedir. Kargaşalığa karşı kurnazlıklar yapmaktadır. Onun

karşısına çıkardığı beyanlarla tedbirler, arka-düşüncesiz olmaktan geri kalmamaktadır. Tavizler vermekte, sonra bunları geri almaktadır. Kısacası, bir hercümerçtir bu."

Bununla birlikte durumun ana hatlarına bakılırsa, bunu açıkça görmek oldukça kolaydır ve her şey, aşağıdaki gibi özetlenebilir: 1792 ile 1793 mahsulleri arasındaki "kıtlık devresi" nin güçlüklerinden faydalanan Jacques Roux, semt ocaklarını galeyan halinde tutuyor ve İhtilâl Meclisine karşı hücuma geçsinler diye iki üç defa kışkırtmağa çalışıyordu; Meclisi de zenginleri, bezirgânları, hava oyuncularını koruyup halkı açlığa mahkûm etmekle suçlamaktaydı. Propagandası korkunç ilerlemeler kaydeder göründüğünden Hébert, Chaumette ve Komün altta kalmaktan korkarak komünist teorileri benimsediler ve düşman safına geçmekte olan kendi taraftarlarını yine elde ettiler. Tek başına kalan Jacques Roux yenildi, programı ise Jakoben'ler Partisinde ve İhtilâl Meclisinde zafer kazandı.

Aslında bu, basit bir şahıs değişikliğiydi. Komünizmin Roux tarafından değil de, sonunda Hébert tarafından benimsenmiş olmasının önemi yoktur. Asıl önemi olan, komünizmin zafer kazanmış olması, sola doğru kayışın "burjuva" İhtilâlde durmayarak "proleter" İhtilâle kadar gitmiş olmasıdır.

Hébert'in bu tekâmülün başlıca safhasını teşkil eden fikir değiştirmesi işi, Marat'nın öldürülüşünden (13 Temmuz) sonra oldu. Otoritesi, gazetecilik dehası, halk ihtiraslarını sezip ifade etmekteki muazzam kabiliyeti dolayısiyle Marat, yükselme hırsı besleyenlerin yolunu kapatıyordu. Açıkçası yük olmakta, fazla gelmekteydi. Gömüldüğü gün, Hébert'in yakın arkadaşı Vincent sevincini gizleyemedi ve: "Hele şükür!.." diye mırıldandığı duyuldu. Ele geçirecek büyük bir yer vardı. Roux ile Leclercq oraya yerleşmek için birbirlerini itmekle meşguldüler. Hébert onları uzaklaştırdı. 20 Temmuz tarihinde Jakobenlere şöyle bağırdı: "Marat'nın yerine birinin geçmesi lâzımsa, ikinci bir kurban gerekiyorsa bu, hazırdır ve tam bir tevekkül halindedir: İşte bu, benim."

Hébert'in kendini öldürtmeğe hiç niyeti yoktu ama, kendi gazetesi olan "Père Duchêne"e, Marat'nın gazeteleri olan "Ami du Peuple" ile "Journal de la République"in okuyucularını aktarmak istiyordu.

Demagojiden yana altta kalmamak için kulüplerdeki konuşmaların konusu olan bütün dedikoduları, bütün iftiraları,

bütün suikast ve ihanet hikâyelerini gazetesine yazmağa başladı. Fakat derde bir deva da bulmak gerektiği için Roux'nun ortaya atıp kendisinin de o zamana kadar mücadele ettiği —elkoyma, narh koyma, sınıf savaşı, ticaretin sosyalleştirilmesi gibi— çareleri hiç utanıp sıkılmadan benimsedi. Eylül başında şunları yazıyordu: "Yurt hapı yutmuştur! Tüccarların yurdu yoktur. İhtilâlin kendilerine faydalı olacağına inandıkları sürece onu desteklediler, asillerle Parlâmentoların yıkmak için Sankülotlara yardımda bulundular. Fakat bunu aristokratların yerine geçmek için yaptılar. Onun için artık faal (yani oy kullanmak için vergi ödeyen: "censitaire") vatandaş kalmayalı beri, zavallı Sankülot da en zengin vergi mültezimi ile aynı haklardan faydalanalıberi bütün bu namussuzlar bize sırt çevirdiler, Cumhuriyeti yıkmak için ellerinden geleni ardlarına koymuyorlar. Bütün yiyecek maddelerini ağırlığınca altına satmak yahut bize kıtlık getirmek için ellerine geçirdiler. Fakat Sankülotların yeniden köle olmaktansa ölmeğe hazır olduklarını gördükleri için bu yamyamlar uşakları ile tezgâhtarlarını Sankülotlara karşı silâhlandırdılar. Daha kötüsünü yaptılar hattâ; Vendée haydutlarını doyurdular, giydirdiler, hiçbir şeylerini eksik etmediler. Şimdi de Toulon'la Brest'in kapılarını İngilizlere açıyorlar ve sömürgeleri teslim etmek için Pitt'le pazarlık halinde bulunuyorlar...' '

Komün prokürör yardımcısı, Fransa'nın en büyük gazetesinin sahibi olan Hébert Jakoben düşüncelere korkunç darbeler indirebilirdi. Söylendiğine göre, gazetesinin bazı sayıları 600.000 tane basılmış, Paris halkına ve ordulara bedava dağıtılmıştı. Fakat iktidarı, kâğıt kırallığının çok daha ötelerine kadar yayılmış bulunmaktaydı. Savunma bakanlığı onun babasının evi, Bouchotte da sağmal ineği idi. Para, iltimas, işi yok parası çok memurluklar, kumandanlıklar gibi ne isterse elde ediyordu. Her ay üç yüz milyon harcayan, elli bin makam veya rütbe dağıtan, yüzlerce kazançlı ihale yapan bu muazzam kudreti bir ölçüye vurun. Şefin çevresinde, âletlerden meydana gelme bir kurmay vardı ki, üyeleri Savunma bakanlığı genel sekreteri Vincent, İhtilâl ordusu kumandanı Ronsin, Batı ordusu kumandanı Rossignol'dü. Paris garnizonu kumandanı Hanriot, Paris belediye başkanı Pache, prokürör-sendik Chaumette, Clootz, Royer, Proli, Pereyla ve bütün siyasi mülteciler de onun izinden yürümekteydiler. Ağustos sonunda Jakoben

partisinde çoğunluğu elde etti. 4 Eylülde Komün'ün sürüklemek için. 5 Eylülde de İhtilâl Meclisini sürüklemek için birer gösteri günü tertipledi.

Ayaklanmanın genel karargâhı Savunma Bakanlığındaydı. Daha sabahleyin kışkırtıcılar askeri fabrikalarda çalışan işçileri seferber ettiler. Güvenilir adamlardan kurulu gruplar inşaat yerlerini dolaşıp ırgatlarla duvarcıları topladılar. Başka gruplar işsizleri çağırdılar. Öğleye doğru Grève meydanı işgal, Belediye Sarayı istilâ edildi, belediye meclisinin toplantı salonunu "ekmek isteriz" diye bağırıp çağıran bir kalabalık doldurdu. Chaumette bir süre güzel sözler söyleyip güzel vaadlerde bulunarak göstericileri dağıtmağa çalıştı ama nafile. İşin ciddi olduğunu anlayınca hiç kılı kıpırdamadan o da göstericilerin safına geçti, ertesi gün onları İhtilâl Meclisine götürmek için başlarına geçeceğini bildirerek şunları söyledi: "... Burada yoksullar zenginlere karşı açıkça savaş halindedir. Onları kendimiz ezmemiz gerek. Elimizde kuvvet var! Zavallı adamcağızlar! Bizim emeklerimizin meyvesini silip süpürdüler, gömleklerimizi yediler, alınterimizi içtiler, üstelik kanımızı da içmek istiyorlar!" O günün akşamı Jakobenler de Komün'ün örneğine uyarak Hébert'in komünist tethiş programını desteklemeğe ve ertesi günkü geçide katılmağa karar verdiler.

Her şey kararlaştırıldığı gibi olup bitti. Saat 12.15'de Belediye Sarayında toplanıldı. 12.45'de Tuileries üzerine yürüyüş başladı. Pache ile Chaumette en başta yürüyorlardı. Onların ardından sık bir kafiye gelmekteydi ve üzerlerinde şunlar yazılı pankartlar görülüyordu: "Müstebitlerle savaş! Aristokratlarla savaş! Muhtekirlerle savaş!" İhtilâl Meclisine göstericilerin geldikleri haber verildi. Hemen içeriye alındılar. Başkanlık kürsüsünde Robespierre vardı. Pache ile Chaumette kıtlığa zenginlerin bencilliği ile çiftçilerin kötü niyetinin sebep olduğunu anlattılar. Halkı aç bırakarak "egemenliğini bir dilim ekmekle değişmeğe" zorlamak için kurulan korkunç sistemi ortaya serdiler. Ana ihtiyaç maddelerine elkonulmasını ve bezirgân aristokrasisinin yokedilmesini istediler. Zaten hücum vasıtası olarak bir sürü ekonomik kanunlar hazırlamış olan İhtilâl Meclisi, İhtilâl mahkemesinin dört daireye bölünmesini ve yiyecek maddeleriyle ilgili kanunları uygulamakla görevli özel bir ordu kurulmasını hemencecik kabul etti. Fakat sonraki günlerde daha iyisini yapmağa da söz verdi ve boyun

eğdiğini iyice göstermek için ertesi gün Genel Selâmet Komitesine ikisi de Hébert taraftarı olan iki yeni üye seçti ki bunlar Collot-d'Herbois ile Billaud-Varrenne'di.

Ağustos 1793 krizi İhtilâlin tarihinde Ağustos 1792 krizi kadar önemli bir dönüm noktası teşkil eder. O zamana kadar düşünce alışkanlığı ve gençliklerindeki teorilere bağlılıkları dolayısiyle, İhtilâl Meclisi üyelerinin çoğu ekonomik liberalizme taraftar olarak kalmışlardı. Devletin üretim alanına elatması onlara bir gericilik, eski rejimin usul'erine bir dönüş gibi görünüyordu. Bundan böyle de, komünistlerin kendilerine açmış oldukları yolda gittikçe daha çabuk bir hareketle ilerleyeceklerdi.

İhtilâlin başlangıcında gayrimenkul serveti çoğunlukla Devletin gelir getiren tahvilleri, ve Devletin hem borçlarını, hem iratlarını kendi eline almış olduğu topluluklar ve çemaatlerle ilgili gelirler teşkil etmekteydi. Bu yandan alınacak hiçbir özel tedbir yoktu: Kâğıt paranın değersizleşmesinin etki göstermesini beklemek yetiyordu. Aralık 1793'te kaimeler ortalama olarak itibarî değerlerinin ancak %50'si kadar değer taşımaktaydılar. Haziran 1794'te bu, %33'e indi. Gelir sahipleri anaparalarının üçte ikisinden yoksun kalmışlardı.

Fakat İhtilâl Meclisi bu kadarla yetinmedi. Maliye Komitesinin kodamanı olan Cambon'un raporu üzerine eski tip istikrazları birleştirmeğe, yahut daha doğrusu bunların yerine —Düyunuumumiye Defter-i Kebirine karşılığı teşkil eden anapara yazılmaksızın kaydedilecek olan— bir miktar gelir tahvili ikame etmeğe karar verdi. Bu işlem yalnız faizleri azaltmakla kalmıyor, ayrıca ve özellikle, bazı tertip'ere tanınan ikramiye itfa primi, kademeli çekilişler v.s.... gibi bütün menfaatleri de kaldırıyordu (24 Ağustos 1793). Ömür boyunca gelirlere gelince, bunlar da daimî gelir haline sokuldu. Fakat bu "konversiyon" işlemi ancak bazı güç muamelelerden sonra yapılabileceği için —ki bunların başlıcası İhtilâl sırasında göçedilmediğine dair bir belgenin ibrazı idi— tahvillerin çoğu otomatik olarak hükümsüz kaldı. Ötekiler de hâmilleri büyük ölçüde zarara uğratan bir barem gereğince, yeni tahvillerle değiştirildi (12 Mayıs 1794). Her yerde bir dürüstlük örneği gibi övülüp göklere çıkartılan Defter-i Kebîr ihdası işi, paranın yıkılışına eklenen kısmî bir iflâstan başka şey olmadı.

Hisseli şirketler hakkında İhtilâl Meclisi üyeleri daha kök-

ten davrandılar. Teşrii Meclisinin son günlerinde çıkmış olan bir kararname hâmiline yazılı tahvillerle senetleri ilga etmiş, bütün senetlerle aksiyonların, ayrıca bütün ferağ ve devir işlemlerinin sahipleri adına kayıt ve tescil olunmasını emretmişti. Bu kanunun gerçek veya mefruz şekilde çiğnenmesi spekülâsyona karşı açılan mücadeleye bahane teşkil etti ki, bunun sonucunda Borsa 27 Haziran 1793'te kapandı, anonim şirketler 24 Ağustosta kaldırıldı, bankalarla sarraflar 8 Eylülde mühürlendi. Yabancı memleketlerden altın alacaklısı olan özel kişiler bunları, başabaş kabul edilecek olan kaimelerin değeri karşılığında, millî Hazineye teslim etmeğe mecbur bırakıldı. Görevli temsilcilerle mahallî makamlar altın ve gümüş nakit paralarla maden külçelerine ve değerli eşyaya elkoydular ve sonunda, 13 Kasım tarihli bir kararnameyle bunlar müsadere edildi.

XV. Louis ile XVI. Louis zamanındaki endüstriyel gelişme ne olursa olsun, 1789'da Fransa'nın gayrimenkul serveti menkul servetine göre çok daha fazlaydı. Rühban mallariyle göçmenlerin mallarına elkonulup satılması bu servetin değerini küçültmeksizin bölünme şeklini altüst etmişti. Savaş, abluka, göç, sefalet birçok gelir kaynaklarını kuruturken, tersine, toprak gittikçe daha mükemmel bir sığınakdeğer haline geliyordu.

Jironden'ler aleyhine Anrajelerin ittifakına karşılık olarak buğdaya ilk defa 4 Mayıs 1793'te narh kondu. Fakat bu çok kötü uygulandı. Bu işle görevli il idareleri hazırlık işlemlerini kasden uzattılar ve kararnamenin müphemlikleriyle boşluklarını bahane ederek bunu yüzde doksan nisbetinde başka türlü yorumladılar.

Temmuzda her şey değişti. Komünist baskısı gittikçe daha şiddetlendi. Collot-d'Herbois'nın raporu üzerine İhtilâl Meclisi hemen hemen tartışmasız olarak ihtikâr ve istifçilik hakkında bir kanunu kabul etti (27 Temmuz). M. Marion'un yazdığına göre bu kanunla "en çok kıtlığından şikâyet edilen bir şeyin alışverişini yapmak cesaretini gösterebilecek her kimse, en azından halk düşmanı muamelesi görmekteydi." İhtikâr ve istifçiliğin tarifi de yapılmıştı: Un, ekmek, et, şarap, sebze, meyve, sadeyağ, elma şarabı, rakı, bal, içyağı, donyağı, balık odun, kömür, zeytinyağı, soda, sabun, tuz, şeker, kenevir, yün, kâğıt, deri ve kösele, demir, bakır, kurşun, çelik, çuha

bez ve her çeşit kumaş gibi zaruri ihtiyaç maddelerini ve malları her gün alenî olarak satışa arzetmeksizin herhangi bir yerde kapalı tutan kimse, bu fiili işlemiş sayılıyordu. Ellerinde bu mallardan bulunan kimseler bunları bir hafta içinde belediyelere bildirecekler, onlar da söylenenleri denetleyip gerekirse, satış işine girişmek üzere ihtikâr ve istifçilik komiserleri tayin edeceklerdi. Yalan beyanda bulunanlara ölüm cezası, ihbarda bulunanlara da elkonan malın üçte biri mükâfat olarak verilecekti.

Kanun üretimi kapsamıyor ve satış fiyatını serbestliğine saygı gösteriyordu. Bununla birlikte genel bir elkoymaya doğru büyük bir adım atılmış bulunmaktaydı. Ticarî sır diye bir şey yoktu artık. İhtikâr ve istifçilik komiserleri her yere girebiliyorlar, defterleri ve faturaları denetliyebiliyorlar, stoklarını dağıtabiliyorlar, ambarlarla depoları araştırabiliyorlardı. Bir kere bu yola gidildi mi artık durmak imkânsızdır. Derken çabucak 27 Temmuz tarihli kanunun sadece konuya bir giriş olduğu, Devletin fiyatlar üzerinde ağır basmak ve bunları indirmek kudretine sahip olduğu gibi bir düşünceye varıldı. Şurada burada birkaç tane kısmî narh koyma teşebbüsüne girişildi. Nihayet İhtilâl Meclisi 29 Eylülde zarurî ihtiyaç maddelerine genel bir narh, yahut o zaman denildiği gibi "azamî fiyat" konulmasını kararlaştırdı.

27 Temmuz kararnamesinin saydığı ve elden ele geçmesi zaten kontrola tâbi olan bütün maddelere hububat, yem, tütün, kundura ve tahta ayakkabılar da ilâve edilmişti. Bazıları için azamî fiyat bütün Fransa'da aynıydı, bazıları için ise kamunlara göre değişiyordu. Özellikle çiftçiler ürünlerini bildirmekle görevliydiler. Buğdaylarını genel pazardan başka yerde ve resmî rayiçten başka bir rayice satmaları yasaktı. Bunu yapmazlarsa, resmî makamlar hâllere zorla mal gönderecekler, buğdaylara yerinde elkoyacaklar, bu iş için seferber edilen işçiler marifetiyle bunları harman ve hasat ettireceklerdi. Buğdayı bir yerden bir yere götürmek müsaadeye bağlıydı. Malzeme ve binalariyle birlikte elkoymaya tâbi tutulmuş olan değirmenciler bir kamu hizmeti sayılmaktaydı. Nihayet para değeri yarıya indiği ve günden güne daha da inmekte olduğu halde, *azamî fiyat 1790'daki cari fiyata ancak üçte bir nisbetinde zam yapılmak suretiyle tesbit edilmiş bulunmaktaydı.* Kanun yalnız bir istibdat kanunu değil, bir elkoma kanunuydu.

Karşı gelenler en şiddetli cezaların tehdidi altındaydı: İşlerini bırakan fırıncılara bir yıl hücre hapsi (gêne); hububat ve un alışverişi yapan değirmencilere on yıl pranga; yalan beyanda bulunan çiftçilere on yıl pranga; elkoymaları engellemeğe kalkışacaklara ölüm cezası verilecekti.

İç üretime böylece hâkim olan Devlete artık dış ticarete de elkoymaktan başka yapacak şey kalmıyordu. 30 Mayıs 1794 tarihli kararnamenin konusu da bu oldu: Kara ve deniz yoluyla ithal edilen bütün mallar ve maddeler devletin emrine verildi. Limanlara sınırlarda kurulmuş olan ajanslar işlerine gelen şeylere elkoyuyorlar, mal sahiplerine ise fazlasını bırakıyorlardı. Fiilî olarak Devlet tek ithalâtçı haline geldi. İhracata gelince, birçok malların ihracı yasaktı, ötekiler de gayet dar bir denetleme altında işlemekteydi. Beri yandan, ticaret donanmasının tamamına da elkonmuştu.

Mallarla birlikte insanlara da elkondu. 23 Ağustos 1793 tarihli "nefir-i âm" kararnamesi silâh altına ancak 18-25 yaş arasındaki gençleri gönderiyordu ama, kadınlar da dahil bütün Fransa halkını Devlet hizmetine veriyordu. Tek patron ve tek dükkâncı olan Devletin, tek işveren olması da mantığa uygundu. 29 Eylül kanunu malların azamî fiyatını tesbit ederken, azamî ücretleri de tesbit etti, fakat işçilere karşı tâcirlere göre azıcık daha cömert davrandı: Çalışanlara 1790'daki ücretin üçte biri yerine, yarısı zam olarak veriliyordu.

Çalışanların seferber edilmesi işi ihtiyaçlara göre kategori itibariyle 1793 ve 1794'te uygulandı: Fırın işçileri; kanunların basılması için matbaa işçileri; savaşla ilgili imalât için arabacılar, dökümcüler, tornacılar, terziler, dabaklar v.s. v.s.; yakacak ve hububatın taşınması için arabacılarla salcılar seferber edildi. Bütün Fransa muazzam bir kışla haline sokuldu ve Le Chapelier kanunu proleterlerin elinden birlik kurma ve grev yapma hakkını almış olduğu için işçi sınıfı da komünist politikanın ağırlığını öteki sınıflar kadar sert bir şekilde hissetti. Yine 4 Nisan 1794'te İhtilâl Meclisi bütün kol işçileriyle zanaat erbabını genel seferberliğini ilân etti ve bundan kaçınacak olan herkesi İhtilâl mahkemesine sevketti.

İşte o zaman asıl güçlük ortaya çıktı: Uygulanmaları imkânsız olan bu kanunları tatbik ettirmek gerekiyordu. Azamî fiyat konur konmaz mağazalar boşalıverdi. Çünkü herkes daha bir gün önce iki üç misli pahalı satın aldığı bir şeyi yapma

olarak indirilmiş bir fiyata satın almakta acele etti. Stoklar bitince bunları yenilemek için ortaya hiç kimse çıkmadı. Bir gün içinde Paris'te ne şeker, ne yağ, ne mum kaldı. Şarap henüz bulunabiliyordu ama, hiyleli, içilmez haldeydi. Taşrada köyler halkı ellerindeki kaimeleri kanunun ucuz fiyatla tasfiye olunmasını emrettiği elbiseler, kunduralar, top top kumaşlar, bakkaliye eşyasiyle değişmek için şehirlere akın ettiler. Ondan sonra da hemen koşup buğdaylarını kimsenin bulamıyacağı gizli yerlere gömdüler. Çünkü herkes komşusu için azamî fiyat, kendisi için de hürriyet istiyordu. Azamî ücretlere karşı ayaklanmış olan işçilere İhtilâl Meclisi üyesi Frecine şöyle diyordu: "Kardeşler, arkadaşlar, üzülerek öğreniyorum ki, içinizde cumhuriyetin sırtına yüklenecek olan bir gündelik zammı istemekte ayak direyenler varmış. Ne yani, vatandaşlar? Millî adaletin muhtekirlerle istifçilerde yokettiği o iğrenç tamah zihniyeti Sankülotların ruhuna mı işledi yoksa?.. Satın aldığınız şeyler için kanunun sıkı bir tarzda işlemesini istiyorsunuz da, başkalarına sattığınız her şey için ona tâbi olmak istemiyorsunuz ha?.."

Köylülerin direnmesi korkunç olacağa benziyordu. Kendilerini soyup soğana çeviren mevzuatı işlemez hale getirmek için, bunların her şeyi yapacakları apaçıktı.

Gerçekten de elkoymalara kafa tutacak durumda oldukları her yerde sakladılar ve ancak hoşlarına giden fiyatla gizlice sattılar. Böyle yapamadıkları yerlerde ise, ürünü ambarlamak için işçileri olmadığını bahane ederek bunları çürüttüler. Bazı yerlerde buğdayın azamî fiyatı yulafın azamî fiyatından önce yürürlüğe girdiğinden yulafı satmağa razı oldular, ama atlarına yem diye buğday yedirdiler. Etin perakende fiyatına narh konunca kasaplara et göndermez oldular. Hayvanlarına canlı olarak narh konulunca, bunları yüzüstü bırakıp öldürdüler.

Sınırlarda kaçakçılık muazzam ölçülerde gelişmekteydi. Buğdayın yüz kiloluk ölçeği Cenevre'de 40 altın franka, Fransa'da 14 kâğıt franka satılıyordu. Böylesine kârlı bir alışverişi önlemek için yeteri kadar sıkı bir kontrol yapılacağı hatıra gelir mi?

M. Mathiez Yukarı-Saône hakkında bize değerli bilgiler vermektedir: Burada azamî fiyatın ilânı hemencecik yiyecek kıtlığını vahimleştirdi. Çiftçiler harman yapmaya oldular; fi-

rıncılar ekmek pişirmediler; hancılar müşterilerine hizmet etmediler; artık şehirlerde işleri, güçleri olmayan işçiler, gidip tarlalarda çalışmak istemediler. M. Marien genç bir gönüllünün mektuplarını ele geçirmiş bulunmaktadır. Phalsbourg'dan ailesine yazdığı mektupta diyor ki: "Burada her malın azamî fiyatını ilân ettiler ama, o gün bugün, insanın yemek yemesi hemen hemen imkânsız." Toulouse'dan Komiteye şunlar bildiriliyordu: "Şehrin düşman ordusu tarafından kuşatılmış gibi bir hali var: Artık yiyecek gelmez oldu, köyler halkı buraya ancak dükkânları boşaltmak için geliyor." Bergues'den de öbür iki mektubu özetleyen şu satırlar yazılmaktaydı: "Azamî fiyat kanunu buralarda, İngiliz başbakanı Pitt'in hürriyetin canına kasdetmek için hazırladığı bir komplo etkisi yaptı..."

Görülmemiş bir baskı ve zor kullanma olmadıkça, komünizmin hiçbir mânası kalmıyordu. Nitekim Tedhişe yönünü veren, gidişini ve süresini izah eden de odur. Tedhişçi diktatörlük askerî olaylara değil, sosyal kanunlara bağlıdır. 5 Eylüldeki büyük Hébestist gösteriden sonra, gündeme alınan Tedhiş, dış tehlike azaldığı zaman hazırlandı. Sınırlar kurtarılınca kanunlaştı. Savaş zaferle bitip Belçika yeniden zaptedilince son haddi buldu.

Prensip olarak İhtilâl Meclisi, "hükümetin harekete getiren tek merkez"di fakat yürütme ve denetleme yetkilerini her ay yeniden seçilen on iki üyelik Komitelere devrediyordu ki, bunlardan biri savaş, diplomasi, iaşe ve ihtilâl kanunlariyle ilgili her şey için Genel Selâmet Komitesi; öbürü de polis ve adliye ile ilgili işler için Genel Güvenlik Komitesiydi. İdare işlerinin ayrıntıları bakanlara, sonra onlar kaldırılınca Genel Selâmet Komitesine bağlı alelâde icra komisyonlarına bırakılmıştı. Cumhuriyetin birliğini tam bir şekilde sağlamak için, İhtilâl Meclisi illerde ve ordularda üyelerinin bir kısmını kullanıyordu ki, "görevli temsilciler" adı altında iş gören bunlar, kamunun düşüncelerini, generallerin tutumunu denetlemek, mahallî iktidarları temizleyip, harekete getirmekle vazifeliydiler. Temsilciler, İhtilâl Meclisiyle Genel Selâmet Komitesinin aracılığı ile temas ediyorlardı ve onları geri çağırmağa bu Komitenin yetkisi vardı. İlçelerin ve kamunların seçimle işbaşına gelen prokürör-sendik'i İhtilâl Meclisince tâyin edilen memurlar tarafından görevlendirilmekte ve ona karşı sorumlu

bulunmaktaydı. İlleri prokürör-sendik'leri kaldırılmış, belediye seçimleri geri bırakılmıştı (4 Aralık).

Çiftçi, bakkal, terzi, armatör ve sanayici olan komünist Devlet, eski zamanın mütevazı idareleriyle yetinemezdi. Altı bakanlığa yirmi yeni daire daha eklendi, bunlardan yüz tane başkası çıktı. Birinci menşeden milli emlâk (rühban malları) için komiserler; ikinci menşeden milli emlâk (göçmen malları) için komiserler; lüks atlara elkoymakla görevli komiserler; giyim, ihtikâr ve istifçilik, küherçile üretimi ve yapımı, kadastro ve istatistik, iaşe, taşıt işleriyle görevli komiserler; bir dış ticaret ajansı; yabancı memleketlerden alımlar yapacak heyetler; zenginlerden alınacak ihtilâl vergisi için tahsildarlar; muazzam bir polis teşkilâtı ile bir hafiye ordusu, resmi makamlarca konulan mühürlerin muhafızları; şüpheli şahısların muhafızları; jandarmalar, zındancılar vardı ve nihayet elkoymaları desteklemekle görevli, yalnız Paris bölgesi için 6.000 piyade ile 1.200 topçudan mürekkep bir de ihtilâl ordusu kurulmuştu.

Memleketin eli-kolu bağlanmış bulunmaktaydı. Şimdi de işkence başladı.

26 Şubatta Saint-Just İhtilâl Meclisinde, sosyal ihtilâlî zenginliklerin yeni bir bölünüşüyle tamamlamak lüzumunu belirterek şöyle diyordu: "Servet ve refah, Cumhuriyetin epey büyük sayıdaki düşmanlarının elinde bulunmaktadır; ihtiyaçlar, halkı düşmanlarına tâbi hale getirmektedir. Sivil münasebetler döne dolaşa hükümet şekline aykırı münasebetler şeklinde sonuçlanırsa, bir hakimiyetin varolabileceğini aklınız alıyor mu? İhtilâli yarım yapmış olanlar, ancak kendi mezarlarını kazmışlardır... Suikastçıların malları, bahtsızlar için karşımızda duruyor. Bahtsızlar yeryüzünün kudretleridir..." İhtilâl Meclisi, Cumhuriyete düşman kimselerin mallarına elkonup, bunların "yoksul yurtseverlere" dağıtılmasına hemen o anda karar verdi. 3 Martta bir kararname ile iki tane tamamlayıcı liste hazırlandı ki, birincisi malları ellerinden alınacak olan şüpheli kimselerin, ikincisi de bunların yerine geçecek olan Sankülotların listesiydi.

"Cumhuriyete düşman kimseler". Bu vasıflama müphemdi. Gerçi yalnız sabık asillerle göçmen hısımlarını değil; sözleriyle, fiilleriyle, çekimserlikleriyle "hürriyet düşmanı" olduklarını gösteren herkesi şüpheli sayan 17 Eylül tarihli kanun

vardı ama, bu yetmiyordu hiç. 13 Martta, yiyecek işleri üzerinde kaygı uyandıran, kamu oyunu bulandırmağa kalkışan, hükümet şeklinde değişiklik hazırlayan herkesin vatan haini sayılıp, ölüm cezasına çarptırılacağı ilân edildi. 16 Nisanda, çalışmaksızın yaşayıp rejimden şikâyet ettiği anlaşılan herkesin Güyan'a sürgün edileceğini bildiren bir kararname yayınlandı. Nihayet 10 Haziranda mahut "Prairial Kanunu" ile elkoyma ve ölümle cezalandırılan suçların tam listesi çıkarıldı. Bilgin bir profesörün dediği gibi, "heyecan büyük oldu". Bu da sebepsiz değildi: Liste o kadar uzundu ki, bütün Fransızlar kendilerini giyotinle kafaları kesilmeğe aday sayabilirlerdi.

Gerçekten, Millî İhtilâl Meclisiyle İhtilâl hükümetini itibardan düşürüp dağıtmağa çalışanlar (yani kıralcılarla mutedil-ler); iaşe işlerini engellemeğe kalkışanlar (yani çiftçiler, müsaderelere karşı gelen tâcirler, azamî ücretlere karşı gelen işçiler); yurtseverlere baskı yapıp iftira edenler (yani Jakoben'lerin ve adamlarının geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki bütün düşmanları); yalan haber yayanlar (bütün dedikoducu kadınlar); kamu oyunu yanlış yola sevketmeğe, yahut halkta cesaretsizlik uyandırmağa çalışanlar (bütün gayrimemnunlar) halk düşmanı sayılacak ve darağacına gönderilecekti. Sanıklar ya İhtilâl Meclisi, ya iki idare Komitesinden biri, ya görevli temsilciler, ya da savcı tarafından İhtilâl Mahkemesine sevkediliyordu. Hazırlık soruşturması kaldırılmıştı. Mahkeme yeteri kadar manevî kanıtlara sahip olduğuna inamırsa, hiç tanık dinlemiyecekti.

Bu sefer mesele açıktı. Tethişi millî renklerle boyamağa kalkışılmamaktaydı. Onu haklı göstermek için ileri sürülen bütün bahaneler reddedilmekteydi. Sözkonusu olan ne Pitt'le Koburg'un suç ortaklarını korkutmak, ne de hattâ hasım bir partiyi dizginlemekti. Sözkonusu olan, mallarını almak için 300.000 aileyi yoketmekti.

İhtilâlciler kurdukları rejimi hürriyetin istibdadı, Akıl'ın dogmatizmi diye adlandırıyorlardı. Bugün ise, en tarafsız tarihçiler dahi bunu deli gömleği, istibdat, cehennem, zulüm diye vasıflamaktadırlar. Daha sade olarak söyleyelim ki, "Sosyal Mukavele"nin hüküm sürmesiydi bu, yani tam Rousseau'nun formülüne göre, "her ferdin, kendini bütün haklariyle birlikte topluma adamasıydı". İhtilâlcilerin hiç de toplum demek olmadığını iddia edenler olursa, Saint-Just, onlara şu

karşılığı verecekti: "Genel irade hiç de çoğunluğun iradesi değil Milleti gerçek arzuları ve gerçek mutluluğu hakkında aydınlatmakla görevli temiz insanların iradesidir."

Cemiyetlerde kırk yıldan beri girişilmiş olan düşünce ve temizlik çalışması sona ermişti. En sert mantığa göre, bunların doktrinleri anarşik liberalizmden komünist diktatörlüğe doğru tekâmül etmişti. Onların örneğine uyarak ve onların baskısı altında hükümet idaresi koyu hristiyan kırallıklar Montanyar'lar - Hébertistler koalisyonuna geçmişti. Cemiyetler Devlete kendilerine göre biçim verdiklerinden, ondan ayrı olmalarına artık sebep yoktu: Onlar da Devletin içine giriyorlar, onun belkemiği oluyorlardı. Genel Selâmet Komitesinin 4 Şubat 1794 tarihli genelgesinde şöyle denilmekteydi: "Hürriyet fikri halk cemiyetlerinin bağrında doğmuş, büyümüş ve nihayet kendi yüksekliğine ulaşmıştır. Kamu oyunun tâbir caizse, ileri karakolları olan bu uyanık nöbetçiler her tehlike halinde ve bütün hainler karşısında alârm işareti vermişlerdir. Yurtseverler, muzaffer silâhları onların tapınaklarında bilemişlerdir. Cumhuriyet, halk cemiyetlerinden yeni hizmetler beklemektedir. Çeşitli partileriyle teşkilâtlanan İhtilâl hükümeti, kuvvetle gelişecektir ve bütün direnmeler üzerinde baskı yaparak, bütün halk düşmanlarını bağlamalıdır. Milli İhtilâl Meclisi bu yapıyı sağlam temeller üzerine oturtmak için sizleri, kendisiyle çabaları paylaşmağa, ortaklaşa özen göstermeğe çağırmaktadır. Siz bizim en kudretli yardımcılarımız olacaksınız..." Daha ileride de şöyle deniyordu: "... İhtilâlin yapısı, yakında tamamlanacaktır. Halk cemiyetleri, bunların pervasız ve yıkılmaz temellerini sizler attınız, bunların çatısını kapatmak da size düşmektedir."

1794 yılı Ocak ayında bütün memleket yüzeyine yayılmış olan Cemiyetlerin sayısı 1900'dü. Saint-Honoré sokağındaki ana cemiyete bağlı kendi cemiyetine sahip olmayan hiçbir şehir, hiçbir büyük kasaba yoktu. Bunlar, denetleme yahut ihtilâl komiteleri kurdular ki, üyeleri günde 3 frank ücret karşılığında iyileri kötülerden ayırmak, hamiyet belgeleri dağıtmak ve şüphelilerin listelerini hazırlamakla görevliydiler. Kamu memuriyetlerine adayları, İhtilâl ordusunda askerlik yapacakları onlar tesbit ediyorlardı. Mahkemenin jüri üyelerini onlar tedarik ediyorlardı. Hamiyetsizliklerini bildikleri memurları onlar ihbar ediyorlardı. Güvenlik tedbirlerini onlar uyguluyorlar-

dı. Kasaba, belediye kurullarında temizlik yapmak için oralara seferler tertipliyorlardı. Elkoymalara, soruşturmalara, tevkiflere onlar cesaret ediyorlardı. Görevli temsilcilerin çevresini sararak verecekleri kararları kulaklarına onlar fısılıyorlardı. Kollektif hükümdar ve seçkin, gözde topluluk sıfatiyle cumhuriyetçi taassubun yargıçlarıydılar. Servetlere, hürriyetlere, canlara keyfî olarak tasarruf etmekteydiler.

Böylesine korkunç bir kudret hiçbir zaman bu kadar aşağılık ellere düşmemişti. Fransa'nın en iyi insanları ya saklanıyordu, ya da silâh altındaydı. İşleri yürütenler, toplumun posası, tortusuydu; yahut Taine'in dediği gibi, dalavereciliğin, ahlâksızlığın, kötülüğün, bilgisizliğin, aptallığın, kabalığın ileri gelenleriydi: "Her cinsten, her sınıftan haysiyetsiz ve kötü insanlar, kıskanç ve hınçlı ast'lar, borca batmış küçük esnaf, sefih ve aylâk işçiler, kahve ve meyhane köşelerinde vakit geçiren işsiz güçsüzler, sokak ve köy serserileri, iğrenç insanlarla kaldırım yosmaları, kısacası toplum aleyhtarı kadın-erkek bütün mikroplar bunlar arasındaydı. Bu güruh içinde iyi niyetli birkaç tane de kaçık vardı ki günün modası olan teori, çatlak kafalarına kendiliğinden işleyivermişti: Kurulmuş rejimi sömüren ve gerçek birer yırtıcı hayvan olan çok daha fazla sayıdaki ötekiler, ihtilâlci inanç hırslarına, tamahlarına yeni bir yem teşkil ettiği içindir ki, onu benimsemişlerdi."

10 Ekim 1793 tarihli büyük raporunda Saint-Just, İhtilâl hükümetinin başlıca görevinin "zenginler"le savaş olduğunu ilân etmiş: "Servetlere vergiler yüklemeniz gerektir... Halk düşmanlarını yoksul düşürdüğünüz zaman onlar artık halkla rekabete girişmeyeceklerdir..." demişti. Mükemmel bir nimetti bu. Ama zenginler nerede bulunacaktı? Asillerin malikânelerine elkonmuş; tarımla ticaretin gelirleri sosyalizasyonla yokedilmiş; eşit bölme usulü ve piçlerin de terekeye sokulması yüzünden miraslar parçalanmış; paranın iflâsı yüzünden satışlar, alacaklar, ipotekler yarıya veya üçte bire inmişti: Fazla malı olan çok sayıda insan yoktu, kalanlar da fazla mallarının ciddî şekilde azaldığına şahit olmuşlardı .Ama ne önemi var, av yine de hazırlandı. Denetleme komitelerinin câri giderleri, şubeler mensuplarının ücretleri, işsizlik yardımları, yoksul Sankülotlara verilen ödenekler, yani kısacası ihtilâlin hizmetkârlarına yem diye attığı bütün tazminatlar kanuna göre, İhtilâl vergilerinin gelirinden ödeneceği için, halk ce-

miyetlerinin bu işte özellikle çıkarları vardı. Temsilci Laplanche. Orléans'dan şunları yazmaktaydı: "Halk cemiyeti ile belediyenin bana az-çok minnet borçları var. İhtiyaçlarını karşılamak, borçlarını kapatmak için... hep zenginlerin sırtından olmak üzere birine 40.000, ötekine 49.000 frank verdim... Bourges'da iki milyonluk vergi toplamak için bana iki gün yetti." Ayrıca beş altı bin Sankülota da adam başına yakında 20 frank dağıtılacağını bildirmekteydi. Strasbourg'da Saint-Just ile Lebas eşraftan 193 kişiye 24 saatte ödenmek üzere on milyon vergi tarhettiler. Bu vergi üzerinden iki milyonu "yoksul yurtseverler"e ayrılmıştı. Yurtseverlik hiç de kötü bir zanaat değildi. Zenginliğe gelince, Albitte kararnamesine göre Nièvre'de 2.000 frank gelirden, başka kararnamelere göre de 1.500, hattâ 500 franktan başlıyordu.

26 Ağustos 1793'te, Pas-de-Calais'den seçilmiş olan temsilci Joseph Lebon doğduğu il'e görevli olarak gönderilmiş, 10 Temmuz 1794'e kadar orada kalmıştı. Uzun boylu, soluk benizli bir delikanlı olan bu adam, Beaune'daki "Oratorien" kolejinde öğretmen olarak çalışmış, bir ara rühban Anayasasına bağlılık andı içerek Neuvilie-Vitasse'da papazlık etmişti. İlk görevinden genel olarak iki yüzlü tavırlarla yumuşak bir dil edinmiş bulunmaktaydı. Fakat gerçek mizacı öfkeli çıkışlar halinde zaman zaman kendini açığa vuruveriyordu.

Suikastçılık, federalizm taraftarlığı gibi olağan bahaneleri küçümseyerek 50 franktan fazla vergi ödeyen bütün mükellefleri kimseye danışmadan kara listelerine yazdırıyordu. "Cumhuriyete karşı suç işlemekten sanık olanlar arasında, asıl suç işledikleri anlaşılan zenginlerin kafalarını kesmek önemli olduğundan, Arras'da kurulan cinayet mahkemesi ilkin liyakatleri, yahut zenginlikleriyle göze çarpan sanıkları ihtilâlci usullerle yargılayacaktır..." Liyakatleri yahut zenginlikleri! Yani günün birinde zengin olması mümkün olanlar da şüpheliydiler! Onun için giyotin boş durmuyordu. Altı hafta içinde Cambrai'da 149, Arras'da 392 vatandaşın "boyları kısaltıldı".

Arras'da darağacı tiyatronun önüne kurulmuştu. Lebon'la karısı idamları tiyatronun balkonundan seyrediyorlardı. Bir gün, özellikle kalabalık bir partiden sonra cellât eğlence olsun diye ve manzaraya daha da çeşni vermek için, çıplak erkek ve kadın ölüleri en müstehçen, en korkunç pozlarda bir ara-

ya getirdi. Bir başka sefer, sabık bir Marki, giyotinin salıncaklı tahtasına bağlandığı sırada, Lebon, idamı on dakika durdurarak mahkûma cebindeki gazetenin son sayısını okudu. Sonra: "Git de senin gibilere zaferlerimiz hakkındaki son haberleri bildir," diye bağırdı ve adamın kafası düştü. Yine bir başka sefer (bunu da M. Lenôtre anlatıyor) Saint-Pol halkından 27 kişinin idamından sonra, iki kadını tiyatroya götürmekte olan jüri üyelerinden biri kurbanların kanlarının akmakta olduğu su oluğunun üzerinden geçti. Elini buraya batırarak kanları parmakları boyunca damla damla akıttı: "Ne güzel şey!" dedi.

Paris'teki ihtilâlci adliye hiç de böyle fantazilere kaçmıyordu. Buradaki personel aşağılıktı, ama rutine bağlıydı. Savcı Fouquier-Tinville, eskiden başkaları hesabına işler, dâvalar takibeden bir adamdı, çalışkan ve metotluydu. Ölüme gönderme işini müşterek duvar dâvalarında iddiasını anlatır gibi bir eda ile, çabucak görüverliyordu. Dar alnı, sapsarı teni, çopur burnu, yuvarlak gözleri, ince ve matruş dudaklariyle giyotinin kalem efendisiydi. İktidarın sadık hizmetkârı sıfatiyle, onun kendisine gönderdiği herkes hakkında ceza istiyordu. Bazıları onun hayaller gördüğünü, kâbuslar geçirdiğini söylerler. Tamamen romantizmdir bu! Fouquier, işbaşında inlayıp puflayan bir adam değildi: Zanaatı kelle istemekti, o da istiyordu. Ne kadar çok kelle olursa o kadar iyiydi. Alt tarafı onu ilgilendirmemekteydi. İşler birikti mi, zaman kazanmak için parti parti iş görüyordu. Bir gün eski Parlâmentocuların, bir başka gün eski vergi genel mültezimlerinin kafaları kesiliyordu. Fakat bu sonucu seri, hayal kırıklığı uyandırmıştı: Herkes onları zengin sanmıştı ama, değillerdi artık. Bazı sanıklar mallarını müsadereden kurtarmak için, yargılanmada önce canlarına kıyarak kötü düşüncelerini açığa vuruyorlardı. Bu yolsuzluğa da çeki-düzen verildi.

En çok gürültü koparanlar, politik dâvalardı ama, azamî fiyatlardan ve komünist kanunlardan doğan dâvalar çok daha fazla sayıdaydı. 1794'ten itibaren köylülerle esnaf sürü halinde hapisanelerine gelmeğe başladılar. Yalnız Paris'te, Robespierre'in devrildiği 27 Temmuz 1794 gününden iki ay önce hapiste 2.000 çiftçi vardı. Meslekleriyle kimlikleri tesbit edilen 12.000 idam mahkûmunun 7.545'i rençber, saban sürücüsü, çeşitli işler gören zanaatkâr ve esnaftı. Doubs'taki 1.900 göç-

menin 1.100'ü halktan kimselerdi. Alsas'ta yalnız 1793-1794 kışında, köyler halkından 50.000 kişinin Ren nehrinin ötesine sığındığı tahmin edilmekteydi. Paris'te 1793 Ekiminde 51, Kasımda 58, Aralıkta 68, 1794 Ocağında 71, Şubatta 73, Martta 127, Nisanda 257, Mayısta 358, Haziranın ilk on gününde 122, 10 Hazirandan (Prairial kanunu) 27 Temmuza (yani Robespierre'in devrildiği "9 Thermidor" gününe) kadar 1.376 kişi giyotinle idam edilmişti. 27 Temmuz günü de yirmi kadar esnafla zanaatkâr idam olundu.

Çok insan öldürülmekteydi ama, daha çok da hırsızlık yapılmaktaydı. Mühürlenen milli emlâki tam da bunları muhafazaya memur olanlar soymaktaydı. O devrin dilinde "mühür muhafızı" ile "hırsız" tıpatıp aynı anlama gelmekteydi Kitaplar, tablolar, mobilyalar, halılar, arabalar, parkeler, pencereler, şömine heykelleri her şey yokoluyordu. Kolay kazançlardı, sınırlı kazançlardı bunlar. Denetleme komiteleri, üyelerinin işleri daha yorucu, fakat daha kârlıydı. Bunlar hamiyet belgesi ve tevkif müzekkeresi ticareti yapıyorlardı. Herkes şüpheli sayılmamak için, para veriyor, hapisten çıkmak için para veriyor, dosyasını kötü bir yola saptırmak için para veriyordu. Mallet du Pan, şöyle diyor: "Kendini korumak için bir tek çare vardı: Cellâtlara taksitle para ödemek ve bunlara, sütninelere para öder gibi aylık ödeyerek bunun oranını giyotinin faaliyetine uygun bir ölçüde derece derece arttırmak." İyi bir tesadüfle kamunda bezirgân aristokrasinin bazı kalıntıları varsa, komitenin işi de yarı yarıya iyi gidiyor demekti.

Ganimetin son parçası ve hepsinden yağlısı da şöyle oluyordu: "Cumhuriyet çok geniş ölçüde çalıp çırptığından, gerçi kendisinden de çalınmış olmakla beraber, çok şeyleri muhafaza imkânını buldu." Bunlar da büyük mal partileri saraylarla köylerden soygunla elde edilen eşya, nihayet ve özellikle gayrimenkuller, arazi ve binalardı. Bütün bunların haraçmezat satılması gerekiyordu. Fakat mal sahibi olmak suç olduğuna göre, bunları Sankülotlardan başka kim satın almağa cesaret edebilirdi?

1793'ten itibaren yalnız onlar, yahut hemen hemen onlar kaimelerin düşüşünden faydalandılar. Şatolarla çiftlikleri gayet ucuz fiyatlarla satın aldılar ve herkesin bildiği usule uyarak, borçlarını ödemek için paranın düşmesini beklediler. Bir

mevsimlik odun kesiminin parasiyle bir ormanın; bir atın değeriyle bir çiftliğin; bir parkın parmaklıklariyle bütün bir malikânenin bedeli ödeniyordu. Bazen şatonun alıcısı şato sahibini ihbar edendi, bazen onun zindancısı, bazen de yargıcıydı. Var'da, Vaucluse'de ve Bouches-du-Rhône'da gayet iyi teşkilâtlanmış kara çeteler vardı ki, halk cemiyetilerinin yardımiyle arazi sahiplerini tevkif ettiriyorlar, sonra da bunların mallarını ele geçiriyorlardı. Komünizm maskesi altında muazzam yağmalar yapılıyordu. Robespierre'in devrildiği 9 Thermidor (27 Temmuz 1794) dan sonra hiç de başka kökleri olmayan dehşetli servetlerin birden ortaya çıktıkları görüldü. M. Marion'un sözlerini naklettiği temsilci Charbonnier şöyle demişti: "En ateşli yurtseverlerden çoğunun yalnız yükselme hırsı ve tamah besleyen insanlar olduklarını görmek acı şey... Bunlar, Cumhuriyeti kemiriyorlar, parçalıyorlar, lokma lokma yiyorlar. Ah! Yamyam olan sözde yurtseverler ne kadar çok!"

Tabiate aykırı bir rejim olan komünizm, yıkıntı ve sefaletten başka şey doğuramazdı. Nizamlamalar, kırtasiyecilik, engizisyon, baskı, mahkemeler, giyotin... Bütün bunlar iflâs etti, tam mânasiyle, mutlak şekilde iflâs etti. Bu kadar hazin ve böylesine aşağılatıcı bir sonuca varmak için hiçbir zaman bu kadar çok ve bu kadar korkunç çarelere başvurulmuş değildi: Açlıkla karşı karşıya kalan Fransa, ya hiyle ile, yahut dış memleketlerin yardımiyle geçinebiliyordu.

Görevli temsilcilerin ve icra kuvveti memurlarının yazdıkları mektuplar bu bakımdan hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Her yerde halk, açlıktan kıvranmaktaydı. Ekmek tayını adam başına yarım libre (tahminen 250 Gr.) idi, ama çoğu zaman da bunun yarısı veriliyordu: Bu da çavdardan, arpadan, palamut tanelerinden, yulaftan kapkara, hazmı güç bir hamurdu. Birçok yerlerde ekmeğin kendisinin de sırtısıra sekiz on gün bulunmadığı sık sık görülüyordu. O zaman onun yerine bakla, kestane, ot ya da ayrık kökü yeniyordu.

İllere göre Paris, çevresinde daha çok korku yaratmaktaydı. Onun için, başkenti beslemek üzere koskoca bölgeler aç bırakılmaktaydı: Buğday yermek üzere altı il, et vermek üzere 26 il elkoymalara tâbi tutulmuştu. İhtilâl ordusu da süngüleri, toplariyle bu elkoyma işini desteklemekteydi. Ama yine de her şey kıttı. Birbiri ardısıra Komün ekmeği, şekeri, eti vesikaya tâbi tuttu. Fırıncının, bakkalın, sütçünün, kömürcü-

nün önünde herkes kuyruk oluyordu. Üstelik eli boş dönmemek için erken gelmek lâzımdı.

Sabahın saat üçünden itibaren sefil birtakım insanlar, sırtlarını yağmura vererek, ayakları karlar içinde olduğu halde uzun sıralar halinde diziliyorlardı. Yağ yokluğu dolayısiyle sokak fenerleri söndürülmüş olduğundan, ortalık zifiri karanlıktı. Kapısı kilitli olan dükkânın önünde muhafızlar nöbet beklemekteydiler. Saat sekizde kapılar açıldı mı, bir hücumdur başlıyordu. Herkes içeriye ilkönce girmek için ileriye atılıyordu, çünkü ancak ilk gelenler bir şey alabilmekteydiler. Kuvvetliler zayıfları çiğniyor, kadınlar yaralanıyor, muhafızlar dipçikle vurarak kalabalığı uzaklaştırıyordu. Yağmaları önlemek için mezbahalarla sebze halleri muhafaza altına alınmış, sebzecilerle sütçülerin yanına nöbetçiler verilmişti. Günün birinde şarap yüklü bir geminin geldiği duyuldu. Daha gemi rıhtıma yanaşır yanaşmaz halk koştu, fakat kalabalık o kadar büyüktü ki, gemi hemencecik batıverdi. La Tour la Montagne adlı bir müşahit, 22 Şubat tarihli raporunda şunları yazıyordu: "Paris'in manzarası korkunç bir hal almağa başladı. Çarşılarda, sokaklarda muazzam bir vatandaş kalabalığından başka şey görünmez oldu: Herkes koşuyor, birbirinin üstüne atılıyor, bağırıp çağırıyor, ağlaşıyor ve her yerde bir umutsuzluk havasından başka şeye raslanmıyor. Bütün bu çabalanışları görünce insanın: "Paris daha şimdiden kıtlığın pençesinde kıvranıyor," diyesi geliyor."

Ordularda da hiçbir şey yoktu. Mal yokluğu dolayısiyle yiyecek satın almak hemen hemen imkânsızlaşmıştı. Ayrıca ticaret de yapan Devlet, kırtasiyeci, ihmalci, geri olduğundan ve hizmetler iyi işlemediğinden, alımlar çok pahalıya maloluyordu. Elkoymalar muazzam haydutluklara sebep olmaktaydı. Resmî daireler birbirlerine engeller yaratmakla meşguldüler. İdare şekilleri faydasız, korkunç masraflara sebep oluyordu. Paris'i beslemek için Orléans'da hububata elkonuyor, fakat Orléans'ı beslemek için oraya Paris'ten hububat gönderiliyordu. Meselle ordusu yem yokluğundan şikâyet ettiği için Châlons'daki çiftçiler orduya yem götürmek üzere seferber ediliyordu. Fakat yol boyunca araba atlarının da doyurulması gerektiğini kimse akıl etmemiş olduğundan, çiftçiler de atlara orduya götürmeleri gereken otları yediriyorlardı. Carnot 1794 ilkbaharında taarruzu hazırladığı zaman, generallerini düşma-

na çabuk ve kuvvetli bir darbe indirmeğe sevketmek için ileri sürdüğü başlıca kanıt, kıtlık tehdidi altında olan Fransa'nın ancak düşman sırtından geçinerek kendisini kurtarabileceği idi: "... Yiyecek ve her çeşit giyecek elde etmek üzere düşman ülkesine çabucak girmezseniz mahvolacağımızı sizden gizleyecek değilim. Çünkü, Fransa şu anda içinde bulunduğu sıkışık duruma daha uzun zaman katlanacak halde değildir... Ya düşmanın sırtından geçinmek, ya da ölmek gerektir.." diyordu.

Mutlu bir tesadüfle, Fransa'nın Birleşik Devletlerde çok büyük bir itibarı vardı. Bağımsızlık savaşı sırasında XVI. Louis tarafından 13 sömürgeye ödünç verilen paralar henüz ödenmemişti. Komite bunların ayniyat olarak, hububatla ödenmesini istedi. Federal hükümet, buna razı oldu, ama karşılığında bir şart ileri sürdü: Cumhuriyet hükümetinden, büyükelçisi Genet'yi geri çağırmasını istedi. Bu adamın yaptığı propaganda Amerika'yı öylesine kaygılandırmıştı ki, bir ara büyükelçiyi tevkif ettirmişti. Amiral Villaret-Jouyeuse'ün karşısına İngiliz donanması çıktı. Aralarında "Le Vengeur" de bulunan on altı tekne batırıldı, yahut yakıldı, ama, kafile geçebildi (6 Haziran).

Bununla birlikte, bütün bunlar geçici çarelerdi. Kafile 240.000 kental un getirmekteydi ki bu, nüfus başına yarım libreden eksik tutuyordu, yani hiçbir şey değildi. Bir memleketin yıkılmasına ve iğrenç bir politikanın gündelik tahribatına bu türlü çarelerle deva bulmak mmükün değildir. Temmuz başlangıcında durum çok vahim bir hal almıştı. İhtilâl hükümetinin hasmı olmayan tarihçi M. Mathiez, bu durumu kuvvetli bir şekilde şöyle özetlemektedir: "Elkoymalar ve taşıt kolları yüzünden köylüler bitkin haldeydi. İşçiler devamlı olarak az beslendiklerinden, ve kanunun kendilerine vermediği bir gündeliği ele geçirmek için çabaladıklarından, yorgun düşmüşlerdi. Tacirler, vergiler yüzünden yarı müflis hale gelmişler, gelir sahipleri kaimeler yüzünden soyulup soğana dönmüşlerdi. Dışarıdan bakılınca görülen durgunluğu altında için için derin bir hoşnutsuzluk kaynamaktaydı. Rejimden tek faydalananlar, yeni kırtasiyeci sistemin daha da büyümüş olan memurlar sürüsüyle savaş malzemesi yapan fabrikacılardı."

O zamana kadar İhtilâl, bütün engelleri yenmişti. Bu sefer ise iaşe işlerinin aşılmaz seddine, yahut, yine Carnot'nun dediği gibi, olayların altedilmez tabiatına çatıyordu.

XIII

ROBESPIERRE

Danton-Cambon Komitesinin devrilişinden sonra, 10 Temmuzda seçilen Genel Selâmet Komitesi, dokuz üyeden kuruluydu ki şunlardı: Jeanbon Saint-André, Barère, Gasparin, Couthon, Hérault, Thuriot, Prieur (de la Marne), Saint-Just ve Robert Lindet. Gasparin Custune'in tevkifini protesto için 24 Temmuzda, Thuriot da Houchard'a işten elçektirilmesini protesto için 20 Eylülde istifalarını verdiler. 27 Temmuzda Robespierre, Gasparin'in yerine başkasını getirdi. 14 Ağustosta Carnot ile Prieur (de la Côte d'Or), 6 Eylülde Billaud-Varenne ile Collot d'Herbois, Komiteye girdiler. Böylece son olarak üye sayısı on ikiyi buldu ki, bunların on bir tanesi 9 Thermidor tarihine kadar işbaşında kalacaklardı.

Takım halinde işleri idare edip, faaliyet gösteren Meclis, içinden bölünmüş ve anlaşılmaz haldeydi. Hérault de Séchelles orada ikiyüzlü bir rol oynuyordu. Bu adam, Paris Parlâmentosunda savcılık etmiş, Kıraliçenin çevresine muntazaman devam etmişti ve Mme de Polignac'ın da dostuydu. Eski devrin hovardalarındandı: Zengindi şehvet düşkünü idi, dalavereciydi. Ona diplomaside görev vermişlerdi ama, diplomasi alanında işler durgundu. Hérault kafası kesilerek idam edilince, hiç kimse onun yerine başkasını geçirmeyi düşünmedi.

Carnot ile Prieur (de la Côte d'Or) 1789'da istihkâm yüzbaşısı idiler: Askerî kısım, onlara verildi. Eski uzun sefer kaptanı ve eski protestan rahibi olduğu için Komitenin en kıdemlisi olan Robert Lindet, iaşe işleriyle uğraştı.

Avukat olan Billaud-Varenne ile aktör olan Collot d'Herbois, Hébertist hizbi temsil ediyorlar ve onunla irtibatı sağlıyorlardı. Kendilerini teknisyenlerden, ihtisas adamlarından ayırdetmek için onlara "ihtilâlciler" adı veriliyordu. Onlar orada ölüm rüzgârını estirmek ve kan istemek için bulunmaktaydılar. Fırsat düştükçe Collot da işe elini bulaştırıyordu.

Hep görevli olarak seyahatte bulunan Prieur (de la Marne) kendisinden sözedilmesine hiç fırsat vermiyordu ama, Barère tek başına dört kişilik gürültü yapmaktaydı. Komitede her işe

o koşturulmaktaydı. Orada olmayanların yerini tutuyor, olanlara yardım ediyor, raporları hazırlayıp İhtilâl Meclisinde okuyordu. Kuvvetli bir çenesi, gayet iyi bir hafızası vardı, herhangi bir konuda hazırlıksız olarak herhangi bir tavırla konuşmağa daima hazırdı, aşağılık, horgörülen ve rahat bir âletti.

Son olarak da Komitenin "ekâbiri" gelmekteydi ki, bunlar Saint-Just, Couthon ve Robespierre'di. Genel politika ile halk efkârının yönetilmesi bunlara mahsustu. 26 yaşında olan Saint-Just on ikilerin en küçüğüydü. Çok yiğit bir kimse olduğu söylenemezdi ama, ateşli bir belâgatçiydi. Ebedî Akıl'ın kendi kalıbına girmiş olduğuna inanmış bulunduğundan, bol bol kesin hükümler veriyor, kati özdeyişler, atasözleri döktürüyordu. Yakışıklı, küstah, zalimdi, ölçüsüz bir gururu vardı. Başlıca amacı, Cumhuriyetin başkumandanı olmak olduğundan, kendisini görevli olarak ordulara göndertiyor, orada birçok işler çeviriyor, Carnot'dan da nefret ediyordu.

Okul öğrencisinden sonra bir sakat gelmekteydi: Couthon, kötürüm olduğundan küçük bir araba ile oradan oraya götürülüyor, merdivenleri kucakta çıkıyordu. Soğukkanlı bir gaddardı ama, zaman zaman Devlet adamı görüşleri de ediniyordu.

Nihayet, Robespierre.

Maximilien-Marie-Isidore de Robespierre, anasiyle babası evlendikten dört ay sonra, 6 Mayıs 1758'de Arras'da doğdu. Küçük yaşta öksüz kaldığından, onu annesinin babası büyütüp yetiştirdi. Bu adam, kendi halinde bir birahane sahibiydi, torununu koleje göndermekten gayrı bir şey elinden gelmedi. Söylendiğine göre, Robespierre, o yaştayken iyi bir küçük çocuktu, usluydu, çalışkandı, sakin oyunları seviyor, kazandığı başarılarla övünüyordu. Derken, piskoposun gözüne çarptı, o da ona Louis-le-Grand lisesinde bir burs sağladı. Çok iyi bir öğrenci olduğundan, 1775'de bu eski ve ünlü öğretim kurumunu ziyaret eden Kırala söylev vermek üzere o seçildi. Louis-le-Grand lisesinde burslu öğrenciler, üniversite öğrenimi de yapmaktaydılar: Maximilien buradan 1781'de, üniversite lisansı alıp, avukat olduktan sonra ayrıldı. Yani netice itibariyle özellikle mutsuz olmamakla beraber, asık yüzlü bir çocukluk devresi geçirmişti. Hayatında az hâdise oldu. İyi bir öğrenim yaptı. Parlak bir başarı kazandı. Bunların hepsi de epey olağan şeylerdi.

Robespierre, doğduğu şehre dönünce vakit geçirmeden Artois mahkemesinde avukatlık etmeğe başladı. Mahkeme başkanlarından birisi onu yanına kâtip aldı. Piskopos onu, dinî mahkemeye yargıç tayin etti; Bunlar parlak değilse bile, şerefli bir başlangıçtı. Boilly'nin bir portresi bize onun aşağı yukarı o zamanki halini göstermektedir: Özenle giyinmiş temiz-titiz bir küçük burjuva ki bakışı tatlı, burnu kalkık, kaşları düzgün, çenesi kuvvetlidir, yüzünde mırlamakta olan bir kediyi andırır, halinden memnun bir ifade vardır.

Kızkardeşi Charlotte'dan öğrendiğimize göre, Robespierre sabahları saat yedide kalkmaktaydı, bir fincan süt içmekteydi, şarabına çok su karıştırmaktaydı. Yemeklerden hiçbirini özellikle sevmiyordu, yemekten sonra bir fincan kahve içiyor, akşamlarını arkadaşları arasında, yahut aile içinde geçiriyor; adliye sarayında, misafirlikte yahut gezintide olmadığı zamanlar, bürosunda çalışıyordu. M. de la Palisse de böyle bir ömür sürmekteydi. Boş vakitlerinde Robespierre, hanımlara özene bezene —okuldan çıkılınca yazılan cinsten— aşk mektupları yazıp, gönderiyor ve o zamanın zevkine uygun, ne iyi ne kötü, ufak alaycı şiirler yazıyordu.

Düşmanları onun cırlak bir sesi olduğunu söylerler. Fakat kendini kontrol ettiği zaman sesini hoş, berrak bir hale sokuyordu. Avukat sıfatiyle meslek hayatı alelâde oldu. Ufak miktarda, ufak tefek dâvalar alıyor, geçimini sağlıyordu. Bu yüzden de Robespierre'in yaşlı meslekdaşlariyle arası epey bozuktu, başka birçokları gibi o da bunları gençlerin yollarına kapamakla suçluyordu. Nihayet bir gün, gürültülü bir dâva çıkageldi. Saint-Omer'den, M. Vissery adında birisi, evinin damına üzerinde dikenler bulunan, küre biçiminde bir yıldırımsavar (paratoner) koydurmuştu. Konu-komşu, korktular, bunu belediye meclisi kararıyle söktürdüler. Avukat Buissart, elindeki dosyayı Robespierre'e verdi. Üç oturum boyunca Robespierre aklın ayaklar altına alındığını, bilimin zedelendiğini, fennin ilerlemelerinin tanınmadığını söyleyerek savunmasını yaptı. Asrın gidişine uygun, kolay bir temaydı bu. Başarı parlak oldu: Mahkeme, Vissery'yi haklı çıkardı, o da hemencecik küresiyle dikenlerini yine yerine dikti. Fakat konu-komşu işin bilirkişiye havalesini istediklerinden, yıldırımsavarın tesisatının kötü olduğu, fayda yerine tehlike yaratacağı tesbit edildi ve tekrar yerinden indirildi. İlk mercide kazanı-

lan dâva, bir üst mercide kaybedilmişti: Bunda da şaşılacak bir taraf yoktu.

Robespierre'i övenler, onun hayatının bu safhasını sürekli bir başarılar devresi olarak gösterdiler. Aleyhinde olanlar ise, bunu bitmez tükenmez bir dertler çağı saydılar. Olaylara yakından bakılırsa ne birincilerin, ne de ikincilerin haklı oldukları görülür. Robespierre, küçük bir taşra avukatıdır, henüz istikrarlı bir müşteri tabakası yoktur. Fakat kendi şehrinin dışında kendinden bahsettirmek gibi bir talihe erişmiştir. Acaba öfkeyle karışık bir yükselme hırsının sessizliği içinde, köşesine çekilip tek başına mı yaşıyordu? Hiç de değil. Robespierre'in özel dostları vardı ve bir delikanlılar topluluğunun Rossati'lerin arasına o da karışmıştı. Bu gençler, her yaz içki içmek, şarkı söylemek, şiir okumak için bir araya geliyorlardı. Robespierre şarkı söylerken falso yapıyor muydu? Belki, ama falso yapan yalnız o olmasa gerekti. İnsan ne kadar uğraşsa, o an için onda ne efsanenin doğmak üzere olan canavarını, ne de —hayatını yazan M. Hamel'in bize tasvir ettiği— Tanrının damgasını taşıyan Mesih'i görür. Onu tarif etmek gerekse, yapılacak en iyi şey, pasaportundaki eşkâlini almaktır: Ortahalli bir alın, kendi halinde bir çehre, vasat bir bilgi, olağan bir hayat, küçük ihtiyaçlar, küçük bir mizaç. Bu daracık temiz gençliği, Mirabeau'nun fırtınalı gençliği ile kıyaslayalım: O yaşta Mirabeau, ihtiraslarla fıkır fıkır kaynamaktaydı, olağan ölçülerin dışındaydı, maceralardan, rezaletlere koşuyordu. Beriki ise, herkese benzeyen biriydi, çalışkan bir öğrenciyken yargılama usullerinin içine dalmıştı.

Robespierre'i anlamak isteyen bir kimse, ona alelâde toplumun içinde bakmamalıdır: Çünkü, orada göze çarpacak bir tarafı, parlayacak hiçbir şeyi yoktur ve çalışmasına, bilgisine rağmen seçkin bir rütbeye erişme şansı azdır. Kendisini her zaman gizli bir rühban taraftarı olarak tasvir eden ünlü tarihçi Michelet, onun başdöndürücü yükselişinin tek akla yakın izahını iki cümle ile yapıvermiştir. Diyor ki: "Onu kendisine has olan çevrede incelemek, yargılamak gerektir. Robespierre Jakoben enkizisyonu içinde ele alınmalıdır."

Bu derin sözler, her şeyin anahtarını vermektedir: Robespierre tam mânasiyle bir kulüp adamıdır. Gerçek hayatta ona zararlı olan her şey kulüpte bir başarı inancası haline gelmektedir. Zihni az mı velûd, fikirleri, buluşları az mı? Dinleyi-

cilerinin seviyesinde olduğu için onları korkutmaz, onlarda kıskançlık uyandırmaz. Kişiliği zayıf mı, silik mi? Kollektif kişiliğin içinde erir, demokratik disipline kolaylıkla boyun eğer. Sosyal durumu hemen hemen hiç mi? Kulüp bütün üyelerinin eşitliği üzerine kuriulmuş bulunmaktadır, rütbe ve para bakımından olan dış üstünlüklere kolaylıkla katlanamaz. İşleri onu az mı meşgul ediyor? Bu yüzden oturumlara daha muntazam devam edecektir. Az mı yaşamış, insanlar ve nesneler üzerindeki tecrübesi sınırlı mı kalmıştır? Kulüp gerçek toplumun tersine olarak kurulmuş yapma bir toplumdur. Gerçeği pek kavramıyan, şekilci bir zekâsı mı var? Kulüpte geçerakçe olan iş değil, sözdür.

1782'te, yıldırımsavar dâvasından sonra, Robespierre, Arras Akademisine kabul edildi, altı ay sonra da Metz Akademisi tarafından kendisine mükâfat verildi. XVIII. yüzyılın bütün taşra Akademileri gibi, Arras Akademisi de en ileri doktrinleri benimsemiş bulunmaktaydı. 1738'de kurulmuş, bir felsefî propaganda merkezi ve "serbest-düşünce" lâboratuvarı haline gelmişti. Robespierre, mücadeleci sıfatiyle çömezliğini orada yaptı. Farmason'ların "şahane sanat" dedikleri şeyin, yani kamu oyunu, seçimleri ve oylamaları çekip çevirmenin idmanını orada yaptı. Bazılarının pasifliği, bazılarının dikkatsizliği ile oynamasını ve hele —ki bu, halk yöneticilerinin en büyük meziyetidir— her kişiyi, ötekilerden ayrı kalacağını sandırarak, teker teker peşinden sürüklemeği orada öğrendi. 1789 da mason localariyle akademiler gayet tabiî olarak seçim komiteleri haline geldiler: Robespierre de kampanyaya katıldı, seçildi.

Kurucu Meclis tartışmaları sırasında Robespierre'in yaptığı müdahalelerin herbiri dolayısiyle, hayranları onun hakkında gazetelerin kullandıkları övücü deyimleri sıralamaktadırlar. Düşmanları ise yine bu tartışmalar sırasındaki müdahaleleri yüzünden sağ kanad mensuplarının yaptıkları şakaları ve söz kesmelerini sayıp dökmektedirler. Fakat bu noktada hayranları da, düşmanları da aldanmamışa benzemektedirler. Bunun hiçbir önemi yoktur: Önemi olan, Robespierre'in Jakoben'lere ne yaptığıdır.

Rousseau'yu yutmuş, "Sosyal Mukavele"nin doktriniyle yuğrulmuş, altı yıl süren provalar sayesinde entrikalar çevirmeğe idman etmiş bulunan Robespierre, ihtilâlci hareket

lerin kanununun: "Sol kanadda düşman yoktur," cümlesinde bulunduğunu anladı, duydu sezdi. Ayrıca, hükümet ne kadar zayıf olursa, cemiyetlerin o nisbette kuvvetli olacaklarını da anladı, duydu sezdi. Seçtiği zeminde aldanmamıştı: Sağlam olduğunu bildiği zeminde manevra yapmağa başladı. Bu kendi halinde adamda, ihtilâlin ve onun mekanizmasının duyusu, yahut tabir caizse, dehası vardı.

1789'da Kıralcıydı. Varennes'e kaçış olayından sonra, meşruti çarelerle Kıralın yerine başkasının geçirilmesini istedi. Teşrii Meclis devrinde cumhuriyetçi, İhtilâl Meclisi devrinde Montanyar oldu. Kulüpte aynı adımları atarak komünizme doğru gidiyordu. Yani ne çok hızlı, ne de çok yavaş. "Clootz İhtilâlin ya ilerisinde, ya gerisinde olmuştur," diyordu. Bir başka sefer de: "Federalizm havarisine bölünmezliğin yersiz, zamanın vâizi kadar çok benzeyen bir şey daha yoktur," demişti. O ise doğru yolda, hak yolunda idi, ama o günün doğru yolu, hak yolu hangisi ise, onda. Mecliste yaptığı müdahalelerin başka hiçbir anlamı yoktu. Mirabeau, Duport, Lameth ve daha birçokları şahsî yükselme hırslarının peşinde koşarak yıpranırlarken, o kürsüye ancak Şeriatle, Peygamberi hatırlatmak için çıkıyordu. Bir seçim vergisi alınmasına itiraz etti. Harb divanlariyle mücadele etti. Toulon'da ayaklanan denizcileri, Nancy'de ayaklanan askerleri savundu. Alkışlansa da, yuhalarla karşılansa da, aldırdığı yoktu. Meclis için değil, Jakoben zümre için konuşuyordu. Onun için, kulüp onu göklere çıkarmaktaydı. 1 Nisan 1790'da başkanlığa seçildi. Haziran 1791'de ge'ecek seçimler için programı hazırlamakla görevlendirildi. Temmuz 1791'de, Champs de Mars'taki öldürmelerden ve Föyyan'lar arasındaki bölünmeden sonra ana cemiyete bağlı kalan nâdir temsilcilerden biri o idi ve illerdeki cemiyetlerin de ona bağlanmasına yardım etti ki bu, unutulmaz bir hizmetti.

Bütün büyük ihtilâlciler, şu veya bu tarzda hayatın içine dalarlar. Marat'nın bir metresi vardı. Billaud-Varenne, karısına âşıktı. Fouché'nin bir torunu vardı ve ona tapıyordu. Hanriot şarabı sevmekteydi. Danton evliydi, çoluk-çocuk sahibiydi. Saint-Just'ün kendisi de oldukça hareketli bir delikanlılık çağı geçirmişti. Robespierre ise, hiçbir şeyden, ne paradan, ne kadınlardan, ne maceradan, ne de iyi pişmiş bir yemekten hoşlanıyordu. Mahalle karılarından ve budalalardan

meydana gelme bir maiyet ortasında, Duplay'nin evinde mütevazı bir hayat sürüyordu. Eléonore Duplay ile aralarında ufak bir aşk macerası geçtiğini söyleyenler oldu. Eléonore uzun boylu, âdî tavırlı, yüz çizgileri kaba-saba ve dudakları kalın bir kızdı ama, bu hikâye hiçbir temele dayanmamaktadır. Robespierre'in âlemi, Jakoben'lerin kapalı ve çok ateşli çevresinden ibaretti. Kendisini kıvrandıran bütün ihtiraslara ruhuyla ve bedeniyle teslim olmuş durumdaydı ve hiçbir dış duygu bunların gidişine karşı duramıyordu. Ona Versailles mahkemesinin başkanlığı, Seine cinayet mahkemesinde savcılık gibi faal görevler teklif ettiler. Birincisini reddetti, ikincisinde daha çalışmağa başlamadan istifasını verdi. İçinden çıkmak istemediği yapma bir âlemde yaşıyordu, sonunda da bunu gerçek âlem olarak kabullendi.

Samimiliği mutlaktı. Mirabeau şöyle bir kehanette bulunmuş: "Çok ilerleyecek, bütün söylediklerine inanıyor çünkü," demişti. Bu ise korkunç bir şeydir, çünkü kişiliğin öylesine tam bir çarpıklığını göstermektedir ki, insanın aklı bunu güçlükle alıyor. 15 Şubat 1793'te, Danton'a ilk karısının ölümünden sonra şu satırları yazmıştı: "Şayet seninki gibi bir ruhu sarsabilecek mahiyetteki müstesna felâketlerde şefkatli ve vefalı bir dosta sahip olmak güveni, seni az-çok avutabilecekse, ben sana bu güveni sunuyorum. Seni her zamankinden fazla ve ölesiye seviyorum. Şu anda ben, senin kendinim..." On dört ay sonra şefkatli ve vefalı dost, Danton'u giyotinin altına itmekteydi: "Yurt düşmanlarının en alçağı değilse, en tehlikelisi olan Danton..." İkiyüzlülük müydü bu? Katiyen. Danton, gidişata artık iyi ayak uydurmuyordu: Bu takdirde, hiçbir şeyin değeri yoktu.

Robespierre, Jakoben'likle tekvücut halindeydi. O da onun gibi alıngan ve asıkyüzlüydü. O da onun gibi herkesin kendisine düşman olduğu yolunda bir hezeyana tutulmuştu. O da onun gibi her yanda pusular, komplolar, uçurumlar görüyordu. O da onun gibi gayriinsanî ve hoyrattı. Fakat, Jakoben'ler arasında temizlik ilerledikçe, bunların ahlâkî ve entellektüel seviyeleri de düşmeğe başladı. Robespierre aynı nisbette büyüdü. Namusluydu, dürüsttü, üstü başı temizdi. İhale işlerinde dalavere çevirmiyor, zengin olmak için olaylardan yararlanmıyordu. Sade ve şerefli bir hayat sürüyordu: Bu da onun göklere çıkarılmasına yetti. Bunlara ondaki kendi ki-

şiliğine özen gösterme kaygısını; başkalarındaki, kimsenin şüphe etmiyeceği bir insanın ardında siperlenme âcil ihtiyacını da ilâve edelim. Böylece "haramyemez (Incorruptible)" diye ün salan bu adamın kişiliğini ortaya koymuş oluruz.

Bu söz iyi bulunmuştu, Robespierre haram yemiyordu. Fakat Robespierre artık o eski mânasız insan değildi. Harekete geçmiş olan ihtilâlci doktrindi.

Komite içindeki özel rolü de bundan doğmaktaydı. İşlerin ayrıntılarına ilgi göstermemekteydi. Savaş, donanma, illerle mektuplaşma işini başkalarına bırakmıştı. Görevle hiçbir zaman bir yere gitmiyordu. Ödevi Jakoben'leri korumak ve onların birliğini savunmaktı.

Eylülde Danton'un Komiteye tekrar girmesine ramak kaldı. Kendisini orada kuvvetli hissetmediğinden, red cevabı verdi. Fakat alelâde temsilci olarak kaldığı İhtilâl Meclisinde adı, geçmişi, belâgati onu ister istemez işbaşındaki ekibin tam halefi haline sokmaktaydı. Gayrimemnunlar, onun arkasında toplanıyorlar, onu ileriye sürüyorlardı. Şahsen iktidarı tekrar ele almağa önem veriyor muydu? Ben bundan çok şüpheliyim. Kendisi için: "İnsanlara kanıksadım, hastayım, içim bulanıyor," diyordu. M. Madelin, onun nevrastenik olduğunu sanmaktadır. Muhakkak olan şu ki, o, herkesin dinlenmeği düşündüğü sırada ortaya çıktı. İkinci defa kıralcı bir genç kızla evlenmiş, o da birleşmelerini andiçmemiş bir papaza takdis ettirmişti. Sonra evliliğin saadeti içine kapanarak usulüne uygun şekilde izin almış, Arcis'ye çekilerek orada 13 Ekimle 18 Kasım arasında, beş hafta kalmıştı.

Paris'te, ihtilâlci hükümet teşkilâtlandırılıyor, Kıraliçe, Philippe d'Orléans, Bailly, Manuel, Houchard, Jironden'ler giyotinle idam ediliyordu. Arcis'de Danton ava çıkmakta, balık tutmakta, çayırlarını, ormanlarını dolaşmaktaydı. Bir gün, eski arkadaşlariyle bir eğlencedeyken Paris'ten alelâcele yola koyulan yeğeni Mergez, çıkageldi: "Arkadaşlarınız mümkün olduğu kadar çabuk dönmenizi istiyorlar," dedi. "Robespierre'le adamları, gayretlerini sizin aleyhinizde birleştirdiler." Danton omuzlarını silkerek: "Canıma kasitleri mi var? Cesaret edemezler buna!" diye cevap verdi. Mergez'nin dire'tiğini görünce, şöyle bağırdı: "Git söyle Robespierre'e, onu da, adamlarını da ezecek kadar erken davranacağım!" Sonunda yola çıkmak gerekti.

Dantonistlerin kulüplerinde zafer kazanma şansları azdı. Ancak İhtilâl Meclisinde faaliyet gösterebiliyorlardı. İtibardan düşmüş, dehşete kapılmış olan bu Meclis, sadece Komiteleri yenileme hakkını elinde tutuyor, bunu da zaman zaman onlara hissettiriyordu. Fakat Mare (Marais), hizbinin sessiz yığınını harekete getirmek için daha önce zihinlerde büyük değişiklikler yapmak gerekiyordu.

Demek ki netice olarak her şey bir basın kampanyasının kazanacağı başarıya bağlı bulunuyordu. Bu kampanyaya tema olarak: "Artık savaş yok! Artık giyotin yok!" parolasının verilmesi kararlaştırıldı.

Endüljan'lar (Ingulgents = Hoşgörürler) —ki onlara bu ad verilecekti— ancak "Rougyff" adlı bir tek gazeteye sahiptiler, bu da "Père Duchêne"in oldukça yavan bir taklidiydi. Camille Desmoulins de 15 Aralıkta "Vieux Cordelier" adlı gazeteyi çıkarmağa başladı.

İlk sayı ihtilâlci "âmentü"ler ve Komiteye övgülerle doluydu ama, yazarın lâfı nereye getirmek istediği açıkça anlaşılamıyordu. Bununla birlikte, hiç kimse buna aldanmadı. İkinci sayıdan itibaren, düşüncesini açığa vurmuştu: Marat "yurtseverliğin" en aşırı noktasına gitmiştir. Bunun ilerisinde "çöllerle vahşilerden, buzlardan yahut volkanlardan" başka şey yoktur. Üçüncü sayı artık müphemliğe yer bırakmamaktaydı. Tacitus'un sözlerini aktarmak ve ona dayanarak İmparatorlar devrindeki bütün şüpheli kimseleri saymak bahanesiyle, Desmoulins Cumhuriyet devri şüphelilerinin kolayca anlaşılır bir listesini çıkarıyordu. Nihayet dördüncü sayıda, her zamanki utanmazca ve çocukça sözlerinin arasında, şu büyük lâfı da etmekteydi: "Tethişi gündemin başında bırakmak gerektiğini size söyleyenlerden çok farklı düşünüyorum. Tersine olarak şuna eminim ki, şayet bir "Merhamet Komitesi"ne sahip olsaydınız, hürriyet sağlamlaşacak Avrupa yenilgiye uğrayacaktır." Lâf ağızdan çıkmıştı bir kere. Sonradan onu izaha, zayıflatmağa, küçültmeğe çalışacaktı. Fakat ona yürekten gelen haykırışlar cevap verdi ve Fransa bu yüzden altüst oldu...

Fakat bütün bunlar yine de tehlikeli olmaktan çok gürültülüydü. Desmoulins istidatlıydı, kolay konuşup yazıyordu ama, alt tarafı, ahlâksızın, haylazın biriydi. İyi günlerinde korkunç olan Danton, yaptığı her çıkıştan sonra, kendisini uzun

zaman herhangi bir çabada bulunmaktan alıkoyan bir uyuşukluğa düşüyordu. Arkadaşları hiç teşkilâtlanmış değillerdi ve tasarıları gizliden gizliye birçoklarında sempati uyandırsa dahi, onlara yardım etmekten çok alkışlanmağa hazır bir sürü insan bulunmaktaydı.

Hébertistler ise, başka türlü korkunçtular. Adamakıllı mücadele edip Komiteye sosyal programlarını zorla kabul ettirdikten sonra, sırf kazandıkları zafer yüzünden az-çok şaşkınlaşmışlardı: Çünkü taraftarlarına hükümetin zaten sunmuş olduklarından başka teklif edecek bir şeyleri kalmamıştı, ama çok geçmeden kendilerini toparladılar.

İhtilâl Meclisi, Ekimde yeni bir takvim ihdası işini görüşmeğe başlamıştı. Bu takvim "Fransızların çağı"na başlangıç noktası olarak 22 Eylül 1792 tarihini göstermekteydi. I. yıl 22 Eylül 1792'den 21 Eylül 1793 gece yarısına, II. yıl 22 Eylül 1793'ten 21 Eylül 1794'e, (kebîse olan), III. yıl 22 Eylül 1794'ten 22 Eylül 1795'e v.s.... kadar sürecekti. Her yıl on iki aya, her ay onar günlük üç devreye bölünecekti. Yeni hesabın içine sığmayan 5 veya 6 gün "tamamlayıcı" yahut "Sankülot günleri" adı altında yılın sonuna toplanmıştı. İhtilâl Meclisi üyesi rahip Grégoire raportör Romme'a: "Sizin bu takvim ne işe yarıyor?" diye sormuş, o da: "Pazar gününü yoketmeğe," diye cevap vermişti. Pazar gününü, azizleri, kiliseleri, dini, rühbanı ve Tanrıyı yoketmek: Yeni Hébertist program böyleydi.

Rühban anayasasına andiçmeyen kilise, alaşağı edilmişti ama, anayasaya bağlı kilise kalmıştı. Andiçmeyen rahipler tehdit edici göründüğü sürece hükümet, anayasaya sadık rahipleri lûtuflara ihsanlara garketmiştl ama, birincisi dağıtılır dağıtılmaz sofuluğu, gericiliği temsil etmek sırası ikincisine geldi. Herkes şöyle demekteydi: "Eski rahiplerle yenileri arasında çok büyük bir fark mı var? Gerçi ikinciler seçimle işbaşına geldiler ve sadakat andı içtiler ama, onlar da selefleri gibi aynı dogmaları öğretmiyorlar mı? Aynı yerlerde, aynı şatafat ortasında, aynı muhteşem elbiseleri giyerek ve aynı altınlı-gümüşlü süslerle çevrili olarak aynı törenleri kutlamıyorlar mı? İhtilâl mahkemesi andiçmiş rahiplerden üçünü ölüme mahkûm etmek zorunda kalmadı mı? Birincisi İhtilâl Meclisi aleyhinde konuşmuş; ikincisi 15 Ağustosta XIII. Louis'nin adağı dolayısiyle bir geçit töreni kutlamış; üçüncüsü ise Louis Capet'nin (XVI.) şehit olarak öldüğünü söylemiş, "Tan-

rı, Cumhuriyeti korusun" diye dua edecek yerde, "Tanrı Kıralı korusun" diye dua etmekte ayak diremiş olduğu için idam edilmemiş miydi?"

Evet, bu "kibirli zümre"yi, bu "boş inançlı ve ikiyüzlü tapmışları", "tabiate hakaret demek olan bir hayat sürmeğe andiçmiş" bu "dikkafalı papazları" alaşağı etmenin zamanı çoktan gelmişti.

Daha şimdiden, Nièvre'de, temsilci Fouché, papazlara evlenmelerini emretmiş; dini kılığın kiliseler dışında giyilmesini yasak etmiş; yollarda, meydanlarda ve umumî yerlerde dikili duran haçların, heykellerin ve öteki "alâmet"lerin tahribine önayak olmuş; nihayet mezarlıkların kapılarına o meşhur "Ölüm ebedî bir uykudur" kitabesini yazdırmıştı ki, bu cenneti, ârafı ve cehennemi polis kararıyle kapatmak anlamına geliyordu.

Somme'da temsilci Dumont papazların "karalar giymiş maskaralarla soytarılar" olduklarını ilân etmiş; "bütün rahip, kilise hademesi, zangoç ve benzerlerini" özel bir zabıtaya tâbi tutmuş; yaşlı rahipleri bir tevkifevine tıkmış; Amiens katedralini millî ve medenî şenliklere tahsis etmişti.

Paris Komün'ü prokürör-sendik'i Chaumette din izi taşıyan şeylere öylesine düşmandı ki, Pierre-Gaspard olan küçük adlarını değiştirip, yerine ünlü Yunan filozofuna izafetle Anaxagoras adını almıştı. Taşrada hristiyanlığı yoketme hareketinin bütün umutların üstünde bir başarı kazandığını görünce, Paris'i de en aydın iller seviyesine çıkartmak için hemen harekete geçmişti. 16 Ekimde haçlarla dini tasvirlerin kaldırılmasını emretti: 6 Kasımda başpiskopos Gobel'in Belediye Sarayına giderek orada katolik dininden çıkmasını istedi.

Gobel diretti: "Dinimde bir hatâ olduğunu bilmiyorum ve ona "bağlı" kalacağım," dedi. Hébert ona şu cevabı verdi: "Nasıl istersen öyle yap, ama yarın sen de, maiyetindeki papazlar da katolik dininden çıkmazsanız, topunuz birden öldürüleceksiniz." Sonunda iş pazarlığa döküldü. Komün, Gobel'in inançlarını açıktan açığa inkâr etmemesine razı oldu. Gobel dea piskoposluk görevinden çekilmeği kabul etti.

Peşinde yardımcıları ve korkudan tir tir titreyen küçük

bir rahip kalabalığı da olduğu halde, belli günde Belediye Sarayına geldi. Chaumette bu alayı felsefî bir söylevle karşıladı. Sonra hep birden Louvre'a doğru yürümeğe başladılar. Peşlerinden hamursuz ekmek kapları taşıyan, kılık değiştirerek sivri taclar ve cübbeler giymiş delikanlılar geliyordu. Kafile Pont-Neuf hizasına geldiği sırada "Kahrolsun rahipler!" haykırmalariyle karşılandı. Chaumette araya girerek yoldan geçenlere: "Hayır arkadaşlar, bunlar faziletli rahiplerdir, İhtilâl Meclisine gidip rahiplikle ilgilerini kesecekler," dedi. Bunun üzerine hep birden bağırışmalar, alkışlar, açık-saçık şakalar aldı yürüdü, Tuileries sarayının kapısına kadar da bunların arkası kesilmedi. Orada Gobel geleceğin ibadetini, yani Akıl dinini öven iki-üç söylev daha dinlemek zorunda kaldı. Sonra verilen emre uyduğunu belirten yazıyı okumağa ve göğsündeki haçla parmağındaki yüzüğü masanın üstüne koymağa davet edildi. O bu işi bitirince yanında gelmiş olan rahiplerle Meclisteki temsilci olarak bulunan din adamları da onun gibi yaptılar, ki bunlar arasında Eure piskoposu Lindet ve Haute-Savoir piskoposu Gay-Vernon da vardı. Ayrıca bir protestan rahibi olan Julien (de Touluse), ötekilerin katolikliği inkâr edişleri gibi, İncil'i inkâr etti. Bir teki reddetti ki bu, Lor-et-Cher piskoposu Grégoire'dı.

İş iyi başlamışa benzediğinden, Chaumette çarçabuk bir başka gösteri tertipledi. Üç günde her şey hazırlandı ve 10 Kasımda Akıl, Notre-Dame kilisesine girdi. Bütün ihtilâlci geçitler birbirine benziyordu, bu da ötekilerden hiç farklı değildi. En başta ilin ve Komün'ün yüksek rütbeli kişileri vardı. Sonra çalgıcılarla şarkıcılar, en arkadan da beyazlar giyip bellerine üç renkli kuşaklar takmış genç kızlar geliyorlardı. Katedralin içine mukavvadan bir dağ yapılmış, tepesine bir Yunan tapınağı yerleştirilmiş, bu da kumaşlar gerilerek yanlardaki alçak kubbelerle birleştirilmişti. Çepeçevre, meşalelerle Voltaire'in, Rousseau'nun, Franklin'in büstleri vardı. Yine söylevler verildi, şarkılar okundu, çalgılar çalındı. Genç kızlar dağa tırmandılar, tapınaktan da Akıl'ı temsil eden kadın bir Opera artisti çıktı.

İhtilâl Meclisi bu töreni bilmezlikten gelir görünmüştü. Chaumette gidip Meclisi kendi toplantı yerinde buldu. Çalgıcılarla şarkıcılar, vestaller, onun peşinden Meclis salonuna girdiler. Chaumette ışığın parıltısına sofuluğun dayanamadığı

nı söyledi. Başkan Laloy boş inanç denen ejderi bir sürü sözle yere serdi. Thuriot yeni tapınışın bir defa daha yapılmasını istedi ve başta mızıka olduğu halde hep birden yine Notre-Dame'm yolu tutuldu. Gerçeğin meşalesi karanlıkları tekrar aydınlattı. Borular kubbeleri çınlattı. Beyazlı genç kızlar mukavvadan dağa tırmandılar. Akıl tapınaktan çıktı. Chaumette tabiatı, adaleti, gerçeği övdü, sonra herkes yorgun argın birbirinden ayrıldı.

Ondan sonraki günlerde de buna benzer maskaralıklar yapıldı: Millî muhafızlar, sırtlarına âyin hırkaları giyerek geçtiler, kiliselerin hazineleri İhtilâl Meclisine taşındı, eski kutsal emanet sandıkları Arşiv dairesinde sergilendi, kutsal emanetler yakıldı, Saint-Eustache kilisesinde hamiyetli vatandaşlara bir şölen verildi, Saint-Gervais kilisesinde de bir balo tertiplendi v.s...

Nihayet 23 Kasımda Komün, Paris'teki çeşitli din ve mezheplerin kilise ve tapmaklarının hemen kapatılmasına karar verdi. Bunların açılmasını isteyecek olan her kimse, şüpheli sayılarak tevkif edilecek ve bu vesile ile çıkabilecek olan kargaşalıklardan rahipler sorumlu tutulacaktı.

Hébertist kampanya geliştikçe bir anarşi halini alıyor, bu da Robespierre'i kaygılandırıp öfkelendiriyordu. Onun dini pek müphemdi ve meşruti kiliseye hiç de özellikle bağlı değildi, ama mal-mülkle kişilerin sosyalleştirilmesi teşebbüsünün sağlam ve sürekli olabilmesi için ahlâkî ve dinî düşünceleri kısa zamanda kapsaması gerektiğini de çok iyi anlıyordu. Chaumette'in rezilce tanrıtanımazlığı, onun tasarısını altüst ediyor ve İhtilâlin eserini en aşağılık materyalizm mertebesine indirerek bu İhtilâli şimdiden güdük, eksik bırakıyordu. Fikre karşı işlenmiş bir suçtu bu, ki yanısıra daha vahim bir başka suç daha vardı. Hérault de Séchelles'in sekreteri olan Proli ile Desfieux, Pereyra ve Dubuisson adlı dört Hébertist (ki son üçü Jakoben'lerin "Mektuplaşma Komitesi"nde üye idiler), eski kulüplerin içinde yeni bir halk cemiyetleri şebekesi kurmağı tasarlamışlardı. Bu şebeke, Belediye Sarayında bulunacak olan bir merkez komitesinden emir alacaktı. Böylece en kararlı ve en iradeli Sankülotlar Komitelerin nüfuzundan kurtarılıp, birkaç kışkırtıcının gizli tahriklerine tâbi tutulmuş oluyorlardı. Biz bunu bugünkü deyimle "hücre teşkilâtı (Noyautage)" diye adlandırıyoruz. İçinden kemirilip manevralara hedef

olan Jakoben Devlet, Hébertist azınlığın pençesine düşmek tehdidi altındaydı. Nitekim meşruti Devlet de böylece içinden kemirilip manevralara hedef olmuş, sonunda da tıpkı böylece Jakoben azınlığın pençesine düşmüştü.

Genel Selâmet Komitesi, Dantonist ve Hébertist iki tehlikeden bir sıra rezaletler sayesinde kurtuldu. Bunlar tam zamanında patlak vererek ona hem sağ kanaddaki, hem sol kanaddaki hasımlarını yere sermek imkânını sağladılar.

Borsanın kapanışına kadar, hisseli şirketlerin en önemlisi olan Hindistan Kumpanyası temsilcilerin birçok hücumlarına konu olmuştu. Bunlar bu Kumpanyayı vergi kaçakçılığı yapmak ve kaimeler aleyhinde gizli entrikalar çevirmekle suçluyorlardı. Suçlayıcıların en ateşlileri Montanyar'ların sıralarında, Danton'un arkadaşları arasında oturmaktaydılar. Bunlar, Danton'un Savunma Bakanlığında sekreterliğini yapmış olan Fabre d'Eglantine, Delaunay (d'Angers), Thuriot, Julien (de Toulouse), Delacroix (d'Eure et Loir) ve eski kapüsen papazı Chabot idi. Bu faziletli temsilciler, menfaat gütmezlikten çok uzak olan birtakım düşüncelerle hareket etmekteydiler. Oyunları çok basitti: Birtakım telâş uyandırıcı önergeler vererek kumpanyanın hisse senetlerini 5-600 franka düşürüp, bunlardan mümkün olduğu kadar fazla sayıda satın alıyorlar; sonra güven yaratan önergeler vererek fiyatları tekrar 4-5000 franka çıkarıyorlardı. 24 Ağustosta anonim şirketlerin kaldırılması kararlaştırılınca, bu dalavere bu yüzden durmadı. Kumpanyanın mallariyle mağazaları mühürlendi ama, tasfiyenin şartlarını tesbit işi yedi üyelik bir komisyona verildi. Bunun başında da Delaunay ile Chabot bulunmaktaydılar. Bir ay müddetle komisyon bu tedbirin bir lehinde, bir aleyhinde bulundu. Nihayet 8 Ekimde nihaî kararname çıktı ama, işin tuhafı bu, 24 Ağustos kararnamesine hiç de uygun değildi. Kumpanyaya, birkaç millî komiserin uzaktan uzağa yapacakları denetleme altında, alacağını kendisinin paraya çevirmesi izni verilmişti. Bu kârlı hal şekli kumpanyanın İdare Meclisine 500.000 franka malolmuştu. Yalnız Chabot kendi payına bunun 100.000 frankını aldı.

İşten kâr sağlayanlar, menfaat karşılığında gösterdikleri bu müsamahanın farkına varılmayacağını sanmışlardı. Fakat içlerinden biri olan Fabre d'Eglantine, Danton'la birlikte, her gün Hébertistler tarafından hırpalanmaktaydı: Bunlar

her ikisini de işleri uyutan Brissot taraftarı kimseler, federalistlerle aristokratların maskeli suç ortakları olarak göstermekteydiler. Beri yandan Chabot ile Julien, adları çok kötüye çıkmış kimselerdi. Bir ay önce Genel Selâmet Komitesi, bunları Genel Güvenlik Komitesinden çıkarttırmıştı. Buna sebep, ordunun erzak mütehhidi d'Espagnac'ı korumuş olmalarıydı. Nitekim bu adam da askerî ihaleler üzerinde dalavereler çevirmiş olmaktan suçlu bulunuyordu. Kendisini temize çıkarmak ve her türlü şüpheyi üzerinde atmak için, Fabre işi muhbirliğe döktü.

9 yahut 10 Ekimde, Robespierre'le Saint-Just tarafından dinlenilmesini istedi. Bunların yanında Genel Güvenlik Komitesinin yedi üyesi, yani Lebas, Panis, Vadier, Amar, David ve iki kişi daha vardı. Fabre: "Cumhuriyet büyük bir suikastin tehdidi altında. Bu işin elebaşıları da Proli, Desfieux, Pereyra'dır," dedi. "Bana kalırsa bunlar yabancı memleketlerin ajanlarıdır, İhtilâli baltalamak için para alıyorlar. Aşırı yurtseverce duyguları sadece bir maskedir. Bununla da kışkırtma ve casusluk çalışmalarım örtüyorlar."

Robespierre'le Saint-Just, Fabre'ın ifşaatını büyük bir dikkatle dinlediler. Temmuz ayında Lille'de bir tesadüf sonucu bir İngiliz casusunun evrakı ele geçmişti. Bundan anlaşıldığına göre, İngiltere başbakanı Pitt birçok tahkimli mevkideki tersanelerin, silâh fabrikalarının ve askeri kurumların tahribini hazırlatmak üzere büyük paralar dağıtmış bulunmaktaydı. Fabre'ın bütün söyledikleri de buna uygundu ve çok gerçekmiş gibi bir eda taşıyordu. Bununla birlikte Komite o an için bir soruşturma açmakla yetinmek zorunda kaldı: 12 Ekimde tevkif edilen Proli ile Desfieux hemencecik Collot ile Héraut'dan himaye istemişler ve kendilerini derhal serbest bırakmak gerekmişti.

İş bu kadarla kalmadı. Görevli olarak Collot Liyon'a, Héraut de Alsas'a gitti, suçlayıcılar da meydanı boş buldular. Jakoben partisinde il başkanı Dufourny tarafından adamakıllı hırpalanan Chabot, Fabre'ın savunma tarzını benimseyerek ustalıklı bir oyun çevireceğini sandı. Kasım ayının ortasında ilkin Robespierre'e, sonra da Genel Güvenlik Komitesine başlıca suç ortaklarının adlariyle yolsuzluğun içyüzünü bildirdi. Hindistan Kumpanyasının tasfiyesi, daha geniş bir şantaj ve spekülâsyon teşebbüsünün sadece bir safhasını teşkil etmişti

ki, bu, "İskonto Sandığı"nı, "Yangın ve Hayat" Sigorta Kumpanyalarını, Su Kumpanyasını da içine almaktaydı. Ayrıca, Chabot'ya inanmak gerekirse, Hébertistler kıralcı bir maceraperestin, Baron de Batz'ın âleti olmuşlardı. Bu adam, İhtilâl Meclisini beceriksizce tedbirler almağa sevkedip, kamu oyunu ona karşı ayaklandırmak için kendilerini kullanmıştı. Chabot: "Ben bu çifte komployа sırf bunu daha iyi ihbar edebilmek için karıştım," diye yeminler ediyordu. Söylediklerinin doğruluğunu ispat için de almış olduğu 100.000 frankı Komiteye teslim etmişti. Temsilci Basire de, onun ifadesini doğruladı.

Fabre d'Eglantine Proli, Desfieux, Pereyra, Dubuisson, Julien ve Chabot'yu ele vermişti. Chabot da Delaunay ile Basire'i ele veriyordu. Fakat Proli Clootz'un anne tarafından kuzeniydi; Clootz da Hollandalı bankacılar olan Van den Yver'lerin dostu ve tanrıtanımazlığın bellibaşlı nazariyecisiydi. Proli'den Hérault'ya; Desfieux'den Hébert'e; Clootz'dan Chaumette'e; Julien'den de d'Espagnac'a ulaşılıyordu. Beri yandan Fabre, Savunma bakanlığı genel sekreteri olan Vincent'ın askere çağırılanları tecil ettirme işini bir ticaret haline soktuğunu iddia etmekteydi. Fakat İhtilâl ordusu generali Ronsin, Vincent'in adamıydı, her ikisi de Hébert'le dosttular. Batz'ın Charonne'daki evine Basire, Dufourny ve prokürör-sendik Lullier misafir gitmekteydiler. Chabot iki Avusturyalı yahudi olan Junius ve Emmanuel Frey'ın kaynıydı. Başka bankalar mühürlenmişken, bunların bankası açık kalmıştı. Frey'ler 31 Mayıstaki ayaklanmayı tertipleyen Komitede üyelik etmiş bulunan bir İspanyol casusunu ihbar ettiler. Delaunay, dürüstlük taslayan Fabre'ın Hindistan Kumpanyası işinde de parmağı olduğunu delillerle ispat etti. Fakat Fabre, Danton demekti. Danton ise onunla birlikte dalavere çevirmiş olan bütün kimseler demekti. Bunların başında, 10 Ağustostan sonra Adliye Bakanlığının har vurulup harman savrulması sırasında, Danton'un özel kalem müdürü olan Desmoulins'le Belçika'nın yağması sırasında kabinede arkadaşı olan Delacroix vardı. Fabre'ın ihbarı üzerine Robespierre, zincirin ucunu tutmuştu. Çekince, başsavcı Fouquier-Tinville'e İhtilâl Meclisinin, en büyük namussuzlarla kardeşçe işbirliği yapan en gözde kodamanlarını götürmüş olacaktı.

8 Ocak günü Jakoben kulübünde şöyle diyordu: "Yabancı zümre tarafından yönetilen iki hizip var... Ateşli bir deha-

ya ve müfrit bir mizaca sahip olanlar, çok aşırı ihtilâlci tedbirler alınmasını ileri sürüyorlar; daha yumuşak fikirli ve daha mutedil olanlar da ihtilâl içi tedbirler alınmasını teklif ediyorlar. Kendi aralarında mücadele ediyorlar, fakat içlerinden birinin zafer kazanmasına aldırdıkları yok. Her iki sistem de aynı derecede Cumhuriyetin mahvına sebep olacağı için, bunlar muhakkak bir sonuç elde ediyorlar ki, bu, Millî İhtilâl Meclisinin dağılmasıdır."

İlkin çurçurlar tevkif edildi: Bu iş Kasım ve Aralık ayları için olup bitti. 12'yi 13 Ocağa bağlayan gece Fabre da tevkif edildi. İhtilâl Meclisinde onun lehinde konuşmağa hazırlanan Danton, Billaud-Varenne'in bir sözü üzerine yerine mıhlanıp kalmış, artık ağzını açmağa cesaret edemiyordu. Desmoulins daha önce, "Vieux Cordelier"de yazdığı yazıları inkâr etmekteydi. Fakat birkaç gün sonra da kaynatası Duplessis'nin tevkifine itirazda bulunduğundan, Danton onu alenen haksız çıkarmakta ve şöyle demekteydi: "İmtiyaz olamaz! Bir İhtilâl ancak hendesi bir şekilde yapılabilir!.." Bozgun demekti bu.

Hébertistler daha çetindiler. Ronsin'le Vincent da tevkif edilmiş, fakat dostlarının baskısı üzerine salıverilmişlerdi. Komiteden parlak şekilde öcalmak niyetinde olduklarını gizlememekteydiler. Robespierre daha uzağa gitmeden, Sankülot çetelerini kendinden yana etmeği ihtiyata uygun buldu. Şüpheli kimselerin mallarını "yoksul yurtseverler"e dağıtan kanun, ona bu imkânı sağladı. Hébertistler birkaç gün sonra bir gösteri tertiplemek istedikleri zaman, çağrılarına kulak asan olmadı.

14 ve 15 Martta Hébert, Clootz, Vincent, Proli, Dubuisson, Pereyra, Desfieux, Ronsin tevkif edildiler. 21'den 23'e kadar yargılandılar. 24'de giyotinle idam edildiler.

30 Martta sıra Danton'a, Delacroix'ya ve Desmoulins'e gelmişti. Fouquier-Tinville, bunların yanına Hérault, Guzman, d'Espagnac, Chabot, Basire, Delaunay ve Frey kardeşleri de kattı. Dâva, Nisanın 2'sinden 5'ine kadar sürdü. 5 Nisanda giyotinle kafaları kesildi.

Polis tarafından uydurulan ve güya hapisanelerde hazırlanmış olan bir suikast yeni bir parti idama daha yol açtı: Bunda da Chaumette, Gobel, Hébert'in dul karısı, Lucile Des-

moulins, iki generalle birlikte toplam olarak 17 kişi idam edildi (13 Nisan).

Proli tarafından kurulan halk cemiyetleri kapatıldı, Ronsin'in ihtilâlci ordusu dağıtıldı, Paris resmî makamlarında temizlik yapıldı, 21 görevli temsilci geri çağrıldı: Bundan sonra da ortada hizip diye bir şey kalmadı.

Saint-Just, Devlete çocuklara en küçük yaşlarında elkoymak imkânını veren bir eğitim programı hazırlarken, Robespierre de eski boş inançların yıkıntıları üzerinde cumhuriyetçi dini yükseltmenin zamanı geldiğini düşündü.

7 Haziranda İhtilâl Meclisinde ahlâkçı düşüncelerle cumhuriyetçi ilkeler hakkında çok etraflı bir söylev verdi. Kısaca şöyle diyordu: "Toplumun temeli ahlâktır. Fakat yanısıra müeyyideler olmadıkça, ahlâk boş şeydir. Hiçbir müeyyide, insan otoritesinin hatalarını ve yetersizliklerini bir tanrının müeyyidesi kadar tesirli olarak tamamlamaz. Fakat ya tanrı yoksa? Bu, önemli değildir. Dünyada yararlı, fiiliyatta iyi olan her şey, gerçektir." Bunun üzerine İhtilâl Meclisi hiç vakit geçirmeksizin 15 maddelik bir din bilgisi kitabı kabul etti.

Birinci madde Yüce Yaratık'ın varlığını ve ruhun ölmezliğini kabul etmekteydi. 2. ve 3. maddeler Yüce Yaratık'a karşı olan ödevleri saymaktaydı ki, şunlardı: Müstebitlere hınç beslemek, hainleri cezalandırmak, kardeşlik ve adaletle hareket etmek. 4. den 10. ya kadar olan maddelerle insanoğlunu, Tanrı düşüncesine ve varlığının şerefine davet edecek bayramlar ihdas edilmekteydi ki, şunlardı: 14 Temmuz. 10 Ağustos, 21 Ocak ve 31 Mayıs. Ayrıca her on günde bir, Yüce Yaratık'ın, Cumhuriyetin, Adaletin. Utancın, Perhiz ve Riyazetin, Stoacılığın, Evliliğe olan inancın, v.s... şerefine kutlanacak olan 36 bayram daha vardı. Öteki maddeler ibadet hürriyetini olduğu gibi bırakmakta, fakat kanunların şiddet derecelerine göre "aristokratik toplantılar"la "taassublu vaazlar"ı cezalandırmaktaydı. İlk bayram 20 Prairial olarak tesbit edildi ki, o tarih de Pantecôte yortusunun pazar gününe raslıyordu (8 Haziran).

Epey gülünç bir şey oldu bu. Tuileries sarayının merkez kısmı üzerine muazzam bir kırmızı takke dikilmişti. Ön tarafta, birinci katın hizasına kadar üzeri çiçekler, vazolar, bayraklar, heykellerle dolu, yeşilliklerden meydana gelme bir anfiteatr yükseliyordu. Altta, üstüpüden yapılmış bir Tanrıtanımazlık heykeli vardı. Onun içerisine yanmaz maddeden ya-

pılma bir Bilgelik heykeli yerleştirilmişti. Champ de Mars'ta artık her zaman görülen o sembolik Dağ, bütün teferruatiyle yükselmekteydi: Elli ayak yüksekliğinde bir sütun, bir mağara, sarp patikalar, dört etrüsk mezarı, bir ehram, kandiller, bir Yunan tapınağı ve bir kurban taşı.

Bunların hepsi ünlü ressam David tarafından tertiplenmiş, şenliklerin programı binlerce bastırılıp dağıtılmıştı. Saat beşte, 48 semt ocağının mensupları toplandılar ve Konservatuar profesörlerinin kendilerine üç gün boyunca kanaryalar gibi şakıyarak öğretmiş oldukları, kompozitör Méhul tarafından bestelenen marşı son bir defa daha prova ettiler. Saat sekizde sıralar halinde, uygun adımlarla Tuileries'ye doğru yola çıkıldı. Kadın vatandaşlar beyazlar giymişlerdi. Erkek vatandaşlar meşe dalları, çocuklar da çiçek sepetleri taşıyorlardı. Saat onda toplar atılır, mızıka çalarken İhtilâl Meclisi üyeleri geldiler. Tören vesilesiyle başkan seçilen Robespierre, kalabalıktan ayrı duran bir koltuğa oturdu, eski bir papazın hazırlamış olduğu kısa bir vaazı okudu. Şubeler mensupları tarafından desteklenen Opera koroları: "Kâinatın babası, yüce zekâ..." diye başlayan marşı okumağa koyuldular. Robespieerre, tahtından indi, üstüpüden yapılmış Tanrıtanımazlığı ateşe verdi, içinden islere bulanmış bir halde, yanmaz Bilgelik heykeli çıktı.

Sonra alay halinde Champ de Mars'a doğru yola çıkıldı: Şubeler alfabe sırasıyle dizilmişlerdi üç askerî mızıka ile 100 trampete vardı. Bir Hürriyet arabasını sekiz tane öküz çekmekteydi. Temsilcilerin herbiri elinde bir demet çiçek tutuyordu. Mavi frak giymiş olan Robespierre, gayet göze çarpacak şekilde, ötekilerden 20 adım ilerdeydi. Dağ'm çevresi dolaşıldı, temsilcilerle korolar sarp patikalara tırmandılar. Yeni baştan: "Kâinatın babası, yüce zekâ..." diye şarkı söylendi. Son kıta söylenirken toplar dehşetle gümbürdedi, çocuklar yerlere çiçekler serptiler, kadm-erkek bütün sankülotlar kucaklaşıp öpüştüler. Tören de böylece bitti. İhtilâl Meclisi üyeleri takım halinde Tuileries'ye girdiler, ceplerinde kaimeleri olan vatandaşlar da meyhanelere dağıldılar.

Yüce Yaratık bayramı Robespierre'in zirveye çıkışı olmuştu. İhtilâlin bayraktarı iken, onun efendisi olarak görünmüştü. Her gün kendisine hayranlık bildiren mektuplar alıyordu... "Büyük Robespierre, Cumhuriyetin meşalesi, sütunu, köşebend

taşı..." — "Gözlerimi, gönlümü doyurana kadar senin yüzüne bakmak istiyorum..." — "Yurtseverlerin koruyucusu, haramyemez dehâ, her şeyi gören, sezen, her entrikayı boşa çıkaran aydın Montanyar..." — "Benim yüce tanrımsın, sana koruyucu meleğim olarak bakıyorum..." Artık yabancı memleketlerde Cumhuriyet denmiyordu da Robespierre deniyordu: "Robespierre'in orduları" — "Robespierre'in donanması" gibi...

Kendisine geniş soluklar halinde ulaşan bu dalkavuklukları içine çeke çeke, Robespierre'in kendisi de marazi bir gurura kapılmıştı. En ufak onur kırıklığını bağışlamıyor, en küçük şüpheler karşısında öfkeye kapılıyordu. Fakat karakteri zayıf olduğundan, kendisini boyuna övdürerek tenkidcilerin eline silâh vermiyeceğini sanıyordu. Komitedeki arkadaşları artık ona tahammül edemez hale gelmişlerdi. Bir yandan Carnot, öbür yandan Saint-Just ile kendisi arasında kavgalar o kadar sıklaşmış, o kadar gürültülü bir hal almıştı ki, bu yüzden Flore kasrının pencereleri önünde kalabalık toplanıyordu.

İhtilâl Meclisi üyelerinin kızgınlığı da bundan aşağı kalmamaktaydı. Bazıları 20 Prairial geçidini gülünç bulmuşlardı ve kendilerini de bu soytarılığa karıştırdığı için Robespierre'i affetmiyorlardı. Bazıları da üstü kapalı bir şekilde onu diktatörlük emelleri beslemekle suçluyorlardı. Genel Güvenlik Komitesi üyeleri onun, yetkilerini aştığını açığa vurmaktaydılar: Hemşerisi Herman'ın yönetimi altında, doğrudan doğruya Genel Selâmet Komitesine bağlı gizli bir polis teşkilâtı kurmuş değil miydi? Nihayet ve özellikle, son günlerde taşradan dönmüş olan Fouché, Fréron, Barras ve Tallien gibi prokonsüller, başlarının üzerinde sürekli bir tehdidin dolaşmakta olduğunu hissediyorlar, "acaba yaptığımız yolsuzluklar günün birinde bizi de giyotine mi götürecek?" diye soruşturuyorlardı. Bundan böyle Meclisin tasvibi olmaksızın bütün temsilcilerin mahkemeye sevkedilebileceklerini tasrih eden Prairial kanunu, ne kadar dağınık hınç varsa bir araya topladı. Kaygılı fiskoslarla dolu bir hafta geçti. Elli temsilci artık yataklarında yatmaz olmuşlardı, Meclise de geçerken, ayaküstü uğruyorlardı. Robespierre tesadüfen yüzlerine baksa dehşete kapılıyorlardı. İçlerinden biri onun gözüne çarptığını sanarak: "Aklımdan bir şeyler geçirdiğimi düşünecek," diye kekelemişti.

Genel Güvenlik Komitesinin Vadier adında, yaşlı bir üyesi vardı. Bu adam iliklerine kadar Voltaire'ci idi, Robespierre'i

de âdi bir kiliše taraftarı sayıyordu. Bunun üzerine "Haramyemez"in adını, ajanlarının ikisi tarafından keşfedilen acayip bir komedyaya karıştırmayı akıl etti. Catherine Théot adında yaşlı bir zıpır kadın, Contrescarpe sokağındaki evinde küçük bir ermişler grubu toplamaktaydı. Bunlara da Mesih'in yakında geleceğini haber vermişti. Catherine'in Dom Gerle adında, kendisi gibi kafadan sakat bir mürşidi vardı. Bu Dom Gerle Kurucu Mecliste üyelik etmiş, Robespierre de kendisine eskiden bir hamiyet belgesi vermişti. İhtilâl Meclisine verdiği raporda Vadier, bütün bu hikâyeyi ustalıklı bir şekilde ballandırdı. Üstü kapalı sözlerinden ve savurduğu palavralardan, Catherine'in geleceğini bildirdiği Mesih'in, Robespierre'in ta kendisi olduğu anlaşılıyordu. Vadier maskaranın biriydi. İhtilâl Meclisi onun anlattıklarını duyunca kahkahalarla güldü. Robespierre "Tanrının Anası"nın ardında kendisinin hedef tutulduğunu anladı. Hemen o akşam, başsavcı Fouquier-Tinville'i, Théot dosyasını kendisine vermeğe zorladı. Böylece de bu darbeye cevap vermek aptallığını gösterdi.

Ertesi gün İhtilâl Mahkemesi 54 suçludan meydana gelme bir partiyi yargıladı. Bunlar arasında Palais-Royal'da bir kumarhane işleten Mme de Sainte-Amaranthe adında bir kadınla Collot d'Herbois'ya bir el ateş etmiş olan Admiral isimli bir adam, sabık bir asile yiyecek vermiş olan Nicole adlı bir işçi kız, bir de Cécile Renault adında, yirmi yaşında bir genç kız vardı. Cécile Renault Robespierre'in kapısı önünde tevkif edilmiş, üstünde iki tane küçük bıçak bulunduğu için katle teşebbüs suçundan kovuşturmaya uğramıştı. 54 sanığın hepsi giyotinle idam edildi. Baba kaatillerinin kızıl peçesini örtünmüş olan Cécile Renault'nun çocuksu bir hali vardı. Nicole'ün de salıncaklı tahtaya bağlandığı zaman, çok yavaş sesle: "Böyle iyi miyim, cellât efendi?" diye sorduğu işitildi. Kalabalığı geniş bir hayret kapladı. Hiç kimse yüksek sesle itiraz etmedi ama kim tarafından çıkarıldığı bilinmeyen, bir fısıltı, bu korkunç idamın sadece bir âşıkın öcalmasından ibaret olduğu şeklinde, ağızdan ağıza dolaştı. Zaten herkesin Bonbon diye adlandırdığı, Robespierre'in küçük kardeşi Augustin de Mme de Sainte-Amaranthe'ın kumarhanesine gidenler arasındaydı ve işte bu yandan da şüpheli bir taraf vardı...

Robespierre polislik yapmak istemişti. Fakat bu alanda hiç de usta olmadığını hissetmiş olsa gerekti.

İhtilâl ne varsa hepsini tüketmişti. İnsanlar, mal-mülk, düşünceler, din: Ne varsa hepsi kazana gitmişti. Artık yıkma değil de, işleri idare etme zamanıydı. Robespierre Devlet adamı olsa işe koyulur, güçlüklere dört elle sarılırdı. Fakat Robespierre artık Kutsal Ruh tarafından terkedilmiş bir peygamberden başka şey değildi. "Sosyal Muvakele"nin özdeyişlerini bütün rüzgârlara savurduktan, artık öğretecek hiçbir şeyi kalmadıktan sonra, boş bir tulum gibi olduğu yere yığılıverdi. Eskiden neyse yine o, yani Arraslı küçük bir avukat oluverdi.

Fouché ile Tallien gece gündüz onu mahvetmeğe çalışırlar, suikastın ağları onun gözleri önünde gerilirken, kendisi şımarık çocuk pozları takınıyor, surat asıyor, sızlanıyordu. Bir ay boyunca komiteye ayak basmaz oldu. Gerçi Fouché ile Dubois-Crancé'yi Jakoben kulübünden ihraç ettirdi ama 23 Temmuzda, Barère'in teşviki üzerine, Vadier ile sözde barışır gibi oldu, kendi polis bürosunu da ona devretti. Sonra birdenbire, 26 Temmuz günü İhtilâl Meclisine geldi, ne Saint-Just'e, ne Couthon'a haber vermeksizin çok beceriksizce bir nutuk çekerek şöyle dedi: "Ben içimi dökmeğe muhtacım, sizler de gerçeği öğrenmek ihtiyacındasınız... Politik işler yine haince, tedâşlandırıcı bir gidiş edinmeğe başladı; Hébert'lerin, Fabre d'Eglantine'lerin ortak sistemi şimdi görülmemiş bir pervasızlıkla takibediliyor. İhtilâl aleyhtarları korunuyor... Yurtseverlik, dürüstlük diye bir şey kalmadı..." Sonra genel konulardan kişilere geçerek, kendisine düşman olduğunu sandığı herkese karşı ad söylemeksizin hücuma geçti ve aynı anda da onları, can düşmanı Fouché'nin kucağına attı. İlkin Barère'e çattı: "Size zaferlerimizden bahsediliyor," dedi. "Bunlar daha az şatafatla anlatılsalar, daha büyük görünecekler." Carnot'yu ele aldı: "Generaller arasına fitne sokuldu, askerî aristokrasi korunuyor; sadık generaller baskı altında tutuluyor; askerî idareyi şüpheli bir otorite sarmağa başladı." Cambon için şöyle dedi: "Makul bir maliye sistemi kurulmalıdır, bugünkü sistem miskince, müsrif, müz'iç, yırtıcıdır..." Billaud, Collot ve komünistler de ağızlarının paylarını aldılar: "İstemediğimiz halde suikastçiler bizi şiddetli tedbirlere sürüklediler... ve Cumhuriyeti en korkunç kıtlıkla karşı karşıya bıraktılar..." Vadier, Amar ve polis mensupları hakkında şunları söyledi: "Kamu hürriyetine karşı tertiplenmiş bir suikast var... Bunun suç ortakları Genel Güvenlik Komitesiyle bu Komitenin bürolarında

bulunuyor..." Nihayet söylevini şöyle bağladı: "Hainleri cezalandırmalı. Genel Güvenlik Komitesi bürolarında çalışanları değiştirmeli, bu Komitenin kendisinde temizlik yapmalı, Genel Selâmet Komitesini de temizlemeli..., hizipleri ezmeli..."

Bu söylev muazzam bir etki yarattı. İhtilâl Meclisi ayaklarının altında bir uçurumun açıldığını sanır gibi oldu. Vadier, Cambon, Billaud, Fréron ve daha yirmi kişi Robespierre'den suçlamalarını daha açık bir tarzda yapmasını istediler; "Ad söyle! Liste ver! Genel Selâmet Komitesinden kimler? Genel Güvenlik Komitesinden kimler?" dediler. Charlier şöyle bağırdı: "Faziletin cesaretine sahip olduğunu söyleyerek övünen bir kimse, gerçeğin cesaretine de sahip olmalıdır. Suçladığın kimselerin adlarını söyle!" Robespierre bunlardan onunun adını vererek üç yüzünün yüreğine su serpeceğini anlayamadı. "Filâncayı, yahut falancayı temize çıkarmak" istemiyordu, kendisini sıkıştırdılar: "Sözlerimde ısrar ediyorum," dedi. İhtilâl Meclisi söylevinin baskıya verilmesini reddetti ve o akşam o, Jakoben kulübünde kendisini alkışlamağa giderken, Fouché ile Tallien çabucak Meclisin Mare (Marais) diye adlandırılan çekimserleriyle pazarlığa girişip onları elde ettiler.

Ertesi gün iki perde halinde cereyan etti: İhtilâl Meclisinde bir oturum ve Komün'ün bir ayaklanması. İhtilâl Meclisinin oturumu beş saate yakın sürdü: Beş saatlik tehditler, sövmeler, bağırışmalardan sonra, tek söz söylemek imkânını bulamayan Robespierre, Saint-Just, Couthon, küçük Robespierre ve Genel Güvenlik Komitesinden Lebas'ın suçlu sayılmaları kararlaştırıldı. İstiklâl Mahkemesi başkanı Dumas oturum sırasında koltuğundan kaldırılıp götürüldü ve zilzurna sarhoş olan Hanriot, Komite binası içinde aptalca yakayı ele verdi. Saat altıya doğru "Haramyemez"le kurmay heyeti Luxembourg'a, sonra Force hapisanesine gönderildi.

Olup bitenleri haber alan Komün aynı anda isyan ettiğini bildirdi. Belediye başkanı Fleuriot-Lescot ile başkan yardımcısı Coffinhal mahpusları salıverdiler ve birer birer Belediye Sarayına getirdiler. Beri yandan da Hanriot Tuileries sarayını iki yüz topçu ile kuşatır gibi yaptı. Robespierre bir işaret yapsa İhtilâl Meclisi mahvolmuştu. Fakat Robespierre bu işareti yapmadı. Konuştu, bir saat, iki saat, üç saat konuştu.. .Grève meydanında toplanan gruplar kararsız ve kaygılı bir halde kımıldanmağa başladılar... Gecenin saat yarımında İhtilâl Mec-

lisinin adamları müstebitle suç ortaklarının, Komün'ün ve onun çağrısına cevap vereceklerin kanundışı edildiklerini dört yol ağızlarında, meydanlarda bağırarak ilân ettiler. Kanundışı edilmek, yargılanmaksızın öldürülmek demekti! O sırada tufanı andıran bir yağmur yağmağa başlamıştı, semt ocaklarının mensupları dağılmak için bunu bahane ettiler. Peşinde birkaç jandarma ile bir avuç partizan olduğu halde, Barras hemen koşup Belediye Sarayını işgal etti. Lebas tabancayla beynini uçurdu. Robespierre de kendine bir el ateş etti, çene kemiğini parçaladı. Kardeşi kendini pencereden attı, düşüp bacağını kırdı. Saint-Just karşı koymadan kendini yakalattı. Birkaç saat sonra Couthon'u bir merdivenin altında ölü taklidi yaparken, Hanriot'yu da bir avluda yaralı olarak buldular.

Robespierre ile 21 suç ortağı ertesi 28 Temmuz (10 Thermidor) günü akşam saat beşte giyotine götürüldü. Robespierre yirminci, Fleuriot da sonuncu olarak darağacına çıktı. 29 Temmuzda Komün'ün 70 üyesinin, 30 Temmuzda ayrıca 12 üyesinin kafaları kesildi.

Federasyondan beri böylesine şenlik görülmemişti. Halk sevincini korkunç kahkahalar, bağırışmalar, alaylar, şarkılar kasırgası halinde ortaya dökmüştü. Belediye üyeleri arabalarının içinde bağlı olarak geçtikleri sırada, kalabalıktan "Kahrolsun narh!" diye bir kükreyiş yükseldi.

Komünist İhtilâl ölmüştü.

XIV

THERMİDOR İHTİLÂL MECLİSİ

İhtilâl Meclisi üyeleri 10 Thermidor (28 Temmuz) sabahı Tuileries sarayından çıkarlarken halkın alkışlarından, Tethiş devrine son vermiş olduklarını anladılar. Buna da pek şaştılar, çünkü onlar rejimi değiştirmek için değil, kendileri ölmemek için Robespierre'i öldürmüşlerdi. Onların insicamsız topluluğunu birleştiren unsur korkudan, öcalmadan başka şey değildi. Kendi kaderlerinden yana içleri ferahlayan dünkü cellâtlar, yarının cellâtları olmaktan başka şey istemiyorlardı. Fakat Milletin karşı durulması imkânsız hamlesi karşısında bunu yapamadılar. Çünkü, M. Madelin'in çok güzel yazdığı gibi, Millet onları "yaptıkları saray ihtilâlinin kişiliğinde, insanlığın zaferini selâmlamak" zorunda bıraktı.

Komiteler birleşik kaldıkları sürece yenilmez ve sarsılmaz görünmüşlerdi. Bitkin ve âciz halde olan memleket, sızlanmağa dahi cesaret edemeksizin açlıktan ölüyordu. İhtilâli benliğinde temsil eden korkunç adam birdenbire ve bir gece içinde, bir avuç kalleş suikastçi tarafından alaşağı edilmiş, devrilişi de bir mahalle kavgasından başka şeye yol açmamıştı. O zaman Paris, kendini baskı altında tutan adamların yüzlerine bakmağa cesaret edebildi ve çoğunun dehâsız, faziletsiz, pek ufak kişiler olduğunu, bütün kudretlerinin de başkalarının korkularından ve ayrılıklarından meydana gelme bulunduğunu farketti. Tethiş gözlerinin önüne korkunç gerçekliğiyle çıkıverince, tiksintisi daha da arttı. Aylardır herkes ancak Jakobenlerin sansüründen geçen şeyleri okuyabilip öğrenebiliyordu. Birbiri ardısıra basın yoluyla, eski diktatörlerin tutumlarını incelemekle görevli komisyonların raporlarıyla, İhtilâl mahkemesinin tartışmalarıyla gerçek, apaçık meydana çıktı. Akıllardan bile geçmeyen binlerce suç, yanları sıra pis bir yağmalar ve zulümler kafilesiyle birlikte, halkın gözleri önüne serildi. İhtilâl Meclisi üyeleri bile bu yüzden korkuya kapıldılar ve en çok suçlu durumuna düşenler hesap vermek zorunda kaldıkları

zaman: "Haberim yoktu..." demekten başka bir mazeret bulamadılar.

Kaldırım taşlarından, sanki mucizeli bir şekilde, Müskadenden (Muscadin) lerin gerici ordusu çıkıverdi. Bunların üniformaları da vardı: Geniş omuzlu bir frak ceket, dar bir külotpantalon giyiyorlar, sarı bir perüka takıyorlardı. İcra kuvvetleri ucu kurşunlu iri bir bastondu. Kaleleri Palais Royal'di. Savaş şarkıları "Le Réveil du Peuple (Halkın uyanışı)" idi. Şefleri Tallien, Legendre, Fréron'du. Kıraliçeleri, Tallien'in metresi olan Therezia Cabarrus idi. Delikanlılar ortaya çıkınca moda da işe karıştı. Tiyatroda artık Jakoben aleyhtarı piyeslerden başka şey oynanmaz olmuştu. Robespierre ve suç ortaklarıyle ilgili en ufak cinaslar, sonsuz gösterilerle selâmlanıyordu. Marat'nın büstleri devrilmiş, kızıl takkeler çamurlara atılmıştı. Gazeteler ve yergiler, son tethişçilerin üzerine dolu gibi yağıyor, bunlara: "kan içiciler", "Robespierre'in kuyruğu" deniyordu. Jakobenler saklanmışlardı. İhtilâlci gazeteler ortadan kayboldular ya da ağız değiştirdiler. Hayatta kalan iki üç tanesi aralıklı olarak çıkıyor, müvezziler sokakta bunların adlarını bağırarak söylemeğe cesaret dahi edemiyorlardı. Charles Duval "Journal des Hommes Libres (Hür Adamlar Gazetesi)"nde: "Aristokratların zulmü altında inleyen yurtseverlerin şikâyetlerini dinleyin..." diye sızlanıyordu.

Aristokrasinin bu işle hiçbir ilgisi yoktu. Müskadenler hiç de "sabık asiller" değillerdi. Adliye kâtipleri, büro, ticarethane, banka memurlarıydı. Thermidor gerici hareketi ancak çok halkçı olduğu içindir ki böylesine umumi, böylesine derin olmuştu. Komünizme, kıtlığa, sefalete karşı midelerin menfaatlerin geri tepişiydi bu. "Komünizme paydos!" Bütün o dönemin belirli vasfı, başlıca noktası buydu. Bunun üzerinde en ufak bir görüş ayrılığı yoktu. İşçiler de, köylüler de, burjuvalar da anlaşmış haldeydiler. Jakoben bürokrasisi kaybolacak, onunla birlikte bütün elkoyma ve müsadere tedbirleri de yokolup gidecekti.

Robespierre'in düşüşünden sonra ticareti ve mülkiyeti övmek için İhtilâl Meclisinde söylenen nutuklar bir araya getirilse kocaman bir cilt tutar. M. Marion tarafından toplanan özetler arasında biz de rasgele bazılarını seçelim: Cambon, Maliye Komitesi adına şöyle diyordu: "... Halk cemiyetlerinde tacir, zanaatkâr, esnaf gibi vasıflar sürgüne gönderilmeğe ye-

tiyordu: Millî endüstrinin önemli parçasına, âdil bir hükümetten beklemekte haklı olduğu şerefi ve kudreti geri verme zamanı gelmiştir." Ticaret Komitesi adına Blutel: "Büyük bir milletin hükümeti eliyle ticaret yapması, korkunç bir şeydir..." Dubois-Crancé: "Hemen bütün büyük çiftçiler hapse tıkıldı, çiftliklerinin çalışmalarından elde edilecek olan hesapsız verimler kayboldu." Genel Selâmet Komitesi adına Robert Lindet: "Toprakların ya da otlakların sahipleri yahut ortakçıları hapisanelerde tutulurken toprağın işlenmemesinden, otlakların hayvanlarla kaplı olmamasından uzun zaman korku duyduk. Günlerini faydalı bir şekilde tarım, bilimler, sanatlar, ticareti uğrunda kullanan; fabrika, imalâthane kurup işleten bütün vatandaşların rahatsız edilmeyeceklerini, şüpheli kimse muamelesi görmeyeceklerini resmen, açıkça ilân edin..." Thibaudeau: "25 milyon insanı beslemek işiyle yalnız beş kişiyi görevlendirmek gülünç bir şey değil midir?.. Hükümet Komiteleri bizi yiyip bitiren iğrenç kırtasiyeciliği azaltmakla uğraşsınlar..." Thibault: "Yalnız ticaret ve iaşe işiyle uğraşan bir komisyon kurmuş olsaydınız hiç de yapma bir kıtlık yaratmazdınız..." ve nihayet Giraud da birleşik Komiteler adına: "Tacirler aleyhinde bütün söylenenleri takdirle karşıladık, şimdi de biliyoruz ki bunları söyleyip yayanlar sadece servetlerin el değiştirmesini istemişlerdir!" diyorlardı.

Bu geç kalmış sağduyuyu işlemler haline getirmek için on ayın geçmesi gerekti; bu on ay boyunca onarıcı ve geriye gidici tedbirler öylesine girift şekilde birbirlerine karıştılar ki, insan bunların hepsini anlatmak istiyor. Genel olarak İhtilâl Meclisinin işi çok basit oldu: Politik ihtilâli kurtarmak için sosyal ihtilâli yıkmaktan ibaret kaldı. Fakat bunun ayrıntıları karışıktır. Entrikalardan, uyuşmalardan, inkârlardan örülmüş bir ağdır bu. Meclis 21 Eylül 1794'te bir hamle yaparak Marat'nın ölüsünü Panthéon'a taşıttırdı. Dört ay sonra onu iğrenç bir şekilde oradan çıkarttırdı ve "halk dostu"na Carrousel meydanında dikilmiş olan anıtı yıktırdı. 21 Ocakta XVI. Louis'nin idamını bir konserle kutladı, fakat törenin orta yerinde tedhişçiliğe karşı şiddetli ithamlarla dolu bir söylevi kılı kıpırdamadan dinledi. Ertesi gün samandan yapılmış bir Jakobeni büyük bir merasimle yakan ve küllerini Montmartre lâğamına atan Müskadenlerin bir gösterisine göz yumdu. Çoğunluk, bir

gün verdiği kararı ertesi gün bozuyordu. Sabahleyin kabul edilen bir önerge akşam iptal ediliyor, ertesi gün yine ele alınıp iki saat sonra müzakeresi geri bırakılıyor, iki gün sonra da onun yerine, onun tam tersi olan bir önerge geçiriliyordu.

İhtilâl Meclisi 24 Ağustosta, bundan böyle Genel Selâmet, Genel Güvenlik ve Kanunlar olmak üzere üç tane olacak olan hükümet Komiteleri üyelerinin dörtte birinin her ay değiştirilmesini; fakat munzam bir ihtiyat tedbiri olarak da değiştirilen bu dörtte birin, yetkilerinin sona erişini takiben otuz gün içinde yeniden seçilememesini kararlaştırmıştı. Üyelikten çıkma, seçilme ve üyeliğe dönme işleri yüzünden Komitelerin teşekkül tarzı boyuna değişmekteydi. Kararları müphem, otoriteleri azdı.

İhtilâl hükümeti daimî, toplu ve birleşik olduğu sürece, kudretinin muazzamlığına uygun bir kuvvet, çabukluk ve imkânlar bolluğu ile iş görmüştü. Bölünüp kararsız hale gelince ne bütünlüğü, ne enerjisi kaldı. Şahıs mücadeleleri, sövüşmeler, geçmişteki işlerle ilgili kavgalar vaktinin dörtte üçünü alıyordu. Mallet du Pan şöyle diyor: "Fransa insanlar tarafından değil, olaylar tarafından idare edilmekteydi; insanlar şartların zoruyla sürükleniyorlar, onları hemen hiçbir zaman önceden kestiremiyorlardı. Kullandıkları çareler onları çoğu zaman kullanmak istemediklerine başvurmak zorunda bırakıyordu ve gerçek hedefi de hemen daima aşmaktaydılar... İhtilâl Meclisinin içinde hüküm süren anarşi ve herkesin içinde açığa vurulan duygular için göstermek zorunda olduğu tasvip, onu "hünsâ" yapmıştı: İki aydır üstüste iki gün aynı cinsiyeti muhafaza edemiyordu..."

Thermidor olaylarının en ileri gelenleri, yani Billaud-Varenne, Fouché, Collot d'Herbois sosyalizasyon politikasının kurucuları yahut tatbikçileri olmuşlardır; fakat Robespierre'i devirmek için çekingenleri uyandırmışlar, zaferle pervasızlaşan çekingenler de hizmetlerinin karşılığını, iktidardaki paylarını istemeğe başlamışlardı. Thermidor olayının ertesinde, Genel Selâmet Komitesine birkaç tane Dantonist sokularak Komite tamamlanmakla yetinilmişti. Ay sonunda Collot, Barère, Billaud Komiteden ayrıldılar. Biraz sonra merkezin sol kanadı buraya sokulmağa başladı, Genel Güvenlik Komitesi sağa geçti. Aralık ayında Meclis, hapisteki Jirondenlerin eski işlerine yine dönmelerine karar verdi. İlkbaharda, kaçmış yahut kanundışı

edilmiş Jirondenleri geri çağırdı ve boşlukları doldurmak için, hepsi de gerici olan, yedek temsilcileri oturumlara katılmağa çağırdı. Böylece mutedillerin, dantonistlerin, tövbekâr olmuş montanyarların ve yine ortaya çıkan federalistlerin koalisyonu kurulmuştu. Bu öyle bir partiydi ki, planı ve insicamı olmadığından, hükümet partisi diye adlandırmak bile aşırı olur ve buna daha ziyade bir inkâr partisi demek yerindedir. Merlin (de Douai), Cambacérès, Boissy d'Anglas, Reubell ve Sieyès bunun en göze çarpan kişileriydi.

İlkin en acele işlere el atıldı. Şüpheli kimselerin mallarının Sankülotlara dağıtılmasını emreden "ventôse" kanunu kaldırıldı ve "prairial" kanunu da iptal edildi (1 Ağustos). Bunun mantıkî sonucu da, bu son kanun uyarınca hapiste olanların salıverilmesi gerektiği idi. Bu da 5 Ağustos tarihli bir kararname ile yapıldı. Aynı kararname İhtilâl mahkemesinin yargıç ve jüri üyesi gibi personelini de değiştiriyordu. Başsavcı Fouquier-Tinville suçlandı, ölüme mahkûm edildi ve giyotinle idam olundu. Paris Komünü üyelerinin 10 Thermidor günü kafaları kesilmişti: Bunların yerini şehrin 12 dairesinin belediyeleri aldı.

Komün'den sonra sıra Jakobenlere geldi. Jakoben Cemiyeti henüz korkunç görünüyordu. Başlangıçta tırnaklarını törpülemek için İhtilâl Komiteleri lâğvedildi ve semt ocakları üyelerine her toplantı için verilmekte olan bin franklık huzur hakkı kaldırıldı. Eylüldeki darbe daha doğrudan doğruya oldu: Halk cemiyetlerinin aralarında birleşmeleri ve mektuplaşmaları yasak edildi. Nihayet Kasımda Fréron'la Müskadenler Jakobenlerin merkezine bir baskın yaptılar. Çok acıklı bir şey oldu bu. Fransa'yı titretmiş olan bu adamlar şimdi kalın bastonlar karşısında titriyorlardı ve tükrükler altında utanç verici bir şekilde kaçtılar. Trikotözler (Tricoteuses = İhtilâl Meclisinin oturumlarında bir yandan örgü örerek hazır bulunan kadınlar) herkesin içinde dayak yiyince fazla ayak diremeden savuşup gittiler. Jakoben Kulübü diye bir şey kalmamıştı. İhtilâl Meclisi bu olupbittiyi müeyyidelendirerek, Kulübün kapatılmasını emretti (12 Kasım).

Mutediller oyunu iyice kazanmışlardı. Aralıkta birbiri ardısıra narhın kaldırılmasını, iaşe komisyonunun lâğvını, ticaretin tam serbestisini, Meclisteki dinleyici sıralarının denetlenmesi için özel bir polis teşkilâtı kurulmasını, Nantes'da birçok

insanı suda boğup öldüren Carrier'nin suçlandırılmasını ve Vendée ayaklanması için genel af çıkarılmasını karara bağladılar. 21 Şubat 1795'de Kiliselerle Devletin ayrıldıkları ilân edildi, bütün ibadetlerin serbestçe yapılabilmesi de inanca altına alındı. 9 Martta 31 Mayıs bayramı lâğvedildi. 25 Nisanda Borsa yeniden açıldı. 30 Mayısta Kiliseler çeşitli rühban topluluklarına geri verildi.

İçerideki gericilik, dışarıda da gericiliğe yol açıyordu. Başlangıçta, savaş kırallığa karşı bir manevradan başka şey değildi. 10 Ağustostan beri de bütün aşırılıkları örtmeğe yarayan bir bahane olmuştu. Savaş ve onun kendilerine verdiği itibar sayesinde Jakobenler iktidarda tutunabilmişlerdi. Devrilmeleri savaşçı politikanın sona erdiği anlamına gelmiyor idiyse bile hiç değilse bu politikaya çok önemli çeşniler getiriyordu. Zaten Ren bölgesinin işgali ve Pichegru'nün Hollanda'ya girmesi sayesinde Fransa pazarlığa girişmek için en elverişli şartlar içinde bulunuyordu. Nihayet, Fransa'ya karşı kurulan koalisyona giren Devletler arasında barışa en çok eğilim gösterenler hakkında Paris'te en az hınç beslenmekteydi: İspanya bu maceraya sırf şövalyelik uğruna atılmıştı ve boyuna zarar ederek İngiltere'nin oyununu oynamaktan bıkmış durumdaydı; Hollanda'yı savaşa sürükleyen, İngiltere başbakanı Pitt olmuştu; Prusya'nın başına o zamana kadar hep bozgunlar ve aksilikler gelmişti, Custine ile Jourdan'ın kendisinde uyandırdıkları hayal kırıklıklarını, Polonya'da elde edeceği menfaatlerle telâfi etmek istiyordu.

Merlin (de Douai) Fransa'ya sınır olarak Ren nehrini vermek suretiyle tabiî sınırlar hulyasını gerçekleştirmek istiyordu. Prusya, bir karışıklık elde etmek mukabilinde razı oldu. Meslekten yetişme eski bir diplomat olan Barthélemy'nin görüşmelerini yaptığı barış, 14 Nisanda Bâl'de imza edildi. 16 Mayısta de Sieyès ile Reubell de Hollanda ile Le Haye andlaşmasını imzalıyorlardı: Birleşik Eyaletler Ren'in sol kıyısındaki topraklarını Fransa Cumhuriyetine bırakıyorlar ve İngiltere'ye karşı Fransa'yı kendi donanmaları ile desteklemeyi taahhüt ediyorlardı. 4 Temmuzda yine Bâl'de Barthélemy İspanya ile olan andlaşmayı imzaladı: Madrid hükümeti Fransa'ya Saint-Dominigue'de sahip bulunduğu toprakları bırakıyor ve İngiltere'ye karşı Fransa ile ittifak yapıyordu. Fransa'ya ilhak

edilen Belçika, Hollanda Flandre'ı Maestricht ve Venlo ile birlikte dokuz yeni il meydana getirmekteydi.

Dışarıda barış, içeride barış vardı. Barışın yanı-sıra malî alanda da eşit bir başarı bulunsaydı bu, mükemmel bir muvaffakiyet olacaktı. Fakat ne yazık ki bu bakımdan durum, her zamankinden daha vahimdi.

Komünizm ardısıra yıkıntılardan başka şey bırakmamıştı. Halk hastaydı, ticaret yokolmuştu, tarım bitkin haldeydi: İhtilâl Meclisi parayı nerden bulacaktı? Memlekette çok miktarda nakit para vardı şüphesiz, ama herkes parasını gizliyordu. Altı aydır sermaye sahipleri çok şey çektiklerinden, bir iki gün içinde güven hissine kavuşamıyorlardı. Güven bir kere kayboldu mu ne söylevlerle geri gelir, ne de vaitlerle. Güven, teminat ister. Bir çoğunluğun değişmesi yetmez. Denenmiş bir hükümet ve istikrarlı kurumlar da lâzımdır. Halbuki durum böyle olmaktan çok uzaktı. Onun için, Thermidordan önce olduğu gibi sonra da İhtilâl kâğıt para ile geçinmekteydi. 27 Temmuz tarihinde tedavüle çıkarılan 10 milyarlık kaimelere ilâveten şimdi Maliye Komitesinin alelâde kararlarıyle, başlangıç olarak, Eylülde 900 milyon, Ekimde 1 milyarlık ihraçlar yapılmıştı. Fakat tedavüldeki para çoğaldıkça bunun değeri de düşüyordu. 1795'te 200'e, Mayıs başında 325'e, sonunda 500'e, Haziran başında 600'e, Ekimde 2.000'e çıkmıştı. Tabiî bütün ihtiyaç maddeleri de bu nisbette pahalılaşıyordu. Bir maaş yahut gelir sayesinde o zamana kadar kimseye muhtaç olmadan yaşayan, şimdiyse geçinmek için ufacık bir tomar kaime alan herkes, yani memurlar, ücretliler, gelir sahipleri en korkunç sefalete düşmüşlerdi.

Bu felâket yetmiyormuş gibi, bütün ihtiyaç maddelerinin de eksikliği duyulmaktaydı. Tedhiş devrinde köylüler mümkün olduğu kadar az ekin ekmişler, 1793 sonbaharında çok az, 1794 ilkbaharında ise ondan da eksik ekim yapmışlardı. Onun için ürün, ihtiyacı karşılamıyordu. Açlık feryatları aydan aya artıyordu. Kışın bir yeni imtihan daha oldu. Paris'te termometre sıfırın altında 18 dereceye indi, Seine nehri dondu, odun salları gelmez oldu. Herkes çalı-çırpı toplamak için Boulogne, Saint-Cloud, Vincennes ormanlarını yağma ediyordu. Fasulyenin kilesi (tahminen 13 litre) 1790'da 4 frank iken, ilkbaharda 120 franka; bir tek lâhana 8 metelikten 8 franka; bir kalıp sabun 18 metelikten 41 franka çıkmıştı ve bütün öteki fiyatlar

da buna göreydi. Ekmek fiyatını yanına varılır bir seviyede tutmak için hükümet ayda 3-400 milyon harcıyordu. Araba katarlariyle değirmenleri koskoca bir ordu korumaktaydı. Yine de Mayısta adam başına olan tayın çeyrek libreye, çok geçmeden daha da eksiğe düştü. Halkın sefaleti hakkında fikir edinebilmek için Schmidt ile Aulard'ın yayınladıkları polis raporlarını okumak gerektir. Sayfalar boyunca hep aynı şikâyetlere, aynı umutsuzluğa, aynı gamlı bitkinliğe raslanmakta, bazen de aciz halinde bir öfkenin delice bir hamlesine şahit olunmaktadır.

Rasgele, Ocak ayının ilk yarısını ele alalım, *2 Ocak:* "... Odun ve kömür kıtlığı hakkındaki raporlar... en âcil tedbirler alınmasını gerektirmektedir..." — *3 Ocak:* "... Saint-Rémy'nin bildirdiğine göre, kendisi, Faubourg Saint-Antoine'de sefaletlerinden sözederek ağlaşan birçok kadına raslamıştır. Her yanda derin bir keder duygusu gözüne çarpmıştır. Şimdiki durum korkuçtur ama, gelecek günlerden daha fazla korkulmaktadır..." — *4 Ocak:* "... Yiyecek maddelerinin aşırı pahalılığı ve yakacak kıtlığı hemen hemen bütün konuşmalara konu olmaktadır..." — *5 Ocak:* "... Birçok vatandaşlar malını çok pahalıya satan ve bekleye bekleye bıkmış halktan önce arabacıların işini gören bir oduncuyu dövmek için sopalarla üstüne hücum etmişlerdir..." — *6 Ocak:* "... Polis çavuşu Chevalier'nin söylediğine göre, birçok fırıncılar odun bulamadıklarından sabahleyin ekmek pişirememektedirler..." — *7 Ocak:* "... Yiyecek maddelerinin pahalılığı dolayısiyle şikâyetler devam etmektedir..." — *8 Ocak:* "... Hoşnutsuzluk hep aynıdır..." — *9 Ocak:* "... Gravilliers, Réunion ve başka mahallelerdeki vatandaşlar 40 gün için ancak yarım libre mum elde edebilmişlerdir..." — *10 Ocak:* "... İllerde hüküm süren kıtlık hakkında gelen raporlar, çok büyük kargaşalıklar olacağı kaygısını doğurmaktadır..." — *11 Ocak:* "... Losset'nin rapor ettiğine göre, Jacques sokağındaki üç fırıncıda saat 11 de hiç ekmek kalmamış bulunmaktaydı..." — *12 Ocak:* "... Faubourg Marcel'de, kasapların önündeki kuyruklar çok uzundu; vatandaşların çoğu et alamadılar..." — *13 Ocak:* "... Ekmek bulamadıkları için Paris'e gelen taşralıların akını gün geçtikçe artmaktadır..." — *14 Ocak:* "... Lokantacılar dükkânlarını kapamak üzeredirler... Et fiyatı her gün yükselmektedir... Fırıncıların önünde kalabalıklar vardı..." — *15 Ocak:* "... Fırıncıla-

rın önlerinde sık sık kuyruklara raslanıyor. İhtiyaç maddelerinin pahalılığından çok şikâyet edilmektedir. Herkes fiyatların daha da artmasını beklemektedir..."

Üç buçuk ay sonrasına bakalım. *1 Mayıs:* "... Fırıncıların önünde kadınlar sızlanmağa devam etmektedirler..." — *2 Mayıs:* "... Dilencilik Paris'te en korkunç şekli altında yeniden ortaya çıktı..." — *3 Mayıs:* "... Dağıtım işleri daima çok kötü yapılıyor... Kocasının aşırı heyecana kapıldığını dört çocuğunun da iki gündür ekmeksiz olduğunu gören bir kadın, kaldırım kenarından akan sular içinde sürüklenerek başını yerlere vurmuş, saçlarını yolmuş, sonra da sanki gidip kendini suya atmak istermiş gibi, öfkeyle yerinden kalkmıştır..." — *4 Mayıs:* "... Halkın kaygıları her zamankinden daha kuvvetli bir hal aldı..." — *5 Mayıs:* "... Kaimelerin büyük ölçüde değerden düşmesi dolayısiyle herkes hep bir ağızdan hoşnutsuzluğunu belirtmekteydi..." — *7 Mayıs:* "... Hep yarım libre ekmek vermekte olan birçok fırıncılar, son günlerde sadece iki, üç ons (1 ons: 30, 59 gram) ekmek vermişlerdir..." — *8 Mayıs:* "... Hepsi de "çok kötü cinsten üç ons ekmekle insanın karnı doymaz" diye bağırışıyorlardı. Ekmek tayınının böyle azaltılmasına rağmen, birçok vatandaşlar, ekmeksiz kalmaktadır; anneler, gebe kadınlar üzgündür ve hepsi dermansızlıktan yerlere yıkılmaktadır..." — *9 Mayıs:* "... kadınlar acı acı ağlaşıyorlar, diyorlardı... Sokaklarda dermansızlıktan ve mecalsizlikten düşen birçok insanlara raslanmaktadır..." — *10 Mayıs:* "... Dün, Noyers sokağında... çilingirlik yapan genç bir vatandaş, ekmeğini almağa geldi. Fakat ekmek kalmamıştı; bunun üzerine evine gitti ve: "Artık ekmeğe ihtiyacım olmayacak," dedi. O anda da kendini dördüncü kattan avluya attı; biraz sonra öldü..." — *11 Mayıs:* "... Açlık yüzünden ayakta duramıyacak hale gelen birçok zavallıya yardım etmek mecburiyeti hasıl olmuştur... Çocuğuna verecek ekmeği olmayan bir kadın vatandaş, onu beline bağladıktan sonra, kendisini suya atmıştır... Açlıktan umutsuzluğa kapılan Mattez adında bir kimse, gırtlağını kesmişti..." Ve bu böylece haftalar ve haftalar boyu sürüp gitmektedir.

Bu aç halkın üstünde, herkesin sefaletiyle şişmanlayan bir avuç muhtekir ve yeni zengin, vurgunlarının tadını çıkarmaktan başka şey düşünmüyorlardı. Temsilciler, gündelik tazminatlarını 18'den 36 franka çıkararak kötü bir örnek vermiş-

lerdi. Zaten kaimelerin değerinin, yarın ne olacağını kim bilebilirdi ki? Onun için herkes: "Parayı çabucak harcayalım, geçmekte olan ânın tadını çıkaralım," diye düşünüyordu. Herkes delice, kabaca eğlenmekteydi. Polisin söylediğine göre, tiyatrolar "gerçek birer safahat ve ahlâksızlık yuvası" haline gelmişlerdi. 644 tane baloz bunların yamsıra bir o kadar da randevu evi açıldı. Herkes Carmes manastırında, Saint-Sulpice mezarlığında, kiliselerde dansediyordu. Dansedilmeyen birçok yerlerde de kumar oynanıyor, yemek yeniyordu. "Tıka-basa karın doyuruluyordu" diye yazmak daha yerinde olur. Yoksulların acıları, zenginlerin iştahını açmıştı sanki. Lokantacıların işleri hiçbir zaman böylesine iyi gitmedi. Kenar mahallelerde soluk yüzlerden, sarı benizlerden, hırpani kılıklardan başka şey görülmezken, Palais-Royal'deki dondurmacılar kahkahalar, elmas parıltıları, şişman suratlar ve çıplak kadınlarla dolup taşıyordu. Bir yanda çatlarcasına şişmiş mideler, öbür yanda boş mideler vardı. Nitekim, açlar, tokların üzerine saldıracaklardı.

İlk ayaklanma 12 Germinal (1 Nisan 1795) günü oldu. Buna da kimse şaşmadı. Komiteler birkaç günden beri tedbirlerini almışlardı. Her parti o günün kendi çıkarına yarayacağını düşünüyordu: Sağcılar, bunun solcuları itibardan düşüreceğine; solcular da sağcıları sindireceğine inanmaktaydılar. Onun için, hareket önlenecek yerde, ilkin rahatça gelişmesine göz yumuldu. Meclis, halkın beslenmesi için hükümetin yaptıklarını bir kere daha anlatan Boissy d'Anglas'nın bir söylevini dinlemekteydi. Boissy tam: "... Biz hürriyeti kurduk..." dediği sırada, kalabalık: "Ekmek isteriz!" diye bağırarak salonu doldurdu. Fakat Komün'le Jakoben'lerin devrilişlerinden beri mahallelerin ne şefleri, ne de teşkilâtı vardı. Göstericiler, kürsünün önünde geçit yaparlarken Legendre Müskaden'lerle jandarmaları toplamağa vakit bulabildi. Bunlar da baston ve kırbaç vuruşlariyle ortalığı temizlediler. Mutlu bir tesadüfle Paris'e gelmiş olan general Pichegru'ye başkentin kumandanlığı verildi: Meclis kurtulmuştu.

Fakat Meclis korktuğu için, öcaldı. Montanyar'ların kalıntıları olan Kretua (Crétois) lar öldürüldü. Barère, Billaud-Varenne ve Collot-d'Herbois, sürgüne gönderildi, aralarında Cambon'la Thuriot da bulunan başka 16 İhtilâl Meclisi üyesi, aynı zamanda Pache ve Rossignol tevkif edildi. Yine sürgün

cezasına hüküm giyen Vadier. kaçabildi. 21 Germinal'de (10 Nisanda) çıkarılan bir kararname ile, bütün memleketteki tedhişçilerin silâhsızlandırılması emredildi. Bu, özel öcalmalara yol açmak demekti. Özellikle —1793'te temsilcilerin zulüm yaptıkları ve hınçların kuvvetli olduğu— Güneyin "federalist" illerinde kavgalar, öldürmeler oldu.

1 Prairial (20 Mayıs) de, ikinci bir ayaklanma oldu, ama bu seferki daha vahimdi. Kilise çanları alârm işareti vermek için çalındı, büyük kalabalık birikti, intizam kıtaları şaşırıp âciz kaldılar: Olup bitenler 1792'deki büyük günlerin bir yankısıydı sanki. İhtilâl Meclisinin kapısından kimseyi geçirtmemeğe çalışan temsilci Féraud yere devrildi, ayaklar altında çiğnendi, tahta kunduralı ayaklarla indirilen tekmelerden yaralandı, binanın dışına sürüklendi ve bir şarapçı, adamcağızın işini tamamladı, kafasını kesip kalabalığa fırlattı. Akşamın saat dokuzunda Kretualar, dört üyelik yeni bir Komite kurdular ve karmakarışık bir halde, hapse atılan Montanyar'ların salıverilmesini, "eşitlik ekmeği"nin yeniden ihdasını, pasta yapılmamasını ve mutedil gazetecilerin tevkifini emrettiler.

Bunlar olup biterken, Komiteler sadık birkaç semt ocağı mensubunun himayesi altında görüşmeler yapıyorlardı. İsyancılar, isteseler onları bir çırpıda ele geçirebilirlerdi. Fakat bunu düşünmediler bile, ve bağırıp çağırarak iki saat kaybettiler. Meclis, yiyecek taşımalarını emniyet altına almak bahanesiyle, Paris'e komşu kamunlara asker göndermişti. Defermon ile Doulcet de Pontécoulant koşup en yakındaki suvari bölüklerini ayağa kaldırdılar.

İhtilâl Meclisi bir kere daha Müskaden'ler ve askerler tarafından kurtarıldı. Bunlar geceyarısı Tuileries'yi işgal ettiler, süngü hücumiyle halkı dağıttılar, Montanyar'larla onları koruyanları karmakarışık bir halde silip süpürdüler. Saat üçte, İhtilâl Meclisi yeni bir oturum yaptı. Bunda yalnız sağ kanad temsilciler hazır bulunuyorlardı. Evvelce çıkarılmış olan kararnameleri iptal ederek Duquesnoy, Prieur (de la Marne), Romme, Soubrany ve başkalarının tevkifine karar verdiler. 21'inde kargaşalık yeniden başladı ama, 23'ünde Meclis taarruza geçti. Mahalleler kuşatılıp topa tutuldu. Bunlar 24'ünde teslim oldular. 25'inde on bin kişi tevkif edildi, silâhlara elkondu, millî muhafız kıtalarında temizlik yapıldı.

Meclis aşırı sol kanaddan kurtulmuştu ama, koruyucuları-

nın kölesi haline gelmişti, ne birincisini, ne de ikincileri istiyordu: Bonapart işbaşma geçinceye kadar olup biten bütün facia da bundadır. İki yandan tehdit edilen ihtilâlcilerin artık tek bir kaygıları vardı: Hayatta kalabilmek için iktidarda kalmak. Tedhişçileri mahkûm etmişlerdi ama, vaktiyle bunların suç ortaklığını, uşaklığını, alkışçılığını yapmışlardı. Legendre 31 Mayıs olaylarına karışmıştı. Merlin (de Douai), şüpheliler kanununu hazırlamıştı. Dumont, Fréron, Tallien, Barras taşrada hırsızlık etmişler, adam öldürmüşlerdi. Çekimser kalan 10-12'si hariç, merkezle sağ kanadın bütün üyeleri Kıralın suçlandırılması için oy vermişler ve yarısından fazlası onun suçlu olduğunu ilân etmişti. Misilleme korkusu yüzünden bütün bu insanlar arasında bir menfaatler birliği, bir hınç ortaklığı meydana gelmişti ki, programı şu üç sözle özetlenebilirdi: "Yerleri muhafaza etmek..." Bu da iğreti olarak kalmak demek değildi. Çünkü, çöküş devresinin bu İhtilâl Meclisi üyeleri, yorgun düşen memleketin artık mal ve can güvenliğinden başka şey özlemediğini anlayacak kadar zeki idiler. Sonra beri yandan, hulyalarını ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmek isteyecek kadar inançlı değildiler. Onun için çekiniyorlar, araştırıyorlardı...

Kıral, kendilerine âlet olmağa rıza gösterseydi, onları korkutmayacaktı. Temple'de mahpus olan küçük XVII. Louis'nin çevresinde acayip entrikalar düğümlenmişti. Fakat o ölünce (8 Haziran 1795) taht üzerinde hak iddia eden, amcası Kont de Provence oldu ve XVIII. Louis unvanını aldı. Fransa'yı "yeniden kalkındırmak" şerefine erişecek olan usta politikacı ve iyicil hükümdarın o olacağını, ondaki hiçbir şey göstermiyordu. Başbakanlıklar tarafından uzak tutulan, çevresi birtakım hayalci insanlar tarafından sarılan, yalan haberler ve yalan umutlarla avutulan bu adam, düşüncelerin eğilimlerinden yana tamamen aldanmaktaydı. Tahta çıktığını bildirmek için, Verona'dan gönderdiği bildiri müphem, tehdit dolu ve beceriksizcedir. Fransızlar nizam ve hürriyet vaitleri, milli emlâki satın almış olanlar, teminat, gelir sahipleri zararlarının giderileceği hakkında umutlar beslemekteydiler. XVIII. Louis ise birkaç yolsuzluğun giderileceğini, Parlâmentoların yeniden kurulacağını, katolikliğin Devlet dini olarak tanınacağım ve tamamen birer hukukçu hulyası olan mahut temel kanunların "hükümdarlık tacının sandığına" konulacağını vaadediyordu.

Thermidorcu oligarşi, bu hatadan dolayı gürültülü bir şekilde sevinmekteydi ki Paris'te göçmenlerin 26 Haziranda bir İngiliz filosunun himayesi altında Carnac körfezine çıktıkları haber alındı. Bu öylesine iğrenç bir hareketti ki, insan bunun, Bourbon'ları adamakıllı mahvetmek için Londra hükümetince tertiplendiğini sanabilirdi.

Sefer heyetinin iki şefi olan Puisaye ile d'Hervilly, aralarında anlaşamıyorlardı. Süvari azdı. Sombreuil'ün yönettiği takviyeler çok geç geldiler. İyiden iyiye soğumuş olan Şuan (Chouan = Kıralcı âsi) lar, bu teşebbüsü kötü desteklediler. Sonunda Hoche, küçük kıralcı orduyu Quiberon yarımadasında kuşatıp olduğu gibi esir etti: Göçmenler ve yardımcıları olmak üzere hepsi 12.000 kişiydi.

İhtilâl Meclisi tehlikeli sağ kanadla münasebeti kesmek için hemencecik bu fırsatı yakalayıverdi. Batı bölgesine gönderilen Tallien, esirleri bir askerî komisyon tarafından yargılattı ve komisyon 800 kadar ölüm cezası verdi. Quiberon'daki idamlar, Faubourg Saint-Antoine'daki tenkil hareketinin bir naziresi oldu. Aşırı sağcılarla aşırı solculara göz açtırılmıyordu ve bu formül, uzun zaman işe yarayacaktı.

Hareketlerinde serbest kalınca, İhtilâl Meclisi üyeleri artık kullanılamaz hale gelen 1793 anayasasının yerine, hemencecik yeni bir anayasa kabul ettiler. Çalışmalar, Aralık 1793 te seçilen 11 üyelik bir komite tarafından hazırlanmıştı. Çabucak yönetilen tartışmalar, 22 Ağustos 1795'te sona erdi.

Thermidor politikası gibi III. Cumhuriyet yılı Anayasası da korkunun eseridir. Sosyalist demokrasiden korkulduğu için, seçim vergisi ödenerek oy verilen iki dereceli bir seçim sistemi kabul edildi; İhtilâl Meclisinin diktatörlüğünden korkulduğu için teşriî kuvvet her yıl beşte biri yenilenecek olan iki meclise bölündü, bunların biri Beşyüzler, öbürü Eskiler adını aldı; Kırallıktan korkulduğu için, icra kuvveti, kurullar tarafından seçilen ve her yıl beşte biri yenilenecek olan Direktuvar adlı bir Meclise verildi; kamu oyundan korkulduğu için, basın hürriyetiyle toplantı hürriyeti kısıldı; nihayet gericilikten korkulduğu için gelecekteki temsilcilerin üçte ikisinin İhtilâl Meclisi üyeleri arasından seçilmesi kararlaştırıldı; seçimler bu prensibe uygun olarak yapılmazsa, haleflerini İhtilâl Meclisinin kendisi seçecekti.

Cumhuriyetin III. yılı Anayasası genel oya sunuldu. İhti-

lâl Meclisi üyeleri, demokrat sıfatiyle sanatlarını biliyorlardı: Üçte ikiler hakkındaki kararnameler 108.000'e karşı 205.000 oyla kabul edildi. Birkaç milyon kişi çekimser kaldı. Halk egemenliği diye adlandırılan şey bu idi.

Fakat sol kanad bunca ayaklanma günlerini boş yere tertiplemiş değildi. Sağ kanad da kendi hesabına talihini denemek ve sokağı ayaklandırmak istedi. Bütün Paris her türlü tasavvurun üstünde nefret görüp küçümsenen İhtilâl Meclisinin aleyhindeydi. Kendini korumak için ne —büyük kısmı kıralcı olan— millî muhafızlara; ne de artık istemiyerek itaat eden —ve isyancılarla birlik olmağa hazır bulunduğu söylenen— askerî kıtalara güvenebiliyordu. Vasıtaları seçmekten yana pek titiz davranmayan komiteler yine Eylül kaatillerini, "giyotin yalayıcıları", Prairial isyancılarını yardıma çağırdılar. Ta hapisanelere kadar gidilerek, sürgüne gönderilenler arasında araştırmalar yapılarak bunlardan bulunup tedarik edildi. Barras: "Onları kutsal tabur diye adlandırdık..." diyor. Bunlara, Sablons kampında toplanmış olan 4.000 nizamiye askeri de eklendi.

Fakat bu orduya kim kumanda edecekti? Harekâtın yüksek yönetimiyle görevlendirilen Barras, kendisine bir yardımcı arıyordu. Sablons kampı kumandanı Menou'nun, kıralcı olduğu söylenmekteydi... İyi aileden, Vendée'li eski bir Markiydi. Bicêtre'deki kürek mahkûmlarının başına geçmek istememiş ve Le Peletier'nin birliğine karşı yapılan ilk çarpışmada ateş kumandası vermeğe cesaret edemeksizin, savaş alanını terketmişti. İhtilâl Meclisi solcu bir general, rejime ciddî inancalar verecek bir general istiyordu. Barras o sırada işbaşında olamayan subaylar arasında Augustin Robespierre'in eskiden koruduğu birisini buldu. Toulon kuşatması sırasında bu adam onun da gözüne çarpmıştı ve bir topçu heyetinin başında Türkiye'ye hareket etmek üzere bulunuyordu. Böylece Bonapart, kıralcı isyancılarının silâhdarı haline geldi ve askerî ününü bir isyan hareketi üzerine kurdu (15 Ekim 1795 - 13 Vendémiaire yıl III).

"Mutedil partiler"in bütün gösterileri gibi, "dürüst insanlar"ın hücumu da kötü yönetildi. Bunlar, gözlerinin önünde Sablons kampındaki topçuların alınıp götürülmelerine şahit oldular ve toplandıkları sırada yağmur yağmağa başlamış olduğu için, yürüyüşe geçmek üzere uslu uslu, havanın düzel-

mesini beklediler. Sözün kısası, bunların iki kolu da Voltaire rıhtımında ve Saint-Honoré sokağında kuvvetli barajlarla karşılandı ve her ikisi de durduruldu. Saint-Roch kilisesi önündeki çarpışma özellikle ateşli oldu, İhtilâl Meclisine bağlı kuvvetler burayı ancak 6 Ekim sabahı saat dörtte geri aldılar. 13 Vendémiaire'deki ayaklanma günü, yaralılarla birlikte beş yahut altı kurban verildi. Ayın 15'inde ayaklanmacıları yargılamak için üç tane harb divanı kuruldu. Bunlar, gıyapça birçok ölüm kararları verdiler ve Seine'in sol kıyısındaki bir kola kumanda etmekte olan eski kıral muhafızlarından Şövalye de Lafond'u kurşuna dizdirdiler. Lafond çok yakışıklı bir adam, fakat külüstür bir generaldi. Onu yenen Bonapart, tümen kumandanlığına yükseltildi, yurdiçi kuvvetler kumandanlığında da Barras'nın yerine geçti. Sivil çarpışmalara orduyu da karıştırarak, İhtilâl Meclisi bir hükümet darbeleri okulu açmıştı ki, bunun dersleri kaybolmıyacaktı.

26 Ekimde, İhtilâl Meclisi çalışmalarına son verdi. O gün Genel Selâmet Komitesi üyeleri öğle yemeğine Méot'nun evine gittiler. Basit bir yemekti bu: Kıymalı börek, 800 frank; turna balığı, 1000 frank; armut, 10 frank; pasta, 300 frank; tuz, 120 franktı. Bir Louis altını 2.500 frank; mumun libresi 55 frank; bir çift çizme 1.200 frank ediyordu.

Günün olayları hakkındaki polis raporu şöyle demekteydi: "... Yoksullar homurdanıyor ve yaklaşan kış karşısında korkuya kapılıyor..."

XV

DİREKTUVAR

2 Kasım 1795'te Direktuvar Meclisi üyeleri, Tuileries sarayından Anayasanın kendilerine merkez olarak verdiği Luxembourg sarayına gidiyorlardı. Pek külüstür bir kafileydi bu: İki tane kira arabasından, yüz tane hırpani piyade erinden, çizmesiz ve çorapları delik 150 dragon süvarisinden meydana gelmeydi. Arabalarda dört kişi vardı ki, bunlardan ikisi, La Révellière ve Le Tourneur hemen hemen tanınmamışlardı. Ötekiler tanınmış kimselerdi ama, kötü tarafından: Reubell, ıslah kabul etmez bir tedhişçi olarak; Barras da kurnaz ve "çürümüş" bir adam olarak. Beşincileri olan Sieyès kendisine verilen görevi reddetmişti. Onun yerine geçecek olan Carnot ancak iki gün sonra seçilecekti. Dört "efendi" saraya girdiler. Araya araya tozlu, bacağı kırık bir masa buldular. Kapıcı onlara dört tane iskemle verdi, bir de odun ateşi yaktı. Direktuvar üyelerinden biri Flore kasrından, yanında bir deste mektup kâğıdı getirmeği de akıl etmişti. Sayıca eksik olan, soğuktan titreyen Meclis üyeleri işe başladıklarını bildiren zabıt varakasını bu durumda imzaladılar.

Ertesi hafta Direktuvar üyeleri Adalet, İçişleri, Savunma, Donanma, Maliye, Dışişleri ve biraz sonra da Genel Polis Bakanlarını tayin ettiler. Merlin (de Douai) hariç, bu makamlara geçenler politik önemleri olmayan sadık ve çalışkan servis şefleriydi. İşin en çetin tarafı, Cumhuriyet maliyesini idareye razı olacak kahramanı bulmak olmuştu. Bu makam, eski rejimin bir memuru olan Gaudin'e teklif edilmiş, fakat o, kabul etmemişti. Bunun üzerine Roland'ın kaimeler üzerine bir "deneme" yazmış olan bir sekreterine başvuruldu. Bu adam şöyle bir gelip geçti. İki üç defa daha Gaudin yine bu makama getirilmek istendiyse de, o, her seferinde: "Ne maliyesi olan, ne de maliye kurmak imkânı bulunan bir yerde Bakana ihtiyaç yoktur," diyerek hükümetin tekliflerini reddetti.

Gaudin'in hakkı vardı. Direktuvar bir muhasebeye, bir

bütçeye uzaktan, yakından benzeyen hiçbir şeye sahip değildi. İstikrarlı gelir diye bir şey yoktu, gider tahminleri diye, para diye bir şey yoktu. Eldeki tek kaynak, boyuna kaime çıkarmaktan ibaretti. Fakat bu da hızla itibardan düşmekte olduğundan, hükümet her Allahın günü: "Acaba yarınki ihtiyaçlara yetecek kadar kaime basabilecek miyim?" diye düşünüyordu. Onun için bu sefil rejimin başlıca kaygısı, kaime basan makineyi daha hızlı işletmekten ibaretti. Bir gün bir yanlışlık oldu, Buges fabrikasına gidecek kimya maddeleri Essonnes kâğıt fabrikasına gönderildi. Elinde yıkanmış paçavra kalmadığından, kâğıt fabrikası 48 saat çalışamadı, hükümet, iflâsın eşiğine geldi. Bir başka sefer, kâğıt işçileri arasında bir grev hareketi patlak verdi. Hemen hemen paniğe benzer bir hal oldu. Hükümet, elebaşıları Devletin güvenliğine karşı suikastte bulunmak ve "Cumhuriyeti yıkmak için" entrikalar çevirmekle suçladı.

Kasım başında 2.500 kâğıt frank eden Louis altını, Aralık ayı ortalarında 4.000 franka yükseldi. Direktuvar Meclisi bundan Borsa'yı sorumlu tuttu, dragon süvarileri gönderip burayı kapattırdı. Bunun üzerine, bir yabancı: "Kredinin süvari kıtasiyle desteklendiği hiç görülmüş şey midir?" diye sordu. İki gün sonra Louis altını 6.500 franka çıktı, kaimeler de Paris'in dışında artık geçmemeğe başladı. Köylüler buğdaylarına karşılık ya madenî para, ya da zarurî ihtiyaç maddeleri kabul ediyorlardı. Maine-et-Loire idarî makamları şunları bildirmekteydiler: "Angers panayırında bütün mallar, yiyecekler, hayvanlar kâğıt para kesin olarak reddedilip, açıktan açığa gümüş para karşılığında satılmıştır. Millî parayı artık kabul etmemek kararı o kadar belirli haldeydi ki, bu panayırın ertesi günü "acaba Cumhuriyet hâlâ var mı?" diye sorulsa yeriydi. Mal sahiplerinin, tacirlerin, işçilerin, herkesin, gümüş paradan gayrı herhangi bir parayı tedavülden kaldırmak için sanki gizli bir anlaşma ile birleşmiş gibi bir halleri var..."

Resmî dairelerde de korkunç bir kıtlık hüküm sürüyordu. Belediyelerde ne kalem, ne kâğıt, ne mürekkep kalmıştı. Aydınlatma malzemesi olmadığından, memurlar karanlık basar basmaz kalkıp gidiyorlardı. Kimse artık memur olmak istememekteydi. Hastaneler gelirsiz, hapisaneler gardiyansız kalmış, polis işlemez olmuştu. Bütün malî ve teknik idareler batmış haldeydi. Yolların bakımı diye bir şey yoktu. Hayvanlar

için yem satın alınamadığından. konaklarda beygir değiştirilemiyordu. Baskı kâğıdıyla mürekkep olmadığından, vergi cetvelleri yerlerine gönderilemiyordu. Ordular ancak soygun ve yağma ile karın doyurmaktaydılar. 1794'te seferber edilen 1.200.000 askerden aşağı yukarı 800.000'i kaçmıştı, kalanlar da sefaletin pençesinde kıvranıyordu.

6 Aralık 1795'te Direktuvar, kurullara bir bildiri gönderdi. Bunda şöyle denilmekteydi: "Kanun koyucu vatandaşlar, Cumhuriyeti sıkıp üzen kötülüklerden bir kısmını gözlerinizden gizlemenin, yahut hiç değilse bunları yumuşatmanın uygun olacağını düşünmüştük... Fakat ağrıyı dindirip hastalığı gidermiyen ilâçlar kullanma zamanı geçmiştir ve her türlü idare-i maslahat, tehlikeyi arttırmaktan başka şeye yaramamaktadır... Neyi tutsak elimizde kalıyor; en korkunç felâket, Cumhuriyeti olduğu gibi yıkıp yoketmek tehdidini göstermektedir... Hazinenin elindeki son kaynaklar da tükenmiştir... Hürriyetin dehasından, şimşek hızıyla, beklenmedik bir kaynak ortaya çıkmazsa, artık bu işin sonu geldi demektir..."

15 gün sonra Direktuvar üyeleri yine gayrete geldiler, şöyle dediler: "Örtüyü yırtmak. her şeyi açıkça söylemek gerek, çok çabuk ve çok kuvvetli yardımlara şiddetle ihtiyacımız var. Ordular... ücret alamamaktadır, yiyeceksizdir, yemsizdir, kundurasızdır, giyeceksizdir, çadırsızdır, kamp kuracak malzemeden, taşıt araçlarından yoksundur... Yiyeceklerin gelmesi şüphelidir... Göndereceğimiz elçilerin yol masraflarını ödeyecek paramız olmadığından... en önemli görüşmelerimize varıncaya kadar bütün temasları durdurmak zorunda kaldık..." Fakat Hürriyetin Dehasında, ya da hiç değilse onun sözcülerinde işlek kafa diye bir şey yoktu. Memleketin korkunç durumuna karşı Meclisin bulduğu tek çare, yüz kere başvurulan ve her seferinde başarısızlıkla sonuçlanan o eski ve her zamanki çare, yani cebrî istikrazdı.

Her ilin en büyük vergi mükellefleri, madenî para değeriyle 600 milyon franklık bir istikraza tâbi tutulmuştu. Bu, nakit olarak, buğday olarak, ya da itibarî değerinin yüzde birine kabul edilecek olan kaimelerle ödenecekti. Her dört vatandaştan biri, vergi verecekti. İstikraz tahvillerinin hâmilleri müterekki bir ölçüye göre belirli ve götürü bir meblâğ olarak tesbit edilecek muhammen servetlerine bakılarak 16 sınıfa bölüneceklerdi. İstikrazın ilk üçte biri 10 - 12 Ocak 1796'da;

öbir üçte ikisi de 20 Şubat - 20 Martta ödenmek gerekiyordu.

600 milyon altın frank, kaime olarak altmış milyar etmekteydi. Oysa ki, tedavülde topu topu 40 milyarlık kaime vardı. Cebri istikraz yalnız bütün kâğıt parayı çekmekle kalmıyacak, üstelik 200 milyon temiz para da getirecekti ki, bu, hiç değilse iki aylık geçime yeterdi.

Halk kanunu iyi karşıladı. Birkaç gün büyük umutlara kapıldı. Daha şimdiden herkes sağlam bir paranın geri geldiğini, savaş vurgunculannın, çevirdikleri dalavereler ölçüsünde istikraza katılmak zorunda kalacaklarını görür gibi oluyordu. Özellikle yoksul halk işin ucunun nihayet ciddî şekilde kendi eski Sankülot arkadaşlarına dokunacağını düşünerek, seviniyordu. Herkes sütçüsünün ya da kasabının yüzünde mânalı bir ekşime gözlemekle meşguldü. Bu işin kendisine de dokunacağını hiç düşünen yoktu.

Başlamak üzere olan işlemin mutlu sonuçlarına güvenerek, Direktuvar Meclisi 19 Şubat 1796 günü kâğıt para basmakta kullanılan resimleri, damgaları, kalıpları Vendôme meydanında büyük bir törenle yaktırdı. Güzel bir ateş oldu bu. Bakan Ramel, rahmetlinin ardından bir mersiye okudu. Karışıklık, müsriflik gibi kusurları olduğunu kabul etti, fakat çok büyük olan meziyetlerinin bu yüzden unutulmaması gerektiğini de söyledi: "İhtilâl kaimeler yaptı; sınıfların imtiyazların yokedilmesine onlar sebep oldu: Kıralliğı devirip Cumhuriyeti onlar kurdu..." dedi.

Fakat sevinmekte acele edilmişti. Cebrî istikraz, sadece komşuya zararlı olduğu sürece, dâhiyane bir buluş gibi görünmüştü. Para vermek zamanı gelince, herkes yan çizmeğe başladı. Çok acele yapılan tarhetme işinde birçok yolsuzluklar vardı: Tacirlere hiçbir soruşturma yapılmaksızın mükellefiyet yükletilmiş, imzasız ihbarlar üzerine hadler yükseltilmiş, öcalma hırsiyle bazı kimseler haddinden fazla yük altına sokulmuş, yanlış adreslere gönderilen ihbarnamelerin hükümleri, kimsenin gözünün yaşına bakılmaksızın yerine getirilmişti. Hiç şüphesiz bütün bunlar, cetvellerin çok acele hazırlanmasından ileri gelmişti ama bu, memleketten istenen fedakârlığı hiç de halka sevdirecek bir vasıf taşımıyordu. Bir polis memuru, raporunda şunları yazıyordu: "Sızlanmalardan başka şey duyulduğu yok... Genel olarak herkes, para vermektense eşyasının haczedilip satılmasına razı olmuş görünüyor... Bazı kimseler, öfkeleri arasında: "Böyle müstebit bir hükümeti daha fazla

yaşatmamalı, inşallah halkın gözü nihayet açılır..." diye bağırıyorlar." Bir mükelleften para koparmak, —hele bu mükellef azçok öfkeli olursa— çok güç iştir. Direktuvar Meclisi zora başvurmağı denedikten sonra itirazları incelemek, tavizlerde bulunmak, müddetleri uzatmak ve iflâslara şerefli bir görünüş veren çeşitli başka usuller kullanmak zorunda kaldı. Bildirilen 60 milyarların yerine maliye veznelerine 13 milyar kâğıt para ile 8 milyonluk gerçek kıymet girdi. Fakat bu sayıları değerlendirmek için şunu da hatırlamak gerektir ki, tahsilât süresince 100 franklık kaime 1 frank 6 meteliğe düşmüştü ve beri yandan istikrazın makbuzlariyle kuponları, mükellefiyetlerin ödenmesinde günün rayicinden çok üstün bir rayiçle kabul ediliyordu. Dolayısiyle bu halin, tahsilâta geniş ölçüde zararı dokunmaktaydı.

Tek bir hal çaresi kalmaktaydı: İkinci bir kâğıt para icadetmek. Bu da 18 Mart 1796 tarihli kanunla çıkarılan "Mandat territorial" oldu. Bunlar da para gibi tedavül edecek, Devletle özel kişiler tarafından nakit olarak kabul edilecekti. Bunların millî emlâk üzerinde özel rüçhan ve üstünlükleri vardı. Arttırmasız ve rakipsiz olarak her an millî emlâkin bir kısmiyle değiştirilebiliyorlardı. Bunlardan toplam olarak 2 milyar 400 milyonluk çıkarılmıştı.

Direktuvar yeni kaimelerinden çok şey bekliyordu. Fransızların bu kaimelere güven göstermeğe davet için onlara hitaben heyecanlı bir bildiri yayınladı. Fakat eski kaimelerin örneği henüz Fransızların gözleri önündeydi ve onların çıkarılışını selâmlayan tımtıraklı söylevleri henüz unutmuş değillerdi. Bu onları şüpheci hale sokuyordu. İkinci olarak da 19 Mart tarihli kanun, eski kaimelerin, 30 tanesinin 1 yeni para ile değiştirebileceğini belirtmekteydi. Oysa ki, kaime olarak 30 frankın değeri maden olarak 10 santim etmekteydi. Şu halde en kusursuz mantığa göre, yeni para altınla başabaş değil, bunun ancak onda biri değerindeydi. Yeni para ile eski kaime arasındaki bire üç yüz gerçek nisbet yerine, bire otuz izafî bir nisbet kurarak kurullar herhalde eski kâğıt paranın değerini yükselttiklerini umup, övünüyorlardı ama, bunun üzerine yeni paranın değeri düştü.

Bu yetmiyormuş gibi, Direktuvar üstelik bir beceriksizlik daha yaparak yeni para, kaimelerden yana hiç başarı sağlamamış olan şiddet tedbirleriyle desteklemeği düşündü: Bu para aleyhinde konuşacak olanlara para ve kürek cezası bunu almak istemiyenlere para ve hapis cezası verdi, madenî para

ile alım-satım yapılmasını yasak etti, bütün işlemlerin yeni para ile yapılması mecburiyetini koydu... Olayların zoriyle istikrarlı bir paraya dönmekte olan Fransa, bir kere daha kargaşalığın içine dalıverdi. Bu yazdıklarımızın özetini M. Marion un "Maliye Tarihi" adlı çok mükemmel kitabından aldık. Kendisi bu eserinde anarşinin böylece tecavüzkâr şekilde geri gelişini gayet mutedil bir dille anlattıktan sonra, bu sonuca varmaktadır: "Daima kararsız ve oynak olan bir paranın kurduğu tekelci rejim yüzünden bütün alışveriş felce uğramıştı... Vatandaşlardan canlarının istediği gibi ticarî işlemler yapma hakkını nez'etmek, onların herhangi bir ticarî işlem yapmalarına engel olmak demekti." Kaimeye bağlı olan yeni para da uçuruma yuvarlanıp onun yanına gitti. Mart sonunda polis kuvvetlerinin kılıçlarına rağmen, değerinin %65'ini, Nisan sonunda da %90'ını kaybetmişti. Kaimelerin altı yılda geçtikleri bütün yollardan on ayda o da geçti. Nihayet 4 Şubat 1797'de, onu tedavülden kaldıran kanun çıkarıldı. Bundan böyle, bu para cebrî rayiçle geçmiyecek ve %1 nisbetinde olarak emlâk bedellerinin ödenmesinde kullanılabilecek, fakat para olarak hiçbir değeri bulunmayacak olan bonolarla değiştirilecekti.

Netice itibariyle 45 buçuk milyarlık kaime 2 milyar 400 milyonluk bono haline gelmiş, bunlar da 240.000 franklık madenî para haline inmişti. Mirabeau ile Cambon'a inanıp da 1790'da 3.000 franklık kaimeyi bir sandığa kilitlemiş olan iyi bir vatandaş mübadele şartları dolayısiyle elinde servet olarak topu topu 20 metelik kaldığına şahit olacaktı.

O andan itibaren Direktuvarın malî politikası baştan başa değişti ama, beceriksizce ve tahammülfersa olmaktan da yine geri durmadı. O zamana kadar o, çok bol olan, fakat hiç değer taşımayan bir kâğıt paranın ağırlığı altında iki-büklüm olmuştu. Ondan sonra da çok pahalı, fakat hiç düşmeyecek olan bir madenî para arayıp bulmak için didinip durdu. Maliye ile vergi mükellefleri arasındaki savaş hiçbir zaman böylesine çetin bir mahiyet edinmedi, hiçbir zaman resmî otorite böylesine açgözlü, böylesine müz'iç olmadı. Hiçbir zaman vergi tahsilâtı böylesine sert bir şekilde takibedilmedi. Fransa bu yüzden yıkılmadıysa bu, idarenin —bereket versin— henüz zayıf ve insicamsız oluşundandı.

Bu yıpratma savaşında üstünlük hemen daima halktan tarafta kalıyor ve onun kötü niyeti, sert tedbirlere meydan okuyordu. Onun için Direktuvar Meclisi her an kredi işlemlerine başvurdu. Fakat çok az güven uyandırdığından, ancak aşağı-

lık ödünç vericiler, şüpheli müteahhitler, tefeciler, hava oyuncuları ve başka maliye eşkiyası bulabildi. Askerî ihale işlemleri gibi bu istikrazlar da her çeşit komisyonlar, simsariyeler, rüşvetler ve israflar için bitmez tükenmez bir vesileydi. Kendi daireleri için paraya ihtiyacı olan Donanma Bakanı Truguet, zahire tacirlerinden 420.000 frank ödünç almış, buna karşılık sözleşmelerinin iki misli arttırılmasını kabul etmişti. Böylece Truguet'nin 420.000 frankı Fransa Cumhuriyetine 840.000 franka malolmuş bulunuyordu. Bakanlar elâleme böyle örnek olunca, herkes de onlara uyuyordu. Herkes usule, nizama, hesaba kitaba hiç aldırmaksızın Devlet kasasından avuçlar dolusu para alıyordu: Generaller orduları için, mahallî memurlar da kendi illeri için böyle davranmaktaydılar. Merdivenin üst basamağından alt basamağına kadar, temsilci Gilbert-Desmolières'in dediği gibi, "en utanç verici basiretsizlikten, intizamsızlıktan ve israflardan" başka şey yoktu. Memleketin ıztıropları her zamankinden beterdi. Bunları tasvir edebilmek için Thermidor olayları ertesindeki halkın sefalet manzarasını ele alıp, bunun çizgilerini çok aşırı bir zalimliğe ulaşıncaya kadar kuvvetlendirmek gerektir.

Bu kargaşalık içinde Direktuvarın, savaşı tek süreklilik garantisi saymasından daha tabiî şey olamazdı. İlkin bu, memleket içinde nasıl kullanılacakları bilinmeyen generallerle askerleri bir işle uğraştırmak için en iyi çareydi; sonra zafer halinde, yağmalar, mecburî elkoymalar ve mükellefiyetler için muazzam bir kaynaktı. "Zaferin teşkilâtçısı" rolünü yine ele almış olan Carnot, Avusturya'ya karşı çok geniş bir plan tasarlamıştı. İlk ikisi Tuna vadisinden, üçüncüsü Kuzey İtalya'dan olmak üzere, üç ordu Viyana üzerine yürüyecekti. Moreau Ren ordusuyla, Jourdan Sambre-et-Meuse ordusuyla kerpetenin bir ağzı, Alpler ordusu da öteki ağzı olacaklardı. Fakat Alpler ordusuna kim kumanda edecekti? Ne Vendée'de işi olan Hoche, ne ihanetten sanık olan Pichegru, ne de açıkça beceriksiz olan Schérer sözkonusu olabilirdi.

Carnot ile Le Tourneur kararlı ve manevracı bir şef, Le Révellière bir rühban aleyhtarı, Barras yumuşak başlı, dalkavuk bir insan, Reubell de milyonları silip süpürebilecek gözüpek bir adam istiyorlardı. Bu işe Bonapart'ı tayin etmek için uyuştular. Bu seçime herkes pek şaştı. O zamana kadar 13 Vendémiaire zaferini kazanmıştı. Bu göreve Barras ile arası pek iyi olan nişanlısı Josephine de Beauharnais tarafından tayin ettirildiği kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Bonapart'ın

işe nasıl başladığı yüz defa anlatılmıştır: Hemencecik evlendi, çarçabuk yola çıktı, askerleri fethetti, disiplini yeniden kurdu, generalleri hizaya getirdi, patırdılı bildiriler yayınladı, sonra birden, gök gürlemesi gibi, zafer geliverdi. Montenotte, Dego, Millesimo'da Avusturyalılar bozguna uğradı, Piemonte'liler kuşatıldı, Torino alındı. Adda nehri Lodi'de geçildi, Lombardiya üç günde fethedildi. Milano bir zafer sarhoşluğu içinde teslim oldu (Nisan-Mayıs 1796).

Sonra Montava kuşatması başladı. Ünlü kaleye yardım için dört Avusturya ordusu Alplerden indi. Birincisi Castiglione'de 5 Ağustosta üç gün içinde dağıtıldı; ikincisi arkadan hücuma uğrayıp kovalanarak 4-15 Eylülde darmadağın edildi; üçüncüsü hem arkadan, hem yandan hücuma uğrayıp Arcole'de 15-17 Kasımda püskürtüldü; sonuncusu da Rivoli'de 14 Ocak 1797'de kol kol ezildi ya da esir edildi. Montava 2 Şubatta teslim oldu.

Üçüncü safha, Viyana üzerine yürüyüş oldu. Bonapart, Piave geçidiyle Tagliamento geçidini zorladı, Tarvisio ve Neumark boğazlarını ele geçirdi, öncülerini Avusturya başkentinden 100 kilometre uzaktaki Semmering'e kadar ileri sürdü. Orada, Arşidük Karl'a mütareke teklif etti ve bu, çok geçmeden Leoben'de barış için hazırlık görüşmeleri haline geldi (18 Nisan).

Ernst Lavisse'in "Çağdaş Tarih"inin ikinci cildinde M. Pariset, İtalya seferini anlatırken "Bonaparte'ın politik vesayetten çıkıp, hürriyete kavuşması" başlığını kullanmıştır. Bu başlık yerindedir. Barras'nın gölgesinde büyüyen ve her işe koşturulan Korsikalı küçük subay, bir yılda yalnız Avrupa'nın en büyük generali olmakla kalmamış, Fransa Cumhuriyetinin de başlıca kudreti haline gelmişti. Kendisini tayin etmiş olan Direktuvar Meclisi üyeleri şimdi ona katlanmak zorundaydılar. Gittikçe büyüyen ününden korkarak iki üç defa onun yanına —aynı zamanda denetleyici ödevi görecek olan— bir yardımcı vermek istediler. Bonapart her seferinde buna istifa teklifiyle cevap verdi, Direktuvar Meclisi üyeleri de gerilediler. Ordu ile memleketin taptığı, Jourdan ile Moreau'nun Almanya'daki başarısızlıklarının daha da büyüttüğü Bonapart, kendisinin çok lüzumlu olduğunu biliyor, bundan faydalanıyordu. Kendi diplomasisi, kendi maliyesi, kendi sarayı ve maiyeti vardı. Fethettiği toprakları bildiği gibi teşkilâtlıyordu. Prenslerle kırallarla onların eşitiymiş gibi konuşuyordu. Bütün hükümet, yalnız kendisiydi sanki.

Daha 1796 Eylülünde, Savaş Bakanı general Petiet, İtalya ordusu hakkındaki resmi bir raporda şunları yazmaktaydı: "Bu ordu çabucak kendine yeter hale geldiğinden onunla benim aramda her türlü münasebet kesilmiş bulunmaktadır... ve, yazdığım bütün acele mektuplara rağmen, ne başkumandandan, ne kurmay başkanından, ne de âmir-i itadan işlerin gidişi hakkında hiçbir bilgi alamadım..." 1797'de Bonapart, iyiden iyiye sıkılmaz oldu. Kendisine gönderilen yönergeleri kâğıt sepetine attı, barış görüşmelerinde kendisine yardımcılık edecek olan generali geriye yolladı, Arşidükle tek başına pazarlığa girişti, çarçabuk yaptığı bir mütareke ile Roche'un yukarı Tuna'daki taarruzunu durdurdu ve Leoben'deki barış hazırlığı görüşmelerini tıpkı bir "condottiere" gibi, kimseye danışmaksızın sonuca bağladı.

Avusturya İmparatoru, Fransa'ya sınır olarak Ren nehrini tanıyor ve İtalya'daki bütün topraklarını terkediyordu. Buna karşılık Venedik Cumhuriyeti ortadan kalkmaktaydı. Venedik'le kıta toprağındaki Devletler Avusturya'ya, İyon denizi adaları Fransa'ya ilhak edildi. Milano bölgesi, Lombardiya, Modena Dükalığı ve Romagna "Cisalpin Cumhuriyeti" adı altında bir tek Devlet meydana getirdiler ve Bonapart buna, Fransız Anayasasının eşi olan ilk bir Anayasa verdi. Çok geçmeden Cenova Cumhuriyetini de "Likürya Cumhuriyeti" adı altında aynı şekilde değiştirdi. Fransa'da henüz diktatör değildi ama, İtalya'da diktatör olmuştu bile.

İtibarı ne olursa olsun, onun sürekli gasp hareketlerine Direktuvar Meclisi üyelerinin hiç ses çıkarmadan katlanışlarına insan ne de olsa hayret etmektedir. Fakat bu tevekkülün izahı yine de kaabildi, çünkü başlıca nokta olarak, kendisi hakkında beslenen umutları —hem de fazlasiyle— gerçekleştirmiş bulunmaktaydı: Po vadisi yağma edilmiş, Paris'e milyonlar akmağa başlamıştı. Barışı elde etmek için Sardunya üç, Parma iki, Piazzenza on, Papa otuz milyon vermişlerdi. Bir gün Livorno'da Murat 12 milyonluk mal vurgunu yaptı. Bir başka sefer, kiliselerin tabloları, heykelleri ziynet eşyasiyle başka değerli eşyası yağma edildi. Bu altın yağmuru altında Direktuvar Meclisi hınçlarını susturuyor, gelenleri cebe indiriyor, teşekkürde bulunuyordu: "Siz bütün Fransa'nın kahramanısınız.. Direktuvarın güvenine sahip bulunuyorsunuz; her gün yapmakta olduğunuz hizmetler size birtakım haklar vermiş bulunmaktadır; Cumhuriyet hükümetinin zaferlerinize borçlu olduğu *muazzam meblâğlar*, Yurdun şerefiyle de meşgul oldu-

ğunuzu ispat etmektedir..." Böylece, fesatçı generalle güç ve umutsuz durumdaki hükümet arasında acayip bir ortaklık kuruldu: General, hükümeti besliyor, hükümet de generalin politikasını benimsiyordu. Bundan böyle, Direktuvara dokunmak, Bonapart'ın bağımsızlığını tehdit etmek olacaktı. Bonapart'ın tasarladığı arazi değişikliklerini kabul etmemek, Direktuvar'ın rızkını kesmeğe kalkışmak anlamına gelecekti. Bonapart boyuna küçümseyip eğlendiği rejimin ister istemez ve hiç değilse geçici olarak, en sağlam desteği haline gelmişti. Başlıyacak olan siyasî buhranda ordu nizamcı insanlara karşı ihtilâlcilerden yana olacaktı.

"Başlayacak olan buhran" dediğimiz zaman, yerinde olmayan bir terim kullanmaktayız. Gerçekte buhran Thermidor vakasının ertesinde başlamış bulunmaktaydı. İktidara dört elle yapışan ihtilâlcilerle yeni adamlar isteyen Fransa arasındaki çatışma daha o andan mutlak bir hal almıştı. Ilk olarak 1795 seçimlerinde, üçte iki nisbeti hakkındaki kararnameye rağmen, memleket eski İhtilâl Meclisi üyelerini ne kadar küçümsediğini açığa vurmuştu. Düşünülen 500 kanun koyucuyu onlar arasından seçecek yerde, bunların ancak 255 tanesini seçmişti. Ötekileri Ihtilâl Meclisinin kendisi tayin etmek zorunda kalmıştı. Üstelik bu 255 kişi, Jakoben aleyhtarlarının en ileri gelenlerindendi. Lanjuinais 73, Boissy d Anglais 72, Pelet (de la Lozère) 71, Thibaudeau 31 seçim kurulu tarafından seçilmişti. "Yeni üçte bir"in 250 kişisine gelince, bunların hepsi ya 1791 mutedilleri, ya da 1789 liberalleriydi ki, başlıcaları Mathieu Dumas, Vaublanc, Dupont de Nemours, Barbé-Marbois idi. Paris XVI. Louis'nin samimi dostu olan Pastoret ile Parlâmentonun eski bir başsavcısı olan Dembray'yi; Versailles, Ocak ayı duruşmalarında Kıralın avukatlığını yapan Tronchet ile De Sèzo'i seçmişti.

Direktuvara sıra ile aşırı partilerden birini ezmek için öbürünü kullanarak Cumhuriyeti parçaladığından dolayı takaza edilmektedir. Lâyihalarında ve konuşmalarında, Direktuvar üyeleri bu terazi sistemini önceden tasarlamış olduklarını daima reddetmişlerdir. Gerçekten, bunların ilk bildirileri ve illerdeki "komiser"lere gönderdikleri ilk yönergeler dikkatle okunursa orada Vendémiaire —yani Cumhuriyetçilerin Kıralcılara karşı birleşmesi— politikasının güdüleceği yolundaki amacın iyice belirtilmiş olmasından başka şey görülmez.

Aslında ise affa uğrayan bütün tedhişçiler yine işe girmişti, polis solcu gazetelere para yardımı yapıyordu ve eski Gè-

novéfain'ler manastırında "Cumhuriyet Dostları Birliği" adı altında yeni bir kulübün kurulmasına müsamaha gösteriyordu ki, bu kulüp sonradan herkesçe "Panthéon Kulübü" diye adlandırılacaktı. Buna karşılık en küçük kıralcı teşebbüsler zalimce tenkil edilmekteydi. Vendée'deki hareket can çekişiyordu. Stofflet ile Charette 1796 ilkbaharında kurşuna dizilmişlerdi. Berry'den gelmiş olan küçük bir çete ile Phelippeaux, Sancerre'i ele geçirmiş, fakat orada tutunamamış ve adamları dağılmıştı. Cévenne'lerdeki bir ayaklanma da bundan fazla bir başarı kazanamadı. Silâhlı mukavemet sona ermişti. Meclislerde, yeni üçte bir, âciz bir azınlıktan başka şey değildi. Muhalefet salonlara, kahvelere sığındı, buralarda da tehlikesiz kılıklara girerek uçup gitti. 1795 sonu ile 1796 başında Fransa, sanki uyku halindeydi. Ya bitkinlikten, ya kayıtsızlıktan, hiçbir şey karşısında artık tepki göstermiyor, bu yokluk da Direktuvar Meclisine bir sağlamlık görünüşü veriyordu. Kötücül, fakat basiretli bir müşahit olan Mallet du Pan, 22 Kasım tarihli bülteninde şunları yazıyor: "Bütün zemberekler lâçka olmuştu; haydutlarla iyi insanlar bir çeşit mütarekeden faydalanıyorlardı; tethişçiler serbest geziyor, tethiş uyukluyordu; partiler birbirlerini gözleyip, birbirlerinden çekiniyorlar, her zaman aptal olan halk, yeni makamlara bağlı birtakım adlar, bir teşrii kurul, bir Direktuvar Meclisi ve Bakanlar görerek bir hükümete, üstelik meşruti bir hükümete sahip olduğuna inanıyordu."

Cumhuriyetçilerin birliği sürekli olmadı: Bu insanlar arasında çok fazla hınç vardı. İplerin kopmasına, öcalma tasarıları düşünen küskün bir Jakoben'ler grubu sebep oldu ki, bunlar: Prairial ayaklanmasından sonra hapsedilmiş olan Robert Lindet; sürgüne mahkûm olan Amar; yeni affa uğramış olan Félix Le Pelletier, Chasles, Darthé, Germain idiler. Bunların hıncında program diye bir şey yoktu. Onun için, aradan birkaç ay geçince bir gazeteci ile konuşmak ihtiyacını duydular. Babeuf adındaki bu adam, "Tribun du Peuple" adlı gazetesinde Robespierre'in komünist düşüncelerini savunuyordu. Ana hatları ücretlerin eşitliği, mülkiyetin kaldırılması, iaşe işlerinin sosyalleştirilmesi, zenginlerle savaş, doymuşlarla savaş gibi şeyler olan bu fikirlerde, mahalleler halkı üzerinde etki yapacak her şey vardı. Böylece Babeufcü parti, düşen tedhişçilerin, komünist nazariyecilerin, hallerinden memnun olmayan işçilerin ve iflâs etmiş küçük burjuvaların yakınlaşmalarından doğdu.

Çabucak bir sürü üye koşup geldi. Félix Le Pelletier zengindi. Sabık Markî d'Antonelle, Alman prensi Karl von Hessen gibi para verecek başka adamlar da bulundu. Halk sınıfına hitabeden yeni bir gazete kuruldu, Panthéon kulübü fethedildi, polis kuvvetleri elde olundu. Gizli bir "ayaklanma komitesi" kuruldu bu da bir haberalma servisi, bir sivil idare ve bir askerî kurmay teşkilâtladı. Herkesin bir rolü, bir işi vardı. Her gün bir afişle bir broşür yayınlamak gerekiyordu. Şair Sylvain Maréchal, ihtilâlci türküler düzüyor, sonra bunlar kahvelerde, meyhanelerde okunuyordu:

Vah zavallı halk; elveda altın çağ!
Açlıkla sefaletten başka şey bekleme artık!
Robespierre'i kurban ettikleri gün,
10 Thermidor günü geçip gitti bunlar!

Bu ihtilâlciler, kilise doktrincileri gibi ciddi, çocuklar gibi saf, savcılar gibi şekilciydiler. Hiçbir suikastçi onlar kadar çok kâğıt karalamamıştır. "Ayaklanma komitesi" görüşmelerini deftere geçiriyor, raporlar alıyor, genelgeler yolluyordu. Bayrakları, mühürleri, parolaları vardı. Bir casus vasıtasiyle olup bitenleri hemen haber alan Direktuvar üyeleri, olup bitenleri gözetlemekle beraber, gelişmelerine göz yumdular. Meyvenin epey olgunlaştığına kanaat getirince, onu kopardılar. Polis lejyonu dağıldı, Panthéon kulübü kapatıldı, Babeuf'le suç ortakları tevkif edildi (3 Mart - 10 Mayıs 1796). Ortakları meydana çıkmağa zorlamak için kışkırtıcı ajanlar Grenelle kampında uydurma bir kavga çıkardılar, böylece ikinci defa tevkifler yapıldı (9 Eylül). Nihayet Vendôme Yüce Divanı, Babeuf'le Darthé'yi ölüme mahkûm etti. Temple hapisanesinde toplanan askerî bir komisyon da beri yandan, aralarında eski İhtilâl Meclisi üyesi Javogues'un da bulunduğu 21 sanığı kurşuna dizdirdi.

Sonucu hariç, "Eşitler suikastı" diye adlandırılan bu hareket, bir operet suikastine pek benzemektedir. Direktuvar Meclisinin teşvikçi sözlerine rağmen, halk bu işe kayıtsız kaldı. Kimse ne bunu, ne de nizamın ve mülkiyetin yılmaz koruyucusu pozları takınan hükümetin beklenmedik gayretkeşliğini ciddiye aldı. Rejimle memleket arasında, günden güne genişleyen bir uçurum vardı. Cumhuriyetin III. yılında kabul edilen Anayasa, huzur ve rahatlık getirmiş olsaydı az veya çok tevekkülle kabul edileceğine şüphe yoktu. Fakat hayaller bir yılda uçup gidiverdi. Hiçbir şey halledilmiş değildi. Hayat her zamankinden güç bir hal almıştı. Thermidor'da

başlayıp Vendémiaire'de durdurulan gerici hareket, daha canlı olarak yeniden başladı. Kaimenin iflâsı ve yeni kâğıt paranın düşmesi bunu hızlandırdı. Göçmenler geri geldiler, katoliklik yeniden doğdu, sürgüne gönderilen papazlar döndüler, rühbanın Anayasasına bağlılık yemini etmiş olan rahipler, kiliselerini yeni duruma göre ıslah ettiler. "Hayırseverlik Enstitüsü" diye adlandırılan bir ajans tarafından yönetilen kıralcı propaganda aldı yürüdü. Adları değiştirilen sokaklara yine eskisi gibi, din azizlerinin isimleri verildi. Kilise çanlarının çalınması yasak edilmişti ama, kiliseler tıklım tıklım doluydu ve âyinler yapılıyordu. Kırallığın yeniden kurulması gibi bir mesele açıktan açığa ortaya atılmamakla beraber, halk yığınları belirsiz bir şekilde eski devrin insanlarına, düşüncelerine dönüyordu. Birkaç beyinsiz hariç, kimse kayıtsız şartsız eski rejime dönülmesini dilemiyordu ama, herkes kırallığın sağlamış olduğu rahatı ve güvenliği, hayatı çekilir hale koyan o bir sürü ufacık değerli iyilikleri özlüyordu. Pichegru'nün öğütlerine uyarak, XVIII. Louis, yeni bir bildiri çıkardı. Hataların, haksızlıkların, suçların unutulacağına söz vererek bütün iyi niyetli, nizamsever Fransızları çevresine çağırdı.

1797 Martı ile Nisanında yapılan seçimler hükümet için bir felâket oldu. Yerlerinden ayrılan üçte biri temsil eden 216 İhtilâl Meclisi üyesinden yalnız 13'ü tekrar seçilebildi. Bunların ikisi de kanunsuz kurullar tarafından seçilmişti. Yeni seçilenlerin hepsi rejime, kanunlara ve ihtilâlci kimselere düşman oldular. XVI. Louis devrinde Bahriye Bakanı olan Fleurieu, Kırallık ordularında süvari tuğgenerali olan Şövalye de Murinais, Marie-Antoinette'in avukatı olan Tronson du Coudray gibi bazılarının öylesine eskiden kalma bir halleri vardı ki, hayret uyandırıyorlardı. Memleket ne istediğini açıkça söylemese bile, hiç değilse artık neyi istemediğini belirli olarak söylüyordu.

Çoğunluktaki değişiklik Meclis açılır açılmaz belli oluverdi. Kura çekilişi sonunda Le Tourneur'ün Direktuvar Meclisi üyeliğinden ayrılması gerektiğinden, iki Kurul, onun yerine Bâl andlaşmasının görüşmelerini yöneten ve kıralcı fikirleri herkesçe bilinen Barthélemy'yi seçtiler. Barthélemy, Beşyüzler Meclisinde 458 oyun 309'unu, Eskiler Meclisinde de 218 oyun 138'ini aldı. Bunun hemen peşinden, Meclisler programlarını hazırladılar. İçeride dini bakımdan yatıştırma politikası güdülecek, maliye ıslah edilip, düzeltilecek, hazine yakından denetlenecek, idare kadroları değiştirilecekti. Dışarıda genel ba-

rış kurulacak, maceralara son verilecek, emperyalizme ve propagandaya itibar edilmeyecekti.

Programın iki kısmının birbirine bağlı olduğu açıkça belliydi: Aynı zamanda savaştan vazgeçmeksizin, maliyeyi ıslaha imkân yoktu. Zenginliğini yeniden kurmak için, memleket bütün evlâtlarına muhtaçtı. Öbür yandan, kimsenin değer vermediği kararsız bir hükümetle en ufak aksiliklerin esiri durumuna düşülebilir ve muhafaza edecek kuvvete sahip olmadıkça, fetihler yapmak da saçma bir şeydir. Paris'te ekmek bulamadıktan ve yapılan ilhaklar ilk sürprizle iskambil kâğıdından bir şato gibi yıkılacak olduktan sonra, Kuzey İtalya Cumhuriyetlerle kaplanmış, ne önemi var?

Bütün bu tasarı gayet akıllıca idi ve Meclisler, işbaşına gelişlerinin sevincini gösteren bir ihsan olarak, andiçmeyen rahiplere ve göçmen hısımlarına karşı hâlâ yürürlükte olan bir sıra kanunları çarçabuk hükümden kaldırıverdiler. Fakat, seçimde kazanmış olmalarına rağmen, daha ileriye gidecek halde değillerdi.

Gerçekten, beş Direktuvar üyesi arasında tam olarak ancak Barthélemy'ye güvenebiliyorlardı. Barthélemy ise Başbakanlıkların nazik tartışmalarına alışık, Parlâmento entrikalarını olduğu kadar cüretli kararları da beceremiyen silik, utangaç bir adamdı. Gerçi çoğu zaman arkadaşı Carnot onu destekliyordu ama, Carnot, cumhuriyetçi kalmıştı. Barthélemy'nin yerine, iyice tövbekâr olmuş bir Jakoben ve tuttuğunu koparır bir memur olan Zaptiye Bakanı Cochon'u seçmediler diye mutedillere hınç besliyordu.

İkinci olarak çoğunluğun kendisi de bölünmüş durumdaydı. Aşırı sağ kanadda yirmi kadar kıralcı temsilci Imbert-Colomès'nin, Pichegru'nün ve Aix Parlâmentosunda eski bir üye olan André'nin çevresinde toplanmış bulunuyorlardı. Bunlar, imkânları seçmek bakımından çekinmeyen, gözüpek insanlardı. Ellerinde henüz çekirdek halinde olan askerî bir teşkilât vardı ve fırsat düşerse bir kuvvet darbesi önünde gerilemiyeceklerdi. Hizbin çoğunluğu onları çılgın kimseler sayıyor ve yangına körükle gidercesine yaptıkları teklifleri öfkeyle karşılıyordu. Onlarla birlikte —bugün merkezin sol kanadı diye adlandırabileceğimiz— topluluğu teşkil eden Camille Jordan, Royer-Collard ve öbür saygıdeğer insanlar, Cumhuriyete karşı düşmanca düşünceler beslemediklerini bağıra çağıra söylüyorlar; kanuna bağlı kalacaklarını her fırsatta ilân ediyorlar ve insanı hayrette bırakan saflıkla, takbih mesajları ve güven-

sizlik önergeleri yayınlayarak eski devrin kafa kesicilerini korkutacaklarına inanıyorlardı. Nihayet muhafazakârların sol kanadında çekingen tavırlı yüz kadar İhtilâl Meclisi üyesi vardı. Bunlar tövbekâr olmuşlardı şüphesiz ama, —buna kendileri kurban olmaktan korktukları için— daha aşırı bir gericiliğe yine de düşmandılar. Gerçi Gobert-Desmolières Clichy sokağındaki evinde her üç grubun en göze çarpan üyelerini misafir ediyordu ama, salon münasebetleri bir parti kurmak demek değildir ve Clichy sokağında buluşanlar arasında zaman zaman belirsiz bir anlaşma olduysa bile, gerçek bir insicam olmadı.

İsrafları ve geçmişleri yüzünden, Barras ile Reubell, kendilerini özellikle tehlikede sayıyorlardı. Rühban tehlikesini ileri sürerek La Pevelliere-Lepeau'yu da kendilerinden yana ettiler. Bu adam fena bir kimse değildi ama, "Tanrısal hayırseverlik (Thèophilantropie)" adlı yeni bir lâik dinin kurucusu olduğundan her papazı kendi şahsî düşmanı sayıyordu. Nihayet ve özellikle bu iki kişi, savaşın sona ermesinin kendi şan ve şereflerinin, görevlerinin ve yükselme hırslarının da sona ermesi demek olacağını ileri sürerek, generalleri de ayağa kaldırdılar.

Meclisler tarafından sıkıştırılan Direktuvar üyeleri, Bakanlarını işten çıkarmağa razı oldular ama, bunların haleflerini Clichy sokağında toplananlar arasından seçecek yerde, gidip eski Salm konağında toplanan aşırı cumhuriyetçi topluluk arasından seçtiler. Sanki meydan okur gibi, Savunma Bakanlığı Vendée'de zafer kazanan ve Quiberon'da bir sürü göçmeni kurşuna dizdiren Hoche'a verildi. Hoche vakit kaybetmeksizin Sambre-et-Meuse ordusundan bir tümen ayırdı, o da hemencecik Paris üzerine yürüdü. Anayasanın bir maddesi, Teşrîî Kurulun toplantılarını yaptığı yerin 60 kilometre daha yakınına asker gönderilmesini yasak ediyordu. Hoche'un geldiğini öğrenen Beşyüzler, Direktuvardan izahat istediler. Her şeyi Barras tertiplemiş, fakat askeri işlerle görevli olan Carnot'ya haber vermemişti. İşin meydana çıktığını görünce fazla direnmedi. Askerler, Anayasanın çizdiği sınırdan uzaklaştılar ve Bakan olmak için gerekli yaşı doldurmamış olan Hoche, istifasını verdi.

Fakat, iş sadece geriye atılmıştı. Hoche'un yerine geçmek için Bonapart ortaya atıldı. 14 Temmuz şerefine orduya hitaben yayınladığı bir bildiride, Cumhuriyete bağlılığını bir defa daha teyid etmişti. Kendi emrindeki alaylar da onun teşvikiyle çok şiddetli dilekçeler imzalamışlardı. Bunlarda Direk-

tuvar üyelerine tam sadakatlerini teyid ederek şöyle diyorlardı: "Biz Viyana kapılarında zaferler kazanırken, gırtlaklarına kadar alçaklığa batmış, ellerini kana bulaştırmış adamlar Paris'te boyuna kımıldanıp komplolar hazırlamaktadırlar... Biz kanunlara güveniyorduk, kanunlar ise susuyor... Orduların Fransa'yı barışa kavuşturması lâzımdır."

Çoğunluğun asık yüzlü bayları fiskoslarla, takazalarla vakit kaybederlerken, Barras, Paris yakınına 30.000 asker yığdı, Bonapart da bunlara kumanda etsin diye ona Augereau'yu verdi. Bu hazırlıkları haber alan Meclisler, elebaşıyı hükümet darbesi yapmağa kalkışmakla suçlamak cesretini dahi gösteremediler. 4 Eylül 1797 (18 Fructidor) günü sabahın saat üçüne doğru Tuileries sarayı kuşatıldı ve başkanları tarafından çabucak çağırılan temsilciler toplanmağa hazırlandıkları sırada, kapana kıstırılmış gibi oldular. Öğleyin, hükümetin gönderdiği adamlar azınlık üyelerini topladılar ve onlara yapılan işlemi tasvip ettirdiler.

5 Eylül (19 Fructidor) kararnameleriyle 49 ildeki seçim işlemleri iptal edildi. En aşağı dört aydır Meclis toplantılarına katılan 198 temsilcinin bu sıfatları kaldırıldı. Aralarında 2 Direktuvar üyesi ile 63 temsilci bulunan 165 vatandaş sürgüne gönderildi. Göçmenlerle andiçmeyen papazlara karşı çıkarılmış olan tedhişçi mevzuat yeniden yürürlüğe konuldu. Sağcı gazeteler kapatıldı, yazarları sürgüne yollandı.

Sürgüne gönderilenler listesinde kıralcılarla cumhuriyetçiler de vardı. Bunlar, düşünceleri yüzünden değil de, dürüstlükleri yüzünden seçilmişlerdi sanki. Bu listede (bereket versin kaçmağa muvaffak olan) Carnot ile birlikte Barthélemy, Jordan, (Güyan'da ölecek olan) Tronson du Coudray, Barbé-Marbois, Siméon Mathieu-Dumas da vardı.. Carnot ile Barthélemy'nin yerlerine geçmek üzere, kukla-Meclis Merlin (de Douai) ile Françon (de Neufchâteau)'u tayin etti.

Muhalefetten kurtulunca, Direktuvar üyeleriyle Bonapart hemencecik ortaklaşa zaferlerinden faydalanmağa koyuldular. 30 Eylül 1797'de Maliye Bakanı Ramel, düyunuumumiyeyi üçte iki oranında azaltan bir kanunu kabul ettirdi: Bu, iki milyar tutarında bir iflâs demekti. Daha sonra 17 Ekimde, barış hazırlığı için Leoben'de başlayan görüşmeler, Campo Formio'da kesin bir andlaşma halini aldı: Bu, Napoléon'un prokonsüllüğünün tanınması demekti. Barras ile Bonapart, dürüst birer ortak gibi davranmışlardı. Fakat anlaşmaları ne kadar sürecekti?

XVI

BONAPART'IN DARBESİ

Thermidor olaylarından beri Fransa'da hükümet yalnız milletin çoğunluğundan değil, fakat ihtilâlci azınlıktan dahi tamamen ayrılmış bir çetenin elinde oyuncaktı. Yalnız kendilerini temsil etmekte olan Direktuvar Meclisi üyeleriyle emirlerindeki adamlar, iktidar mevkiine bir kaleye yerleşir gibi yerleşmişlerdi ama, bir çıkış hareketine girişmek için yardım isteyince, zaafları öylesine apaçık bir şekilde meydana çıktı ki, 18 Fructidor'da (4 Eylül) sağ kanadı yokettikten sonra, hemen ertesi günü aşırı sol kanada doğru sürüklendiler.

Hükümet darbesinden sonra illerdeki bütün idarî makamlarda temizlik yapıldı, yargıçların yarısı işten çıkarıldı, olağanüstü mahkemeler kuruldu, bakanlıklarla elçiliklerin personeli değiştirildi: Yeni makamlara da boş olanlarına da Jakoben'ler getirildi. İhtilâl Meclisi dağılacağı sırada, çıkardığı bir kanunla gericilerin ve mutedillerin Devlet memurluklarına getirilmesini yasak etmişti: Bu kanun, yeniden yürürlüğe konuldu. Papazlar, Cumhuriyete bağlılık, Kırallığa da hınç andı içmeğe görevli tutuldu. Kabul etmeyenlerin herbiri hakkında ayrı tedbir alınarak bunlar sürgüne gönderildi. Yurda dönüp, adları listelerden silinmeyen göçmenler 15 gün içinde yabancı memleketlere dönmek zorunda bırakıldı. Gitmeyenlerin bir askerî komisyon huzurunda yargılanıp kurşuna dizilecekleri ilân edildi. Bir yılda 1.448 Fransız ve 8.235 Belçikalı rahip Cayenne'e sürgüne gönderildi. Fransa'dan hiç ayrılmamış, fakat mallarına elkonmak için adları otomatik olarak listelere geçirilmiş olan birçok asiller ancak ailelerini ve yurtlarını çarçabuk terkederek kurşuna dizilmekten kurtulabildiler.

Bu da tedhiş demekti, fakat iki yüzlü insanlar tarafından kullanılan bir Tedhiş. İhtilâl Meclisi hiç olmazsa giyotini Paris'in göbeğinde kurmuştu. Direktuvar ise, insanları gizlice, Grenelle'de kurşuna dizdiriyordu. Zaten kan döküldüğünü görünce korkuyor, yine giyotin kullanmağa cesaret edemiyordu. Direktuvar, tiksinti ve acıma duygusu uyandıran alenî idam-

lara ta uzaklarda, tropik hummaları içinde olup biten can çekişmeleri tercih ediyordu: Birden öldürmüyordu da, süründürerek öldürüyordu.

İlk sürgünler 18 kişiydi. Bunlar arasında Bâl andlaşmasının görüşmelerini yapan Direktuvar üyesi Barthélemy, Hollanda fatihi General Pichegru, Eskiler Meclisi Başkanı Barbé-Merois ve Beşyüzler Meclisi Başkanı Laffon de Labedat vardı. Bunları tekerlekli, yaysız, üstleri demir parmaklıklı ve tek kilitli kapısı ancak yandan açılan kafeslere kapamışlardı. Yağmur yağınca üstteki demir kafesten içeriye şarıl şarıl su akıyordu. Her sarsıntıda, kafeslerin içlerindekiler bir yandan öbür yana fırlıyorlardı. La Rochelle'e yara-bere içinde ve yorgunluktan yarı-ölü bir halde ulaştılar. Hepsi kürek mahkûmlarına mahsus bir gemiye taşındı. Burada hücreler gayet pisti, herkesin de günde ancak iki saat temiz hava almağa hakkı vardı. Sonunda hepsi aç bırakıldı. Ertesi yılki mahkûmlar, yani rahiplerle gazeteciler için kürek mahkûmlarına uygulanan usul yine kullanıldı: Kafile prangaya vurulmuş olduğu halde, Rochefort'a kadar yayan yürüdü. Sonra hepsi güvertenin hemen altındaki bir bölmeye yerleştirildi, sıcağın, salgın hastalıkların pençesinde kıvrandı. "Décade" adlı gemiyle Güyan'a gelen 193 sürgünden 156'sı; "Bayonnaise" adlı gemiyle gelen 120 sürgünden de 119'u öldü. İngiliz deniz devriyeleri taşıma işine engel oldu mu, kurbanlar Ré ve Oléron adalarındaki kalelerin kazamatlarına yerleştiriliyorlar, pislik içinde yüzüstü bırakılıyorlardı.

Direktuvar üyeleri papazları sırf dine daha çok zarar vermek için kovalıyorlardı. Hepsi de birer vurguncu olan bu insanlar, aynı zamanda birer doktrinci idiler ve kendi düşüncelerine karşı için için duydukları küçümseyişten bu doktrin sayesinde kurtulabildiklerinden, buna o nisbette daha çok bağlıydılar. Ne sürdükleri hayat, ne kurdukları rejim, ne de kullandıkları insanlar bakımından hayale kapılmışlardı. Fakat, gömüldükleri çirkefin içinde, ülküye benzer azıcık bir şey muhafaza etmişlerdi. İnsan düşüncesini hürriyete kavuşturmak, akılcı bir ahlâk kurmak yine de ihtilâlci hulyanın bir parçasıydı. Buna hizmet ederek gençliklerine bağh olan bağlılıklarını teyid ediyorlar, birer nazariyeci ve filozof olarak ortaya çıkıyorlardı. Herkes kendilerine dar görüşlü desin, ermiş desin, mütaassıp desin, buna razıydılar. Böylelikle âlem kendilerine "çürümüş adam" demeği unutacaktı belki.

Anayasaya bağlılık andı içen papazlar, politik bakımdan boyun eğerek baskılardan, zulümlerden kurtulacaklarını sanmışlardı: Boş bir umut, yanlış bir hesaptı bu. "Paris birinci Grégoire'ı" diye adlandırılan piskopos Grégoire, "Roma sonuncu Pius'u" diye adlandırılan Papa VI. Pius kadar nefret görmekteydi. Andiçenler de, içmeyenler de aynı "yobaz" adiyle anılmaktaydı ve yapılan bütün itirazlar hiçbir fayda vermemekteydi.

Direktuvar Meclisi 3 Nisan 1798 tarihli kararnamesiyle Cumhuriyetçi takvimi "kırallık ve papazlık rejimini en son izlerine varıncaya kadar silmeğe yarayan tedbirlerin en uygunu" sayarak, herkesin dikkatle bunu kullanmasını emretti. Buna göre 21 Ocak, 14 Temmuz, 10 Ağustos gibi Cumhuriyet devri yıldönümleri hariç, bütün tatil günleriyle pazar günleri ortadan kalkıyordu. Vatandaşların hepsi her on günde bir, dinlenmeğe mecburdular. Yine her on günde bir, resmi makamların idaresinde okul öğrencileri için törenler tertiplenecekti. Medeni nikâhların, on günde bir yapılan bu törenlerin bitiminden gayrı bir zamanda yapılması yasaktı. Bütün alaylara ve direnmelere aldırmadan Direktuvar tam iki yıl, hiç kimsenin istemediği bu Tanrısız dini zorla kabul ettirmek için didindi durdu. Bütün memleket mutlak'ın ihtiyacı ve öte-dünyanın kaygısı içinde kıvranırken, bucak müdürleri tarafından çekilen hamiyetli, hamasî nutuklar, —çalınan orgla desteklenseler dahi— bunların yerini pek aşağılık bir tarzda tutabiliyorlardı. Fakat, bunların yanısıra birtakım saçma eziyetler de bulunmasa insan gülüp geçiverirdi. Katoliklerin perhiz yapmalarını önlemek için, yortu günleri balık satışı yasak edilmişti. Her on günde bir, polis birlikleri çiftçileri çalışmamağa zorlamak için köyleri dolaşıyorlardı. Manosque bucağında çift süren köylüler tüfek atılarak kovalandı. Ille-et-Vilaine'de 82 yaşında bir yaşlı kadıncağız sokaktan görünecek şekilde iplik eğirdi diye para cezasına çarptırıldı. On günde bir gelen tatil günlerinde dükkânlar açılmıyor, buna karşılık pazar günleri de dükkânlar kapanmıyordu. Strasbourg'da 350 bahçıvan, eskiden pazara raslayan bir gün çarşıya inmedikleri için kovuşturmaya uğradılar.

Düşünceleri ve alışkanlıkları böyle dizginleme çılgınlığı o kadar ileri gitti ki, sansür, basından sonra, tiyatroya da uygulandı. Repertuvardaki piyesler elendi, kişilerin adları değiştirildi, tragedyalardaki imparatorlar cumhuriyet yargıçları haline sokuldu. Zihinlere cumhuriyetçi kılık-kıyafet giydirilmişti ya, bir ara bu, bedenlere de giydirilmeğe kalkışıldı. Res-

sam David bir vatandaş üniformasının resmini çizip, bunun giyilmesini ileri sürdü. Bunun benimsenmesine cesaret edilemedi ama, üç renkli kokardın taşınması mecburî tutuldu.

Fakat bu da yetmedi. İhtilâlci parti, sosyal biçimi altında olduğu kadar politik biçimi altında da Robespierre rejimine tam olarak dönülmesini istemekteydi. Seçimler de 1798 yılı ilkbaharında yapılacağı için, halkın öfkesini sömürerek Meclislerde çoğunluğu tekrar ele geçirmeği umuyordu.

Sağcı tehlikeden sonra, solcu tehlike başlamıştı. Direktuvar artık alışmış olduğu bu terazi oyunu üzerinde felsefe yürütmekle vakit kaybetmiyordu. Adaylarını resmen tayin ediyor, utanmazca bir baskı ile onları destekliyor, onlara çatan gazeteleri kapatıyor, bir ihtiyat tedbiri olarak da seçilenlerin mazbatalarının yeni Meclis tarafından değil kendisiyle mücadele ettikleri eski Meclis üyeleri tarafından kabul edileceğine karar veriyordu.

Fructidor'da sürgüne gönderilenlerin yerlerine hiç kimse seçilmemişti. Şu halde, değiştirilmesi gereken, mevcudun üçte biri değil, yarıdan fazlasıydı: Yani 750 temsilcilikten 437 si için seçim yapılacaktı. Tehditlere, hiylelere rağmen oylama sonuçları, hükümet için bir felâket oldu. Bir yıl önceki hükümet darbesini görerek, seçimle kurulan rejimin boşluğunu iyice anlayan mutedîler, yığın halinde çekimser kaldılar. Hemen her yerde sandık kurulları tethişçilerden meydana getirildi ve Nisan ortasında son tasnifler de bitince Meclislere 300 "anarşist"in seçilmiş oldukları anlaşıldı. Fakat bunun tepkisi gecikmedi. Görevi son bulan Direktuvar üyesi François (de Neufchateau) ancak Meclisler toplantıya başladıktan sonra çekilecekti. Görevinden bir ay daha erken ayrıldı ve seçimde yenilen kurullar, onun yerine gözüpek bir burjuva olan Treilhard'ı getirdiler. Nihayet aynı Kurullar, haleflerinin yetkilerini denetleme işine giriştiler ve tabiî hepsini de birçok kanunsuzluklarla lekeli buldular. 11 Mayıs (22 Floréal) tarihinde 98 temsilciyi Meclisten çıkarmağa karar verdiler. Fakat bu 98 yerden yalnız 45'ini kendi arkadaşlarına dağıttılar, ötekileri boş bıraktılar. Bu işlemin güzelliğini gereği gibi değerlendirmek için hatırlamak gerektir ki, iki ay önce Ulusal Egemenlik bayramı büyük bir törenle kutlanmış bulunmaktaydı.

11 Mayısta çevrilen bu manevra Direktuvar Meclisi üyele-

rine bir yıl soluk aldırdı, fakat sola doğru kayışı engellemekle beraber durdurmadı. Jakoben'ler memleket içinde propagandalarına devam ettiler, fakat Babeuf'ün programının halk tarafından hiç tutulmadığını hissettikleri için, parolalarını hemencecik değiştirdiler, "zenginlerle savaş" sözünü "çürümüşlerle savaş" sözüyle değiştirdiler. Bu da bütün partilerdeki gayrimemnunları aynı bayrak altına sürükleyecek olan ustalıklı bir kampanya idi. Sonra maden tükenmez haldeydi ve kanıt kıtlığına uğramaktan da çekindikleri yoktu!

Harb zenginleri, Devlet müteahhitleri, "leş yiyen akbabalar", "kan emen yarasalar", "halkı yiyip bitiren sülükler", "yeni Verres (yolsuzluklariyle ün salmış Roma prokonsülü)" ler karmakarışık bir halde, sert ve ateşli söylevlerle halkın nefretine sunuldu. Bütçe açığı yağmanın sonucu gibi gösterildi, Direktuvar üyeleri bankerlerle hırsızların suç ortakları, uşakları olmakla itham edildi. Ahlâksızlıklar üzerinde soruşturma yapmakla görevli bir komisyon, tehdit dolu bir rapor hazırlayarak şöyle dedi: "Kamu idaresinin hiçbir bölümü yoktur ki, ahlâksızlık ve yolsuzluk buraya girmemiş olsun... Olup bitenleri daha uzun zaman hoşgörmek bizleri, kamunun sesinin suçlandırdığı bu adamların suç ortağı durumuna düşürür. Muazzam servetleri, bunları edinmek için kullandıkları iğrenç vasıtaları meydana koyan bu adamlar, muhteşem arabalarının üzerinde silleyi yiyecekler ve halkın nefretinin boşluğu içine yuvarlanacaklardır."

Jakoben'lerin taktiği başarı ile sonuçlandı. Cumhuriyetin VII. yılı seçimlerinde (Mart - Nisan 1799) katoliklerle mutedillerin oylarını da topladılar. Bunlar kendi adamlarını seçemediklerinden, hükümete besledikleri hınç dolayısiyle "anarşist"lerin başarı kazanmalarını sağlamışlardı. Bu dalga öylesine kuvvetliydi ki, Direktuvar bir yıl önceki işleme yeniden başlamağa cesaret edemedi. Yeni seçilen 300 temsilci, 20 Mayıs tarihinde toplandı ve hepsinin mazbataları kabul edildi. Bu sefer çoğunluk tam tersine dönmüştü ve herkes Direktuvarın toptan devrileceğini sandı.

Bu beş kıraldan, eski rahip Sieyès'i ayırmak yerinde olur. Sieyès'i Reubell'in yerine geçirmek için Berlin büyükelçiliğinden alıp Fransa'ya getirmişlerdi. Dönek ve kıral kaatili olan bu adam, birinci sınıf ihtilâlcileri ayırdeden bütün vasıflara sahipti. İhtilâl Meclisi devrinde gizlenip susmasını bildiğinden, komünistlerle birlikte suçlu duruma düşmemişti. Dört yıldır

iktidara hiç katılmamış olduğundan, kendilerini arzulatma sanatını bilenlerin sonsuz kuvvetinden faydalanmaktaydı. Albert Vandal'in dediği gibi ünü, yapmamış olduğu bütün şeyler yüzünden arttı. Susuşunun düşüncelerle dolu bir hali vardı, konuştuğu zaman ise kehanetler savuruyordu. Condorcet'nin ölümünden beri Cumhuriyetin filozofu kalmamıştı. Sieyès onun yerine geçti. Esrarlı, derin, anlaşılmaz bir adamdı. Bütün partiler onu ve kafasında taşıdığı Anayasayı benimsiyorlardı. Zaten yeni arkadaşları ile konuşmak istemez gibi bir hali vardı ve lütfen adlarını söylediği zaman bu işi aşağılatıcı bir küçümserlikle yapıyordu. Vikont Paul de Barras'yı da ayrı tutmak gerektir. Bu adam da tam mânasiyle çürümüş bir kimseydi ama akıllıydı. Silâhşör rolünü seve seve oynuyor, zaman zaman Thermidor ve Vendémiaire kılıcını gürültülü bir tarzda çekip savuruyordu. Fakat Cumhuriyete fazla muhtaç olduğundan, kılıcını hep en kuvvetlinin hizmetinde bulundurmaktaydı.

16 Haziranda Kurullar, tatilsiz çalışmağa karar verdiler ve İcra kuvvetine karşı taarruzlarına giriştiler. Treilhard'ın seçilişinde usulsüzlük olduğunun farkına varılmıştı. Kendisinden savuşup gitmesi istendi. Barras da onu kandırmak işini üzerine aldı. Uzun sürmedi bu. Treilhard tek lâf etmeksizin şemsiyesini aldı, Maçons sokağındaki evinde yatmağa ğitti. Geriye La Révellière ile Merlin kalıyordu. 18 Haziranda Beşyüzlerin bir önergesi, adlarını da bildirerek, bunların kamu hizmeti görmeğe lâyık kimseler olmadıklarını açıkladı. Direktuvar üyeleri arasında bağırıp çağırmalar, küfürlerle dolu çok şiddetli bir kavga oldu. İki kurban, gitmek istemiyorlardı. Barras ile Sieyès onları korkutmağa çalışıyorlardı ama, başaramıyorlardı. Sonunda: "Hakkınızda suçluluk kararı veririz," diye tehdit ettiler. Onlar da: "Bunu bıçak altında imzalıyoruz," diyerek istifalarını göndermeğe razı oldular.

Gidenlerin yerlerine, yenilerini bulmak gerekiyordu. Sieyès hükmü altına alacağını iyice umduğu üç tane kof adam seçtirdi ki bunlar: İhtilâl Meclisi devrinde Adalet Bakanlığı yapmış olan Gohier; Dax'ta eski barış yargıcı ve İhtilâl Meclisi eski üyesi olan Roger-Ducos ve nihayet generallerin en bilinmezi olan ve rütbesini Santerre'in maiyetinde kolağası olduğu sırada kazanmış bulunan Moulins'di (18 Haziran - 30 Prairial). Bakanlıklarla genelkurmayda da temizlik yapıldı. En tanınmış dalavereciler, buralardan uzaklaştırılarak yerlerine Montanyar'ların artıkları getirildi. Bir hortlak olan Robert Lindet,

Maliyeye geçti, her ikisi de aşırı fikirleriyle tanınmış olan Bernadotte Savunma Bakanlığına, Marbot da Paris Askerî Kumandanlığına tayin edildiler. Nihayet Jakoben'ler "Eşitlik ve Hürriyet Dostları Cemiyeti" adı altında kulüplerini yeniden kurdular, hükümet ve kendilerine toplantı yeri olarak Manège salonunu verdi, ki Kurucu Meclis, Teşrîî Meclis ve başlangıçta İhtilâl Meclisi de burada toplanmışlardı.

Yeni Jakoben'ler, örneklerine lâyık hale gelmek arzusiyle yanıp tutuşuyorlardı. Toplantılariyle söylevleri hep öcalmaya, adam öldürmeye birer davet oldu. Birisi Robesplerre'le Babeuf'ün ruhlarını şâdetmek için 50.000 burjuvanın kurban edilmesini, bir başkası ticaret ve mülkiyetle ilgili ihtilâlci kanunların yeniden yürürlüğe konulmasını, bir başkası ise, halk cemiyetlerinin bütün denetleme ve zabıta yetkileriyle birlikte yeniden kurulmalarını istiyordu. Taşradan "kanlı adamlar"ın gizlendikleri yerlerden çıkarak ortalıkta görünmeğe başladıkları bildirilmekteydi. Giyotin de yeniden mi görünecekti yoksa? "Anarşist"ler "çürümüş"lere rahmet okutmağa başlamışlardı.

Direktuvarın yenilenmesinden sonra Kurullar on gün daha tatil yapmadan çalıştılar ve dağılmadan önce olağanüstü vahimlik taşıyan iki kanun kabul ettiler (28 Haziran). Birincisi, henüz tamamı askere çağırılmamış bütün sınıfların silâh altına alınmasını emrediyor; ikincisi de "cebri istikraz" adı altında sermayeler üzerinden 100 milyon toplanması hükmünü koyuyordu. İki hafta sonra (12 Temmuz) rehineler kanunu, ihtilâl komitelerini dirilterek, onları her kamundaki aristokratlarla göçmen hısımlarının listelerini yapmakla görevlendiriyordu. Bundan böyle, kargaşalık hüküm süren illerde öldürülen "yurtsever"lerin kaatillerinden bunlar sorumlu tutulacaklardı. Öldürülen her "yurtsever"e karşılık, dört rehine sürgüne gönderilecekti. Hırsızlık, yahut yağma olursa, tazminatı bunlar ödeyeceklerdi.

Kanunları çıkarmak başka şey, uygulamak başka şeydir. Sağcı ve solcu hükümet darbelerini tek kelime söylemeksizin karşılamış olan memleket, politikadan da, savaştan da bezmişti. 1796'daki zaferlerle bir an uyanmış, sonra yine eski kayıtsızlığına dönmüştü. Kimse asker olmak istemiyordu artık. Askeralma işi silâh altına gidecek gençlerin hemen hemen umumi bir direnmesiyle karşılaşıyor, bunlar askere gitmektense, silâhlı çeteler halinde toplanıyorlar ve birçok yerlerde hükümet memurlarına kafa tutuyorlardı. Batı'da "Chouan" hare-

keti dirilmeğe başlamıştı. Dokuz il, gizli bir ayaklanma halindeydiler. Derebeylik çağındaki gibi, surlu ve muhafaza altında olan şehirler, henüz Cumhuriyete aittiler ama, köyler, Beyazların eliydeydi. Bunlar her yerde hazır, her yerde ele geçmez haldeydiler, pusu ve baskınla hüküm sürüyorlardı. İlkin tek kişilere karşı suikastler başladı, evler yakıldı jandarmalar öldürüldü. Yavaş yavaş gruplar büyüdü, kargaşalıklar genişledi. Vitré dolaylarında 125 askerin muhafaza ettiği bir araba durduruldu, yanındakiler dağıtıldı. Argentré'de bir nizamiye birliğine yakından ateş açıldı ve birlik kaçmak zorunda bırakıldı. Blois'dan, Chartres'dan. Caen'dan, Evreux'den toplantılar ve suikastler yapıldığı bildiriliyordu. Rouen'da "Yaşasın Chouan'lar! Kahrolsun Jakoben'ler!" diye bağırarak gösteriler yapılıyordu. Bütün Güney bölgesi dağınık, yaygın ve durmaksızın yeniden başlayan bir sivil savaşın pençesindeydi. Haydutlar, kaçaklar, eşkiyalar, geri dönen göçmenler çalıp çırpan, adam öldüren karma bir çete kurmuşlardı. Kıralcılık nerede başlıyor, nerede bitiyordu? Haydutluğu zanaat edinmiş olanlar politik haydutlardan nasıl ayırdedilecekti? Umumî anarşi içinde resmî makamların iflâsından başka belirli hiçbir şey yoktu. 5 Ağustosta Toulouse şehri birdenbire 15-20.000 isyancı tarafından kuşatıldı ve ancak Auch'tan cebrî yürüyüşle gelen bir takviye kıtası tarafından kurtarıldı. Gerçek çarpışmalar oldu ve birkaç gün genel bir ayaklanma olmasından korkuldu. Sonra ayaklanma yeniden parçalanıp dağıldı.

Sermaye üzerinden para alınması teşebbüsü daha az gürültülü, fakat yine de inatlı bir direnmeyle karşılaştı. Mükellefler il jürileri tarafından seçiliyor ve müterakki bir ölçeğe göre, tahmin edilen gelirlerine bakılarak vergilendiriliyorlardı. Vergiye bekârlarla çocuksuz dullar için yüzde elli, sabık asiller için yüzde yüz, göçmen hısımları için yüzde iki yüz zam yapılmaktaydı. Jüri üyeleri istikrazın kapsamına girmeyen, yurtseverlikleriyle ve Cumhuriyetin III. yılı Anayasasına bağlılıklarıyle ün salmış vatandaşlar arasından seçiliyordu. Bu, güven verici bir şey değildi. Onun için, fiiliyatta istikraza katılacakları seçmeğe zenginlikten çok politik düşünceler hizmet etti. Jüri üyelerinin fikrinde sözkonusu olan, Devlet maliyesini kurtarmak değil, mutedillerle kıralcıları mahvetmekti. Tevzi işinin gerçek esasları, şahsî öfkelere bilinmez kimseler tarafından yapılan ihbarlar oldu. Ayrıca muazzam budalalıklar da yapıldı: Altı yaşında olduğuna göre, asillik un-

vanlarının kaldırılmasından üç yıl sonra doğmuş olan bir çocuk Beauvais jürisi tarafından sabık asil diye vasıflandırıldı ve ona göre vergilendirildi. Fakat jüri üyeleri, haramyemez kimseler değillerdi. Bütün müteahhitler onları iknaa yarayan kanıtlar buluyorlardı. En kurnazları durumlarını gizleme işini başardılar. Birçokları kendilerini iflâs halindeymiş gibi göstermenin yolunu buldular ve maliyeyi gerçek, ya da sahte alacaklılariyle döğüşsün diye başbaşa bıraktılar. Nihayet bazıları da açıktan açığa isyan ettiler. Albert Vandal, Collot adındaki spekülâtör hakkında söylenmiş olan şu fıkrayı anlatmaktadır: Bu adam muazzam bir rakamla vergilendirilince, 50.000 frank ödemeği teklif etmiş. Jüri: "Çok az!" diyerek reddetmiş. Collot: "İstemiyorsunuz ha?" demiş. "Metelik alamıyacaksınız öyleyse." İki ay sonra da bu aynı Collot, Bonapart'ın yaptığı hükümet darbesi için para yatıranların başhcalarındanmış. Vergiye tabi olma tehlikesi karşısında bütün vatandaşlar yaşayış tarzlarını değiştirdiler. Uşaklar, hizmetçiler, atlar, arabalar ortadan kayboldu. Konsolide edilmiş olan "Üçte bir", dörtte bir oranına düştü. Gayrimenkul satışları durdu. Sicil harçları sıfıra indi ve zaten hareketli olmayan ticari işler daha da yavaşladı. Netice itibariyle bu işlem çok az gelir getirdi ve çok şey kaybettirdi. 10 milyon frank toplandı ama, bunun karşılığında, hattâ daha da fazlasiyle, bütün öteki tahsilât azaldı.

Rehineler kanununa gelince, bu daha tam mânasiyle iflâs etti. Kanun yalnız Batı illerini çileden çıkarıp ayaklanmaya sevketmekle kalmadı, öylesine bir öfke yarattı ki, Gohier'ye inanmak gerekirse, bir tek rehine dahi sürgüne gönderilmedi.

Böylece Jakoben'ler memleketi tamamen boşuna korkutmuş oluyorlardı. Programlarının uygulanmasının imkânsız olduğu bir kere daha görüldü. Fakat zaten yapmış oldukları kötülüklere başka birtakım kötülüklerin eklenmesi gibi bir tehlike belirmişti ki, bunların en başında ve en korkunc olarak, istilâ gelmekteydi.

Campo-Formio andlaşmasından sonra Direktuvar Meclisi propaganda, yağma ve ihtilâl politikasına devam etmişti. Hollanda ile İsviçre tek birer Cumhuriyet haline sokularak haraca bağlanmış, Mulhouse'la Cenevre ilhak, Piemonte işgal, Papalık Devleti istilâ edilmiş ve bir savaş vergisine tâbi tutulmuştu. Direktuvarın kıta Avrupasında yaptığı işlerin bilânçosu buydu. Bu işlemler verimli olmakla beraber, hiç de kesin

değillerdi, çünkü Fransa'nın baş düşmanı olan İngiltere, bundan zarar görmemiş bulunmaktaydı.

Uzun zamandır İrlanda'ya bir çıkartma yapılması düşünülüyordu. Hoche 1796'da bunu denemiş, başaramamıştı ama, tasarısından vazgeçmiş değildi. Yeni hazırlıklar yapılmış, hattâ harekâtın Clyde üzerinde bir şaşırtma hareketiyle desteklenmesi kararlaştırılmıştı. Hoche ölüp Hollanda donanması da Camperdow'da yokedilince, Direktuvar bir çıkarma yapmak düşüncesini yine benimsedi. bu sefer bu işle Bonapart'ı görevlendirdi. Batı'da karargâh kurmuş olan kıtalar İngiltere ordusu adı altında toplandı ve 1798 Şubatında Bonapart teftiş yapmak için kıyı bölgesine gitti. 15 gün sonra oradan Mısır'a yapılacak bir sefer planıyla geri döndü.

Bu değişikliğin sebepleri daima esrarlı bir halde kalmıştır. Choiseul'den beri Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi fikri, eski rejimin diplomatlariyle Devlet adamlarına yabancı gelen bir şey değildi. Talleyrand bunu yeniden ele almış, birçok muhtıralarda savunarak şöyle demişti: "Kızıldeniz'de Süveyş berzahının işgali, Hindistan la Britanya adaları arasında doğrudan doğruya yapılan ulaştırmaları kesecektir. Gerek Hindistan'a doğru bir baskın hareketi yapmak, gerekse —daha basiti— Fransa'nın sadık dostu Tippu-Sahib'e uyarak ayaklanan Hind prenslerini ikmal ve iaşe etmek bakımından, Nil vadisi mükemmel bir hareket üssü olacaktı. Nihayet barış görüşmelerinde Mısır faydalı bir mübadele vasıtası rolü oynayabilecektir." Bonapart da bu sebeplere karşı kayıtsız kalmış değildi. Fakat onun klasik bir öğrenimle beslenmiş adalı muhayyilesinde, Doğu büyük şan ve şereflerin, büyük imparatorlukların çıkmış olduğu masal ülkesi olarak kalmaktaydı. Fransa'da kalmak demek politik mücadelelere gömülmek, şüpheli birtakım entrikalarla her gün şöhretinden, otoritesinden bir parçasını kaybetmek demekti. Hükümet halkın sevgisini her gün biraz daha kaybederken, sağduyu onu kendi sefil kaderiyle başbaşa bırakmağı emrediyordu. Mısır'da hiç değilse bağımsızlık, debdebe, hükümranlık gibi, Bonapart'ın İtalya'da tadını aldığı ve Campo-Formio andlaşmasından beri artık sahip olmadığı uzak bir prokonsüllüğün değerli menfaatleri vardı. Zaten, sır iyi saklanmak şartiyle, sefer altı ayda ve kolaylıkla yapılabilecekti.

Yapacak daha iyi bir şey olmadığından Direktuvarın bu işe aklı yattı. 19 Mayıs 1798 günü, 16.000 gemici ile 38.000 as-

ker taşıyan 300 gemi Amiral Brueys'nin kumandasında Toulon'dan yola çıktı. Bonapart yanında 32 generalle 200 sivil yardımcı götürmekteydi. İyice aldanmış olan İngilizler hâlâ Manş denizinde Fransızları beklerlerken Malta alınmış, Brueys'nin donanması da Abukir açığında demirlemişti bile. Çıkarma hareketi kolaylıkla yapılıyordu. 2 Temmuzda ordu İskenderiye'yi zaptetti ve 21 Temmuzda kölemenler gelip ehramların eteğinde onun saflarına çarparak dağıldılar.

Fransa Kuzey denizinden Nil nehrine kadar her yerde muzaffer durumdaydı. Fakat fetihlerden ve Cumhuriyetlerden meydana gelme bu bina, çok çürük bir temel üzerine kurulmuş bulunmaktaydı. Bunun parçaları birbirlerine ancak toplu iğnelerle bağlıydılar. Sürekli olmak için başta bir hükümet, bir hazine, bir de donanma olmak üzere, aşağı yukarı her şeyi eksikti.

Brueys Mısır tümenlerini taşıma işini parlak bir şekilde başarmıştı ama, derme-çatma donanması İngiliz donanmasiyle boy ölçüşecek çapta değildi. 1 Ağustosta, demirli olduğu İskenderiye'de Nelson'un baskınına uğrayınca, Brueys'nin elinden gemisinde kahramanca ölmekten başka şey gelmedi. İkisi hariç, bütün Fransız gemileri batırıldı. Bonapart'ın Fransa ile ulaşımı kesilmişti.

Bu ilk çöküştü. Cesaretlenen İngiltere, koalisyonu diriltmek için hemen harekete geçti. İlkin Roma'nın işgali üzerine telâşlanan Napoli kiralını sonra Mısır'ın sözde hâkimi olan Türkiye'yi, ihtilâlci propagandadan kaygılanan Rusya'yı ve nihayet Italya'ya yeniden yerleşmeyi arzulayan Avusturya'yı kandırdı (Aralık 1793 - Mart 1799). Almanya'nın yeni statüsünün görüşülmekte olduğu Rastatt Kongresi daha sona ermeden, çarpışmalar başladı. İmparatorun mürahhasları ancak Nisanda çekilip gittiler. Bunların gidişi, başka diplomatların da gidişine yol açtı. Fransız mürahhasları aileleriyle birlikte şehirden ayrıldıkları sırada Macar hüsar askerlerinin hücumuna uğradılar, arabalarından alaşağı edilip kılıçtan geçirildiler. İçlerinden ikisi, Bonnier ile Roberjot öldürüldü, üçüncüsü olan Jean de Bry yaralandı ama, ölmedi. Avusturya hükümeti suikastin kendisi tarafından tertiplendiğini reddetti, bunun sorumluluğunu disiplinsiz yağmacıların üzerine attı. Fakat bu yalandı. Emrin Viyana'dan gelmiş olduğu muhakkaktı.

Koalisyon üyeleri 80.000'i Rus olmak üzere 350.000 asker çıkarmışlardı. Direktuvarın elinde topu topu 170.000 asker var

dı ve büyümüş olan Fransa'dan başka kardeş Cumhuriyetler olan Hollanda, İsviçre ve İtalya'yı da koruması gerekiyordu. Üstelik bunlar kötü niyetle hareket ederek ayaklanmaktaydılar. Almanya'da Jourdan daha Ren'in öbür kıyısında birkaç adım atmağa kalmadan Arşidük Karl tarafından yenilmişti. İtalya'da Championne, Napoli'yi işgal edebilmiş, fakat buradan kovulmuş, Fransa birbiri ardısıra Roma ile Toskana'yı kaybetmişti. Po vadisinde Suvorof Adda geçidini geri almış, Macdonald'la Moreau'nun arasına atılmış, Macdonald'ı Trebiada ezmiş, Moreau'yu geri çekilmek zorunda bırakmış ve muzaffer ane bir eda ile Milano'ya girmişti. Hollanda'da Brune, bir İngiliz-Rus ordusunun karaya çıkmasını önleyemedi. Alsas tehlikedeydi. Bozgun başlamıştı. Yalnız Massena İsviçre'de taze ve disiplinli kuvvetlerle tutunabilmişti.

Bu bozgunların ışığı altında Direktuvarın âczi adamakıllı meydana çıktı ve Prairial çoğunluğu parçalandı. En ateşli sol kanaddan "politikacılar" grubu ayrıldı ki, bu, Fransa tarihinin karışık devirlerinde hep görülen cinsten bir üçüncü partiydi ve gerçek, fakat uslanmış ihtilâlcilerden meydana gelmeydi. Bunun ruhunu Sieyès teşkil ediyordu. Partinin başlıca üyeleri Eskiler yahut Institut mensupları arasından toplanıyordu. Bunların çoğu, ağırbaşlı, sade yaşayışlı, yumuşak huylu insanlardı. Ya "Ansiklopedi" devrinden kalma, ya da onun çömezleriydiler; hiçbir suretle kıralcı veya ihtilâl aleyhtarı değildiler. Tam tersine, bunların tek isteği, ihtilâlci ilkeleri, içine gömülüp gitmek tehlikesi altında bulundukları felâketten kurtarmaktı. Fransa daha uzun süre anarşi içinde yaşayamazdı. Cumhuriyet kısa zamanda barış ve nizamı yeniden kuramazsa gericiliğin dirileceği, onunla birlikte Krallığın da kurulacağı muhakkaktı. Bu tehlikenin bir tek devası vardı: Cumhuriyeti cumhuriyetçilere ıslah ettirmek. Fakat bu büyük iş için ne sağduyuya, ne de Meclislerin iyi niyetine güvenmek mümkündü. Thermidor olaylarından beri üç hükümet darbesi Meclislerin kanuni teşekkül tarzını değiştirmiş ve bütün çoğunluklar da aynı derecede dikbaşlı davranmışlardı. Zaten artık sözkonusu olan, yumuşak başlı bir Parlâmentonun işbirliğini sağlamak değildi de, memlekete hemencecik yeni bir Anayasayı kabul ettirmekti. Bu Anayasa ise, yürürlükteki kanunların hükümlerine göre, ancak dokuz yıl sonra uygulanabilecekti. Tek çözüm yolu, kuvvet yoluydu. Hükümet içinde hazırlanan değişiklik netice itibariyle ancak ordu tarafından des-

teklenecek, yahut gerçekleştirilecekti. Vendémiaire ayındaki kıralcı ayaklanmayı ezmek ve Fructidor ayının mutedil temsilcilerini sürgüne göndermek için daha önce de orduya başvurulmuştu. Cumhuriyete yine bir genèral kudret ve itibar verecekti.

Sieyès: "Bir kılıç arıyorum," diyordu. Ama hangi kılıç? Bonapart Mısır'da, Carnot Hollanda'daydı. Jourdan, Augereau ve Bernadotte Jakoben'lerden yana idiler. La Fayette Utrecht'ten hizmetlerini arzediyordu ama, onun modası geçmişti artık. Sonunda Sieyès genç, yakışıklı, pervasız ve mert bir adam olan Joubert'i seçti. Ünü henüz pek fazla değildi şüphesiz ama, Sieyès onu İtalya ordusu başkumandanlığına tayin ettirdi. Moreau da akıl hocası olarak onun yanında gidecek, böylece sağduyu ile ateşlilik yanyana olacaktı. İkisi bir olup, Suvorof'u yeneceklerdi. Joubert başında bir zafer halesiyle geri gelecek ve maceraya atılacaktı.

Joubert, Paris'ten 16 Temmuzda ayrıldı. Direktuvar üyeleri arasındaki nöbetleşme dolayısiyle dört defa hükümet başkanlığına gelen Sieyès, 9 Thermidor olaylarının yıldönümünde Jakoben istibdadı aleyhinde sert bir söylev verdi. Çok geçmeden de arkadaşlarından, Zaptiye Bakanı Bourguignon'un işbaşından uzaklaştırılmasını ve onun yerine Liyon'daki kurşuna dizme olaylarının eski kahramanı Fouché'nin tayin olunmasını elde etti. Olup bitenleri iyice öğrenemiyen halk, ürperdi ama, halk, haksızdı.

Fouché beş yıldır her zanaatı yapmağa çalışarak ve hiçbirinde başarı kazanamıyarak sefil bir hayat sürmüştü iyi para getirmek şartiyle de her işi yapmağa hazırdı. Fructidor ve Prairial olaylarında gizli bir polis rolü oynamış, mükâfat olsun diye Hollanda büyükelçiliğine tayin edilmişti. Jakoben aleyhtarı politikaya hizmet etsin diye de, Jakoben'lerin eski başkanı olan onu, La Haye'den geri getirdiler. Fouché'nin, Sieyès'in çevresini almış olan saygıdeğer Institut üyeleri gibi, felsefi düşüncelere aldırış ettiği yoktu. Onun için İhtilâli kurtarmak demek, ilkin ihtilâlcileri ve en başta da ihtilâlci Fouché'yi kurtarmak demekti. Kendisinin de aralarına katılacağı, tövbekâr olmuş demagoglardan kurulu, kuvvetli ve istikrarlı bir hükümet, onun fikrince krizin normal bir sonucu demekti. Rahatlıktan başka şey özlemeyen bir memlekette şiddet hareketlerini övmeğe devam etmekle, 1799 "anarşist"leri bu mutlu sonucu geciktirip tehlikeye düşürüyorlardı. Kaygılanan arkadaşları Fouché'ye: "Kulübü ne yapacaksın?" diye soruyorlar-

dı. O da: "Gayet basit, kapatacağım onu" diye cevap verdi. Gerçekten de bu, dünyanın en basit işi oldu. Cemiyetin merkezine kendisi gitti, hazır bulunan üyeleri dışarıya çıkardı, kapıyı kapadı, kapının önüne süvari nöbetçileri diktikten sonra anahtarları cebine indirip sakin sakin geri döndü. İşler iyi gidiyora benzemekteydi. Fakat son anda her şey yıkılıverdi. Joubert 15 Ağustosta Novi'de yenilip öldürüldü. Sieyès'in elinde kılıç kalmamıştı artık.

Fakat Sieyès inatçı adamdı. Başka bir kılıç aradı. Sanki bunun için ona vakit bırakmak istermiş gibi, askerî durum da birdenbire düzeldi. Avusturyalıların zamansız gidişleriyle Korsakof kumandasındaki Rus askerleri, Moreau'nun karşısında yalnız kalmışlardı, Moreau bunları ezdi. Sonra alelâcele Saint-Gothard'dan gelmekte olan Suvorof'un hemencecik üstüne çullanarak, Dört-Kanton gölü ilerisinde onu da ezdi (Eylül sonu). On beş gün sonra Sieyès yeni bir asker seçiyordu: Bu, ustalıklı çekilişlerin ve umutsuz harekâtın generali Moreau idi. Onunla ve Baudin'le birlikte ilk bir savaş meclisi topladığı sırada bir haberci, ona inanılmaz bir havadis getirdi: Ordusunu Mısır'da bırakan Bonapart İngiliz deniz devriyelerini aldattıktan sonra Fréjus'te karaya çıkmıştı. Moreau: "Hah, tam sizin aradığınız adam, tasarladığınız hükümet darbesini benden iyi yapar," dedi.

Bonapart mızıka, alkış ve şenlik gürültüleri arasında, tarif edilemez bir coşkunlukla karşılanmıştı. Fakat hükümetle Meclisleri kuşkulandırmamak için, son anda yolunu değiştirip Paris'e mütenekkiren gelmek gibi çok büyük bir kurnazlık gösterdi. Yapıp ettikleri hakkında tekmil haberi vermek için Luxembourg sarayına geldiğinde, muhafız kıtaları, onu tanıyarak: "Yaşasın Bonapart!" diye bağırdılar. Gerçekten de tam durumun adamıydı o. Campo-Formio'dan sonra aklında yer eden tasarı gerçekleşebilir hale gelmişti. Fransa onu bekliyordu. Elini uzatmaktan başka yapacağı şey yoktu, memleket onundu.

Gerçekte ise olaylar çok daha güç bir tarzda cereyan etti, her şeyin suya düşmesine ramak kaldı. İlkin, vaktin çok kıymetli olduğu bir anda, fazla vakit kaybedildi. İlk adımı atmağa ne Sieyès, ne Bonapart karar verebiliyorlardı. Kesin temas ancak 30 Ekimde, Talleyrand ve Roederer'in aracılığıyla yapılabildi. İkinci olarak, suikastin kuvvetini meydana getiren şey, aynı zamanda onun zayıf tarafını da teşkil etmekteydi.

İşin iyi tarafı şuydu ki, bu harekete aydınlar, politikacılar, hukukçular önderlik etmekte, böylelikle bundaki, bir iktidardakiler ayaklanmasının şüpheli dış görünüşünü gidermekteydiler. Fakat bu kanun adamlariyle ilim adamları hiç de büyük birer kumandan değillerdi ve çoğu ordu içinde sevilmemekteydi. Üçüncü olarak, asker güruhuna ancak en son anda mecbur kalınınca başvurulmak istendiğinden, ilkin ürkütme yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştı. Buna göre Bonapart, Meclislerin karşısına tek başına çıkacaktı, bu imtihan da kötü bir yola dökülebilirdi. Çünkü büyük bir general pekâlâ da bir umumi toplantı hatibi olmayabilir. Dördüncü olarak, suikastçiler aralarında anlaşmaktan uzaktılar, herbiri daha kurnaz davranıyor ve son anda ötekini atlatacağım umuyordu. Kendi ailesi içinde, Bonapart'ın kardeşi Lucien'i hesaba katması gerekti. Beşyüzler Meclisi başkanlığına tepeden inme getirilen bu adam, sivil bir Bonapart'ın pekâlâ asker bir Bonapart'a bedel olduğu düşüncesindeydi. Ve nihayet, Direktuvarın yıkılması işinin nasıl başarılacağı aşağı yukarı kararlaştırılmıştı ama, ertesi gün ne yapılacağına dair daha önceden hiçbir şey tasarlanmamıştı. Yakından bakılınca hükümet darbelerinin bu örneği de birçok beşer teşebbüsleri gibi bir tesadüfler, kararsızlıklar ve tersi çıkmış iradeler zincirinden başka şey değildir.

Program iki günden mürekkepti. Birinci günü Sieyès'le Roger-Ducros hükümette kargaşalık yaratacaklardı. İkinci günde ise Bonapart, Meclisleri kendisine geniş yetkiler vermek zorunda bırakacaktı.

Oyunun ilk kısmı kolaylıkla kazanıldı. 9 Kasım (18 Brumaire) cumartesi günü sabahın saat 6'sında, Eskiler Meclisi üyeleri olağanüstü bir oturuma çağırıldılar. İdareci üyelerden Coret, bunlara heyecanlı bir rapor halinde tedhişçi bir ayaklanmanın nerdeyse başlamak üzere olduğunu haber verdi ve Meclislerin ancak ertesi gün öğle vakti Saint-Cloud sarayında, Paris garnizonu kumandanlığına tayin edilen General Bonapart'ın himayesinde toplanmağa karar vererek ve daha önce toplanmayarak Cumhuriyeti kurtarmaları için yalvardı. Saat 8'de, karar oya bağlanıp kabul edilmişti. Suikaste dahil olmayan Barras, Moulins ve Gohier, daha uyurlarken Eskiler Meclisi üyeleri evlerine çoktan dönmüşlerdi.

Bununla beraber, üçü bir arada Direktuvarın çoğunluğunu teşkil ediyorlardı ve tehlikeli olabilirlerdi. Varlığının lüzumsuz

olduğunu Barras'ya anlatma işini Talleyrand kendi üzerine aldı. Barras parayı seviyordu. Talleyrand'da inandırma kabiliyeti vardı. Öğle üzeri Barras, Grosbois'daki çiftliğine çekildi. Sieyès'le Ducos, hemen istifalarını verdiler. İcra kuvveti diye bir şey kalmamıştı artık. Bununla birlikte Gohier ile Moulins arkadaşları gibi hareket etmeğe yanaşmadılar, vakur bir eda ile Luxembourg sarayına gittiler. Bir çeyrek saat sonra General Moreau gelerek onlara: "Dairelerinizde gözaltı edildiniz. Ziyaretçi kabul edemezsiniz, mektup gönderemezsiniz" dedi. Oraya kadar her şey yolunda gitmişti. Mahalleler halkını ayaklandırmağa kalkışan Santerre, sözünü dinletecek kimse bulamamıştı. Fakat ufukta yine de iki kara nokta vardı. Bir yandan Gohier ile Moulins'i gözetlemekle görevli askerler ilkin nöbet tutmak istememişlerdi. Öbür yandan Paris, hareketsiz kalmaktaydı. Rejimi korumak için kimse ayağa kalkmıyor, Sieyès'le Bonapart'a yardım etmek için de kimse ortaya çıkmıyordu. Ertesi gün, başarısızlık halinde, hiçbir yardıma güvenilemiyecekti.

Saint-Cloud'da 10 Kasım (19 Brumaire) sabahı, hazırlıklar ve kıta hareketleriyle geçti. Döşemeciler alelâcele Eskiler Meclisi için Apollon Galerisini, Beşyüzler Meclisi için de Orangerie'yi hazırlarlarken temsilciler her yandan koşup geliyorlar ve kendi aralarında konuşmağa başlıyorlardı. Paris'ten yüzlerce meraklı, türlü çeşit arabalara binerek, tiyatroya gider gibi koşup gelmişlerdi. Bonapart çevik ve telâşlı tavırlarla işlere kendisi göz-kulak oluyor, askerleri teftiş ediyordu. Parkta Paris garnizonunu teşkil eden bütün kıtalardan birer nümune gibi toplam olarak 8-9 nizamiye, üç süvari, iki topçu bölüğü vardı. Ayrıca Anayasa muhafızlarıyle Direktuvarın Humbaracıları da oradaydı: İhtilâl ordusunun artıklarıyle meydana gelmiş iki tabur kadardılar ve Jakoben'lere olan bağlılıklarıyle tanınmışlardı.

Meclisler öğle üzeri toplantıya çağırılmışlardı. Üyeler Roma biçimi cübbe, kuşak takke ve tüylerden mürekkep şatafatlı üniformalarını giymiş olarak, belli saatte geldiler. Sıraları yerlerine koyma işi bitmek üzereydi. Yarım saat devamınca bunlar rüzgârın altında dolaşıp durdular ve Beşyüzlerin en ateşlileri de bundan faydalanarak Eskilerin arasına karışıp bunları telâşa, korkuya verdiler. Nihayet oturum açılınca kanunsuzluk ve gasp sözlerinden ürken Eskiler, yeni bir icra

kuvveti kurulmasını kararlaştırmağa hemen o anda cesaret edemediler. Bonapart gelip de kendilerine büyük anarşist suikastini haber verdiği zaman, onu soğuk karşıladılar. Bonapart şaşırdı, konuşurken kekelemeğe başladı. Anayasada ıslahat yapılması lehinde bir önerge verdirecek yerde, dostlarını gevelemeleriyle rahatsız etti, söylevinin arasına serpiştirdiği otoriter cümlelerle de ötekileri çileden çıkardı.

Başarısızlığa uğradığını anlamıyarak, vakit geçirmeksizin Beşyüzlerin karşısına çıkmak istedi. Halbuki bunların çoğunluğunun kendisine düşman olduğunu biliyordu. Bir rezalet çıkaracağına mı, yoksa hizipleri birbirleri üzerine çullandıracağına mı güveniyordu. Burası bilinmiyor. Daha içeriye girer girmez, bağırışmalarla karşılandı, yanındaki subaylardan uzaklaştırıldı tartaklandı, yumruklandı ve nerdeyse boğulacak hale geldi. Lefebvre ile Murat, onu güçlükle kurtararak yarı-baygın halde alıp götürdüler. İşlerin kötüye gittiği muhakkaktı. Generalin süklüm-püklüm geri çekilişini selâmlayan "Kanundışı!" diye bağırışmalar, sadece üslûp bakımından basit bir formül değildi. Robespierre de kanundışı edilerek devrilmişti. Sağcı hükümet darbesi, bir Jakoben hükümet darbesi gibi sonuçlanmak tehlikesini gösteriyordu.

On dakika sonra durum tersine döndü. Birinci kattaki bir salona taşınan Napoléon yavaş yavaş kendine gelmişti. Sinirleri boşandığından, harikulâde bir irade çabası yaparak baygınlığını yenme işini başardı. Büyük sedde bakan bir pencereden: "Silâh başına!" diye bağırdı. Emir birlik kumandanları tarafından tekrarlandı, askerler yerlerine geçip vaziyet aldılar. Bunlar olup biterken, Beşyüzler Meclisinde başkan Lucien Bonapart, kardeşini temize çıkarmağa çalışıyordu. Meclis onu yuhaladı. O zaman Lucien Bonapart, tiyatro sahnelerinde görülen cinsten bir jest yaparak takkesiyle kemerini kürsünün üzerine attı ve muhafızların himayesinde dışarıya çıktı. İki kardeş ata binmiş oldukları halde, kıtaların önünde yine buluştular. Napoléon nizamiye askerleri tarafından alkışlanırken, Lucien, Teşrii Meclisin humbaracılarına doğru ilerledi ve tam ihtilâlci üslûpta ateşli bir söylev vererek: "Meclise yardım edin, bir fesatçılar ve kaatiller azınlığı, başkanının şahsında onu baskı altında tutuyor" dedi. İç savaşın bu emektarları kendilerini birdenbire alıştıkları aynı havanın içinde buluverdiler. Lucien onlara gereken sözleri söylemesini bil-

mişti. Harekete geçtiler. Murat, başlarına geçti ve trampete çaldırarak, koşar adımla onları Orangerie'ye doğru götürdü. Yaklaşan gürültü üzerine panik başladı. Halk kaçıştı. Temsilciler bağırıştılar. Gürültü arasında Murat onlara: "Dışarıya çıkın!" diye emretti. Kimisi pencerelerden atladı, kimisi itile kakıla kapıdışarı edildi. Gecenin çöken karanlığı içinde, askerler cübbelerle eteklerin yel yepelek, yelken kürek kaçışlarını alaycı bir tavırla seyrettiler.

Komedya sona ermişti. Şimdi de bunu formüller haline getirme işi kalıyordu. Saat on bire doğru, Beşyüzler Meclisinin odacıları hanlarda yüz kadar temsilciyi bulup saraya getirdiler. Bunlar mum ışığında Lucien'in başkanlığında toplanarak, Eskilerle uyuşma halinde, Direktuvar Meclisinin yerini üç konsülden kurulu geçici bir Komisyonun almasını kararlaştırdılar. Konsüller, Bonapart, Sieyès ve Roger-Ducos idi. Sabahın saat ikisinde rahip, general ve barış yargıcı, tek ve bölünmez Cumhuriyete bağlılık andı içtiler.

Uzaktan bakınca, bu andın komik bir tarafı var. Bununla birlikte Bonapart buna yarıdan fazla saygı gösterdi. Cumhuriyeti kurtarmadıysa bile ihtilâlden kurtarılması mümkün olan her şeyi: Mistiği, personeli, dış politikayı, kozmopolitizmi, sosyal teşkilâtı kurtardı. O zamana kadar Fransa nizama dönüşü ancak kırallığın yeniden kuruluşu şekli altında anlıyordu. On yılda İhtilâl bütün hesapları yanlış, bütün umutları boşa çıkarmıştı. Herkes ondan ayarlı ve istikrarlı bir hükümet, iyi bir maliye, sağduyulu kanunlar, dışarıda barış ve içeride rahatlık beklemişti. Bunun yerine, anarşi, savaş, komünizm, tedhiş, kıtlık ve iki-üç iflâsla karşılaşılmıştı. Napo'éon'un diktatörlüğü otorite ihtiyacını ve demokratik ideolojiyi birbiriyle bağdaştırdı. Umutsuz nazariyecilerin bir marifeti oldu bu. 1789 doktrincileri insanlığı mânen yenilemek, dünyayı yeni baştan kurmak istemişlerdi. 1799 doktrincileri ise, Bourbon'lardan kurtulmak için, bir kılıca teslim olmak zorunda kaldılar.

SON

İÇİNDEKİLER

I.	Eski Rejim	3
II.	Zengin Memleketteki Yoksul Devlet	20
III.	İhtilâl Doktrini	35
IV.	Otorite Buhranı	50
V.	Anarşi	77
VI.	Kaimeler .	102
VII.	Varennes Yolculuğu	125
VIII.	Savaş . .	147
IX.	Krallığın Devrilişi	173
X.	Jirondenler . .	191
XI.	İhtilâlin Zaferi .	217
XII.	Komünist Tedhiş	242
XIII.	Robespierre	263
XIV.	Thermidor İhtilâl Meclisi	287
XV.	Direktuvar .	302
XVI.	Bonapart'ın Darbesi	318

Fransız İhtilâli dünya tarihi bakımından son derece önemli bir olaydır. Çünkü demokrasi ve özgürlük düşünceleri Avrupa'ya, sonra da bütün dünyaya Fransız İhtilâlinin açıtğı kapıdan girmiş, bu ihtilâl otokrasinin egemenliğini sarsmış ve insanlık için yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Bununla birlikte Fransız ihtilâli sarsıntısız geçmemiş, pek çok kan dökülmesine meydan vermiş, bir sürü politik ihtiraslarla lekelenmiş, bir kararsızlık ve düzensizlik dönemine yol açmıştır. Fransız İhtilâli üzerine çok şey yazılmıştır. Bu kitapta Fransa'nın en ünlü tarihçilerinden ve düşünürlerinden Pierre Gaxotte'un keskin ve amansız neşteri altında İhtilâlin en doğru tahlilini okuyacaksınız.

8 lira